

Katarzyna Marszałek

Dziedzictwo którego nie można odrzucić

Próba interpretacji
wybranych źródeł z lat 1918–2015
do dziejów Związku Harcerstwa Polskiego

Wybór źródeł do dziejów ZHP

*Książkę dedykuję moim mistrzom
hm. Bogusławowi Śliwerskiemu i hm. Wojciechowi Śliwerskiemu*

Katarzyna Marszałek

DZIEDZICTWO

którego nie można odrzucić

Próba interpretacji
wybranych źródeł z lat 1918–2015
do dziejów Związku Harcerstwa Polskiego

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016

Recenzent:

prof. dr hab. Bogusław Śliwerski

Redakcja wydawnicza:

Michał Chmiel

Projekt okładki:

Andrzej Augustyński

Opracowanie typograficzne:

Alicja Kuźma

Na okładce:

obraz Jerzego Kossaka z 1936 roku, *Czuwaj!*, Jednodniówka Harcerska
wydana nakładem Rady Kół Przyjaciół w Krakowie, 17 maja 1936 roku, s. 1

ISBN 978-83-7850-889-2

ISBN 978-83-7850-775-8

Wydanie publikacji dofinansowane przez

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Oficyna Wydawnicza „Impuls”

30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5

tel./fax: (12) 422 41 80, 422 59 47, 506 624 220

www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl

Wydanie I, Kraków 2016

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział I. Utworzenie i rozwój ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego (1918–1939)	15
Rozdział II. Czas próby (1939–1944)	57
Rozdział III. Walka o kształt harcerstwa (1944–1947)	91
Rozdział IV. Sowietyzacja harcerstwa (1948–1955)	121
Rozdział V. Odwilż, harcerstwo w socjalizmie, kryzys i upadek (1956–1988)	149
Rozdział VI. Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji (1989–2015)	215
Zamiast zakończenia	271
Bibliografia	275

Wprowadzenie

Człowiek dziedziczy przeszłość. Spadek to czasem przyjemny, a czasem kłopotliwy – ale taki, którego nie można nie przyjąć. [...] Dziedziczymy nawet tę przeszłość, która zdawałaby się, skończyła się definitywnie. Ona, bowiem wpłynęła na sytuację, w której powstaje to, co nowe¹.

Działalność i historia Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) są tematem licznych opracowań, do których należą:

- wspomnienia, biografie dawnych i współczesnych harcerek, harcerzy, instruktorów, działaczy;
- monografie środowisk: drużyn, kręgów, hufców, chorągwi, oddziałów, a także obszarów (np. harcerstwo ziemi kieleckiej, Podlasia);
- syntetyczne opracowania poszczególnych okresów dziejów organizacji;
- wybory źródeł dziejów ZHP obejmujące fragment jego działalności.

Na rynku księgarskim dostępne są także wznowienia książek harcerskich z dawnych lat, wśród których wyróżnia się seria opracowana przez Oficynę Wydawniczą „Impuls” pod hasłem „Przywrócić Pamięć”.

Brak było – w moim odczuciu – opracowania, które zawierałoby zbiór oryginalnych źródeł dotyczących dziejów ZHP, od chwili powstania stowarzyszenia do czasów współczesnych. Dlatego też opracowałam trzytomową publikację *Wybór źródeł do dziejów ZHP* wydaną przez Oficynę Wydawniczą „Impuls” w 2014 roku, która obejmuje lata 1918–2014. Opublikowanie tych źródeł miało na celu udostępnienie szerszemu gronu czytelników materiałów dostępnych jak dotąd nielicznym. Chciałam w ten sposób ułatwić zainteresowanym studia nad dziejami ZHP poprzez samodzielną lekturę i własną interpretację zgromadzonych dokumentów.

W niniejszym opracowaniu umieściłam źródła odnalezione podczas kwerend przeprowadzonych w latach 2005–2014 w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN); Biblioteki i Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie (MH); w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (UW); Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie;

¹ M. Kula, *Przeszłość – spadek nie do odrzucenia*, PTPN, Poznań 2001, s. 5–6.

w Bazy Internetowych Systemów Aktów Prawnych – ISAP; na stronach internetowych ZHP oraz we wcześniejszych publikacjach zwartych².

Niniejsze opracowanie jest kontynuacją przywołanej serii wydawniczej. Podejmuję w nim próbę zbudowania narracji³, opierając się na analizie materiałów źródłowych umieszczonych w *Wyborze źródeł do dziejów ZHP* oraz w innych źródłach, które nie znalazły się w trzytomowym wyborze, a były niezbędne do uzupełnienia opisu danego fragmentu rzeczywistości.

Analizowane w publikacji materiały źródłowe pochodzą z:

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

a) **Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego, zespół nr 76**, akta:

- Organizacja skautowa w latach 1913–1920, Naczelna Komenda Skautowa we Lwowie oraz Komenda Naczelna ZHP; teczki: Akta Komenda Naczelna ZHP, Protokół Zjazdu połączeniowego trzech organizacji: Związek Harcerstwa Polskiego, Polska Organizacja Skautowa, Związek Skautek Polskich, sygn. 7.
- Władze Naczelne i Naczelnictwo ZHP 1918–1939, teczki Zjazdu Walne; teczki Sekretariat Generalny: Akta dotyczące organizacji; Korespondencja ogólna oraz materiały dotyczące organizacji; Korespondencja z władzami i instytucjami państwowymi, społecznymi, redakcjami, sądami; Korespondencje wewnętrzne i materiały różne; Centralne Muzeum; teczki: Zjazdy Walne, I Zjazd Walny w Warszawie 28–31.XII.1921. Protokół. Wnioski, Uchwały. Lista zaproszonych gości, sygn. 307; Walne Zjazdy, II Zjazd Walny w Warszawie 31.XII.1920–2.I.1921. Protokół. Wnioski. Uchwały. Lista zaproszonych gości, sygn. 308; Zjazdy Walne, IV Zjazd Walny w Lublinie 25–26.IV.1924. Protokoły. Wnioski, listy uczestników, sygn. 312; Zjazdy Walne, X Nadzwyczajny Zjazd Walny w Warszawie 26–27.IV.1930. Protokoły obrad oraz protokół Komisji. Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego II Zlotu Narodowego Harcerzy, sygn. 320; Zjazdy Walne, XI Zjazd Walny w Krakowie 1–2.II.1931. Protokoły obrad oraz protokoły Komisji. Wnioski, sygn. 322; Zjazdy Walne, XV Zjazd Walny w Gdyni 25–26.V.1935. Program. Protokół Komisji Starszego Harcerstwa. Wnioski, sygn. 331; Sekretariat Generalny, Statuty Z.H.P., sygn. 355; Sekretariat Generalny, Rozkazy N.Z.H.P., Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 15.02.1922, sygn. 358; Sekre-

² Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *Utworzenie ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego i czas próby ruchu harcerskiego (1918–1944)*, Impuls, Kraków 2014, s. 19–20.

³ Jednej z wielu możliwych, ponieważ: „[...] każda opowieść historyczna jest rezultatem wyborów merytorycznych dokonanych przez badacza i jednocześnie stanowi jedną z możliwych wersji przeszłości”. K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, WaiP, Warszawa 2008, s. 324.

- tariat Generalny, korespondencje wewnętrzne i materiały różne, korespondencja ogólna „Harcerz”, „Harc mistrz”, „Ognisko”, sygn. 423; Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa, Akta Naczelnej Rady Harcerskiej, rozkazy i raport. Wzory druków i mapki dla kursu w Zwierzyńcu, sygn. 533; Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa, Rozkazy, okólniki, ankiety, meldunki, sygn. 534;
- Główna Kwatera Harcerzy 1918–1939, Wydział Przysposobienia Wojskowego, Korespondencja, teczki: Wydział Przysposobienia Wojskowego, Korespondencja dotycząca harcerzy przebywających w wojsku, oraz pracy w terenie, sygn. 1667;
 - Wydawnictwa ZHP 1914–1938, teczki Czasopisma: „Harc mistrz. Miesięcznik instruktorski: organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego”, rok III, nr 1–2, 3, 4–12, sygn. 2551; „Wiadomości Urzędowe”, Naczelnictwo Z.H.P., rok I, nr 1–12, sygn. 2597;
- b) **Polska Akademia Nauk, Instytut Historii w Warszawie, Zakład Systemów Totalitarnych i Dziejów II Wojny Światowej, lata 1928–1956; 1957–2005, zespół numer 2278**, teczki: Materiały z archiwum harcmistrza Edwarda Zürna – notatki, instrukcje, artykuły, sygn. S/7; Organizacja Harcerok 1939–1945. Komenda Pogotowia Harcerok – Władze Naczelne ZHP, sygn. 2/11; Komenda Pogotowia Harcerok – dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12; Dokumenty z lat 1942–1945, w tym z Archiwum Witolda Dunin-Wilczyńskiego dotyczące Szarych Szeregów, sygn. S/14; Materiały Szarych Szeregów – odpisy z archiwum Floriana Marciniaka i Eugeniusza Stasieckiego, sygn. S/125; Wytyczne organizacji i działalności Szarych Szeregów, jedna z pierwszych wytycznych Szarych Szeregów, sygn. A288/65.
- c) **Akta Tomasza Strzembosza, zespół nr 2189**, teczki: Materiały Warsztatowe dotyczące Harcerstwa (korespondencja, wycinki prasowe), sygn. 680; Materiały dotyczące Harcerstwa ZHP (ankiety, relacje, wspomnienia, korespondencje), AAN Akta Tomasza Strzembosza, sygn. 668;
- d) **Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, zespół nr 2302**, teczki: sygn. 19, 20, 21, 29. Podaję tylko robocze sygnatury, ponieważ zespół AKHZHR nie został jeszcze opracowany w AAN i nie jest na razie udostępniany. Za wgląd do materiałów dziękuję panu mgr Mariuszowi Olczakowi (Kierownik Archiwów Społecznych, Archiwum Czynu Niepodległościowego, Archiwum Polonii). Sygnatury są robocze i mogą ulec zmianie po opracowaniu AKHZHR przez pracowników AAN.

2. Muzeum Harcerstwa w Warszawie, w którym korzystałam z dokumentów zgromadzonych w bibliotece i archiwum:

a) **biblioteka:**

- dokumenty drukowane: Statuty ZHP, dokumentacja Zjazdów ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnej Rady Harcerskiej, „Wiadomości Urzędowe” ZHP;
- czasopisma: „Harc mistrz”, „Harcerz”, „Skaut”, „Skrzydła”, „Harcerstwo”, „Świat Młodych”, „Czuwaj”, „Na Tropie”, „Propozycje”;
- publikacje zwarte udostępnione na zasadzie wolnego dostępu, dotyczące ideologii harcerskich i kodeksów harcerskich.

b) **archiwum:**

- Materiał z Archiwum Floriana Marciniaka, sygn. Z39–45 26;
 - Kolekcja Akt od 1945 do 1949 r., w wyborze źródeł wykorzystując materiał z teczek: KRN 1, Rozkaz Nadzwyczajny Naczelnika Harcerzy z dnia 28 I 1947; Załącznik nr 1 do Rozkazu Naczelnika Harcerzy L. 3 z 15 III 1948; Komentarz Naczelnictwa ZHP dotyczący prawa harcerskiego, sygn. Z 45–49/8/35/7;
 - Zespół akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., teczki: Instrukcja Związku Młodzieży Polskiej w sprawie form współdziałania z ZHP, Z 45–49/49, Związek Młodzieży Polskiej Zarząd Główny L. Dz. Org. VII–426/49; Organizacja Harcerska Polski Ludowej, Dyskusja Programowa, sygn. C/I/1/ 7/1/1, s. 1–35; „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej;
 - Zespół akt władz centralnych ZHP od 1956 do 1990 r., teczki: Głównej Kwatery, sygn. 24–11/3, Dz.U. z 1959 r., Nr 44, poz. 272; Głównej Kwatery, sygn. ZW–31/2, dostęp MH w Warszawie; Głównej Kwatery, sygn. ZW 14/1, dostęp MH w Warszawie; Głównej Kwatery, sygn. ZW 14/1 Informacja o pracy Komisji; Statutowej NRH; Głównej Kwatery, sygn. ZW 14/1; Głównej Kwatery, sygn. ZW–14/3; Głównej Kwatery, sygn. ZW–21/2; Głównej Kwatery, sygn. ZW–21/3.
3. Archiwum ZHR w Warszawie przy ulicy Litewskiej,teczka: 2. Władze Naczelne: 2.1.7. Biuletyn Naczelnictwa za 1990 rok.
4. Stron internetowych ZHP, w tym dokumentów wewnętrznych, dokumentów z folderów: statut, decyzje zjazdowe, strategia, podstawy wychowawcze, rozkazy naczelnika, wiadomości urzędowe, instrukcje i zasady organizacyjne, praca z kadra, porozumienia, archiwum oraz propozycje programowe ZHP.
5. Bazy Internetowego Systemu Aktów Prawnych – ISAP⁴.
6. Centralnej Bazy Orzeczeń Administracyjnych⁵.

⁴ Przeszukałam następujące promulgatory: Dziennik Ustaw, Monitor Polski, Dzienniki Urzędowe Ministerstw.

⁵ Sprawy dotyczące ZHP.

7. Źródeł wcześniej opublikowanych w publikacjach zwartych⁶.

8. Innych pojedynczych czasopism, publikacji zwartych⁷.

Przyjęta w tej publikacji struktura treści ma ułatwić czytelnikom możliwość weryfikacji prowadzonej narracji poprzez samodzielną lekturę źródeł. Niestety znaczna liczba powstałych do tej pory publikacji o historii ZHP to pozycje, które stworzono na podstawie narracji wcześniejszych – często spłyconych, opierających się na nieistniejących źródłach (część autorów wręcz przywołuje je za swoimi poprzednikami bez ich uprzedniej weryfikacji) i/lub przekłamanych treściach dokumentów. Aby uniknąć tego rodzaju błędów, zastosowałam w niniejszej publikacji narrację historyczno-synchroniczną⁸. W przeważającej części korzystałam z materiałów opublikowanych w *Wyborze źródeł do dziejów ZHP*. Podjęty wysiłek rekonstrukcyjny i analityczny należy uznać za jeden z wielu możliwych. Mam nadzieję, że zachęci on innych badaczy do prób zbudowania kolejnych narracji. Przedmiotem mojej jest przeszłość ZHP dotycząca działalności wychowawczej ZHP wraz z jej społeczno-politycznym kontekstem⁹.

Konstrukcja tej publikacji nawiązuje do struktury wszystkich tomów *Wyboru źródeł do dziejów ZHP* i składa się z sześciu rozdziałów: *Utworzenie i rozwój ogólnopolskiego ZHP (1918–1939)*; *Czas próby (1939–1944)*; *Walka o kształt harcerstwa (1944–1947)*; *Sowietyzacja harcerstwa (1948–1955)*; *Odwilż, harcerstwo w socjalizmie, kryzys i upadek (1956–1988)*; *Odrodzenie, lata demokracji (1989–2015)*. Okresy, których dotyczą poszczególne rozdziały zostały wyodrębnione na podstawie periodyzacji historii harcerstwa Olgierda Fietkiewicza, Mariana Miszczuka¹⁰ i Bogusława Śliwerskiego¹¹.

⁶ G. Ciura, *Pełnić służbę Bogu i Polsce, Harcerstwo Polskie („Hufce Polskie”) 1939–1945*, Alfa, Warszawa 1998; J. Chrabąszcz, *Harcerze gorszego Boga. Związek Harcerstwa Polskiego w okresie transformacji ustrojowej państwa lat 1989–1990*, Adam Marszałek, Toruń 2006; A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce Ludowej* [s.n.], Wrocław 2003; A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP w latach 1944–1950* [s.n.], Wrocław 1988; R. Paćławski, *Gra o Harcerstwo*, Paleta-Art R. Paszkowski, Warszawa 2005; K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Trio, Warszawa 1996; K. Persak, *Komuniści wobec harcerstwa 1944–1950*, ISP PAN, Warszawa 1998; L.S. Szuba, *Harcerstwo na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950 w świetle dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy*, KPSW, Bydgoszcz 2006; J. Rossman, *Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II Wojny światowej. Główna Kwatera Harcerzy „Paseka”*, Ocalałe Dokumenty, Polonia Book Fund, Londyn 1982; R. Ptaszyński, *Trzymamy Straż nad Odrą. Propaganda – Fakty – Dokumenty*, OBEP IPN, Szczecin 2007.

⁷ Wykaz publikacji zwartych umieściłam w bibliografii.

⁸ Zob. J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Rytm, Warszawa 1998, s. 118–119; *idem*, *Teoria wiedzy historycznej*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1983, s. 130.

⁹ W pracy wykorzystałam również zmodyfikowane fragmenty analiz dokumentów opublikowanych w *Wyborze źródeł do dziejów ZHP* z mojej pracy doktorskiej *Zmiany harcerskiej pedagogii w Polsce w XX wieku*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Marii Kuchcińskiej, prof. UKW na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (2009 r.) oraz monografię *Studia i materiały z dziejów Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, KPSW, Bydgoszcz 2012, s. 162.

¹⁰ Zob. O. Fietkiewicz, M. Miszczuk, *W sprawie periodyzacji historii harcerstwa*, „Harcerstwo” 1981, nr 1, s. 45–48.

¹¹ Zob. B. Śliwerski, *Przyrzeczenie harcerskie*, Impuls, Kraków 2009, s. 10.

W każdym z rozdziałów staram się prowadzić narrację wokół następujących kategorii:

- pedagogia i władze stowarzyszenia;
- uchwały Zjazdów i statutu organizacji;
- stosunki ZHP z władzami państwowymi;
- oznaki/odznaki¹² organizacyjne, hymn, zawołanie;
- kodeksy postępowania moralnego.

Nie we wszystkich rozdziałach mogłam zastosować wymieniony klucz. Było to spowodowane brakiem materiałów źródłowych lub specyfiką uwarunkowań danego okresu.

Przeszłość ZHP jest spadkiem, którego stowarzyszenie nie może odrzucić. Czy jednak nie jest to spadek kłopotliwy? Uważam, że tak, ponieważ nadal mimo postulatów różnych środowisk, w tym również członków ZHP, przeszłość organizacji traktowana jest przez jej władze nie jako źródło możliwości poznania, odkrywania, poszukiwania różnych prawd, ale jako kłopotliwa schedo, o którą nie wiadomo kto, jak i po co miałyby dbać. Dzieje się tak, mimo że od lat w zapisach kolejnych statutów czytamy:

ZHP pielęgnuje kulturę i tradycje narodowe oraz dorobek i tradycje harcerstwa¹³. [...] dba o dobra kultury związane z historią harcerstwa, chroni je i udostępnia dla celów naukowo-badawczych i wychowawczych [...]¹⁴

Jak pokazuje praktyka, w związku brakuje jednak strategii działań mających na celu odkrywanie, zrozumienie i upowszechnianie przeszłości ZHP – również tej trudnej. Do zrozumienia, spojrzenia z innej perspektywy, potrzeba głosu/wielogłosów różnych pokoleń – także tych, którym odebrano prawo do wypowiedzi. W 1989 roku Bogusław Śliwerski postulował:

Tak długo będziemy postrzegani jako „gorsze” harcerstwo, jak długo będziemy się zastaniać i bronić wszelkimi metodami przed samoświadomością popełnionych – dawniej i dzisiaj – błędów, wypaczeń, deformacji, niosących z sobą znamiona pseudowychowania!¹⁵

¹² Do 1963 roku w stowarzyszeniu używano nazwy oznaki, od 1964 roku w dokumentach ZHP, zwłaszcza w Statutach, pojawia się określenie odznaki.

¹³ § 5. Tekstu Statutu ZHP uchwalonego przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., Załącznik do Zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4.04.1989 r., Monitor Polski z 1989 r. Nr 10, poz. 82 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji (1989–2014)*, Impuls, Kraków 2014, s. 146.

¹⁴ Zob. § 4 p. 21 Tekstu Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r. oraz XXXIII Zjazd ZHP w dniu 3 XII 2005 r. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 244.

¹⁵ B. Śliwerski, *Stalinizm w ZHP*, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Kraków 1989, s. 3.

Uważam, że niestety współczesnemu pokoleniu członków ZHP brakuje nie tylko samoświadomości własnych błędów i wypaczeń, ale także świadomości znaczenia spadku przeszłości ZHP. Mam nadzieję, że moja narracja – jedna z wielu możliwych – wzbogaci proces odkrywania i próby rozumienia historii stowarzyszenia, zarówno byłych, jak i obecnych członków ZHP.

Dziękuję za nieocenioną pomoc, wsparcie, życzliwość i cierpliwość druhowi harcmistrzowi Wojciechowi Śliwerskiemu. Dziękuję za wymianę myśli i inne „oceany”, które pomogły mi – mam nadzieję – zrozumieć...

Rozdział I

Utworzenie i rozwój ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego (1918–1939)

Konstituowanie się Związku Harcerstwa Polskiego przypadło na czas kryzysów, zmian politycznych i kulturowych na ziemiach polskich. Po stu dwudziestu trzech latach odradzała się polska państwowość. Swoją rolę w kształtowaniu nowego państwa polskiego miały rozmaite organizacje młodzieżowe, w tym skautowe wzorowane po części na skautingu angielskim, jednak posiadające własny oryginalny koloryt¹.

Początek scalenia² organizacji skautowych z terenu Królestwa Kongresowego w Związek Harcerstwa Polskiego nastąpił 1–2 listopada 1916 roku na Zjeździe Skautowym w Warszawie. W rezolucji określił on zasady, na których miał się opierać nowo powstały Związek Harcerstwa Polskiego³ oraz uchwalił akt połączenia Związku Harcerstwa Polskiego, Polskiej Organizacji Skautowej, Związku Skautek Polskich i Junactwa w jedną organizację – Związek Harcerstwa Polskiego:

1. Z.H.P., P.O.S. i Z.S.P. łączą się na równych prawach w jedną organizację p.n. Związek Harcerstwa Polskiego.
2. Junactwo schodzi do Z.H.P. jako organizacja odrębna i poddaje się ogólnym dyrektywom Komendy Naczelnej Związku. Komenda Naczelna Junactwa deleguje swego przedstawiciela do Komendy Naczelnej Związku.
3. Zjazd z dni 1 i 2 listopada 1916 r. wybiera Przewodniczącego Komendy Naczelnej i Komendę Naczelną Związku Harcerstwa Polskiego w liczbie 8 osób, zamieszkających w Warszawie oraz 4 osób zamiejskowych. Komenda Naczelna w działalności swojej nie jest skrępowana nieobecnością na posiedzeniach członków zamiejskowych.

¹ Zob. K. Marszałek, *Różnice w podejściu do celów wychowania w skautingu i harcerstwie na początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSHE we Wrocławiu. Nauki pedagogiczne” 2008, t. 25, z. 7, s. 77–87.

² Nie wszystkie organizacje podjęły decyzję o zjednoczeniu, stąd ZHP w latach późniejszych nie był jedyną organizacją o rodowodzie skautowym działającą na terenie państwa polskiego.

³ Zob. Protokół Zjazdu połączeniowego trzech organizacji: Związku Harcerstwa Polskiego, Polskiej Organizacji Skautowej, Związku Skautek Polskich, sygn. 7, AAN AZHP, zespół nr 76, Akta Komenda Naczelna ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 39.

4. Członków Związku Harcerstwa Polskiego obowiązują wspólne oznaki łączących się organizacji⁴.

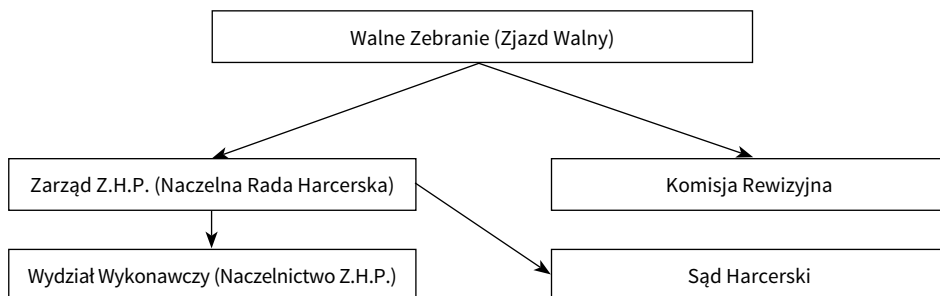
Proces łączenia organizacji skautowych w jeden Związek Harcerstwa Polskiego został zakończony na zjeździe delegatów z całej Polski w dniu 1 listopada 1918 roku w Lublinie. Jego ukoronowaniem było uchwalenie na I Walnym Zjeździe ZHP w Warszawie w dniach od 31 grudnia 1920 do 2 stycznia 1921 roku statutu organizacji, przy czym formalna legalizacja dokumentu przez ministerstwa nastąpiła później⁵.

W § 2 statutu określono następujące cele działalności ZHP:

- 1) Współdziałanie z rodziną i szkołą w wychowaniu młodzieży w kierunku urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, pielęgnowania uczuć narodowych, kształcenia umysłów i zaprawiania do życia społecznego.
- 2) Dążenie do utrzymania wśród swych członków rozpowszechnienia harcerskiego typu życia i służby obywatelskiej⁶.

Określono również w § 15 władze ZHP⁷. I tak w latach 1920–1939 najwyższą władzę stanowił Walny Zjazd⁸ odbywany corocznie w latach 1926–1936, a następnie co trzy lata do 1939 roku. W II Rzeczypospolitej odbyło się 17 Zjazdów.

Schemat 1. Struktura władz według statutu z 1920 roku

Źródło: opracowanie własne⁹.

⁴ Protokół Zjazdu połączeniowego trzech organizacji..., *op. cit.*, s. 40.

⁵ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (19 III 1920 r.) oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (2 VI 1920 r.).

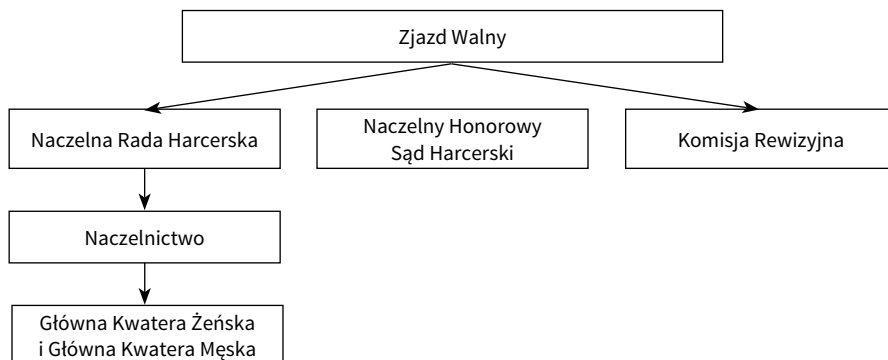
⁶ Statut ZHP, Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP, zbiór L. 4, S. Sedlaczek (red.), 1920 r. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 136.

⁷ *Ibidem*, s. 138.

⁸ W statucie z 1920 roku nazywane Walnym Zebraniem.

⁹ Na podstawie danych ze Statutu ZHP, Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP..., *op. cit.*, s. 138–194.

Schemat 2. Struktura władz według statutu z 1923 roku

Źródło: opracowanie własne¹⁰.

IX Zjazd Walny ZHP w 1929 roku (w uchwale *W sprawie przebudowy organizacyjnej ZHP*¹¹) nadał inny niż dotychczas formalny kształt strukturze ZHP:

IX Zjazd Walny Z.H.P. stojąc na stanowisku utrzymania jedności w Z.H.P., uznaje potrzebę przebudowy Związku w kierunku stworzenia dwóch autonomicznych organizacji (żeńskiej i męskiej) o wspólnej podstawie ideowej (przysiężenie, prawo, pozdrowienie, oznaka) i wspólnem duszpasterstwie, a całkowicie samodzielnych w zakresie programowym, organizacyjnym i gospodarczym. Zjazd poleca Naczelnej Radzie Harc. niezwłocznie powołać Komisję w składzie 8 osób (3 drużny, 3 drużów i 3 członków K.P.H.) celem opracowania projektów odpowiednich zmian statutowych na Nadzwyczajny Zjazd Walny, który Naczelnictwo Z.H.P. winno zwołać w okresie świąt Wielkiejnocy 1930 r.

Jako materiały przekazuje się Komisji projekty opracowane przez Konferencję Instruktorską Żeńską¹².

Postulat ten został wdrożony ostatecznie przez wprowadzenie zapisów w Statucie ZHP z 1936 roku. W ich myśl stowarzyszenie składało się z trzech organizacji: Harcerzy, Harcerek i Przyjaciół Harcerstwa¹³ (patrz schemat 3).

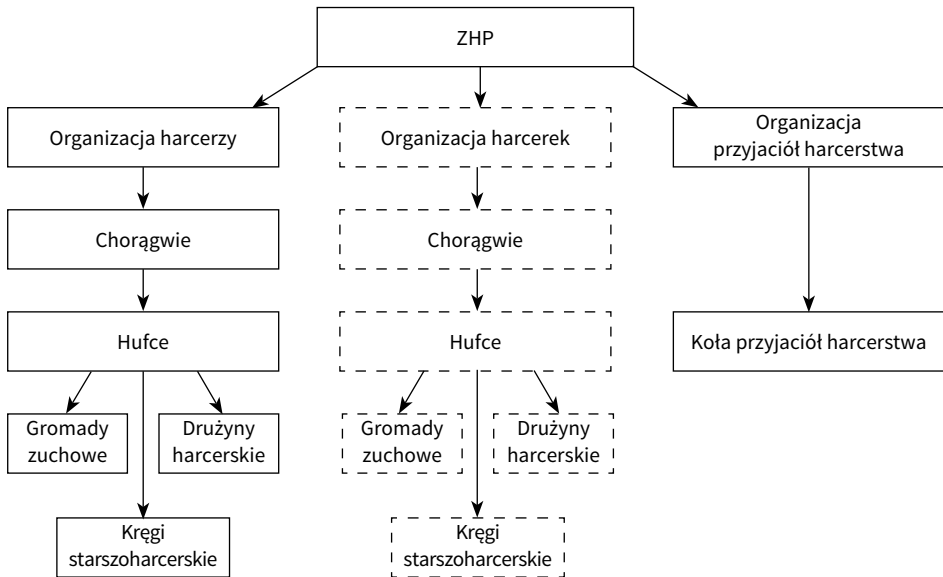
¹⁰ Na podstawie danych ze Statutu ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 7, s. 83–87 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 143–147.

¹¹ Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie przebudowy organizacyjnej ZHP „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 1 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 103.

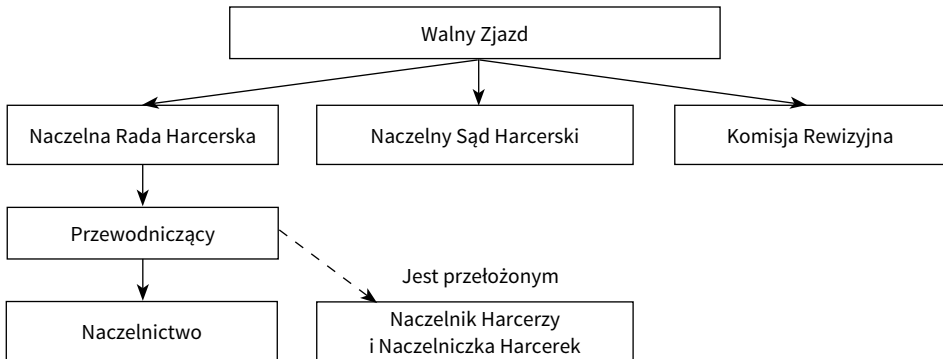
¹² *Ibidem*.

¹³ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej w dniu 15 IV 1934 r. oraz zatwierdzony przez XIV Zjazd Walny w dniach 11–12 V 1934 r., nadany przez Radę Ministrów 8 IV 1936 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze, Warszawa 1936 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 199–200.

Schemat 3. Struktura organizacji według statutu z 1936 roku

Źródło: opracowanie własne¹⁴.

Schemat 4. Struktura władz według statutu z 1936 roku

Źródło: opracowanie własne¹⁵.

¹⁴ Na podstawie danych ze Statutu ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze, Warszawa 1936 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 213–218.

¹⁵ *Ibidem*.

Według zapisów statutów z 1920 i 1923 roku Zjazd „[...] decydował o zmianach i likwidacji ZHP”¹⁶. W 1936 roku pojawia się dodatkowy zapis: „[...] decyduje ostatecznie w sprawach ideowych Związku”¹⁷.

Decyzje Zjazdów określały charakter organizacji. Na XII Zjeździe w 1932 roku podjęto uchwałę, że:

[...] Z. H. P. jest ruchem ideowym młodzieży, starszych i dorosłych, dążącym przy pomocy skautowego systemu wychowawczego do urobienia pewnego typu człowieka [...]¹⁸.

Przy czym „typ człowieka” przez różne Zjazdy był dookreślany inaczej. Na początku konstituowania się organizacji w latach 1916–1921, nawoływano do wychowywania młodzieży na obywateli-żołnierzy. W 1919 roku w projekcie Ustawy ZHP, opracowanej przez Wydział Wykonawczy Naczelnej Rady Harcerskiej, określono:

- § 1. Harcerstwo Polskie ma na celu współdziałanie we wszechstronnem wychowaniu młodzieży na obywateli-żołnierzy, zdolnych do wiernego spełniania przez całe życie obowiązków wobec Ojczyzny.
- § 2. Zadania swe spełnia Harcerstwo przez urabianie charakterów, rozwijanie dzielności fizycznej, pielęgnowanie uczuć narodowych, kształcenie umysłów i zaprawianie do życia społecznego.
- § 3. Dla osiągnięcia swych celów Harcerstwo Polskie posługuje się metodą Baden-Powella, przystosowaną do warunków i potrzeb narodowych polskich¹⁹.

Wiceprzewodniczący Jan Mauersberger w 1921 roku nawoływał:

[...] Wyrobienie organizacyjne harcerza jest środkiem b. poważnym w życiu zbiorowym. Harcerz żyje dla Polski; myśli on i pracuje, aby była potężną i wielką i aby była wolna i zjednoczoną. Na harcerzy patrzy naród, jak na przyszłe kadry żołnierzy-obywateli, którzy dadzą żołnierzowi prawdziwie z ducha polskiego, kość z kości, krew z krwi naszej – a wtedy łączność bezwzględna zapanuje między wojskiem i społeczeństwem.

Przygotowuje się harcerz na swych wycieczkach, ćwiczeniach, ażeby był dzielny żołnierzem, aby potrafił, gdy będzie potrzeba, zabezpieczyć Ojczyznę wobec Jej wrogów, działanie wielkie i odpowiedzialne. Na harcerzy i harcerki zwrócone są oczy

¹⁶ Statut ZHP, Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP..., *op. cit.*, s. 138. Zob. też Statut ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 7..., *op. cit.*, s. 144.

¹⁷ Statut ZHP uchwalony przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 214.

¹⁸ Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP treści ogólnej, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 56 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 117.

¹⁹ Projekt Ustawy Związku Harcerstwa Polskiego, Akta Naczelnej Rady Harcerskiej, rozkazy i raport. Wzory druków i mapki dla kursu w Zwierzyńcu, sygn. 533, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 41.

przywódców armii, działaczy społecznych, wychowawców, wiele się po nich wszyscy spodziewają, wiele od nich wymagają [...]”²⁰.

W późniejszych latach 1923–1939 można zauważyć ścieranie się dwóch dominujących ideologii: harcerza-żołnierza i harcerza-obywatela.

Harcerz-żołnierz

Ten typ był lansowany w uchwałach Zjazdów Walnych ZHP w latach 1920–1932. Model tego wychowania dookreślano już w uchwale I Zjazdu:

1. [...] zadaniem harcerskiego wojskowego wyszkolenia winno być wychowanie takiego typu obywateli, którzyby w razie potrzeby byli gotowi z własnej woli stanąć pod broń, umożliwiając przez poprzednio zdobyte wyćwiczenie w Harcerstwie, szybką organizację licznej armii, członkowie której posiadać będą wszelkie cnoty dobrego żołnierza.
2. Walny Zjazd podkreśla z naciskiem, że przygotowanie wojskowe młodzieży jest jednym z najważniejszych zadań ogólnie obywatelskiego wychowania harcerskiego i wzywa kierowników drużyn do usilnej pracy w tym kierunku, aby nie tyle przez formy organizacyjne i ćwiczenia musztry wojskowej, ile przez staranie o rozwój cielesny chłopców, ćwiczenia wśród przyrody, pielęgnowanie rycerskiego ducha przygotować dzielnych żołnierzy.
3. Zjazd Walny uważa, że podstawą przygotowania wojskowego młodzieży w Harcerstwie winno być należyte zorganizowane wychowanie fizyczne w szeregach harcerskich. Dalej Z.W. stwierdza, że bez należytego postawienia tej kwestii w drużynach, niemożliwe będzie postawienie na należytych poziomach wychowania wojskowego. Przeto W.Z. poleca N.R.H.: a) wypracowanie programów i metodyki wychowania fizycznego w drużynach, b) urządzanie kursów dla instruktorów wychowania fizycznego²¹.

W sierpniu 1920 roku opublikowano Instrukcję Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie ochotniczej służby wojskowej harcerstwa polskiego, w której określono m.in., że:

[...] Oprócz zadeklarowania do szeregów A. O. wszystkich swych zdolnych do służby frontowej członków, wyraziło „Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego” gotowość do formowania z nich jeszcze specjalnych ochotniczych oddziałów wartowniczych dla ochrony granic i linii kolei, celem częściowego przyjęcia tego zadania od

²⁰ Odezwa Wiceprzewodniczącego ZHP, Jana Mauersbergera do harcerzy, „Harcerz” 1921, nr 21–22 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 76.

²¹ Uchwała I Zjazdu Walnego ZHP, dotycząca spraw wojskowych, „Harcistrz” 1920, nr 4–12, s. 49, sygn. 2551, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Harcistrz. Miesięcznik instruktorski: organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego”, rok III, nr 1–2, 3, 4–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 66.

wojskowości, w szczególności zaś odnośnie wojskowej ochrony granic zachodnich. [...] Naczelnictwo Harcerstwa Polskiego zgłosiło, też do służby pomocniczej przy wojsku harcerzy w wieku poniżej lat 17, do pełnienia służby w charakterze gońców, pocztowych telegrafistów, kolporterów itp.²²

Ministerstwo, dbając o wypełnianie zasad harcerskiego wychowania, wprowadziło dodatkowo zarządzenie, w myśl którego:

- 1) O ile harcerze w pewnym oddziale (kompanji, baonie, pułku) stanowią więcej niż 50 proc. stanu, otrzymuje dany oddział oprócz zasadniczej numeracji jeszcze nazwę „harcerski”, o ile jeszcze dotychczas nazwy żadnej nie posiada.
- 2) Na dowódców powyższych ochotników należy o ile możność wyznaczyć oficerów członków związków harcerskich, lub takich, którzy ruchowi harcerskiemu sprzyjają, albo conajmniej znają zasady i ideologię ruchu harcerskiego, a więc o ile to tylko możliwe, uwzględniać odnośne propozycje Komend Harcerskich.
- 3) W razie niemożności obsady stanowisk oficerskich w oddziałach „harcerskich” przez oficerów, jak pod 2), należy zwrócić uwagę na to, aby oficerowie postępowaniem swoim oddziaływali na młodzież, będącą pod ich rozkazami w myśl zasad, zawartych w prawie harcerskim²³.

Uchwałą II Zjazdu wprowadzono

[...] na terenie Z.H.P. powszechny obowiązek wyćwiczenia fizycznego i przysposobienia wojskowego swych członków. Od obowiązkowego zwolnić może tylko wniosek lekarza²⁴.

Jednocześnie dookreślono,

[...] że Zjazd Walny uważa za konieczne aby wojskowe wyszkolenie harcerzy odbywało się na terenie drużyn harcerskich. [...] jako jeden z działów pracy wychowawczej, winno stanowić nieodłączną część pracy drużyny na równi z innymi elementami wychowawczymi, jako to: duchowym i fizycznym [...] ²⁵.

Nawoływano, że:

[...] całokształt prac wojskowego wyszkolenia harcerzy winien zmierzać do tego, aby Harcerstwo w chwili potrzeby obrony Ojczyzny, było gotowe stanąć z w szeregi obrońców Ojczyzny z pełnym zrozumieniem swych obowiązków obywatela – żołnierza, z niezbędnym przygotowaniem do ich wypełniania²⁶.

²² Instrukcja Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie ochotniczej służby wojskowej harcerstwa polskiego, „Harcerz” 1920, nr 22, s. 206–207 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 68.

²³ *Ibidem*, s. 68–69.

²⁴ Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP, w sprawie wychowania fizycznego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 15.02.1922 r., s. 10–15, sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Rozkazy N.Z.H.P. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 70.

²⁵ *Ibidem*, s. 71.

²⁶ *Ibidem*, s. 70.

Promowanie takiego modelu wychowania było zgodne z ówczesną tendencją oddziaływania poprzez stowarzyszenia na całe społeczeństwo. Świadczy o tym chociażby Regulamin prac nad przystosowaniem wojskowym w stowarzyszeniach p.w. na terenie D.O.K. IV. Zapisy dokumentu określają, że:

Idea przysp.[osobienia] wojsk.[owego] podjęta przez Nacz.[elne] Władze Wojsk Polski[ch] ma za zadanie przysp.[osobienie] całego narodu do obrony granic i niepodległości kraju.

Celem przysp.[osobienia] wojsk.[owego] jest przygotowanie obywateli pod względem duchowym i fizycznym do powyżej przytoczonych obowiązków obywateli-obrońców państwa²⁷.

Podstawą wychowania wojskowego w harcerstwie miało być wychowanie fizyczne²⁸ z naciskiem na samodzielność, ponieważ

[...] wyrobienie samodzielności już od lat chłopięcych jest jedną z pierwszych konieczności w wyszkoleniu nowoczesnego żołnierza [...]²⁹.

Na II Zjeździe w 1921 roku na terenie ZHP uchwalono powszechny obowiązek wyćwiczenia fizycznego i przysposobienia wojskowego³⁰ swoich członków³¹. W dokumencie określającym zasady współpracy ZHP z Ministerstwem Spraw Wojskowych określono, że

ZHP będzie prowadził we własnym zakresie przysposobienie wojskowe harcerzy, jako nieodłączną część normalnych prac harcerskich³².

Przy czym wszystkie programy przysposobienia wojskowego na terenie ZHP „[...] miały być – ustalone w porozumieniu Naczelnictwa M.S. Wojskowych”³³.

ZHP zobowiązał się, że wprowadzi do swojego regulaminu „[...] obowiązek uzyskania sprawności szeregowca (względnie podoficera) przez każdego harcerza”³⁴. Dla harcerek „[...] sprawności z jednej z pomocniczych służb wojskowych”³⁵.

²⁷ Regulamin prac nad przystosowaniem wojskowym w stowarzyszeniach p.w. na terenie D.O.K. IV, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.

²⁸ II Zjazd Walny Referat o wychowaniu fizycznym i wojskowym w Harcerstwie, sygn. 308, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdy Walne.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Wprowadzono obowiązek wysyłania przez Chorągwie (corocznie), co najmniej jednego harcerza do Głównej Szkoły Wojskowej Gimnastycznej i Sportowej, i możliwie liczne obsadzanie państwowych kursów dla kierowników wychowania fizycznego organizowane przez M.W.R.i.O.P. Zob. Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP, w sprawie wychowania fizycznego..., *op. cit.*, s. 71.

³¹ Uchwała dotyczyła młodzieży harcerskiej, instruktorów i starszyzny harcerzy. Zob. Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP, w sprawie wychowania fizycznego..., *op. cit.*, s. 71.

³² Zasady współpracy ZHP z M.S. Wojskowych, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.

³³ *Ibidem*.

³⁴ II Zjazd Walny Referat o wychowaniu fizycznym i wojskowym w Harcerstwie..., *op. cit.*

³⁵ Współpraca M.S. Wojskowych i ZHP nad wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym młodzieży, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.

Celem ostatecznym wychowania fizycznego miało być „[...] zdrowie: fizyczne, moralne, intelektualne”³⁶, które miało przyczynić się do „[...] poprawy rasy, której wartość końcowa odzwierciedla się w myśli, woli i czynie”³⁷.

Delegaci związkowi na II Zjeździe w 1921 roku ucieli dyskusję toczącą się w stowarzyszeniu na temat wychowania harcerzy-żołnierzy. Instruktorzy rozważali kwestię pogodzenia dwóch sprzecznych postulatów: „1. harcerzowi zabijać nie wolno [...] i 2. wychowania harcerza-żołnierza”³⁸. Stwierdzono, że mylny jest wniosek, iż „[...] harcerza wychowuje się do pokoju a żołnierza do wojny”³⁹. Pogodzenie tej sprzeczności stało się możliwe na skutek skomentowania pierwszego postulatów jako nie wolno zabijać tylko „[...] bez koniecznej potrzeby”⁴⁰.

W 1926 roku uchwała Konferencji Starszyny dotycząca wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego określała:

6. Powszechne wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe są – niezależnie od ogólnych względów wychowawczych – koniecznością państwową wobec zadań obrony Rzeczypospolitej.
7. Powszechne wychowanie fiz. i p.w. stanowią nieodłączną część programu wych. Harcerskiego. Całokształt prac p.w. młodzieży harcerskiej winien zmierzać do tego, aby harcerstwo w chwili potrzeby obrony Ojczyzny, było gotowe stanąć zwarcie w szeregach obrońców Rzplitej z pełnym zrozumieniem swych obowiązków obywatela-żołnierza i z niezbędnym przygotowaniem do ich wypełnienia [...]”⁴¹.

VIII Zjazd Walny

[...] w zrozumieniu doniosłości sprawy wychowania fizycznego i przygotowania do obrony kraju (P.W.) zgodnie z tradycją Harcerstwa od pierwszych lat jego istnienia deklaruje władzom państwowym współpracę całego Związku według najlepszych sił i woli.

Zarazem Zjazd Walny zwraca uwagę wszystkim czynnikom organizacyjnym, by nie ustawały w coraz bardziej intensywniej pracy na tem polu”⁴².

Również i Ministerstwo Spraw Wojskowych podkreślało, że: „[...] żołnierz i harcerz to jedno, różnice są minimalne [...]”⁴³, później akcentowano, iż obowiązkiem. „[...] Harcerstwa powinna być pomoc w działaniu państwa dla

³⁶ II Zjazd Walny Referat o wychowaniu fizycznym i wojskowym w Harcerstwie..., *op. cit.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ Uchwała Konferencji Starszyny dotycząca wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, „Harc-mistrz” 1926, nr 1–2, s. 2–3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 99.

⁴² Uchwała VIII Zjazdu Walnego ZHP, w sprawie wychowania fizycznego i przygotowania do obrony kraju, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 12, z dnia 28.04.1928 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1928, nr 5–6, s. 20 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 102.

⁴³ Przemówienie pułkownika Kraussa przedstawiciela Ministerstwa Spraw Wojskowych, IV Zjazd Walny, Protokół Zjazdu Walnego ZHP, nr 312, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdy Walne.

obrony kraju”⁴⁴. Osiągnięcia harcerzy-żołnierzy docenił w swoim liście do Naczelnictwa ZHP Marszałek Józef Piłsudski, który podkreślał:

[...] już w latach niewoli przygotowaliście się do służby Ojczyźnie. Uwierzywszy w tę sprawę, że tylko silny i zdrowy, przygotowany odpowiednio naród jest zdolny podjąć zwycięsko zbrojną walkę o niepodległość, poczęliście z całym entuzjazmem młodości zaprawiać swe ciała do trudów życia obozowego, ćwiczyć się w rzemiośle wojennym, a dusze swe młode nastrajać na wysoki ton moralny ofiarnej gotowości do czynu. To też, gdy huragan wojny światowej deptać zaczął niwy polskie i przyjść miało do dziejowego porachunku za lata krzywd i niewoli, wyście stanęli w szeregu tych, którzy odważyli się sięgnąć po zaszczytne miano żołnierzy niepodległości. Łzami matek i ojców żegnani, lub częściej bez ich wiedzy i zezwolenia, rzucając dom rodzicielski, staliście w szeregach polskich oddziałów na trud wojenny, przerastający wielokroć wasze siły, na rany i śmierć, na górną radość zmierzenia się z wrogiem w otwartym polu. Nie sprzeniewierzyliście się i potem nakazom harcerskiego prawa, gdy zmartwychwstała ojczyzna pod broń swych obywateli dla obrony granic wołała. W walkach o kresy wschodnie Małopolski czy ziemię Litewską, w walkach zeszłorocznych z przemożnym chwilowo wrogiem braliście czynny i chwalebny udział. Rozrzućeni po oddziałach regularnej armii lub zgromadzeni w obrębie jednostki w służbie wywiadowczej, kurierskiej i frontowej, zdaliście raz jeszcze egzamin ze swojej dojrzałości obywatelskiej i gotowości do ofiary, zawsze świecąc swym starszym towarzyszom broni przykładem wysokiego pojmowania swych ochotniczo na się wziętych obowiązków. Oddając cześć poległym za Ojczyznę kolegom waszym, wyrażam wam, harcerze podziękowanie i uznanie za dotychczasową służbę⁴⁵.

Mimo że w dokumentach używano kategorii „harcercz” również i harcerki objęte były przysposobieniem wojskowym:

3. Wobec nowej pozycji kobiety polskiej, której zostały przyznane prawa obywatelskie i polityczne, Zjazd Walny uważa za konieczne włożenie na kobietę polską obowiązków służby dla państwa, równoważące służbę wojskową, w tym celu poleca N.R.H. nawiązanie kontaktu z instytucjami zainteresowanymi taką ideą, aby wspólnie wystąpić z akcją w tym kierunku⁴⁶.

Harcerstwo żeńskie ma za zadanie wszechstronne ujęcie wychowania kobiety – obywatelki, zdolnej do sumiennej i wytrwałej pracy zawodowej – jak do wydatnej pracy dla państwa w warunkach pokoju i wojny.

⁴⁴ Przemówienie generała Smorawińskiego przedstawiciela Ministerstwa Spraw Wojskowych, XI Zjazd Walny, Protokół XI Zjazdu Walnego ZHP, sygn. 322, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdu Walne.

⁴⁵ Nauka żołnierskiej wiedzy państwowej do rozkazu Ministerstwa Spraw Wojskowych Departament Piechoty L. dz. 1815/ TJN. Wyszcz. /34. Wykłady Seria I Walka o niepodległość po powstaniu styczniowym, (wykłady 1–26), wykład 5 Polska organizacja wojskowa 1914–1921 i harcerstwo, Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy 1936 (odbity jako rękopis), s. 12–14.

⁴⁶ Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP w sprawach różnych, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 15.02.1922 r., s. 15–17, sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Rozkazy N.Z.H.P. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 72.

1. Harcerstwo żeńskie przygotowuje do służby pomocniczej w razie wojny przede wszystkim przez racjonalne wychowanie moralne i fizyczne, oraz przez cały swój program, ujęty w system prób i sprawności.
 2. Przysposobienie harcerek do wojskowej służby pomocniczej nie stanowiąc specjalnego działu pracy harcerskiej, wymaga jednak uprawniania sprawności wojskowo-przydatnych, wśród sprawności społecznych na stopień Harcerki Rzeczypospolitej znajduje się jedna z fachowych sprawności wojskowej służby pomocniczej.
- Do fachowych sprawności wojskowej służby pomocniczej należą: wojskowa służba sanitarna, łączność, gospodarcza, oświatowa⁴⁷.

W 1932 roku jakość tego wychowania potwierdził Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, uznając,

- 1) [...] że przysposobienie do obrony kraju, prowadzone w Harcerstwie Żeńskim, jest równoznaczne przysposobieniu wojskowemu, prowadzonemu przez hufce Szkolne P. W. K.
- 2) Wobec zdarzających się wypadków stosowania przymusu należenia harcerek do Hufców P. W. K., Zjazd stwierdza, na podstawie oficjalnych enucjacji Naczelnej Komendy O. P. K., iż podstawową zasadą pracy w Hufcach P. W. K. jest ochotniczość zgłoszeń i w żadnym wypadku nie należy stosować przymusu w sprawie wstępowania do Hufców szkolnych P. W. K. Lojalność współpracy hufców P. W. K. i drużyn harcerskich jest pozatem zagwarantowana umową ogłoszoną w 8–9 Nr. „Skrzydeł” 1931 r. Przeto Zjazd Walny prosi władze harcerskie o porozumienie w tej sprawie z czynnikami szkolnymi, oraz z władzami Komendantek Hufców Szkolnych P. W. K. celem usunięcia tarć w terenie⁴⁸.

Harcerz-obywatel

W 1932 roku wychowanie obywatelskie stało się

[...] najistotniejszą treścią wychowania harcerskiego. Udział harcerzy i harcerek w odzyskaniu i utrwaleniu Niepodległości, zadokumentowany słowami Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego „[...] wyjście w pierwszym stanęli szeregu tych, którzy odważyli się sięgnąć po zaszczytne miano żołnierzy niepodległości [...] zdaliście raz jeszcze egzamin ze swej dojrzałości obywatelskiej i gotowości do ofiary” (list do Nacz. Z. H. P. na dzień 1 lipca 1921 r.), stworzył najgłębszą tradycję wychowania obywatelskiego w Harcerstwie, na której słusznie wspiera się dzisiejsze wychowanie harcerzy,

⁴⁷ Ustalenia z konferencji Naczelnictwa ZHP z Ministerstwem spraw Wojskowych ZHP dotyczące przysposobienie harcerek do wojskowej służby pomocniczej, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 4, s. 35 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 85.

⁴⁸ Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie przygotowania kobiet do obrony kraju, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 56 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 117.

zmierzające do powiększenia i ugruntowania Państwa przez oddanie na służbę ojczyźnie całego życia i najlepszych sił⁴⁹.

Na kolejnym zjeździe w 1933 roku podkreślano, że ZHP jest świadomy:

[...] swej historycznej roli w dziele odbudowy Państwa Polskiego [...] [Związek – K.M.], reprezentujący elitę młodzieży polskiej, [...] zapewnia [...] że – jak dotąd – tak i nadal konsekwentnie realizować będzie twardy program odbudowy Mocarstwowej Polski⁵⁰.

W 1934 roku stowarzyszenie,

[...] pragnąc dać wyraz głębokiej miłości młodzieży harcerskiej dla Marszałka Józefa Piłsudskiego wobec Ciebie Panie Prezydencie Rzeczypospolitej składa ślubowanie, że Harcerstwo pracować będzie dla wielkości Polski w myśl ideologii Wielkiego Wychowawcy Narodu. Zjazd uznaje Marszałka Józefa Piłsudskiego za Patrona Związku Harcerstwa Polskiego⁵¹.

Przewodniczący ZHP w 1935 roku w swoim przemówieniu dotyczącym śmierci Marszałka J. Piłsudskiego stwierdził:

Byliśmy zatem żołnierzami niepodległości z pod znaku Marszałka i w takim charakterze oddajemy Mu dzisiaj cześć w żałobnym nastroju naszych serc.

Ale ustał rozgwar wojenny i żołnierz wrócił do domu. Marszałek rzuca nowe hasła, płynące z tego samego poczucia szlachetnie pojętej dumy i honoru narodowego, które manifestowały się przedtem w czynnej walce niewolników o wolność. Trzeba w pracy tworzyć taką potęgę państwa polskiego, by nie tylko wolność jego ugruntować na wieki, ale by maszerować w pierwszym, a nie drugim, szeregu państw i narodów⁵².

Na tym zjeździe Wojewoda Grażyński nawoływał do delegatów Zjazdu, aby:

1. prowadzić młodzież szczytami idei służby Polsce [...], 2. hartować jej wolę i przysposabiać, do tego by stała się awangardą armji pracy, mającej stworzyć mocarstwową potęgę państwa polskiego⁵³.

⁴⁹ Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wychowania obywatelskiego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1932, nr 5, s. 56 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 118.

⁵⁰ Rezolucja XIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie niebezpieczeństwa w realizacji hasła międzynarodowego braterstwa, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 VI 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1933, nr 5, s. 16, sygn. 2597, AAN AZHP, zespół nr 76, „Wiadomości Urzędowe”, rok I, nr 1–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 120.

⁵¹ Depesza Delegatów XV Zjazdu Walnego ZHP do Prezydenta Rzeczypospolitej, XV Zjazd Walny w Gdyni 25–26 V. Program. Protokół Komisji Starszego Harcerstwa. Wnioski, sygn. 331, AAN AZHP zespół nr 76, W Zjazdy Walne [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 122.

⁵² Przemówienie Przewodniczącego ZHP na XV Zjeździe Walnym ZHP w sprawie śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1935, nr 8, s. 79–80 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 123.

⁵³ Przemówienie Wojewody Grażyńskiego, Komunikat prasowy nr 22, XV Zjazd Walny, sygn. 331, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdy Walne.

W 1936 roku (trzy lata po uchwale XIII Zjazdu) zakończyła się dominacja wychowania zmierzającego ku urobieniu harcerza-obywatela (stowarzyszenie samo określiło, że głównymi przyczynami zmiany kierunku oddziaływań były zaistniałe w tamtym czasie czynniki społeczno-polityczne):

Zjazd [...] stwierdza wobec opinii cywilizowanego świata, że realizacji wielkich haseł harcerskich międzynarodowego braterstwa zagraża olbrzymie niebezpieczeństwo. Oto w samym centrum Europy, szczycącym się dotąd wielką kulturą chrześcijańską, opartą o bardzo bogatą skarbnicę kultury, szerzą się bezkarnie niebezpieczne hasła gwałtu ponad prawem, podeptania wolności ludzkiej i ponownego zaboru ziem odwieczne polskich. Równocześnie z temi hasłami szaleje terror nad bezbronną ludnością polską. Harcerstwo Polskie świadome swej odpowiedzialnej roli współbudowniczego gmachu międzynarodowego braterstwa, podnosi na czas swój ostrzegawczy głos i jednocześnie stwierdza, że każde wyciągnięcie ręki zaborczej po odwieczne polskie ziemie spotka się z solidarną zbrojną odprawą całego narodu⁵⁴.

Na XVI Zjeździe w 1936 roku powrócono do lansowania modelu harcerza-żołnierza:

Zjazd [...] wzywa harcerzy, harcerki i przyjaciół harcerstwa do najusilniejszej realizacji testamentu ideowego pozostawionego Polsce przez Marszałka Piłsudskiego, polegającego na ustawicznym wzmacnianiu w sobie poczucia moralnej potęgi Polski i ducha żołnierskiego. W realizacji tej Harcerstwo utrzymywać będzie zawsze najściślejszy związek, łączący go od chwili powstania z Armią Polską, jako gwarantką Niepodległości Państwa. Równocześnie Zjazd Walny stwierdza, że ze względu na otwartą sytuację polityczną w Europie, zagadnienie naszej pełnej gotowości do obrony kraju jest sprawą niecierpiącą zwłoki i musi stać się celem zorganizowanego wysiłku całego społeczeństwa⁵⁵.

Egzaminem z przygotowania harcerzy do wypełnienia roli harcerza-żołnierza miał się stać 1939 rok. W tym roku ZHP przyjął rezolucję, w której zaznaczał:

Zjazd Walny Związku Harcerstwa Polskiego, obradujący w chwili, kiedy Naród Polski wobec usiłowanego ataku na jego prawa i żywotne interesy, dał światu całemu przykład jedności, umiłowania honoru oraz zdecydowanej woli do najwyższych poświęceń, oświadcza, że z górą 300-tysięczna rzesza Harcerki i Harcerzy w kraju i po za granicami, wierna wielkiej tradycji poprzednich pokoleń harcerskich, które umiały sięgnąć po szczytne miano żołnierzy niepodległości, jest gotowa spełnić wszystkie rozkazy Naczelnego Wodza w walce o wielkość Polski i sławę Narodu.

Równocześnie wzywa wszystkich Harcerzy i Harcerki, aby w nadciągających dniach wielkiej burzy dziejowej, zdobyli się na najwyższy wysiłek i stanęli w pierw-

⁵⁴ Rezolucja XIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie niebezpieczeństwa w realizacji haseł międzynarodowego braterstwa, *op. cit.*, s. 120.

⁵⁵ Wniosek uchwalony przez XVI Zjazd Walny ZHP, dotyczący testamentu ideowego Marszałka Józefa Piłsudskiego, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 11 z dnia 26 V 1936 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1936, nr 6, s. 82 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 125.

szym szeregu Polski walczącej i triumfującej. Każdy postereunek, zajęty przez harcerkę, czy harcerza w pokoju lub wojnie, winien być placówką przykładowej obywatelskiej odpowiedzialności i poświęcenia oraz żołnierskiego męstwa.

Wraz z całym Narodem Harcerstwo Polskie oczekuje w spokoju dalszego biegu wydarzeń. Jeśliby przeznaczenie dziejowe postawiło nas wobec wojny, stanimy do walki razem z naszą zwycięską Armią, która z niezawodną pewnością powiększy sławę imienia i honoru polskiego⁵⁶.

ZHP zmierzał do urobienia przedstawionych typów człowieka harcerza-żołnierza i harcerza-obywatela, opierając się na czterech pewnikach ideowych (określonych przez III Zjazd ZHP w 1923 roku):

1. że jesteśmy dzieci Jedyne Boga i z naszego Synostwa Bożego winniśmy wyciągać wszystkie konsekwencje – zgodnie z Chrystjanizmem;
2. że życie całe oddać chcemy w służbę Ojczyźnie w żarliwym wysiłku zrealizowania harmonijnego rozkwitu wszystkich w Narodzie, a zwłaszcza w Duchu Narodowym, złożonych zdolności i możliwości;
3. że drogę do tego otwierać musi moralne podniesienia i utwierdzenie jednostki – w ciągłym dążeniu do spotęgowania dzielności jej charakteru;
4. że doskonalenie jednostki zmierzać ma do jej uspołecznienia, to jest wyrobienia umiejętności współżycia i współdziałania z innymi we wszystkich formach społecznego ustosunkowania⁵⁷.

W okresie II Rzeczypospolitej uznanie tych pewników

[...] musi się stać z jednej strony podstawą budowania konsekwentnej całości przekonania filareckich harcerskiej rzeszy – wskaźnikiem i korektywą dla praktyki życiowej każdego z nas⁵⁸.

Tylko pierwszy punkt na późniejszych Zjazdach stawał się źródłem polemik. 30% harcerek i harcerzy ZHP należało do mniejszości religijnych i narodowych w 1932 roku, ta liczna grupa walczyła o swoje prawa.

Kolejne Zjazdy (w 1926 i 1929 roku) potwierdzały polski i chrześcijański charakter Związku:

[...] Harcerstwo dążąc do wychowania obywateli, zmierzających do podniesienia potęgi i dobrobytu Państwa Polskiego, musi oprzeć się na ideach wybitnie chrześcijańskich i narodowych, negując absolutnie wszelkie wystąpienia partyjno-polityczne wewnątrz i nazewnątrz Związku [...]⁵⁹.

⁵⁶ Rezolucja XVII Zjazdu Walnego ZHP dotycząca sytuacji społeczno-politycznej, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 22 V 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 5, s. 104 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 132.

⁵⁷ Potwierdzenie przez III Zjazd Walny Rezolucji XII Zjazdu NRH, określającej podstawowe punkty ideowe, List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6, s. 67 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 77.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Uchwała VI Zjazdu Walnego ZHP dotycząca ideologii harcerstwa, „Harcistrz” 1926, nr 1–2, s. 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 98.

oraz:

IX Zjazd Walny Z.H.P. 1) przeciwstawia się stawianym z różnych stron zarzutom, jakoby w jego łonie istniały tendencje zmiany polskiego i chrześcijańskiego charakteru Związku, 2) a zarazem przypomina, wszystkim uchwałę Naczelnej Rady Harcerskiej z 1929 roku, która brzmi: że „Z.H.P. jest organizacją polskiej młodzieży chrześcijańskiej”, 3) i stwierdza, że Z.H.P. jest złożony z ogromnej większości z katolików; młodzież zaś wszystkich wyznań chrześcijańskich korzysta z zupełnej swobody wiary i cała jest zachęcana do wypełniania swych obowiązków religijnych [...]”⁶⁰.

Oferta dla harcerzy mniejszości narodowych, religijnych była skromna mimo wniosków, które zgłaszano, zostawały one pomijane przez Radę Naczelną. Jak chociażby pominięty wniosek na XI Zjazd:

Dh Grabowski odczytuje wnioski na Zjazd z opinią Naczelnej Rady. Wnioski podzielono na szereg grup. (Załącznik nr 1) Dh Grzesiak Czarny zabiera głos w kwestii formalnej i zapytuje, dlaczego został pominięty wniosek o mniejszościach narodowych. Dh Grabowski wyjaśnia, że Naczelna Rada postanowiła, by wniosku tego na zebraniu Zjazdu nie odczytywać. Decyzję tę Naczelnej Rady potwierdza Dh Przewodniczący Wł. Sołtan⁶¹.

Oto jego treść:

XI Zjazd Walny Z.H.P. stwierdza, że brak pozytywnego ustosunkowania się Z.H.P. do młodzieży mniejszości narodowych, wyrządza zarówno ruchowi harcerskiemu, jak i Państwu, poważne szkody i wzywa N.R.H. do ustalenia wytycznych postępowania w stosunku do młodzieży mniejszości narodowych w terminie do dnia 1-go lipca 1931 r. [...] Dh Kamiński mówi o sprawach mniejszości. Nie możemy zabijać prądu młodzieży innych wyznań. Kwestją palącą są dwa zagadnienia. Pierwsze to jest kwestja przyjmowania młodzieży mniejszościowej do drużyn polskich. Kwestja ta jest rozwiązana ale niezupełnie. Drugie to ustosunkowanie Z.H.P. do organizacji już istniejących, czy poczynić w stosunku do nich jakieś kroki zbliżenia, czy ustosunkować się zupełnie negatywnie⁶².

Z powodu dyskusji na XI Zjeździe delegaci uchwalili stanowisko wzywające Naczelną Radę Harcerską

[...] do ustalenia wytycznych postępowania w stosunku do młodzieży mniejszości narodowych w terminie do dnia 1 lipca 1931 r.⁶³

⁶⁰ Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie charakteru ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 1, s. 1 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 102.

⁶¹ Wniosek na XI Zjazd Walny ZHP dotyczący stosunku ZHP do młodzieży innych narodowości w Polsce oraz głos Aleksandra Kamińskiego w tej sprawie, XI Zjazd Walny w Krakowie 1–2 II. Protokoły obrad oraz protokoły, Komisji. Wnioski, sygn. 322, AAN AZHP zespół nr 76, Zjazdu Walne [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 110.

⁶² *Ibidem*, s. 110–111.

⁶³ Stanowisko XI Zjazdu Walnego ZHP w sprawie stosunku ZHP do młodzieży mniejszości narodowych, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 9 II 1931 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1931, nr 2–3, s. 34 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 112.

Jednakże dopiero w 1932 roku władze stowarzyszenia określiły, w poprawkach do Statutu ZHP, że: „[...] obywatele polscy, narodowości niepolskiej mogą należeć do ZHP na warunkach określonych w regulaminie”⁶⁴. W maju tego roku Naczelnik ZHP w gawędzie opublikowanej w „Harcistrzu” pytał: „[...] jak harcerstwo ma rozwiązać w swoim zakresie sprawę mniejszości?”⁶⁵. Po czym odpowiadał:

Odpowiedzi znajdziemy w prawie harcerskim, które głosi, że harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza. [...] Wysuwa się teraz kwestja, jak to rozwiązać z punktu widzenia organizacyjnego. Różne są możliwości: przyjmowanie młodzieży mniejszości do polskich drużyn, tworzenie z niej odrębnych drużyn w ramach Z.H.P., wreszcie federacja Z.H.P. ze skautowemi organizacjami mniejszościowemi. [...] Doświadczenia dotychczasowe wykazały, że zagadnienie mniejszości nie może być traktowane schematycznie, wręcz przeciwnie, należy je indywidualizować zależnie od narodowości. To, co w jednym wypadku daje dobre rezultaty, w innym może znieść. Z tem zastrzeżeniem jako najlepszą koncepcję wysuwałem przyjmowanie młodzieży niepolskiej do drużyn polskich, w ten bowiem sposób najłatwiej i najpełniej spełnimy postulat braterstwa opartego nie na frazesach czy teoretycznych przesłankach, lecz życiu się w codziennych zajęciach i kłopotach, w trudzie i radościach życia obozowego⁶⁶.

W 1933 roku Zjazd upoważnił Naczelną Radę Harcerską „[...] do czynienia w razie potrzeby zmian w przyrzeczeniu dla drużyn mniejszościowych”⁶⁷. Potwierdzono ten fakt zapisem w Statucie ZHP z 1936 roku w § 15:

[...] członkom i uczestnikom narodowości niepolskiej osobny regulamin może zapewnić szczególne warunki należenia do Z.H.P.⁶⁸

W II Rzeczypospolitej statut zmieniany był sześciokrotnie, a proces legalizacji aktu stowarzyszenia okazał się długotrwały. Zjazdy Walne ZHP uchwały projekt, który następnie przedstawiano władzom państwowym – to właśnie one mogły zablokować jego wprowadzenie.

Stosunek stowarzyszenia do władz państwowych (w tym od wpływów organizacji partyjnych) ewaluował od pełnej uległości, poprzez próby wywalczenia autonomii, aż do ponownej uległości organizacji wobec władz państwowych.

⁶⁴ Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie zamian w statucie, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1932, nr 5, s. 55 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 183.

⁶⁵ A. Olbromski, *Gawęda Naczelnika*, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1932, nr 5, s. 47.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 47–48.

⁶⁷ Upoważnienie NRH przez XIII Zjazd ZHP do czynienia zmian w przyrzeczeniu dla drużyn mniejszościowych, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1933, nr 5, s. 16 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 223.

⁶⁸ § 15 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej w dniu 15 IV 1934 r. oraz zatwierdzony przez XIV Zjazd Walny w dniach 11–12 V 1934 r., nadany przez Radę Ministrów 8 IV 1936 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze, Warszawa 1936 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 206.

Na I Zjeździe ZHP wyrażał

[...] wdzięczność i podziękowanie za wydatną pomoc w trudnym okresie organizacyjnym – Ministerstwom: a) W.R.i O.P., b) Pracy i Opieki Społ., c) Spraw Wojskowych, d) Zdrowia Publicznego., e) Rolnictwa i Dóbr Państwowych; f) Zarządom Głównemu i okręgowemu Dóbr Państwowych, g) Tow. Wioślarskiemu; h) Y.M.C.A.; i) p. Baytłowi; j) pp. Czajkowskim; k) p. Lindemu; l) p. Sawickiemu⁶⁹.

W październiku 1920 roku przyjęto uchwałę, w której Rada zwróciła się do Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego marszałka J. Piłsudskiego z prośbą o objęcie godności Honorowego Protektora Związku Harcerstwa Polskiego. W uzasadnieniu znalazło się m.in. stwierdzenie o powszechnej miłości młodzieży harcerskiej dla Naczelnego Wodza zmartwychwstałej Armii Narodowej⁷⁰. 20 grudnia 1920 roku J. Piłsudski przyjął godność protektora nad ZHP⁷¹.

W 1923 roku Naczelnictwo ZHP

[...] zaprosiło Prezydenta Rzeczypospolitej po każdorazowym jego wyborze na Protektora Z. H. P. Protektorat nie gaśnie z chwilą ukończenia pełnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej⁷².

I tak kolejni prezydenci przyjmowali godność protektora: Stanisław Wojciechowski (8 maja 1924 roku)⁷³, Ignacy Mościcki (13 grudnia 1926 roku)⁷⁴.

W 1923 roku Zjazd Walny ZHP przekazał Naczelnej Radzie Harcerskiej wniosek:

Uważając Związek Harcerstwa za organizację wychowawczą młodzieży, Zjazd uważa, że na czele Harcerstwa powinni stać ludzie w czynnej polityce niezaangażowani⁷⁵.

⁶⁹ Streszczeniem Uchwały I Zjazdu Walnego ZHP w sprawach różnych, „Harc mistrz” 1920, nr 4–12, s. 49, sygn. 2551, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Harc mistrz. Miesięcznik instruktorski: organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego”, rok III, nr 1–2, 3, 4–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 67.

⁷⁰ G. Nowik, *Idea i historia honorowego protektoratu Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej nad Harcerstwem*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2012, s. 8.

⁷¹ „Prosił delegację [ZHP – M.K.] o przekazanie podziękowań całemu harcerstwu, za jego wkład w walkę o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1920 i podkreślił, że spodziewa się wielkiego roszczenia harcerskiego ducha wśród młodzieży”. G. Nowik, *Idea i historia...*, op. cit., s. 8.

⁷² List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6, s. 68–69 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 77.

⁷³ „Protektor krótko podziękował za miły dlań wyraz uczuć młodzieży i życzył pogodnej pracy”, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 5, Kronika. „Omówiono też zamiary na najbliższą przyszłość, przyczem okazało się, że Pan Prezydent poza sprawami czysto wewnętrznymi wielką wagę przywiązuje do uczestnictwa w akcji wystawienia pomnika Bolesław Chrobrego w Gnieźnie, jako wyrazu czci całego narodu i ciekawości dla tego Wielkiego Króla. Program Naczelnictwa w tej sprawie uznał Pan Prezydent za bardzo celowy i przyrzekł swe poparcie”. *Co słycać w Z.H.P. Przedstawiciele Harcerstwa u Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Protektora Związku Harcerstwa Polskiego*, „Harcerz” 1925, nr 20, s. 13.

⁷⁴ Zob. G. Nowik, op. cit., s. 4. Kancelaria Senatu, Biuro analiz i dokumentacji, Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, Historia honorowego protektoratu sprawowanego nad polskim harcerstwem przywódców państwa polskiego, opracowanie tematyczne OT-581, Warszawa 2010, s. 11.

⁷⁵ Wniosek Zjazdu Walnego ZHP przekazany NRH, List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6, s. 68–69 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 80.

W związku z tym:

Druh Generał Haller złożył przewodnictwo Z. H. P. wobec przyjęcia mandatu do Sejmu, pozostał jednak członkiem Rady, zgodnie z jednomyślną prośbą Rady Naczelnej, która z oburzeniem (a później i Zjazd Walny) przeciwstawiła się zarzutom nieharcerskiego postępowania Druha Generała w działalności Jego obywatelskiej. W ciągu swego urzędowania Generał Haller – należy to z całym naciskiem podkreślić – był jednym z najpoważniejszych głosicieli zasady bezpartyjności pracy harcerskiej⁷⁶.

W 1929 roku IX Zjazd Walny ZHP przyjął uchwałę *W sprawie stosunku do władz państwowych* o następującej treści:

IX Zjazd Walny Z.H.P. uznając niezmierną doniosłość współpracy Związku Harcerstwa Polskiego z władzami państwowymi w dziedzinie wychowania młodzieży stwierdza równocześnie, że zdrowy rozwój Harcerstwa wymaga pełnej niezależności Z.H.P. w wewnętrznych sprawach organizacyjnych i personalnych⁷⁷.

Jednakże uchwała ta nie poskutkowała na tyle idącymi zmianami, które pozwoliłyby ZHP na autonomię – postulowało o nią część członków stowarzyszenia – chociażby poprzez próby wprowadzenia zmian w statucie. Sytuacja wewnątrz organizacji była tak napięta, że po XI Zjeździe Henryk Glass – członek Naczelnej Rady Harcerskiej – w prasie codziennej wystosował list otwarty *Groźba rozłamu w harcerstwie*⁷⁸ do nowo wybranego Przewodniczącego ZHP Michała Grażyńskiego Wojewody Śląskiego. W liście H. Glass postulował:

Od powstania Harcerstwa, t. j. od lat 20-u, wszyscy współtwórcy i przywódcy Harcerstwa uznawali, jako niepodlegającą dyskusji, zasadę niewysuwania na czoło Harcerstwa ludzi zaangażowanych w czynnej walce politycznej, a zwłaszcza w polityce wewnętrznej naszej Rzeczypospolitej. Rozumiano bowiem zgodnie, że harcerska organizacja wychowawcza i ruch harcerski, będąc dorobkiem całego Narodu Polskiego i łącząc dzieci, młodzież i dorosłych z najrozmaitszych ośrodków społecznych o często bardzo różnych zabarwieniach i sympatiach politycznych – musi zachowywać charakter apolityczny, jeśli chce zachować swoją organizacyjną jedność i skutecznie pełnić swoją ideowo-wychowawczą i państwową misję. [...] zasada troskliwego czuwania nad apolitycznością Z.H.P., została obecnie złamana przez przeforsowanie Pana na stanowisko przewodniczącego Z.H.P. Bowiem Pan, w oczach społeczeństwa polskiego i olbrzymiej większości harcerzy i harcerek, jest bojowym przedstawicielem jednej partii politycznej, zwanej popularnie „sanacją”. To też szeregi bezpartyjnych i długoletnich przywódców Harcerstwa, znanych ze swego oddania idei harcerskiej – odmówił swego udziału w Naczelnictwie Z.H.P. pod Pańskim przewodnictwem. Zwolennicy Pańscy przeforsowali tedy jednostronny, sanacyjny skład Naczelnictwa Z.H.P.

⁷⁶ Oświadczenie Naczelnictwa ZHP w związku z ustaleniami III Zjazdu Walnego ZHP, „Harcerz”, „Harc-mistrz”, „Ognisko” sygn. 423, AAN AZHP zespół nr 76, Sekretariat Generalny, korespondencje wewnętrzne i materiały różne, korespondencja ogólna [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 81.

⁷⁷ Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie stosunku do władz państwowych, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 1, s. 1 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 103.

⁷⁸ Zob. H. Glass, *Groźba rozłamu w harcerstwie*, „Gazeta Warszawska” 1931, nr 52.

Skutkiem takiego łamania harcerskich zasad w tworzeniu władz naczelnych Z.H.P., będzie nieunikniony rozłam Z.H.P. rozłam sięgający bardzo głęboko, bo aż w drużyny młodzieży i koła przyjaciół (rodziców). Tego rozłamu nie da się opanować żadnymi mechanicznymi środkami, zakazami, nakazami, lub też odmówieniem legalizacji bezpartyjnego harcerstwa, bo idea harcerska zawsze potrafi znaleźć niezbędne formy organizacyjne, choćby wśród już istniejących w społeczeństwie stowarzyszeń. Jest jeden tylko sposób ocalenia jedności Z.H.P.– to jaknajszybsze zawrócenie z partyjnej drogi, na którą nieopatrznie wstąpiono [...]”⁷⁹.

W 1932 roku delegaci na XII Zjazd wystosowali wniosek o przypomnienie i podkreślenie niezależności ZHP:

Zjazd Walny Z.H.P. przypomina uchwałę Zjazdu z r. 1929 o niezależności ZHP i uznając wielką doniosłość współpracy ZHP z państwowymi władzami wykonawczymi w dziedzinie uwzględniania podstawowych programów wychowawczych ZHP, stwierdza równocześnie ponownie, że zdrowy rozwój harcerstwa wymaga pełnej niezależności Związku w wewnętrznych sprawach organizacyjnych, gospodarczych i osobowych⁸⁰.

Jednakże wniosek ten nie został wprowadzony w porządek Zjazdu⁸¹, a tuż po nim Naczelnictwo ZHP wystosowało komunikat w sprawie przebiegu i uchwał XII Zjazdu:

W związku z artykułami jakie ukazały się w niektórych pismach przedstawiającymi niezgodnie z prawdą przebieg i uchwały XII Zjazdu Walnego Z. H. P. który odbył się w Warszawie w dniach 1 i 2 kwietnia 1932 r. Naczelnictwo wyjaśnia co następuje:

W Zjeździe w myśl § 16 statutu Związku Harcerstwa Polskiego brali udział wyłącznie członkowie czynni Z. H. P., członkowie współdziałający i delegaci starszego harcerstwa. Osoby z poza harcerstwa, jak i przedstawiciele władz, innych organizacji i goście uczestniczyli w Zjeździe bez prawa głosu, Koła Przyjaciół Harcerstwa zaś były reprezentowane wyłącznie przez członków współdziałających Z. H. P. i instruktorów czynnie w tych Kołach pracujących i wybranych w charakterze delegatów na Zjazd przez Walne zebranie członków każdego z tych Kół.

Delegaci Kół Przyjaciół liczyli razem 116 osób, co w stosunku do ogółu 323 osób biorących udział w Zjeździe Walnym z głosem decydującym, stanowi około 1/3 uczestników Zjazdu. Pozostałe 2/3 uczestników Zjazdu czyli 207 osób stanowili członkowie władz Z. H. P. instruktorki, instruktorzy i starsi harcerze.

[...] Wszystkie wnioski przyjęte przez plenum Zjazdu uprzednio uchwalone zostały niemal jednomyślnie przez Komisję drużyn żeńskich i Komisję drużyn męskich złożone z instruktorek i instruktorów. [...]

Wniosku o wprowadzeniu żydów do Z. H. P. wogóle na Zjeździe nie było. [...] W związku z wiadomościami przedstawiającymi powyższe dane w sposób niezgodny z prawdą, Naczelnictwo Z. H. P. na podstawie przepisów prasowych wystosowało do pism, które zamieściły te nieprawdziwe wiadomości, sprostowania,

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Wniosek nr 1, Wnioski na XII Zjazd Walny, Wnioski na XII Zjazd Walny [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 113–114.

⁸¹ Zob. Komunikat Naczelnictwa ZHP dotyczący przebiegu i uchwał XII Zjazdu, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 57 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 119.

domagając się ich zamieszczenia. O ile powyższe sprostowania nie zostaną przez odpowiednie redakcje opublikowane, Naczelnictwo Z. H. P. zmuszone będzie skierować sprawę na drogę sądową.

Wniosek zabraniający wydawania pism bez zezwolenia władz naczelnych Z. H. P. ma na celu zapobieżenie powstawaniu lokalnych pism słabych lub nie stojących na odpowiednim poziomie⁸².

Na kolejnych Zjazdach nie powracano do sprawy zwiększenia autonomii stowarzyszenia, akcentowano natomiast wierność ideowemu testamentowi Marszałka Józefa Piłsudskiego⁸³ oraz wprowadzenie w życie hasła rzuconego przez Marszałka Edwarda Śmigłego Rydza: „[...] dźwigania Polski wzwyż na drodze zespolenia społeczeństwa i rzetelnego wysiłku wszystkich Polaków”⁸⁴.

Władze państwowe zaakceptowały trzy statuty (z 1920⁸⁵, 1923⁸⁶ i 1936 roku⁸⁷), natomiast trzy propozycje nie uzyskały aprobaty (z 1928⁸⁸, 1930⁸⁹ i 1932 roku⁹⁰).

Statuty zaakceptowane przez władze państwowe

Statuty obowiązujące w stowarzyszeniu określały ZHP jako „stowarzyszenie”⁹¹ (od 1936 roku⁹²) „wyższej użyteczności”⁹³, które swoją działalność – prowa-

⁸² Zob. Komunikat Naczelnictwa ZHP dotyczący przebiegu i uchwał XII Zjazdu, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 57 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 119.

⁸³ Wniosek uchwalony przez XVI Zjazd Walny ZHP..., *op. cit.*, s. 125.

⁸⁴ Rozkaz Naczelnika Z.H.P. L. 3 z dnia 21 II 1937 r., w sprawie stosunku ZHP do hasła rzuconego przez Marszałka Edwarda Rydza Śmigłego, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1937, nr 4, s. 53–54 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 125–126.

⁸⁵ Statut ZHP uchwalony przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej w dniach 3–5 I 1920 r. oraz I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., zaakceptowany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w dniu 19 III 1920 r. oraz w dniu 2 VIII 1920 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych, za zgodą Ministra Spraw Wojskowych, Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP, zbiór L. 4, (red.) S. Sedlaczek, 1920 r., z późniejszymi zmianami [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 136–143.

⁸⁶ Statut ZHP uchwalony przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 6–7 IV 1923 r., zatwierdzony przez Ministra Spraw Wewnętrznych w dniu 2 VII 1923 r. za zgodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 7, s. 83–87, z późniejszymi wnioskami Zjazdu [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 143–147.

⁸⁷ Statut ZHP uchwalony przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 199–220.

⁸⁸ Uchwała VIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie zmian Statutu ZHP, 1928 r., Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 12, z dnia 28 IV 1928 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1928, nr 5–6, s. 20, oraz Projekt Statutu Komisji Przebudowy [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 150–162.

⁸⁹ Statut ZHP uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P., sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 163–171.

⁹⁰ Statut ZHP Uchwalony przez XII Zjazd Walny w dniach 1–2 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 55 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 183.

⁹¹ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 201.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ W latach 1933–1939 status stowarzyszenia wyższej użyteczności oprócz ZHP posiadało jeszcze siedem organizacji: Związek Straży Pożarnej Rzeczypospolitej Polskiej (1933 r.), Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (1934 r.), Towarzystwo Przyjaciół Młodzieży Akademickiej (1934 r.), Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych (1934 r.), Polski Biały Krzyż (1936 r.), Instytut J. Piłsudskiego

dzoną na „terenie Rzeczypospolitej” (1920⁹⁴ i 1923 rok⁹⁵), „państwa polskiego” (1936 rok⁹⁶), opiera na⁹⁷ „fundamentach etyki chrześcijańskiej” (1936 rok⁹⁸). W 1936 roku⁹⁹ w dokumencie dodatkowo pojawia się również zapis o ideowym patronie związku – Marszałku J. Piłsudskim.

Trzy Statuty zaakceptowane przez władze państwowe zbudowane były z następujących rozdziałów – patrz tabela 1¹⁰⁰.

Tabela 1. Rozdziały Statutów ZHP 1920–1936

Treść/rok	1920	1923	1936
Nazwa i siedziba			
Cel i środki			charakter
Członkostwo			i uczestnictwo
Władze towarzystwa			
Oddziały ZHP			
Fundusze			i gospodarka
Strój, oznaki, pieczęcie			nazwy, sztandary
Zmiany statutu i rozwiązanie ZHP			
Władze państwowe	stosunek do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i do Ministerstwa Spraw Wojskowych		obowiązki ZHP wobec władz państwowych
Założyciele, zarząd tymczasowy			
Osoba prawna			
Ustrój			
Podział terytorialny			
Przepisy przejściowe i końcowe			

Źródło: opracowanie własne¹⁰¹.

Cele aktywności Związku dotyczyły: **jednostki** (1920¹⁰² i 1923 rok¹⁰³: „urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, kształcenia umysłów”;

Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski (1937 r.), Organizacja Przysposobienie Wojskowego Kobiet (1939 r.). Dane na podstawie analiz rozporządzeń Rady Ministrów w latach 1932–1939.

⁹⁴ § 1 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

⁹⁵ § 1 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

⁹⁶ § 1 (3) Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 201.

⁹⁷ Statuty z 1920 i 1923 r. nie określają fundamentu swoich działań.

⁹⁸ § 5 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 202.

⁹⁹ § 3 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 201.

¹⁰⁰ We wszystkich tabelach, o ile nie zaznaczono inaczej, kolorem szarym zaznaczono występowanie wspólnych lub stałych treści, wartości, postaw, form afirmacji itp.

¹⁰¹ Na podstawie analizy treści rozdziałów Statutów ZHP z lat 1920–1936, *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 135–147; 136–220.

¹⁰² § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹⁰³ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

1923¹⁰⁴ i 1936 rok¹⁰⁵: „wychowania”), **państwa** (1920¹⁰⁶ i 1923 rok¹⁰⁷: „pielęgnowania uczuć narodowych, rozpowszechniania i utrzymania służby obywatelskiej”; 1936 rok¹⁰⁸: „przygotowania do służby dla państwa polskiego”), **harcerstwa** (1920¹⁰⁹ i 1923 rok¹¹⁰: „rozpowszechniania i utrzymywania harcerskiego typu życia”; 1936 rok¹¹¹: „wprowadzania zasad ideologii harcerskiej do życia publicznego”), **społeczeństwa** (1920¹¹² i 1923¹¹³: „zaprawiania do życia społecznego”), **współdziałania z [...]** (1920¹¹⁴ i 1923 rok¹¹⁵: „rodziną i szkołą”; 1936 rok¹¹⁶: „harcerską, polską młodzieżą poza granicami kraju i z międzynarodowym ruchem skautowym”). ZHP współpracował również z innymi organizacjami skautowymi. Od 1922 roku nawiązał kontakty¹¹⁷ z Międzynarodową Konferencją Skautową, a dodatkowo 30 kwietnia 1922 roku wszedł w skład powołanego Biura Skautów Słowiańskich (jako biuro wymiany informacji i współpracy organizacji skautowych w krajach słowiańskich: Bułgarii, Czechosłowacji, Jugosławii, Polsce i dla emigracji rosyjskiej)¹¹⁸. W 1928 roku w skład pierwszego Komitetu Światowego Związku Skautek weszła Polka Olga Małkowska¹¹⁹.

Cele te miały być osiągnięte poprzez następujące formy afirmacji: „wychowanie, współdziałanie” (we wszystkich statutach¹²⁰), „urabianie, rozwijanie, pielęgnowanie, kształcenie, zaprawianie, utrzymywanie, rozpowszechnianie, dążenie” (1920¹²¹ i 1923 rok¹²²) oraz „przygotowanie i pomaganie” (1936 rok¹²³).

Adresatem tych oddziaływań była „młodzież” (we wszystkich statutach¹²⁴), „członkowie ZHP” (1920¹²⁵ i 1923 rok) oraz w 1936 roku¹²⁶ „społeczeństwo”.

¹⁰⁴ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹⁰⁵ § 4 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 202.

¹⁰⁶ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹⁰⁷ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹⁰⁸ § 4 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 202.

¹⁰⁹ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹¹⁰ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹¹¹ § 4 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 202.

¹¹² § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹¹³ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹¹⁴ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹¹⁵ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹¹⁶ § 4 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 202.

¹¹⁷ Organizacja Harcerzy.

¹¹⁸ Zob. *Skauting światowy. Mały informator*, oprac. L. Marszałek, Gebethner i Ska, Warszawa 1991, s. 52. Zob. też A. Zawadzka, *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/1949*, Horyzonty, Warszawa 2004.

¹¹⁹ Zob. A. Zawadzka, *op. cit.*, s. 133.

¹²⁰ Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 135–147; 136–220.

¹²¹ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹²² § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 143.

¹²³ § 6 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 203.

¹²⁴ Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 135–147; 136–220.

¹²⁵ § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 136.

¹²⁶ § 6 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 203.

W statutach umieszczono oddzielny rozdział formalizujący **stosunki** (1920¹²⁷ i 1923 rok¹²⁸) lub **obowiązki** (1936 rok¹²⁹) ZHP wobec władz państwowych: Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Spraw Wojskowych (1920¹³⁰ i 1923 rok¹³¹) oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1936 rok¹³²). Wymienione ministerstwa w „[...] swoim zakresie sprawowały nadzór i kontrolę (gospodarczą i programową) nad Towarzystwem”¹³³. Ministerstwa wyznaczały swoich delegatów (w 1920¹³⁴ i 1923 roku¹³⁵). W 1936 roku¹³⁶ był to jeden delegat z trzech ministerstw. Osoby te brały udział w walnym zgromadzeniu, posiedzeniach zarządu i władz wykonawczych. Miały prawo uczestniczyć we wszystkich przejawach działalności ZHP z prawem weta i odwołania się do ministrów. Ponadto związek zobowiązany był do składania ministrom rocznych sprawozdań z działalności. Statut określał również zakres działań, stowarzyszenia, które podlegały tylko i wyłącznie danemu ministerstwu:

1) **wobec Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ZHP** zobligowany był do:

- **przestrzegania** (1920¹³⁷ i 1923 rok¹³⁸) rozporządzeń/zarządzeń (1936 rok¹³⁹) w zakresie wychowania,
- **stosowania** (wobec młodzieży szkolnej, należącej do drużyn Harcerskich) instrukcji wydawanych przez Ministerstwo,
- **komunikowania** projektów przepisów oraz programów wychowawczych mających obowiązywać w związku, przed ich ogłoszeniem celem uzgodnienia ich z zamierzeniami ministerstwa (1936 rok¹⁴⁰).

Należy zaznaczyć, że w latach 1919–1939 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydało 349 rozporządzeń dotyczących różnych spraw, w tym trzy z nich odnosiły się do stowarzyszeń akademickich¹⁴¹. W żadnym nie pojawiają się zapisy mówiące bezpośrednio o ZHP,

¹²⁷ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140.

¹²⁸ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146.

¹²⁹ § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹³⁰ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140.

¹³¹ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146.

¹³² § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140; § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146–147 oraz § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹³³ § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹³⁴ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140–141.

¹³⁵ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 147.

¹³⁶ § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹³⁷ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140–141.

¹³⁸ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146–147.

¹³⁹ § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Zob. Dz.U. z 1933 r. Nr 32, poz. 281 o stowarzyszeniach akademickich; Dz.U. z 1934 r. Nr 6, poz. 46 w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia o stowarzyszeniach akademickich; Dz.U. z 1937 r. Nr 78, poz. 572 o stowarzyszeniach akademickich.

natomiast w jednym z 5 stycznia 1923 roku w sprawie przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej stwierdzono, że:

Na kierownika przysposobienia wojskowego w szkole należy wyznaczyć przede wszystkim kierownika wychowania fizycznego, lub innego nauczyciela – oficera rezerwy, bądź tej samej szkoły, bądź innych szkół w tej samej miejscowości się znajdujących, o ile jeden lub drugi posiada potrzebne do kierowania przysposobieniem wojskowym kwalifikacje. W braku takich kandydatów może stanowisko to objąć instruktor wojskowy, posiadający odpowiednie kwalifikacje. Pożądane są w obu wypadkach kwalifikacje harcerskie.

Wiadomości związane z wyszkoleniem polowem nie mogą być podawane w formie wykładów, a tylko praktycznie w polu, w związku z gramami (zależnie od wieku i poziomu uczniów), a to dopiero może posłużyć za temat pogadanek najpierw w polu, potem do ewentualnego rozwinięcia na wykładzie. W pracy tej należy wziąć pod uwagę metody harcerskie, gdzie wyszkolenie polowe polega nie na znajomości pewnych form, przepisów, ruchów regulaminowych, a na wyrobieniu sprawności i obudzenia zdolności, dając rezultaty rzeczowe w wyćwiczeniu polowem¹⁴².

Ponadto w sześciu pismach okólnych i jednym komunikacie poruszano sprawy związane z harcerstwem:

- w Okólniku z 18 grudnia 1920 ustalono stosunek władz szkolnych do Harcerstwa. W piśmie nr 2073/20 S. do Dyrekcji szkół średnich, państwowych, prywatnych, ogólnokształcących, zawodowych, preparand, seminariów nauczycielskich oraz inspektorów szkolnych okręgów.

Za zgodą Ministerstwa W. R. i O. P. został przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zatwierdzony statut Związku Harcerstwa Polskiego, przyczem Ministerstwo W. R. i O. P. zastrzegło sobie nadzór nad działalnością Związku. Zasadniczo przychylając się do życzenia Związku, aby (zgodnie z paragrafem 13 statutu) także młodzież szkolna należeć mogła do drużyn harcerskich Z.H.P., względnie takie drużyny tworzyć, zastrzeżono jednak szkole decydujący wpływ na kierunek wychowawczy szkolnej młodzieży harcerskiej [...] ¹⁴³;

- Okólnik 265/23 H. z 29 marca 1923 r., w sprawie zwalczania pijaństwa wśród młodzieży szkolnej. Skierowany do Kuratorów Okręgów Szkolnych w którym:

Ministerstwo w żywej trosce o zdrowie duchowe i fizyczne dziatwy szkolnej poleca Kuratorjum niezwłocznie wszczęcie akcji w sprawie zwalczania tej wielkiej klęski społecznej jaką jest alkoholizm. W szczególności poleca Kuratorjum zwrócenia się

¹⁴² Dz.Urz. Min. W. R. i O. P. z 1923 r. Nr 1, s. 6 i 9, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski” [zawiera zbiór przepisów obowiązujących w Związku Harcerstwa Polskiego], Dział Wydawnictw NZHP, Warszawa 1928, s. 209.

¹⁴³ Okólnik ustalający stosunek władz szkolnych do Harcerstwa z 18 grudnia 1920 roku, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 209.

do podwładnych organów szkolnych, zwłaszcza do nauczycielstwa szkół powszechnych, zawodowych, rzemieślniczych o czynne współdziałanie w szerzeniu zasad wstrzemięźliwości wśród młodzieży szkolnej, a mianowicie: popieranie Kół harcerskich, organizowanie wzorem Europy zachodniej i Ameryki stowarzyszeń abstynenckich na terenie szkoły, uświadamianie dziatwy, a przede wszystkim rodziców co do rujnującego wpływu alkoholu na zdrowie, świecenie własnym przykładem wstrzemięźliwości i.t.p.¹⁴⁴;

- W Okólniku 62/27 skierowanym do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie rozbudzenia wychowania fizycznego z 19 lutego 1927 roku, stwierdzono:

Poważną pomocą w wychowaniu fizycznym mogą być dobrze postawione drużyny harcerskie. Na ich stan należy zwrócić pilną uwagę. Najbardziej pożądanym byłoby, aby drużyny prowadził nauczyciel-harcerz, a w braku odpowiedniej siły w danej szkole instruktor harcerski nawet z poza grona nauczycielskiego, jednak w ścisłym kontakcie z radą pedagogiczną danej szkoły. W ostateczności tylko może drużynę prowadzić uczeń odpowiednio przygotowany. W ostatnim wypadku winna drużyna mieć opiekuna z ramienia szkoły. Jest sprawą naturalną i nie ulegającą wątpliwości, że zarówno nauczyciel – drużynowy, jak i nauczyciel – opiekun muszą mieć odpowiednie przygotowanie harcerskie, co jest warunkiem tak ważnym, że od niego może być uzależnione samo powstanie drużyny¹⁴⁵;

- Okólnik do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie zakładania Kółek i zrzeszeń młodzieży szkół średnich 752/27 z 23 września 1927 r., w którym określono:

Organizowanie Kółek i zrzeszeń młodzieży na terenie szkoły średniej, ogólnokształcącej, seminarjum nauczycielskiego i szkoły zawodowej, stanowi b. ważny czynnik wychowania społecznego młodzieży. [...] 2) Młodzież szkół średnich, wszelkiego typu, może należeć tylko do kółek i zrzeszeń, istniejących w danej szkole, za zezwoleniem dyrektora(rki), wyjątek stanowią: międzyszkolne Kółka sportowe i w niektórych przypadkach międzyszkolne drużyny harcerskie, choć i tu zezwolenie dyrektora(rki) jest konieczne. [...] 4) Łączenie się kółek różnych szkół w jedno zrzeszenie z przełożoną wspólną władzą zrzeszeniową jest niedozwolone. Wyjątek stanowią drużyny harcerskie, wchodzące zgodnie z organizacją Zw. Harc. Polsk. w Hufce i Chorągwie. [...] ¹⁴⁶;

¹⁴⁴ Okólnik Ministerstwa W. R. i O. P. do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie zwalczania pijaństwa wśród młodzieży szkolnej, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 210.

¹⁴⁵ W Okólniku 62/27 skierowany do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie rozbudzenia wychowania fizycznego, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 210.

¹⁴⁶ Okólnik do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie zakładania Kółek i zrzeszeń młodzieży szkół średnich 752/27 z 23 września 1927, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 210–211.

- Okólniku w sprawie stosunków szkół do stowarzyszeń gimnastyczno-sportowych i udziału młodzieży szkolnej w zawodach gimnastyczno-sportowych, nie zmieniono powyższych zapisów: „Zasady udziału młodzieży szkolnej w drużynach szkolnych Związku Harcerstwa Polskiego, pozostają nadal niezmienione”¹⁴⁷;
- Okólnik do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie regulaminu pracy wychowawczej w szkołach średnich, nr II 11980 27 z 25 sierpnia 1927 r., w którego zapisach przewidziano m.in. „wychowawców specjalnych”,

[...] do opieki nad wychowaniem fizycznym uczniów, do opieki nad życiem społecznym młodzieży na terenie szkoły, nad poszczególnymi organizacjami młodzieży i.t.p.¹⁴⁸;

- Komunikat nr 10 z 1927 roku, w sprawie książek szkolnych i środków naukowych, w którym zatwierdzono pomocnicze wydawnictwa harcerskie dla uczniów szkół średnich ogólnokształcących, m.in.:

Baden-Powell, Wilczeta, Warszawa, Książ. Harc. i Kult. Fiz. 1923.

Glass, Książeczka harcerza, Warszawa, Ks. Harc. i Kult. Fiz. 1923.

Piasecki E. i Schreiber M., Harce młodzieży polskiej. Wydanie trzecie Warszawa, Książnica Polska 1920.

Wyrobek Zygmunt, Harcerz w polu. Ćwiczenia w terenie, Zakład Ossolińskich 1926. „Harcerz” – tygodnik, Warszawa¹⁴⁹.

- 2) **wobec Ministra Spraw Wojskowych ZHP** zobligowany był do **przestrzegania** (1920¹⁵⁰ i 1923 rok¹⁵¹) rozporządzeń/zarządzeń (1936 rok¹⁵²) w zakresie ćwiczeń polowych i strzeleckich (1920¹⁵³ i 1923 rok¹⁵⁴), wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego (1936 rok¹⁵⁵).

W latach 1918–1939 Ministerstwo Spraw Wojskowych łącznie opublikowało 482 rozporządzenia, w tym dwa dotyczące kwestii wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego: Dz.U. z 1925 r. Nr 45, poz. 314, Roz-

¹⁴⁷ Okólniku w sprawie stosunków szkół do stowarzyszeń gimnastyczno-sportowych i udziału młodzieży szkolnej w zawodach gimnastyczno-sportowych, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 211.

¹⁴⁸ Okólnik do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie regulaminu pracy wychowawczej w szkołach średnich, nr II 11980 27 z 25 sierpnia 1927 r., Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 210–211.

¹⁴⁹ Komunikat nr 10 z 1927 r., w sprawie książek szkolnych i środków naukowych, Rozporządzenia Ministerstwa W. R. i O. P. dotyczące Harcerstwa lub ważne dla Harcerstwa na podstawie materiałów zebranych przez dhnę M. Wocalewską [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 211.

¹⁵⁰ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140–141.

¹⁵¹ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146–147.

¹⁵² § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

¹⁵³ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 140–141.

¹⁵⁴ § 35 Statutu ZHP uchwalonego przez III Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146–147.

¹⁵⁵ § 74 Statutu ZHP uchwalonego przez XIII Walny Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 219.

porządzenie Rady Ministrów z dnia 25 IV 1925 r. w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego; Dz.U. z 1927 r. Nr 10, poz. 77, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 I 1927 r. o uchyleniu rozporządzeń Rady Ministrów w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Żadne rozporządzenie nie dotyczyło tylko i wyłącznie stowarzyszeń, w tym i ZHP.

- 3) **wobec Spraw Wewnętrznych.** W latach 1919–1939 Minister Spraw Wewnętrznych opublikował łącznie 1783 rozporządzenia, z czego 15 rozporządzeń dotyczących stowarzyszeń. Odnosiły się one do przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 roku: Dz.U. z 1919 r. Nr 7, poz. 113 z dnia 10 I 1919 r. w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1920 r. Nr 19, poz. 100 z dnia 1 III 1920 w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1921 r. Nr 69, poz. 458 z dnia 4 VII 1921 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1921 r. Nr 69, poz. 463 z dnia 27 VII 1921 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1923 r. Nr 78, poz. 620 z dnia 21 VII 1923 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1924 r. Nr 16, poz. 169 z dnia 8 II 1924 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1926 r. Nr 31, poz. 190 z dnia 22 III 1926 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1926 r. Nr 93, poz. 544 z dnia 28 VIII 1926 r. w sprawie uzupełnienia przepisów wykonawczych do dekretu z dnia 3 I 1919 r. o stowarzyszeniach.; 1. Dz.U. z 1919 r. Nr 7, poz. 113 z dnia 10 I 1919 r. w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.; Dz.U. z 1932 r. Nr 116, poz. 964 z dnia 17 XII 1932 wydane w porozumieniu z Ministrami: Sprawiedliwości i Opieki Społecznej o przystosowaniu stowarzyszeń i spraw będących w toku do przepisów prawa o stowarzyszeniach. Rozporządzenia dotyczyły również rejestracji stowarzyszeń (Dz.U. z 1932 r. Nr 116, poz. 963 z dnia 10 XII 1932 o rejestracji stowarzyszeń; Dz.U. z 1937 r. Nr 87, poz. 627 z dnia 6 XII 1937 o rejestracji stowarzyszeń; Dz.U. z 1938 r. Nr 19, poz. 159 z dnia 18 III 1938 o terytorialnych zmianach w rejestracji

stowarzyszeń; Dz.U. z 1939 r. Nr 25, poz. 167 z dnia 21 III 1939 o terytorialnych zmianach w rejestracji stowarzyszeń), stowarzyszeń spożywczych (Dz.U. z 1920 r., Nr 19, poz. 101 z dnia 1 III 1920 w przedmiocie zatwierdzenia stowarzyszeń spożywczych) oraz stowarzyszeń o celach opieki społecznej (Dz.U. z 1924 r., Nr 70, poz. 682 z dnia 30 VII 1924 w sprawie stowarzyszeń o celach opieki społecznej). Warto zaznaczyć, że żadne rozporządzenie nie dotyczyło tylko i wyłącznie stowarzyszenia ZHP.

Projekty statutów, które nie weszły w życie

W analizowanych materiałach źródłowych odnalazłam szczątkowe dokumenty ukazujące motywy władz państwowych, które spowodowały brak akceptacji dla przedłożonych – przez ZHP – projektów statutów. Na przykład w poprawkach Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego dotyczących Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP w 1930 roku określono m.in., że

[...] stwierdzam w nim szereg niejasności i wątpliwości, lecz przedewszystkim jest on moim zdaniem w dużym stopniu sprzeczny z charakterem wychowawczym Z.H.P. przez stwarzanie zbyt skomplikowanej struktury wodzów i ich odpowiedzialności.

Odnosi się to w pierwszym rzędzie do §.33, 37, 38 i innych, które mówią o Naczelnictwach, a więc wielogłowych instytucjach, w których właśnie upatruje kolizję z charakterem wychowawczym Z.H.P.

Wedle mnie Z.H.P. winien dążyć do stworzenia jaknajprostszych form rozkazodawczych, a co idzie i jasnego formułowania odpowiedzialności. Wychodzę z założenia, że wszelka odpowiedzialność kolegialna jest unikaniem odpowiedzialności jednostki, która jedynie jest predestynowana do pobierania szybkiej i trafnej decyzji dopowiadającej potrzebom tak rozgałęzionej org. młodzieży, jaką jest org. Harcerzy i Harcerek.

Zresztą forma odpowiedzialności jednostek jakąbym chciał widzieć w ZHP. całkowicie nie wyklucza, wysłuchania opinii osób współpracujących i kompetentnych i raczej jest, to jak wiemy, jeszcze warunkiem i podstawą powzięcia trafnej decyzji. Dlatego właśnie nie wyobrażam sobie rozkładania w tym celu odpowiedzialności na kilka osób wybieranych do Naczelnictwa, o których mówi §.33 i 37 pkt. 1 i inne.

[...] W związku z tem uważam, że należy zwiększyć kompetencje Przewodniczącego Zarządu Głównego, zatem samem podkreślić odpowiedzialność, którą i tak ponosi jako przewodniczący Z.H.P. Może to się wydawać sprzecznem z tem, co poprzednio mówiłem, gdyż umieszczam tu równocześnie w § 40 prerogatywy Naczelnika wzgl. Naczelniczki, ale jest to tylko pozór. Wychodzę z założenia że Przewodniczący Z.H.P. ponosząc całkowitą odpowiedzialność za całość Z.H.P. musi mieć możność i łatwość wglądu do poszczególnych ognisk pracy i to w należytej formie, tembardziej, że § 38 pkt. b/ i tak przewiduje jego tam obecność. Zachodzi więc pytanie, w jakiej formie, czy tylko gościa lub widza. Inna rzecz, że może z prerogatyw swych, z tych czy innych względów nie skorzystać, i odstąpić je Naczelnikowi czy też Naczelniczce, ale możność obecności w należytej formie w poszczególnych decydujących przejawach życia harcerskiego należy w statucie przewidzieć.

[...] Duże zastrzeżenia budzi jeszcze użyty w statucie termin „autonomiczny”. Mam wrażenie, że termin ten został wydobyty na światło dzienne dyskusyj harcerskich w momencie silnego psychicznego podniecenia i chęci całkowitego oderwania się Harcerzek od związku. Jednakże myśl ta po głębszej rozwadze została słusznie szybko zarzucona na rzecz t.zw. „jedności” czyli nierozbijania istniejącego ZHP.

Stworzono, więc statut, który ratując jedność Związku, przewidział dużą samodzielność poszczególnym organizacjom Harcerzy i Harcerzek, jednakże niepotrzebnie podkreśla początkowy moment psychiczny t.j. chęć prawie całkowitego oderwania się harcerzek od Z.H.P. – co uwidacznia się według mnie w pozostawieniu w projekcie statutu terminu „autonomia”.

Jestem więc za skreśleniem tego terminu w statucie, a pozostawieniem w §.4 i innych określenia: „dwóch równorzędnych organizacji” org. Harcerzy i org. Harcerzek. W tym wypadku w odpowiednich paragrafach należałoby porobić odpowiednie zmiany. W niczym to nie zmieni istoty rzeczy, a pozbawi statut niemiłych reminiscencji jak również uniknie się zastrzeżeń prawnych, od których uzależniona jest legalizacja statutu. [...] ¹⁵⁶.

Również Naczelny Inspektor Harcerstwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Delegat Ministerstwa Spraw Wojskowych do ZHP nanieśli następujące poprawki do Statutu uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP w 1930 roku:

[...] 1/ Wobec różnych interpretacji dotyczących sformułowania dotychczasowego §35 /wg. proj. §51¹⁵⁷/ i wynikających stąd czasami nieporozumień nasuwa się konieczność zrehabilitowania tego paragrafu w sposób następujący:

„Związek Harcerstwa Polskiego, jako organizacja wychowawcza, a jednocześnie organizacja w.f. i p.w. podlega nadzorowi i kontroli Ministerstwa W.R. i O.P. oraz M.S. Wojsk, i jest obowiązany do przestrzegania rozporządzeń i instrukcji powyższych Ministerstw.

Delegaci Ministerstw do władz centralnych Związku /Naczelni Inspektorzy Harcerstwa/ biorą udział w Walnych Zgromadzeniach, Zjazdach i Radach Harcerzek i Harce-

¹⁵⁶ Poprawki Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, dotyczące Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P., sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 172–173.

¹⁵⁷ „W zakresie wychowawczym Z.H.P. obowiązany jest do przestrzegania rozporządzeń Ministerstwa W.R. i O.P., w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego Z.H.P. obowiązany jest do przestrzegania rozporządzeń M.S. Wojsk. Ministerstwa te każde w swoim zakresie sprawują nad Związkiem nadzór i kontrolę.

Delegaci Ministerstw biorą udział w Walnych Zgromadzeniach, Zjazdach i Radach Harcerzek i Harcerzy oraz w posiedzeniach władz wykonawczych. Delegaci ci mają prawo uczestniczyć we wszystkich przejawach działalności Z.H.P., mają prawo weta i odwołania się do Ministrów.

Zarząd Główny Związku Harcerstwa Polskiego jest obowiązany komunikować Ministerstwu W.R. i O.P. projekty przepisów mających obowiązywać w Związku, oraz programy wychowawcze przed ich ogłoszeniem, celem uwzględnienia ich z zamierzeniami tegoż Ministerstwa.

Zarząd Główny składa Ministerstwu roczne sprawozdania z działalności Z.H.P.

Młodzież szkolna, należąca do drużyn harcerskich podlega swojej władzy szkolnej także w zakresie pracy harcerskiej przy zastosowaniu osobnych instrukcji wydawanych przez Ministerstwo W.R. i O.P. w porozumieniu ze Związkiem Harcerstwa Polskiego”. XV. Stosunek do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i do Ministerstwa Spraw Wojskowych, par. 51, Statut ZHP uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P., sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 171.

rzy, posiedzeniach Zarządu Głównego i Naczelnictw. Mają prawo uczestniczenia we wszystkich przejawach życia harcerskiego.

Delegatom przysługuje prawo weta przeciw uchwałom i decyzjom wszelkich władz Związku. Od założonego weta Z.H.P. może się odwołać do odnośnego Ministra, jako do ostatecznej instancji, jednak do czasu ostatecznego rozstrzygnięcia zawetowana uchwała, lub decyzja nie mogą być wprowadzone w życie.

Ministrom, lub podwładnym im organom przysługuje ponadto prawo desygnowania innych delegatów, którzy działają w ściśle poręczonym im zakresie i nie posiadają prawa weta.

Zarząd Główny Z.H.P. jest obowiązany, przed wprowadzeniem w życie komunikować Ministerstwu projekty przepisów i programów mające obowiązywać w Związku. W szczególności wymagają zatwierdzenia ministerstw regulaminy przewidziane w niniejszym Statucie”.

Dwa ostatnie alinea bez zmian.

2/ W § 13 po słowach „rodziców i opiekunów” należałoby dodać „oraz, jeżeli chodzi o młodzież szkolną, za zgodą właściwej władzy szkolnej”.

3/ Jednocześnie podkreślamy, że przed zalegalizowaniem Statutu konieczne jest uzgodnienie podziału Związku Harcerstwa Polskiego na Oddziały z podziałem administracyjnym Państwa, w myśl pisma Ministerstwa W.R. i O.P. uzgodnionego z M.S. Wojsk. z dnia 14 maja 1929 r. za nr 3126/29, które dotąd nie zostało pozytywnie załatwione. Zdaniem naszym nie jest jednak konieczne, aby podział ten został uskuteczniiony w drodze statutowej¹⁵⁸.

Oznaki organizacyjne

Rozkazem Naczelnictwa L. 13 z 9 czerwca 1921 roku na podstawie uchwały Naczelnej Rady Harcerskiej¹⁵⁹ został wprowadzony Regulamin oznak harcerskich¹⁶⁰. W dokumencie wyróżniono następujące oznaki organizacyjne: lilia harcerska, krzyż harcerski, oznaka członków współdziałających¹⁶¹.

W 1928 r. w Regulaminie munduru i oznak harcerskich¹⁶² wyróżniono następujące oznaki harcerskie:

- 1) organizacyjne, świadczące o przynależności do Związku Harcerstwa Polskiego i o stopniu w Z.H.P. posiadanych,
- 2) sprawności harcerskich,

¹⁵⁸ Poprawki Naczelnego Inspektora Harcerstwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Delegata Ministerstwa Spraw Wojskowych do Związku Harcerstwa Polskiego, dotyczące Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Sekretariat Generalny, Statuty Z.H.P., sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 176–177.

¹⁵⁹ Z dnia 23 maja 1921 r.

¹⁶⁰ Zob. Regulamin Oznak Harcerskich, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 13 z 9 VI 1921 r., „Rozkazy, Okólniki, Instrukcje Naczelnictwa ZHP” 1921, nr 11.

¹⁶¹ Zob. Ogólny Regulamin Wewnętrzny z 27 stycznia 1921 r., „Harcerz” z 26 lutego 1921 roku, s. 53 oraz S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 121.

¹⁶² Rozkaz N. G. K. M. 1. 1 z 2 stycznia 1928 r. oraz N. G. K. Ż. 1. 1 z 12 stycznia 1928 r. opublikowane w W. U. 1928 Nr 1, oraz N. 1. 4. W. U. 1928. Nr 2. „Harcerz” z 26 lutego 1921 roku, s. 53. Zob. też S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 159.

- 3) służbowe (funkcyjne) świadczące o rodzaju służby,
- 4) za lata służby,
- 5) pamiątkowe,
- 6) oznaczenia honorowe.

Poniżej¹⁶³ scharakteryzowano wybrane z organizacyjnych oznak harcerskich.

Ilustracja 1. Lilja harcerska z 1921 roku

Lilja harcerska oksydowana wysokość 30 mm z literami ONC (Ojczyzna, Nauka, Cnota) na listkach lilii i ZHP u dołu lilii¹⁶⁴.

Źródło: Lilijka harcerska, nr 2 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon harcerstwa*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, s. 556 (s. 9 wkładki).

Ilustracja 2. Krzyż harcerski z 1921 roku

Źródło: Krzyż harcerski, nr 3 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 556 (s. 9 wkładki).

Naczelnik organizacji męskiej w 1921 roku tak interpretował symbolikę krzyża harcerskiego:

[...] jest wzorowany na krzyżu Rycerzy Zakonu Maltańskiego i polskiej oznace wojskowej Virtuti Militari (za dzielność i odwagę na polu bitwy). Przypomina on harcerzom, że zawsze są na polu bitwy z wrogiem wewnętrznym przede wszystkim, że zawsze winni „czuwać” nad swoimi czynami i służyć Ojczyźnie. Lilja na krzyżu za Baden-Powellem, jest wzorowana na strzałce na kompasie – jak strzałka północ, tak lilja harcerska wskazuje drogę w życiu harcerza; trzy listki lilji: Bóg, Ojczyzna, Honor – a dwie gwiazdki – Nauka i Cnota.

Promienie pod lilją – to jasność i pogoda harcerza, która go czyni przyjacielem całego świata. Jeśli się dobrze przypatrzysz, zauważysz, że lilja wewnątrz dwóch kół: wianka z liści dębu i lauru i drugiego koła mniejszego; służba Bogu, Ojczyźnie i Honorowi „jest w domu” – jest w duszy i w czynach harcerza. Te dwa koła i współśrodkowe to znak „odszedłem do domu”, używany często jako symbol „odejścia na wieczną wartę” przypominający harcerzowi, że dla Sprawy, której służy, ma chętnie ponieść wszelkie trudy, nawet śmierć. „A jeżeli komu droga do nieba otwartą to tym, co polegli za Ojczyznę”.

Przy czym autor zaznaczał, że „[...] tłumaczenie powyższe w żadnym szczególe nie jest »urzędowe«, ale myśl ogólną zapewne oddaje należycie”¹⁶⁵.

¹⁶³ Jak również w kolejnych rozdziałach publikacji.

¹⁶⁴ Regulamin Oznak Harcerskich..., op. cit.

¹⁶⁵ S. Sedlaczek, *Szkoła harcerza. Na podstawie dzieła jen Baden-Powella „Scouting for Boys” i polskiej literatury harcerskiej*, Skł. Gł. Komisja Dostaw Harcerskich, Warszawa 1921, s. 79.

W interpretacji symboliki, lilijki i krzyża, powoływano się na następujące wartości: ojczyzna, nauka, cnota, Bóg, honor, internacjonalizm, służba.

Oznaka najmłodszych członków ZHP – zuchów – nie zawierała elementów, które nawiązywałyby do określonych wartości, interpretacja symboliki odwoływała się do form afirmacji.

Ilustracja 3. Oznaka chłopców zuchów – Wilczek

Symbol zuchowej dzielności, sprężystości i odwagi¹⁶⁶. Oznaka wilczęca: głowka wilczka wycięta z sukna, nosi się jak lilijkę harcerską na czapce oraz na lewej piersi, jak krzyż po uzyskaniu najniższego stopnia wilczęcego i po złożeniu przyrzeczenia wilczęcego. Miniatura metalowa – nosi starszyna wilcząt białą oksydowaną, wilczki w stroju cywilnym i przy mundurze zimowym brązową¹⁶⁷. Symbol zuchowej dzielności, sprężystości i odwagi.

Źródło: Odznaki zuchowe, nr 1 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, *op. cit.*, s. 556 (s. 9 wkładki).

Ilustracja 4. Oznaka zuchów dziewcząt – słońeczko

Interpretacji symboliki tej oznaki nie udało się odnaleźć.

Źródło: Odznaki zuchowe, nr 2 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, *op. cit.*, s. 556 (s. 9 wkładki).

Ilustracja 5. Oznaka ruchu przyjaciół harcerstwa

Oznaka członka współdziałającego: lilijka harcerska w pierścieniu cała oznaka wysokości 25 mm. lekko oksydowana. Na pierścieniu napis „Związek Harcerstwa Polskiego”. Nosi się tę oznakę na lewej klapie surduta (zmiana napisu uchw. N. 26.X.1921). Odmiana: Oznaka Koła Przyjaciół Działu Zagran. N: na pierścieniu napis „Koło Przyj. Działu Zagran. Z.H.P.” PRAWO NOSZENIA posiada każdy członek współdziałający Z.H.P., który należy do jednego z Kół P.H., opłacił składkę na dany rok harcerski i posiada legitymację. Naczelnictwo przyznaje oznaki członków współdziałających z uwzględnieniem od opłat za pomoc okazaną Harcerstwu¹⁶⁸.

Źródło: Odznaki ruchu przyjaciół harcerstwa, nr 1 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, *op. cit.*, s. 556 (s. 8 wkładki).

¹⁶⁶ Zob. Regulamin gromad zuchów, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1931, nr 9–10, s. 52.

¹⁶⁷ Ogólny Regulamin Wewnętrzny..., *op. cit.*, s. 53. Zob. też S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 169.

¹⁶⁸ Ogólny Regulamin Wewnętrzny..., *op. cit.*, s. 53. Zob. też oraz S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 161.

Hymn

Do 1931 roku jako hymn organizacji traktowano zamiennie *Rotę*¹⁶⁹ i *Marsz Sokołów/Wszystko, co nasze*¹⁷⁰. Od 1931 roku, przyjmując za słowami O. Drahonowskiej-Małkowskiej, *Wszystko co nasze* stało się pieśnią dominującą – w żadnym z regulaminów harcerskich nie dookreślono, która z pieśni jest oficjalnym hymnem ZHP¹⁷¹.

*Wszystko co nasze*¹⁷²

1. Wszystko co nasze Ojczyźnie oddamy!
W niej tylko życie, więc idziem by żyć!
Świty się bielą, rozewrzem im bramy,
Rozkaz wydany: „Wstań ku słońcu idź!”.

Ramię pręż, Słabość krusz,
Ducha też, Ojczyźnie miłej służ.
Na jej zew w bój czy trud,
Pójdzie rad harcerzy polskich ród.

2. Po ziemi naszej roześląm harcerzy.
Pobudkę zagrzmia:
„Zbudź się! Prawdzie służ”.
A wszystko wstanie, wokół się rozszermierzy
By Matkę Polskę osłonić wśród burz...

Ramię pręż i t.d.

3. Niech płoną serca, niech płoną jak wici.
Od ócz płonących zginie nocy mrok...
Ujrzy Ojczyzna: w zwarte szyki zbici
Idziem z rozkazem: Czuwaj! Równaj krok!¹⁷³

Ramię pręż i t.d.

Zawołanie i ukłon

Zuchy witają się „między sobą, z harcerzami i starszyzną gcinając prawe ramię w łokciu, podnosząc dłoń do wysokości barku z rozwartymi palcami wskazującym i średnim przy reszcie zwartym. Przypomina to czujnie stojące uszy wilczka. Zawołaniem suchów jest hasło „czuj”¹⁷⁴.

Zawołanie „Czuwaj!” przyjęto na Zlocie Krakowskim w 500. rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem.

Wzywa to hasło harcerza do gotowości, aby w każdej chwili i na każdym miejscu, choćby w najcięższych warunkach czynił tak, jak mu jego ustawy nakazują. [...] Czuj – to stara polska komenda, nakazująca „łączenie i równanie” [...]. W życiu „Czuj

¹⁶⁹ S. Sedlaczek w Gawędzie obozowej nr 1 argumentuje, że od czasu Zlotu Grunwaldzkiego, śpiewana przez organizację sokole, stała się hymnem Harcerzy. Zob. *Szkoła harcerza...*, op. cit., s. 56.

¹⁷⁰ Nazwy stosowane zamiennie, opis przeobrażeń pieśni. Zob. M. Miszczuk, *Harcerskie hymny*, „Harcerstwo” 1996, nr 7–8, s. 1–22.

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² Autor tekstu I. Koziulewski, refren O. Drahonowska-Małkowska, melodia pieśni *Na barykady*.

¹⁷³ J. Zwolakowska odnalazła jeszcze 8 zwrotek pieśni, ile i jakie faktycznie były śpiewane, nie wiadomo. Zob. J. Zwolakowska, *Nasze pieśni*, Rada Polonii Amerykańskiej, Chicago 1945, s. 7–11.

¹⁷⁴ Regulamin gromad suchów..., op. cit., s. 52.

Duch” – to łączenie i równanie” do całości narodu i społeczeństwa – tak z ogromnego zbiorowiska ludzkiego o najróżniejszych charakterach, celach i interesach przez „wyrównanie” tradycją historycznej przeszłości, obyczajami, literaturą, sztuką, wspólną siedzibą – i przez „łączenie” poznaniem tej wspólności, rzekaniem się części egoistycznych dóbr jednostek czy całych warstw na rzecz całości – powstaje Naród. Czuj Duch! – harcerzu! Masz przecież innym przodować w zrozumieniu i wykonaniu powinności narodowej. Czuwaj! – harcerzu! „Caveant consules ne res publica detrimentum capiat” Niechaj baczą konsulowe, by Rzeczpospolita nie poniosła szkody. My wroga poważamy, choć nie boimy się go, gadem gardzimy, nad osiołkiem się litujemy. A zaś zawsze i wszędzie – czy dzień czy noc – czuwamy!¹⁷⁵.

I Zjazd Walny przypominał „wszystkim, że:

[...] braterstwo skautowe wymaga wzajemnego pozdrawiania się, nawet przy spotkaniu nieznajomych harcerzy i harcerek – i wzywa wszystkich członków Z. H. P. do przestrzegania tego miłego obyczaju, przyczem pierwsza kłania się osoba młodsza, albo grzeczniejsza¹⁷⁶.

W przepisach w sprawie form zewnętrznych obowiązujących w harcerstwie żeńskim określono, że:

Uklonem harcerskim jest podniesienie trzech palców do kapelusza lub do ramienia (o ile harcerka jest bez mundurowego kapelusza), wraz z pozdrowieniem „Czuwaj”¹⁷⁷. [...] Pozdrowienie. Obowiązuje wszystkie harcerki, gdy noszą oznaki Z. H. P., wobec każdego, kto te oznaki nosi. Młodzież harcerska pozdrawia swą zwierzchność pierwszą i czyni to w postawie bacznej. Starszyzna w stosunkach służbowych pozdrawia swą zwierzchność pierwszą¹⁷⁸.

Kodeksy postępowania moralnego

Na użytek praktyki harcerskiej z celów naczelných (określonych przez uchwały Zjazdów i statuty ZHP) wyprowadza się pożądane rodzaje dyspozycji osobowościowych, zróżnicowane dla poszczególnych grup wiekowych¹⁷⁹. Są one ujęte w postaci kodeksów norm postępowania¹⁸⁰. W okresie II Rzeczypospolitej można wyróżnić następujące: obietnica i prawo zucha, przyrzeczenie i prawo harcerskie, zobowiązanie instruktorskie oraz harcerski kodeks honorowy.

¹⁷⁵ Zob. S. Sedlaczek, *Szkoła harcerza...*, *op. cit.*, s. 88–89.

¹⁷⁶ „Harcistrz”, 1920, nr 4–12, s. 49 [w:] S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 188.

¹⁷⁷ S. Sedlaczek (red.), „Rocznik Harcerski”..., *op. cit.*, s. 149.

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 150.

¹⁷⁹ W organizacji zuchów, harcerzy, instruktorów.

¹⁸⁰ Zob. H. Muszyński (red.), *Podstawy wychowania w ZHP*, WSP, Bydgoszcz 1984, s. 72.

Obietnica zucha i przyrzeczenie harcerskie

Rota obietnicy zuchowej¹⁸¹, obowiązująca w całym stowarzyszeniu, została uchwalona przez Naczelną Radę Harcerską w 1934 roku¹⁸². Jednak we wcześniejszych latach w ruchu zuchowym żeńskim i męskim stosowano różne rotę obietnicy, takie jak np.:

- „Ja N.N. obiecuję w ciągu miesiąca zachować nasze prawo jak następuje”: (odczyta je). Przyrzeczenie odbywa się po odpowiednim przemówieniu drużynowej lub drużynowego, wobec oddziału zuchów. Drużynowy lub drużynowa po przyrzeczeniu podaje rękę zuchowi i zaznacza, że go przyjmuje do związku zuchów¹⁸³.
- „Obiecuję uczynić wszystko, co tylko będę mógł, aby służyć Panu Bogu i Polsce, wypełniać prawo gromady zuchów, co dzień wyświadczać komuś przyjacielską usługę”. Obietnicę składa zuch po odbyciu I gwiazdki i powtarza po każdym nadawaniu następnych gwiazdek lub sprawności¹⁸⁴.

Uchwalona w 1934 roku rota była dobrowolnym zobowiązaniem (jej elementy przedstawia tabela 2).

Tabela 2. Elementy i treść obietnicy zucha z 1934 roku

Składnik	Intencja	Forma aktywności	Określenie podmiotu	Wartość
Treść obietnicy	obiecuję	być dobrym	zuchem	pierwszej gwiazdki (później drugiej i trzeciej)

Źródło: opracowanie własne¹⁸⁵.

Treść przyrzeczenia harcerskiego ogłaszana była trzykrotnie (w 1919¹⁸⁶, 1930¹⁸⁷ i 1933 roku¹⁸⁸), przy czym zmiana w tekstach była niewielka (słowo „Ojczyzna” zastąpiono słowem „Polska” – 1933 rok).

¹⁸¹ Której treść opracowano w 1920 roku we Włocławku, w gromadzie Szafirowych Zuchów: „Obiecuję być dobrym zuchem”. Zob. J. Zwolakowska (red.), *W gromadzie zuchów*, Girl Scouts of America, New York 1945, s. 80.

¹⁸² Zob. Obietnica zucha uchwalona przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r., zatwierdzona Rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 10 I 1935 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1935, nr 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 221.

¹⁸³ B. Zienkiewiczówna, *Związek Zuchów czyli Młodych harcerzy. Projekt dla szkół elementarnych*, Wydawnictwo Księgarni J. Lisowskiej, Warszawa 1917, s. 5.

¹⁸⁴ A. Kamiński, *Książka wodza zuchów*, wyd. 1, Na Tropie, Katowice 1933, s. 15.

¹⁸⁵ Zob. Obietnica zucha uchwalona przez Naczelną Radę Harcerską..., op. cit., s. 221.

¹⁸⁶ Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., uchwalone przez I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., „Harc mistrz” 1919, nr 10–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 222.

¹⁸⁷ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez X Nadzwyczajny Zjazd Walny ZHP 27 IV 1930 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r. oraz Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 8–9, s. 35–36 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 222.

¹⁸⁸ Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1933, nr 5, s. 16 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 223.

Tabela 3. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego w latach 1919–1933

Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość
Treść obietnicy	Mam szczerą wolę	całym życiem	pełnić służbę	Bogu i Ojczyźnie (1919, 1930 r.) Bogu i Polsce (1933 r.)	nieść chętną pomoc	bliznim	być postusznym	prawu harcerskiemu

Źródło: opracowanie własne¹⁸⁹.

Prawo zuchów i harcerzy

Prawo określone jest jako zbiór norm przyjmowanych dobrowolnie przez zucha lub harcerza.

Tekst prawa zucha obowiązujący w całym stowarzyszeniu został uchwalony przez Naczelną Radę Harcerską w 1934 roku¹⁹⁰. Jednak we wcześniejszych latach, w ruchu zuchowym żeńskim i męskim obowiązywały różne teksty prawa zuchowego (tabela 4).

Tabela 4. Treści prawa zucha w latach 1917–1933

Rok			
1917 ¹⁹¹	1926 ¹⁹²	1933 ¹⁹³	1933 ¹⁹⁴
1. Zuch mówi zawsze prawdę. 2. Zuch pomaga innym, codziennie spełnia przyjacielską usługę.	1. Zuch kocha Boga. 2. Zuch mówi zawsze prawdę.	1. Zuch chce być lepszym. 2. Zuch chce kochać Polskę i jej służyć.	1. Zuch słucha starszych. 2. Zuch nie ulega samemu sobie.

¹⁸⁹ Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r..., *op. cit.*, s. 222; Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez X Nadzwyczajny Zjazd Walny ZHP 27 IV 1930 r..., *op. cit.*, s. 222; Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r..., *op. cit.*, s. 223.

¹⁹⁰ Prawo zucha uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 10 I 1935 r. „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1935, nr 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 222.

¹⁹¹ Zob. B. Zienkiewiczówna, *op. cit.*, s. 4–5.

¹⁹² Prawo zucha zatwierdzone rozkazem Głównej Kwatery Żeńskiej L. 1 z dnia 12 II 1926 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1926, nr 4, s. 4, sygn. 2597, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa Z.H.P., rok I, nr 1–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 221–222.

¹⁹³ Treść prawa zucha za Zofią Wołowską [w:] A. Kamiński, *Książka wodza...*, *op. cit.*, s. 14.

¹⁹⁴ Zob. A. Kamiński, *Książka wodza...*, *op. cit.*, s. 15.

3. Zuch jest przyjacielem wszystkich a bratem każdego Zucha. 4. Zuch jest przyjacielem zwierząt. 5. Zuch jest posłuszny rodzicom, nauczycielom i drużynowym. 6. Zuch jest pogodny, wesoły nie przeklina i nie wymyśla. 7. Zuch nie myśli o brzydkich rzeczach, nie mówi ani czyni nic nieczystego. 8. Zuch jest oszczędny. 9. Zuch kocha Polskę, dla niej się uczy, staje się dobrym i dzielnym. 10. Zuch kocha Boga, modli się rano i wieczór, do kościoła uczęszcza w niedzielę i święta, spełnia powinności, które Jezus Chrystus i kościół na niego wkłada.	3. Zuch stara się uczyć jak najlepiej. 4. Zuch jest usługowy i grzeczny dla wszystkich. 5. Zuch kocha zwierzęta i rośliny. 6. Zuch jest posłuszny. 7. Zuch jest zawsze uśmiechnięty i wesoły. 8. Zuch szanuje swoje i cudze rzeczy. 9. Zuch jest dzielny.	3. Zuch musi być dzielny. 4. Z zuchem musi być innym dobrze.	
--	---	---	--

Źródło: opracowanie własne¹⁹⁵.

Uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w 1934 roku oraz jednolite dla całego stowarzyszenia prawo zuchowe zbudowane było z czterech punktów:

1. Zuch kocha Boga i Polskę.
2. Zuch jest dzielny.
3. Wszystkim jest z zuchem dobrze.
4. Zuch stara się być coraz lepszy¹⁹⁶.

Można wyróżnić w nich następujące wartości allocentryczne („Bóg”, „Polska”, „dobro”) oraz egocentryczne („dzielność”, „samodoskonalenie”). W prawie ujęto następujące formy afirmacji tych wartości: „miłość”, „dzielność”, „staranie się”.

¹⁹⁵ Zob. B. Zienkowiczówna, *op. cit.*, s. 4–5; Prawo zucha zatwierdzone rozkazem Głównej Kwatery Żeńskiej L. 1 z dnia 12 II 1926 r...., *op. cit.*, s. 221–222; Prawo zucha za Zofią Wołoską [w:] A. Kamiński, *Książka wodza...*, *op. cit.*, s. 14, 15.

¹⁹⁶ Prawo zucha uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r...., *op. cit.*, s. 222.

Prawo harcerskie

Redakcje prawa w II Rzeczypospolitej zamykały się w dziesięciu punktach numerowanych od 1 do 10. Przy czym kolejność dwóch punktów była modyfikowana, poddawano zmianom kolejność punktów 1 i 2. Następne przeobrażenie dotyczyło zamiany słowa „Ojczyzna” (1930 rok¹⁹⁷) na „Polskę” (1932 rok¹⁹⁸).

Tabela 5. Zamiany w tekstach prawa harcerskiego w latach 1919–1933

Pkt	1919 rok ¹⁹⁹	Pkt	1930 ²⁰⁰ , 1933 rok ²⁰¹
1	Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy	1	Harcerz służy Bogu i Ojczyźnie (1930 r.)/ Polsce (1932 r.) i sumiennie spełnia swoje obowiązki
2	Harcerz służy Bogu i Ojczyźnie i sumiennie spełnia swoje obowiązki	2	Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy

Źródło: opracowanie własne²⁰².

Te punkty nawiązywały do następujących wartości: „Polski/Ojczyzny” oraz „słowności”. Na kolejnych pozycjach znalazły się:

Tabela 6. Hierarchiczny rozkład wartości w poszczególnych punktach prawa harcerskiego

Punkt prawa	Wartości
3	Bliźni
4	Bliźni, harcerz
5	Rycerskość
6	Przyroda

¹⁹⁷ Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1930, nr 8–9, s. 35–36 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 224.

¹⁹⁸ Prawo harcerskie uchwalone przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., Rozkaz Naczelnika ZHP L. 4 z dnia 5 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5, s. 55 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 224.

¹⁹⁹ Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., uchwalone przez I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., Rozkaz Naczelnej Rady Harcerskiej z 10 VIII 1919 r., „Harc mistrz” 1919, nr 10–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 223.

²⁰⁰ Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., *op. cit.*, s. 224.

²⁰¹ Prawo harcerskie uchwalone przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., *op. cit.*, s. 224.

²⁰² Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., *op. cit.*, s. 223; Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., *op. cit.*, s. 224; Prawo harcerskie uchwalone przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., *op. cit.*, s. 224.

7	Rodzice, przełożeni
8	Pogoda ducha
9	Oszczędność, ofiarność
10	Czystość

Źródło: opracowanie własne²⁰³.

W tych redakcjach prawa zachowano równowagę: po sześć wartości allocentrycznych i egocentrycznych, oraz dwa punkty łączące w sobie wartości indywidualne i grupowe.

Tabela 7. Wartości allocentryczne i egocentryczne redakcji prawa harcerskiego w latach 1919–1932

Kolejność punktów/ rok	1919		1930		1932	
wartości	AL	EG	AL	EG	AL	EG
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
wspólnych	2		2		2	
razem	6	6	6	6	6	6

Źródło: opracowanie własne²⁰⁴.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r..., *op. cit.*, s. 223; Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r..., *op. cit.*, s. 224; Prawo harcerskie uchwalone przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r..., *op. cit.*, s. 224.

Można wyróżnić we wszystkich tekstach prawa harcerskiego następujące formy afirmacji przedstawionych wartości: „służba”, „słowność”, „karność”, „pożyteczność”, „pomoc”, „braterstwo”, „pogoda ducha”, „oszczędność”, „ofiarność”, „czystość”, „rycerskość”, „miłowanie”, „posłuszeństwo”.

Prawo harcerskie nie zawsze było przestrzegane przez starsze grupy wiekowe, świadczy o tym treść rozkazu Naczelnictwa ZHP z 1920 roku:

Na wycieczkach wieczornicach i w czasie innych zbiorowych wystąpień, organizowanych przez instytucje harcerskie, prawo harcerskie obowiązuje wszystkich członków Z.H.P. – zarówno członków drużyn, jak i Kół Przyjaciół, Starszych Harcerzy i Harcerek [...]²⁰⁵.

Oświadczenie instruktorskie

W II Rzeczypospolitej obowiązywało jedno oświadczenie instruktorskie zatwierdzone rozkazami Naczelnictwa ZHP z 1920 roku:

Oświadczenie instruktorskie

Stwierdzam, że do grona Starszyny Związku Harcerstwa Polskiego wstępuję z całą świadomością praw i obowiązków organizacyjnych, jakie przyjmuję w pełni poczucia odpowiedzialności za swą pracę. Pracować będę w myśl karności harcerskiej i zawsze przede wszystkim dobro powierzonej sobie młodzieży mając na względzie.

Gdziekolwiek się znajdę, możliwie największą część swego czasu i sił oddam do rozporządzenia Z.H.P. i nie porzucę pracy, zanim się nie wywiążę z obowiązków, wynikających z mego organizacyjnego stanowiska.

(Miejscowość, data)

(Podpis)²⁰⁶

Można wyróżnić w nim następujące wartości: „praca”, „karność harcerska”, „dobro młodzieży”, „obowiązki”. W oświadczeniu wskazano następujące formy afirmacji tych wartości: „świadomość”, „przyjęcie”, „odpowiedzialność”, „praca”, „oddanie”, „wywiązanie się”.

²⁰⁵ Rozkaz Naczelnictwa ZHP w sprawie przestrzegania prawa harcerskiego, 1920 r., Rozkazy, okólniki, ankiety, meldunki, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 22 z czerwca 1920 r., sygn. 534, AAN AZHP zespół nr 76, Materiały do historii harcerstwa [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 223.

²⁰⁶ Oświadczenie instruktorskie z 1920 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 28 z maja 1920 r. oraz rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 29 z 25.06.1920 r. Rozkazy N.Z.H.P., sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, oraz Ogólny Regulamin Wewnętrzny ZHP, s. 2, sygn. 534, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa, Rozkazy, okólniki, ankiety, meldunki [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 225.

Harcerski Kodeks Honorowy

Kodeks był odpowiedzią na obowiązujący w wielu kręgach społeczeństwa polskiego Polski Kodeks Honorowy Władysława Boziewicza, który dopuszczał zwyczaj krwawego rozwiązywania konfliktów przez pojedynek²⁰⁷. ZHP w dokumencie O pojedynku i o zasadach honorowego postępowania, wykluczających pojedynek²⁰⁸ powołało się na uchwałę zasadniczą IV Walnego Zjazdu ZHP (1924 rok): „[...] harcerzom nie wolno brać udziału w pojedynkach [...]. Pojedynki są instytucją społecznie szkodliwą sprzeciwiającą się etyce chrześcijańskiej [...]”²⁰⁹. Uzasadniło w następujący sposób wyższość harcerskiego stanowiska:

Harcerski Kodeks Honorowy przede wszystkim restytuuje dawne pojęcie honoru, jako ideału godności obywatelskiej człowieka i na tem pojęciu obiektywnem i powszechnem dla całego Narodu zakłada zarówno określenie obrony honoru, jak i zadośćuczynienia honorowego. Wszystkie istniejące kodeksy honorowe odstąpiły od tej zasady, tworząc pojęcie honoru subiektywne, oparte na zewnętrznych cechach wychowania, urodzenia i stanowiska społecznego, a więc na kastowym wyróżnieniu osób nie tyle honorowych co honorowanych. Takie założenie nie jest godnem stanowiska harcerza. [...]”²¹⁰.

Fundamentem Harcerskiego Kodeksu Honorowego stały się następujące wartości: „[...] honor, godność obywatelska, naród, moralność, prawa społeczne, równouprawnienie, pokój”²¹¹. I to one miały wyznaczać kierunek rozstrzygania konfliktów honorowych w harcerstwie i przez harcerzy.

²⁰⁷ Zob. K. Wais, *Harcerski Kodeks Honorowy jako innowacja w rozwiązywaniu sporów honorowych* [w:] E. Czop (red.), *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – szkice – materiały 1911–2006*, Mercator, Przemysł – Rzeszów 2006, s. 35–43.

²⁰⁸ Zob. O pojedynku i o zasadach honorowego postępowania, wykluczających pojedynek, sygn. 929, AAN AZHP zespół nr 76 [w:] K. Marszałek, *Studia i materiały z dziejów...*, op. cit., s. 107–151.

²⁰⁹ IV Zjazd Walny, sygn. 312, AAN AZHP zespół nr 76.

²¹⁰ O pojedynku i o zasadach honorowego postępowania..., op. cit., s. 107–151.

²¹¹ *Ibidem*.

Rozdział II

Czas próby 1939–1944

Podjęcie działań konspiracyjnych przez środowiska harcerskie wywodzące się z ZHP, w różnych organizacjach podziemnych, stosowanie zasad konspiracji „nawetmiast po przeczytaniu wiadomości zniszcz”, załatwianie spraw drogą ustną bez „papierowej dokumentacji”, jak również późniejsze wydarzenia po 1945 roku, doprowadziły do sytuacji, w której niezwykle trudno jest zebrać rzetelny materiał źródłowy dotyczący tego okresu¹.

Poniższa narracja dotyczy działalności tych organizacji, do których materiałów źródłowych udało mi się dotrzeć: Organizacji Harcerzek, Związku Koniczyn, Bądź Gotów, Szarych Szeregów, Wigry, Hufców Polskich. Pragnę zaznaczyć, że równie istotna dla historii ZHP jest działalność innych konspiracyjnych organizacji harcerskich, których dokumentacji nie mogłam odnaleźć².

Organizacja Harcerzek, Związek Koniczyn, Bądź Gotów

Rozkazem Naczelniczki Harcerzek z dnia 24 września 1938 roku na wypadek wojny zostało powołane Pogotowie Harcerzek w ZHP:

Formą służby Organizacji Harcerzek na wypadek wojny jest Pogotowie Harcerzek. Przygotowanie do służby w Pogotowiu harcerki zdobywają i zdobywać będą w toku normalnej pracy harcerskiej.

Harcerki, zwłaszcza instruktorki, starsze harcerki i wędrowniczki winny już obecnie wybrać na wypadek wojny jeden z następujących przydziałów służbowych:

1. pomocniczą służbę wojskową. Przystosowanie do tej służby, rejestrację itp. prowadzić będzie w myśl otrzymanego mandatu Organizacja P.W.K.
2. służbę w pogotowiu Harcerzek. Harcerki, które wybiorą tę formę służby, winny unikać zależności służbowej od stowarzyszeń, nakładających w razie wojny zobowiązania organizacyjne na swych członków i osoby przez siebie przeszkolone.

¹ Wybór źródeł do dziejów ZHP, t. 1, op. cit., s. 31.

² Ibidem.

Powinny bowiem zachować pełną gotowość i rozporządzalność w stosunku do zarządzeń władz harcerskich,

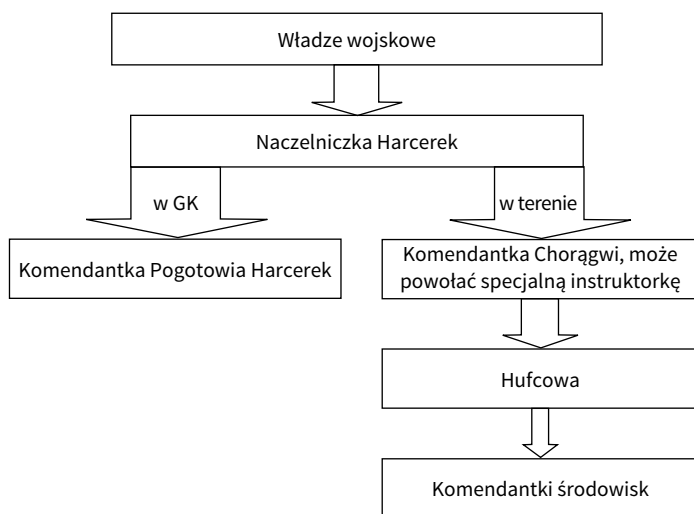
3. służbę zasadniczą, zbliżoną do służby w Pogotowiu Harcerzek, z ramienia Organizacji P.W.K. Harcerki, które wybiorą tę formę służby, winny po uzyskaniu na piśmie zgody swej drużynowej i hufcowej wstąpić do Organizacji P.W.K. i przejść tam odpowiednie przeszkolenie. Organizacja Harcerzek na harcerki-członkinie O.P.W.K. w razie wojny liczyć nie będzie, mimo, że będą one nadal równocześnie i członkami Organizacji Harcerzek³.

Wspomniany rozkaz określał również relacje i zależności wewnętrzne oraz zewnętrzne władz Organizacji Harcerzek, które zakładano na wypadek wojny:

[...]

- a) podporządkowanie Pogotowia Harcerzek władzom wojskowym,
- b) skierowanie do P.W.K. harcerzek, przysposobionych w tej organizacji do pomocniczej służby wojskowej w myśl Ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym [...]⁴.

Schemat 5. Struktura władz Organizacji Harcerzek w warunkach specjalnych

Źródło: opracowanie własne⁵.

³ Rozkaz Naczelniczki Harcerzek w sprawie Służb Organizacji Harcerzek na wypadek wojny, Instrukcji o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerzek, Rozkaz Naczelniczki Harcerzek L. 1 z dnia 10 I 1939 r., Instrukcja o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerzek, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 1, s. 4–5 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 127.

⁴ Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerzek do rozkazu Naczelniczki Harcerzek L. 1 z dnia 10 I 1939 r., Instrukcja o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerzek, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 1, s. 5–7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 129.

⁵ Na podstawie Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerzek..., *op. cit.*, s. 129.

Komendantka Pogotowia Harcerek została powołana rozkazem Naczelniczki Harcerki z dnia 24 września 1938 roku:

[...] w związku z sytuacją na Śląsku zarządzam pogotowie Organizacji Harcerki i mianuję Komendantką Pogotowia druhną hm. Józefiną Łapińską, zatwierdzając pełnienie przez nią obowiązków Komendantki Pogotowia od dnia 21.IX.38 r.⁶

Nie odwołano jej z tej funkcji aż do wybuchu wojny. Jak opisuje w swoim sprawozdaniu Naczelniczka Maria Krynicka, w 1939 roku w Warszawie działała Komenda Pogotowia pod kierunkiem hm. J. Łapińskiej.

Do Warszawy dotarłam z powrotem w początku listopada 1939 r. W czasie mojej nieobecności komendantka Pogotowia nawiązała już kontakt z organizującymi się władzami podziemnymi oraz harcerskim terenem. Pod jej kierunkiem organizowały się pomocnicze służby wojskowe: sanitarna i łączności oraz opieka nad dzieckiem w powiązaniu z P.C.K. Natomiast o normalnej pracy harcerskiej w drużynach nie było jeszcze mowy⁷.

[...] Z biegiem czasu jednak wynikały sprawy wykraczające poza zakres działania komendantki Pogotowia i wówczas, na przełomie lat 1940/41 ustaliliśmy w obecności hm. Rzpólitej Marii Wocalewskiej i hm. Jadwigi Wierzbiańskiej podział kompetencji między mną jako naczelniczką i hm. J. Łapińską jako komendantką Pogotowia. [...] Do moich obowiązków należał kontakt z Naczelnictwem Z.H.P. oraz reprezentowanie Organizacji Harcerki nazewnątrz, wobec organizacji politycznych i społecznych. Z powodu mojej nieobecności w Warszawie stałą reprezentantką moją w Naczelnictwie była hm. Rzpólitej Maria Wocalewska, a od lata 1943 r. hm. Zofia Florczak.

Do mnie zwracały się również te instruktorki, które chciały przejść do innej roboty – przede wszystkim wojskowej – i prosiły o urlop z Organizacji Harcerki⁸.

Organizacja Harcerki w czasie wojny i okupacji trzykrotnie zmieniała kryptonim. W latach 1939–1940 posługiwała się nazwą Organizacja Harcerki i skrótem OH, w roku 1940 zmieniła ją na Związek Koniczyn (ZK), a w roku 1943 przyjęła kryptonim Bądź Gotów (BG)⁹. W dokumentach innych organizacji, takich jak: wojsko, władze na emigracji, harcerska konspiracyjna organizacja żeńska – w latach 1939–1943 nazywana była Szarymi Szeregami Żeńskimi¹⁰. Mimo stosowania jednej nazwy Szare Szeregi władze

⁶ Rozkaz L. 13 z dnia 24 IX 1938, Naczelniczki Harcerki Marii Krynickiej, „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa” ZHP 1938, nr 8, s. 156.

⁷ Sprawozdanie Naczelniczki Harcerki, Marii Krynickiej, za okres 1939–1945, 1967 r., Organizacja Harcerki 1939–1945. Komenda Pogotowia Harcerki – Władze Naczelne ZHP, sygn. 2/11, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 274.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Zob. J. Łapińska, *Organizacja Harcerki w latach 1939–1945*, relacja zespołowa opracowana przy udziale E. Grodeckiej i M. Steckiewicz [w:] S. Płoski (red.), *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej*, t. 9, IH PAN, Warszawa 1965, s. 66.

¹⁰ Zob. Wyciąg z Meldunku Organizacyjnego „półrocznego” nr 220 Komendy Głównej Armii Krajowej – za okres 1 marca 1943–31 sierpnia 1943 r. dla Naczelnego Wodza w Londynie, Komenda Pogotowia Harcerki

pozaharcerskie zdawały sobie sprawę z odrębności konspiracyjnych organizacji żeńskich i męskich. Świadczy o tym treść meldunku z 1942 roku. W ocenie Komendanta Głównego ZWZ-AK:

[...] Szare Szeregi męskie i żeńskie nie posiadają dotąd wspólnej reprezentacji.

Podjąłem akcję wyłonienia wspólnej reprezentacji tych środowisk za pośrednictwem księdza kanonika Mauersbergera, viceprzewodniczącego z 39 r.

Akcja dała częściowy wynik, który zniweczony został przez nagły zgon księdza kanonika. Zamierzam ją powtórnie podjąć inną drogą¹¹.

Inaczej opisuje sytuację Naczelnik ZHP w Liście Naczelnictwa ZHP do Komitetu Naczelnego w Londynie w 1944 roku:

[...] Z władz naczelnych Związku działa jedynie Naczelnictwo. Warunki pracy konspiracyjnej położyły niewątpliwie punkt ciężkości na prace Głównych Kwater. [...] Podobnie jak rola również i skład Naczelnictwa uległ zwiększeniu (uchwała Naczelnictwa i członków NRH z dn. 6 I 1940¹²).

Do niedawna Naczelnictwo składało się z 5 osób, a obecnie z 7 (p.o. przewodniczący, wiceprzewodnicząca, Kierownicy organizacji, Naczelnny Kapelan, sekretarz, jedna drużna bez funkcji). Z wymienionych 7 osób część została wybrana przez NRH w 1939 r., inne zostały wyznaczone lub powołane zgodnie z obowiązującymi przepisami statutu i regulaminów¹³.

Od 1943 roku dla określenia konspiracyjnej harcerek organizacji żeńskiej w dokumentach pozaharcerskich zaczęto używać określenia BG¹⁴.

Pedagogia działań konspiracyjnych harcerek została określona przed wybuchem wojny w 1939 roku:

dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 439; Wyciągi z meldunków półrocznych organizacyjnych Komendanta Głównego ZWZ-AK dotyczące organizacji harcerek, 1940–1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, d AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 455–462.

¹¹ Meldunek Nr 170 za czas od 1 III do 31 VIII 1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 457.

¹² P.o. przewodniczący – ks. Jan Mauersberger; wiceprzewodnicząca – Wanda Opęchowska; sekretarz generalny – Antoni Olbamski; delegatka Naczelniczki Harcerek – Maria Wocalewska; Naczelnik Harcerzy – Florian Marciniak. Zob. J. Jabrzemski (red.), *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945. T. 1. Materiały – relacje*, PWN, Warszawa 1988, s. 35.

¹³ List Naczelnictwa ZHP do Komitetu Naczelnego w Londynie, z dn. 30 V 1944 r. [w:] J. Rossman, *op. cit.*, s. 237.

¹⁴ Zob. Rozkaz Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju nr 14/0 I z dn. 6 IV 1943 [w:] K. Wyczańska (red.), *Harcerki 1939–1945*, PWN, Warszawa 1983, s. 33; Rozkaz Komendy Głównej Sił Zbrojnych w Kraju w sprawie wykorzystania środowiska „Szarych Szeregów”, 1944 r., *Materiały Szarych Szeregów – odpisy z archiwum Floriana Marciniaka i Eugeniusza Stasieckiego*, sygn. S/125, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 462–464.

Założenia Harcerstwa, zwarte w Prawie, Rocie Przysiężenia i w pozdrowieniu „Czuwaj”, żądają od każdej jednostki harcerskiej czynnej i czujnej postawy wobec Państwa, narodu, społeczeństwa, wobec własnej pracy i własnych obowiązków. Tej czynnej i czujnej postawy, wyrażającej się przez działania na właściwym terenie, w odpowiednim zakresie i w najślusniejszej formie, wymaga Harcerstwo od wszystkich swych członków, tak zuchów, jak ludzi dorosłych. Działanie harcerskie dzieci i młodszych dziewcząt jest jednocześnie wychowaniem do późniejszego, samodzielnego i odpowiedzialnego działania dorosłego człowieka – ma charakter służby i jest przygotowaniem do życia, mającego charakter służby¹⁵.

Służba ta miała być

[...] całym życiem. Osiągnąć to można jedynie przez taki stosunek do służby w H. by dla każdej dziewczyny stała się ona celem. Mówimy tu o służbie na wszystkich odcinkach życia dziewczyny: w domu, w szkole, w pracy zawodowej i społecznej oraz na terenie organizacji [...]¹⁶.

Na wymienionych odcinkach życia¹⁷ harcerka w zakresie służby Polsce miała podejmować następujące zadania:

- 1) współdziałania w umacnianiu siły wewnętrznej narodu i państwa na gruncie polskiej racji stanu i w myśl dyrektywy odpowiednich czynników państwowych przez:
 - a) pracę normalną zespołów harcerskich wszystkich typów (gromada zuchowa, drużyn młodszych dziewcząt i wędrowniczek, kręgów starszych harcerek, zespołów instruktorskich i t. p.) w całym kraju, a zwłaszcza na pograniczu i na terenach trudnych;
 - b) kierowanie służbą jednostek na terenie domu i rodziny (pracy zawodowej, życia obywatelskiego i t. p.);
 - c) organizowanie działania harcerek i zespołów harcerskich na terenie pozaharcerskim w zakresie:
 - podnoszenia poziomu domu i rodziny, jako podstawowych komórek, gwarantujących siłę wewnętrzną narodu i państwa,
 - służby dla dobra dziecka, jako przyszłego obywatela Polski,
 - podnoszenia wartości pracy jednostek i ich przygotowania zawodowego,
 - służby mającej na celu wzmożenie bezpieczeństwa wewnątrz kraju i jego obronność nazewnętrzną;
- 2) współdziałanie w wytwarzaniu poza granicami kraju mocnych ośrodków polskich i w formułowaniu wśród cudzoziemców prawdziwej i uczciwej opinii o Polsce, poprzez:
 - a) organizowanie młodzieżowego elementu polskiego w ośrodkach polskich zagranicą,

¹⁵ Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerek..., *op. cit.*, s. 128.

¹⁶ Wytczne Komendy Pogotowia Harcerek, w sprawie roli służby w harcerstwie Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 257.

¹⁷ *Ibidem*.

- b) wspomaganie prac zespołowych wśród Polonii Zagranicznej, mających na celu umacnianie świadomości narodowej i gotowości do służby Polsce na każdym terenie oraz zdobywanie wśród Polaków zagranicą istotnych reprezentantów narodu polskiego,
- c) kształcenie instruktoerek z terenów zagranicznych i kierowanie do pracy na tych terenach instruktoerek przygotowanych w kraju¹⁸ [...]
- 4) prowadzenie w terenie samodzielnych placówek Organizacji Harcerek o różnorodnym charakterze, jak placówki wychowawcze, wychowawczo-lecznicze, opieki nad dzieckiem, gospodarcze, wytwórcze, sportowo-turystyczne i t. p.¹⁹

Ponadto w warunkach specjalnych do ich zadań należało:

- 1) Organizowanie na terenie tego wymagającym (osiedle, powiat, kilka powiatów, województwo – Chorągiew, kilka województw – Chorągwi, całe państwo) w porozumieniu lub na zarządzenie odpowiednich organów państwowych, Pogotowia Harcerek dla służby w zakresie bezpieczeństwa lub obrony terenu;
- 2) prowadzenie w ramach Pogotowia Harcerek wymaganej potrzebą służby, opartej o normalne zespoły harcerskie i harcerki uprawnione do służby na miejscu oraz o zespoły tworzone specjalnie na czas określony potrzebą do służby na miejscu zamieszkania i poza nim; [...]²⁰.

Schemat 6. Zadania podejmowane przez harcerki dla narodu i państwa oraz poza granicami kraju

Źródło: opracowanie własne²¹.

¹⁸ Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerek..., *op. cit.*, s. 128–129.

¹⁹ *Ibidem*, s. 129.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Na podstawie Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerek..., *op. cit.*, s. 128–129.

Organizacja Harcererek postulowała, że

[...] Warunkiem należytego wywiązywania się z zadań pełnionej obecnie lub przyszłej służby jest odpowiedni stan zdrowia dziewczyny i jej usprawnienie fizyczne²².

Jednocześnie proponowano, aby

[...] usprawnienie fizyczne było właściwe danemu wiekowi w określonych warunkach i odpowiadające przewidywanym dla tego etapu czynnościom:

ochotniczka (12–13 lat) – pomocnica matki, dobra koleżanka w szkole, goniec w terenie znanym i t. p.

pionierka (13–14 lat) – pomocnica gospodyni domu, w obozie i t. p., ratownicza, przewodniczka w terenie,

samarytanka (14–15 lat) i starsza ochotniczka – odpowiednia pomocnica gospodyni j. w., opiekunka dzieci, opiekunka chorych, sprawna w dwóch wybranych działach, zapewniających jej umiejętność działania pod kierunkiem w warunkach trudnych,

wędrowniczka (16 lat) – pracownica odpowiedzialna w każdej akcji, przygotowana do służby, wzmacniającej bezpieczeństwo osiedla oraz na wypadek wojny²³.

W styczniu 1939 roku określono w rozkazie Naczelniczki Harcererek, że:

Harcerki, zwłaszcza instruktorki, starsze harcerki i wędrowniczki winny już obecnie wybrać na wypadek wojny jeden z następujących przydziałów służbowych:

1. pomocniczą służbę wojskową. Przysposobienie do tej służby, rejestrację itp. prowadzić będzie w myśl otrzymanego mandatu Organizacja P.W.K.
2. służbę w pogotowiu Harcererek. Harcerki, które wybiorą tę formę służby winny unikać zależności służbowej od stowarzyszeń, nakładających w razie wojny zobowiązania organizacyjne na swych członków i osoby przez siebie przeszkolone [...]
3. służbę zastępczą, zbliżoną do służby w Pogotowiu Harcererek, z ramienia Organizacji P.W.K. Harcerki, które wybiorą tę formę służby, winny po uzyskaniu na piśmie zgody swej drużynowej i hufcowej wstąpić do Organizacji P.W.K i przejść tam odpowiednie przeszkolenie [...]²⁴.

Wymienione powyżej założenia ze stycznia 1939 roku zostały utrzymane i dostosowane do wojennych i okupacyjnych warunków pracy harcererek w czasie działań konspiracyjnych. Niestety udało mi się dotrzeć tylko do dokumentów źródłowych dokumentujących wybrane działania. Pozostałe opiszę, bazując jedynie na relacjach i wspomnieniach harcererek i obywateli. Można stwierdzić, że konspiracyjna organizacja harcererek podejmowała m.in.: pomocniczą służbę wojskową (zwłaszcza w łączności i służbie sanitarnej); służbę cywilną (pomoc bezpośrednią żołnierzom i jeńcom wojennym, wysyłanie paczek, korespondencji do stałagów, oflagów, obozów koncentracyjnych,

²² Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcererek..., *op. cit.*, s. 128.

²³ *Ibidem*, s. 129.

²⁴ Rozkaz Naczelniczki Harcererek w sprawie Służb Organizacji Harcererek na wypadek wojny..., *op. cit.*, s. 127.

pomoc więźniom politycznym, pomoc wysiedlonym i uchodźcom); prowadzenie instytucji (opiekuńczych, internatów dla dzieci i młodzieży, zakładów leczniczo-wychowawczych, ochronek, punktów zbiorczych dla dzieci); nauczanie; szukanie rodzin zastępczych dla dzieci; dożywianie; opiekę podwórkową; kolportaż i własne wydawnictwa; organizowanie obozów letnich; kształcenie starszyzny; udział w powstaniu warszawskim²⁵.

Pedagogia harcerskiej organizacji konspiracyjnej oparta była na postawie służby całym życiem.

Służba zatem jest dla organizacji jednym z najważniejszych środków wychowawczych, wyrabiających odpowiedni stosunek do innych i do zbiorowości, w której żyjemy powinna:

- a/ wytworzyć w dziewczętach poczucie konieczności przebudowy otaczającej nas rzeczywistości własnym wysiłkiem. Postawą, do której dążymy, jest nie tylko chęć naprawienie tego, co jest złe w najbliższym zasięgu każdej dziewczyny, ale przebudowa całości życia społecznego.
- b/ być pomocną w znalezieniu przez dziewczynę własnego miejsca w zbiorowości, w „wytropieniu” takiej pracy zawodowej, która byłaby jednocześnie pracą społeczną, odpowiadając w pełni zainteresowaniom i zdolnościom jednostki.
- c/ umożliwić wyrobienie cech charakteru potrzebnych w służbie. Osiągnąć to można jedynie przez zorganizowanie naszej służby w pewną całość, objęcie pewnego odcinka ogólnej pracy społecznej, za którą będziemy wszystkie odczuwać odpowiedzialność. Tylko wtedy stanie się ona rzeczywistą pracą społeczną, a nie dorywczym pomaganiem potrzebującym – „biednym dzieciom”, „biednej rodzinie”²⁶.

Zwracano szczególną uwagę na kształtowanie u harcerek cech charakteru, takich jak:

– lojalność

Wierne dotrzymanie umów jest lojalnością. Wstąpienie do organizacji i złożenie przyrzeczenia, to zawarcie umowy, która nakłada zobowiązania moralne i formalne. Jest to nasz związek stały, niezależny od wszelkich zmian zewnętrznych. Służbę pełniimy w ramach organizacji macierzystej. Zawieranie umów innych, wchodzenie w inne związki dla pełnienia służby bez zgody przełożonych jest nielojalnością [...] ²⁷;

– czystość intencji

Pełniąc służbę mamy na celu wyłącznie dobro sprawy. Szukanie przez służbę korzyści osobistych, kalkulowanie na przyszłość zabezpieczenia, nagrody, odznaczenia, jest niegodne. Pełnienie służby z myślą wyróżnienia grupy, lub organizacji jest

²⁵ J. Łapińska, *op. cit.*, s. 63–94.

²⁶ Wytyczne Komendy Pogotowia Harcerek, w sprawie roli..., *op. cit.*, s. 257.

²⁷ Instrukcje Komendy Pogotowia Harcerek, dotyczące postawy w służbie, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278, Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 258.

niegodne. Wykorzystywanie osiągniętych wiadomości, przekazywanie przygotowań innej organizacji /np. politycznej/ jest niegodne, nieuczciwe²⁸;

– oddanie się sprawie

Podając służbę należy zdecydować jak najpełniejsze oddanie się sprawie. Służba sprawie powinna przenikać przez obowiązki rodzinne, zawodowe i społeczne. Obowiązki codzienne nie powinny przesłaniać sprawy, absorbować więcej, niż tego wymaga konieczna potrzeba [...] ²⁹;

– poleganie na sobie nawzajem

Pełniąc służbę kierowniczką musi mieć pewność, że może na swoich podwładnych polegać. To znaczy musi być pewna ich karność i odpowiedzialności. Nawzajem podkomendne muszą mieć pełne zaufanie do swojej kierowniczki, muszą mieć pewność, że mogą liczyć na jej pomoc, na jej koleżeństwo w pracy³⁰;

– karność

To znaczy a/ na zlecenie odpowiada natychmiastową gotowością wykonania w myśl zlecenia, bez oglądania się na własną wygodę, bezpieczeństwo, zobowiązania rodzinne i inne. b/ woli działania nie osłabia zbytym krytycyzmem, pamięta, że krytyczna ocena rozkazu nie zwalnia od jego wykonania. c/ rozumie, że samo odmówienie wykonania rozkazu zwalnia przelożoną z obowiązku odpowiedzialności, a podwładna stawia się poza służbą [...] ³¹;

– odpowiedzialność

To znaczy: a/ zadanie, którego się podjęła, wykona tak dobrze, jak tylko ją na to stać, wykona jaknajlepiej najpełniej, przed podjęciem zadania krytycznie zbada swe możliwości, nie umniejsza swych sił, ale i nie przecenia, aby załamać się wobec trudności. b/ nie cofnie się wobec przeszkód i trudności, nie dzieli się odpowiedzialnością, nie składa swego przydziału na innych, wykonuje go sama³²;

– koleżeństwo

a/ Kierowniczka pracy dba o swój zespół, o jego stan psychiczny i im trudniejszy daje przydział pracy, tym większą otacza pieczę, nie skazując na długą samotność w pracy, ratuje przed wyczerpaniem. b/ Przed niebezpieczeństwem ostrzega w niebezpieczeństwie ratuje, jeżeli na to pozwala dobro sprawy, nawet z narażeniem siebie. c/ Koleżeństwo wymaga od nas dzielenia się doświadczeniem, udzielania siły duchowej, pogody, opanowania. Koleżeństwo wymaga, by w chwili niebezpieczeństwa nie zastępować się innymi, przeciwnie – osłaniać samej towarzyszk

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem*, s. 258–259.

³² *Ibidem*, s. 259.

pracy. Otaczamy troską, lub udzielamy pomocy tym, które zostały wywiezione, lub uwięzione³³;

– odwaga decyzji

Pełniąc służbę wypada nam niejednokrotnie podjąć decyzję bez porady innych. Trzeba mieć odwagę decyzję podjąć i z nią zgodnie działać. Trzeba ludźmi dysponować rozważnie, bez niepotrzebnego ryzyka. Trzeba jednak pamiętać, że jeśli sprawa tego wymaga, zlecać wykonanie zadań wymagających ofiar³⁴;

– bezpieczeństwo

Pełniąc służbę dbamy o bezpieczeństwo powierzonych nam zadań i podległych nam ludzi. Zasadniczym warunkiem bezpieczeństwa jest zachowanie tajemnicy. Należy zachować w tajemnicy rodzaj powierzonej pracy, miejsce i nazwiska ludzi. Nie wdawać się w tajemnice sobie nie powierzone. Zachowanie się winna cechować naturalność i ostrożność. Nie stwarzać wokół siebie atmosfery tajemniczości i wielkich poczyniń. Przemyśleć dokładnie środki zabezpieczenia, odnawiać je i sprawdzać³⁵.

Promieniowanie poza ramy harcerskiej organizacji konspiracyjnej

Harcerki opracowały programy promieniowania na młodzież, która nie należała do organizacji konspiracyjnej, m.in. przez utworzenie grup pracujących pod nazwą Ognia oraz Samopomoc młodzieży.

Celem działalności Ogniw było:

- kształtowanie umiejętności stawienia skutecznego oporu oraz
- przygotowanie do twórczej działalności w nowym okresie,
- wytworzenie typu nowego Polaka w oparciu o polskie tradycje rycerskie, bojowe, demokratyczne oraz o tradycję wielowiekowego oporu³⁶.

Grupa miała obejmować

[...] młodzież od 14–20 lat³⁷, wiążąc ją w zespoły 4–8 osobowe. Przynależność do Ognia nie narzuca żadnych obowiązków prócz czynnego udziału w pracy zespołu.

³³ Instrukcje Komendy Pogotowia Harcerek, dotyczące postawy w służbie..., *op. cit.*, s. 259.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Wytyczne Komendy Pogotowia, w sprawie pracy zespołów młodzieżowych „Ogniów”, 1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, Instrukcja L. 1/b z 1942 r. Związku Koniczyn – powołanie ogniw, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278, [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 260.

³⁷ We wcześniej wymienionym dokumencie wspomniano o 13 latach. Zob. Wytyczne Komendy Pogotowia, w sprawie pracy zespołów młodzieżowych „Ogniów”..., *op. cit.*, s. 260.

Dlatego do Ogniw należeć mogą zarówno czynne h-ki dopełniając tą drogą własne samokształcenie, jak też i młodzież pracująca w organizacjach wojskowych i innych. Program Ogniw obejmuje 4 dziedziny:

- 1: Samokształcenie
- 2: Przygotowanie do służby w okresie powstania i potem w wolnej Polsce
- 3: Konkretną pracę dla innych pod hasłem: „już dziś”
- 4: Kontakt z bratnimi zespołami przez wymianę materiałów dyskusyjnych i korespondencji³⁸.

Podjęmowano różnorodne inicjatywy i akcje w ramach prac Ogniw, takie jak np.:

- wysyłkę (na nazwisko wskazane) książek dla młodzieży wywiezionej na roboty do Niemiec³⁹;
- kształcenie uczuć estetycznych poprzez organizowanie:
 1. wieczorów poezji polskiej
 2. teatru samorodnego i teatrów wyobraźni
 3. teatrów kukiełkowych dla dzieci
 4. chórów pieśni polskiej
 5. koncertów domowych /fortepian, skrzypce itp.⁴⁰;
- przygotowanie kobiet na ewentualność wywozu na roboty do Niemiec:

Licząc się z możliwością zaskoczenia /masowe wywożenie ze szkół/ należy przeprowadzić niezwłocznie przygotowanie, a mianowicie:

- a/ rozpowszechnić instrukcję dotyczącą postawy dziewcząt polskich na robotach,
- b/ omówić szczegółowo grożące niebezpieczeństwo skierowania do obozów rasowych, domów publicznych, pouczyć o środkach zabezpieczających,
- c/ zlecać przygotowanie ekwipunku wyjazdowego i konieczność stałego noszenia przy sobie rzeczy najważniejszych /środki lecznicze i zabezpieczające/,
- d/ ustalić sposób kontaktu utrzymywania kontaktu na wypadek wyjazdu /adres korespondencyjny, szyfr/⁴¹.

³⁸ List okólny Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie organizacji „Ogniw”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 261.

³⁹ Zob. Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów”, w sprawie wysyłania książek przez „Ogniwa”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 262.

⁴⁰ Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie organizowania rozrywek kulturalnych przez „Ogniwa”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 263.

⁴¹ List okólny Komendantki Pogotowia „Związku Koniczyn” do Komendantek „Związku Koniczyn” w sprawie ochrony dziewcząt, 1942 r., Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 265–266.

Natomiast Samopomoc młodzieży była grupą, którą zorganizowano w związku z niemiecką akcją wywożenia na roboty:

[...] Zarządzenie dotyczące wyjazdu młodzieży polskiej na roboty do Niemiec dało wrogowi pewne osiągnięcie, z którego musimy sobie zdawać sprawę.

Duży procent młodzieży opuścił szkoły.

Pociągnęło to za sobą rozbitcie zorganizowanych wyraźnie zespołów, jakie stanowiły klasy szkolne, rozproszyło nas, wprowadzając dezorganizację naszego życia. Możliwość porozumienia się, wspólnego działania młodzieży szkolnej została przekreślona i w tym właśnie leży osiągnięcie wroga, osiągnięcie uzyskane zanim sprawa wywozu na roboty została wprowadzona w czyn.

Obowiązkiem naszym – przeciwstawić się zamiarom wroga.

Jeżeli zwartość i wspólna praca zostały udaremnione, jeżeli szkoła nie daje okazji współdziałania – musimy znaleźć możliwość porozumienia i organizowania wewnętrznego poza szkołą.

Winna powstać Samopomoc Młodzieży

Wytyczne pracy:

1. Utrzymanie łączności grup szkolnych,
 2. Realizacja planu pracy w zakresie:
 - a/ samokształcenia, dalszej nauki,
 - b/ przygotowania do walki
 - c/ samopomocy wzajemnej, szczególnie w zakresie uniknięcia wywozu na roboty.
- Nie słuchajmy nakazów wroga.
Nie dajmy się rozprościć.
Przeciwnie stwórzmy bardziej zwarte i mocniejsze niż dotychczas szeregi.
Pamiętajmy, że niema dziś cywilów, że każdy z nas jest żołnierzem frontowym.
Niech nas nie zabraknie w walce⁴².

Przygotowanie harcerek do pracy w okresie przełomowym

W latach 1943–1944 konspiracyjna organizacja harcerska podjęła działania na rzecz przygotowania harcerek do służby w okresie przełomowym. Prace te dotyczyły dwóch obszarów służby:

- na rzecz kraju i ludności;
- na rzecz harcerstwa.

Pierwsza z nich miała być podejmowana na polach związanych z ruchem ludności oraz z bezpieczeństwem kraju. Określono, że:

⁴² Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie samopomocy młodzieży, Komenda Pogotowia Harcerskiego dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 266.

1. Służbę związaną z ruchem ludności prowadzić powinny zespoły BG w swoich środowiskach, bądź to organizując odpowiednie placówki pomocy społecznej, bądź to współdziałając z innymi instytucjami powołanymi do tych prac.
 2. Służbę bezpieczeństwa pełnić powinny jednostki, lub zespoły BG w ramach KSB, podejmując w pierwszym rzędzie zadania wchodzące w zakres bezpieczeństwa kobiet i dzieci oraz zabezpieczenia majątku publicznego.
 3. Służba w ramach akcji ziem powracających prowadzona być winna w 2 formach: a/ przez przygotowanie zespołów wyjazdowych wyspecjalizowanych w kierunku bądź to pomocy społecznej, bądź to akcji kulturalno-oświatowej. Zespoły te winny liczyć się z pracą najmniej roczną na danym terenie/ b/ przez przygotowanie zaplecza tej akcji na danym terenie.
- II. W związku z powyższym członkinie BG winny przejść przeszkolenie w następujących kierunkach:
a/ opiekuńczym	c/ propagandowym
b/ kulturalno-oświatowym	d/ gospodarczo-administracyjnym
1. Szkolić należy według dawnych programów przydatności/ dla młodszych użytkować sprawności/ oraz wg specjalnych programów dla grup wyjazdowych na ziemię powracające.
 2. Obowiązek uzupełnienia przeszkolenia tyczy również członkiń BG przesłanych do służb wojskowych, licząc się z możliwością niewyzyskania ich w tychże służbach, lub też z wcześniejszym ich zdemobilizowaniem dla pełnienia służb cywilnych.
 3. Dotychczasowe przeszkolenie w zakresie sanitarnym i łączności należy również uzupełnić wiadomościami niezbędnymi do pełnienia tych służb⁴³.

Jeśli chodzi o Służbę na rzecz harcerstwa, to w ramach podsumowania dotychczasowych działań organizacji oraz przygotowania wytycznych dla dalszej działalności zorganizowano dyskusję w gronie instruktorskim na temat Oceny dorobku przedwojennego i wojennego. Składały się na nią:

– Osiągnięcia – stwierdzono, że są one wynikiem

[...] systemu – programów indywidualnego wychowania, systemu zastępowego, metody – stawiania na pracę od wewnątrz, na odpowiedzialność zbiorową, na osobistą decyzję⁴⁴.

Wyciągnięto również wniosek, że: „Instruktorki dobrze operowały systemem, były dobrymi wychowawczyniami”⁴⁵.

⁴³ Rozkaz Komendantki Pogotowia „Termina”, podjęcie służby w okresie przełomowym, 1944 r., Komenda Pogotowia Harcerzek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 271.

⁴⁴ Pismo Komendy Pogotowia Harcerzek przesłane Komendantom Chorągwi w sprawie oceny dorobku przedwojennego i wojennego, Komenda Pogotowia Harcerzek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 272.

⁴⁵ *Ibidem*.

- Nie osiągnięcia – karność, lojalność, braterstwo, umiejętności współżycia z ludźmi⁴⁶. Wywnioskowano również, że:

Instruktorki nie służyły w tych wypadkach przykładem, będąc dobrymi wychowawczyniami nie były jednak dobrymi przewodniczkami młodzieży, brak było elementu wodzowskiego, za dużo przeciętności. Nie było decyzji jaka jest rola H⁴⁷.

- Zadania na przyszłość – wyznaczono następujące kierunki:

1. Podniesienie klasy instr.
2. Wychowanie wśród h-rek zdolności noszenia cnót z wdziękiem.
3. Promieniowanie ideą braterstwa grona instr., a z h-ki zrobienie przyjaciółki całego świata.
4. Wpojenie w h-ki głębokiego przekonania, że się jest h-ką dla innych, a nie dla siebie⁴⁸.

Według relacji Naczelniczki Harcererek Marii Krynickiej zakończenie prac konspiracyjnych organizacji harcererek nastąpiło w sytuacji, gdy

W styczniu 1945 r. w chwili wyjścia Niemców komendantka Pogotowia była w Zakopanem. Wobec przewidywania zarządzeń o ujawnieniu organizacji należało podjąć szybką decyzję. W dniu 2/II 1945 r. na spotkaniu w składzie: hm. Leon Marszałek, hm. Zofia Florczak, hm. Wanda Kamieniecka-Grycko, hm. Irena Kuśnierzevska, hm. A. Tokarzówna i ja/ być może, że był ktoś jeszcze, kogo nie pamiętam/ rozważyliśmy sytuację. Hm. Marszałek zakomunikował, że Organizacja męska jako związana bezpośrednio z Armią Krajową uległa rozwiązaniu. My zaś uznałyśmy za słuszne zakończenie pracy konspiracyjnej z młodzieżą oraz pozostawienie instruktorkom swobodę wejścia do pracy w powołanej do życia przez Państwo Organizacji Harcerskiej.

W końcu marca 1945 r. musiałam ze względów rodzinnych opuścić Kraków. Zwołałam wówczas zebranie poważniejszych instruktorek, z którymi można było nawiązać kontakt, ale o składzie poza tym przypadkowym – w moim wspomnieniu było ich około 20 – wymienić mogę tylko hm hm. J. Łapińską, M. Steckiewiczównę, Z. Florczakównę, I. Luśnierzewską, M. Nizegorodcew i A. Piotrowską. Na zebraniu tym zakończyłam pracę i swoje obowiązki w następujący sposób: zwołałam komendantkę Pogotowia hm J. Łapińską z jej funkcji i zaproponowałam wybranie osoby, która w moim zastępstwie poprowadzi sprawy Organizacji mogące jeszcze wypłynąć.

Ze swej strony zaproponowałam harcmistrzynię Zofię Florczak, która już poprzednio zastępowała mnie w różnych sprawach, w szczególności reprezentowała Organizację Harcererek w Naczelnictwie. Kandydatura ta została przyjęta. W ten sposób zakończyłam obowiązki moje jako naczelniczki harcererek.

Dopiero znacznie później dowiedziałam się o zebraniu zorganizowanym przez hm. Z. Florczak i hm. J. Łapińską, na którym to zebraniu zakończono ostatecznie okres Pogotowia Wojennego⁴⁹.

⁴⁶ Pismo Komendy Pogotowia Harcererek przesłane Komendantom Chorągwi w sprawie oceny dorobku przedwojennego i wojennego..., *op. cit.*, s. 272.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 272–273.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 273.

⁴⁹ Sprawozdanie Naczelniczki Harcererek, Marii Krynickiej..., *op. cit.*, s. 275.

1 stycznia 1990 roku Zofia Florczak w Liście nr 1 relacjonowała:

Nadeszła pora ujawnić społeczeństwu fakt, iż Organizacja Harcerek w swoim zespole instruktorskim przetrwała w służbie jako organizacja, nie ujawniając się ani władzom politycznym PRL w roku 1945, ani mianowanym przez rząd Polski Ludowej nowym władzom harcerskim. 25 marca 1945 r. odbyło się zebranie małego grona instruktorek należących do zespołu Komendy Pogotowia Harcerek i przebywających wówczas w Krakowie. Zebranie zwołała Naczelniczka hm. Maria Krynicka. Obecne były: Komendantka Pogotowia Harcerek – hm. Józefina Łapińska, hm. Anna Piotrowska, hm. Ewa Grodecka, hm. Maria Steckiewicz, hm. Zofia Florczak, hm. Irena Kuśnierzewska, hm. Maria Niżegorodcew. Naczelniczka rozwiązała wówczas Pogotowie Harcerek i zwolniła hm. Łapińską z pełnionej przez nią funkcji, a następnie oznajmiła o konieczności rezygnacji z zajmowanego przez siebie stanowiska. Na miejsce ustępującej hm. Marii Krynickiej została wybrana oraz mianowana nią naczelniczka hm. Zofia Florczak.

W sierpniu tegoż roku na zwołanym do Rycic pod Warszawą zebraniu terenowych komendantek chorągwi i komendantek Pogotowia – dhna Łapińska poinformowała cały zespół o tym, co zaszło 25 marca.

Uchwalono wówczas wspólnie, iż:

1. kończy się wszelką pracę konspiracyjną z młodzieżą, nie należy jednak opuszczać młodzieży, godząc się nawet na wejście do upolitycznionego ZHP w jego najbardziej oddolnych komórkach organizacyjnych, natomiast nie wchodzić do władz naczelnych jako milczący znak, że „nas tam nie ma”. Pozostawać w ZHP dopóki nie nastąpi w pracy wychowawczej zbyt trudny konflikt między prawdą i kłamstwem;
2. pracować z młodzieżą w innych organizacjach, takich jak PCK, PTTK itp.;
3. w miarę możliwości podtrzymać służbę dziecku w Domach Dziecka i w opiece otwartej /światlice, TPD/;
4. tworzyć przyjacielskie zespoły, instruktorskie dla wzajemnej pomocy duchowej i materialnej, wymiany poglądów i kształtowania opinii własnej i społecznej, utrzymywania niezłomnej postawy harcerskiej zgodnej z Prawem i Przyrzeczeniem, być zapleczem dla tych, które w oficjalnym ZHP mogą się poczuć zagubione lub będą musiały rezygnować z tej pracy.

Wówczas w Rycicach powstała też Rada Instruktorska przy Naczelniczce. Wyznaczone zadanie wprowadzono w czyn, korygując je w miarę upływu czasu do aktualnych wydarzeń w kraju i w ZHP⁵⁰.

Na spotkaniu Krajowego Komitetu Odrodzenia ZHP w 1989 roku ujawniła ponadto

[...] nieprzerwane istnienie Organizacji Harcerek dawnego Związku Harcerstwa Polskiego, oraz pełnioną przez siebie funkcję. W tym momencie oficjalnie wyszłyśmy z konspiracji⁵¹.

⁵⁰ Z. Florczak, List nr 1, z 1 I 1990 roku, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

⁵¹ Eadem, Szkicowy obraz działalności Organizacji Harcerek dawnego Związku Harcerstwa Polskiego, obejmujący okres 1945–1993, sygn. 132, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Szare Szeregi

Organizacja Harcerzy nie przysposobiła się organizacyjnie do warunków wojennych z takim wyprzedzeniem i szczegółowością jak Organizacja Harcerek. Rozkazem z 10 maja 1939 roku⁵² Naczelnik powołał Komitet Pogotowia przy Głównej Kwaterze Harcerzy. Przewodniczącym i Komisarzem Pogotowia został Józef Ratajczak. Skład Komitetu uzupełniono dodatkowo w kolejnym rozkazie⁵³. W czerwcu 1939 roku mianowano Komisarzy Pogotowia⁵⁴ w chorągwiach harcerzy⁵⁵, a następnie Główna Kwatera Harcerzy wystosowała List Okólny w sprawie pogłębienia pracy harcerskiej o charakterze wojskowym:

W celu pogłębienia pracy harcerskiej o charakterze wojskowym wszystkich specjalności Druhowie Hufcowi mogą nawiązać bezpośredni kontakt z miejscowymi jednostkami Federacji P. Z. O. O. i Związku Oficerów Rezerwy. Związki powyższe na prośbę Głównej Kwatery Harcerzy wyraziły gotowość przyjęcia z pomocą harcerskim jednostkom organizacyjnym w sprawie pomocy instruktorskiej swych członków i wydały odpowiednie polecenia do swych członków [...]⁵⁶.

W tym czasie ukazał się również Komunikat Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie współpracy Związku Oficerów Rezerwy i ZHP, w którym określono:

Główna Kwatera Harcerzy zwróciła się do nas o zacieśnienie współpracy i pomoc w związku z obecną sytuacją polityczną. [...] Należy przeto we wszystkich ośrodkach nawiązać kontakt z odpowiednimi władzami Związku Harcerstwa Polskiego. W wypadku zaś zwracania się hufcowych harcerzy o pomoc fachową lub koleżeńską poradę, należy im okazać najdalej idącą pomoc. Oficerów i podchorążych rezerwy, młodszych roczników, posiadających odpowiednie przygotowanie fachowe, należy kierować do prac instruktorskich i wojskowych⁵⁷.

Skład powołanego w czerwcu Komitetu Pogotowia uległ zmianom we wrześniu 1939 roku. Związane to było m.in.:

⁵² Zob. Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 13 z dnia 10 V 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 5, s. 112.

⁵³ Zob. Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 16 z dnia 10 VI 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP, 1939, nr 6, s. 136.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 135.

⁵⁵ Nie udało mi się dotrzeć do dokumentów, w których dookreśla się szczegółowy zakres obowiązków działań Komitetu czy Komisarzy Pogotowia. W „Wiadomościach Urzędowych” Naczelnictwa ZHP nie opublikowano tych treści.

⁵⁶ List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy w sprawie pogłębienia pracy harcerskiej o charakterze wojskowym, List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy L. 38 z dnia 16 VI 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 6, s. 137 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 133.

⁵⁷ Komunikat Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie współpracy Związku Oficerów Rezerwy i ZHP, Komunikat 5/39 Związku Oficerów Rezerwy RP 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 6, s. 138 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 134.

- z udziałem harcerzy, instruktorów w walce jako żołnierzy wojska polskiego;
- z wyruszeniem harcerzy i instruktorów na wschód pod dowództwem p.o. Naczelnika Harcerzy Leszka Domańskiego w odpowiedzi na wezwania radiowe pułkownika Umiastowskiego⁵⁸.

Ponieważ jednak napływali do Warszawy niemal, co godzina harcerze z prowincji i ponieważ widomym się stało, iż Warszawa ma być broniona – zorganizował się w stolicy nowy zespół Wojskowego Pogotowia Harcerzy, [...]. Pani Wanda Opęchowska – jedyny członek Naczelnictwa urzędujący wówczas w Warszawie – mianowała komendantem Pogotowia hm. Florianą Marciniaka, który przybył do Warszawy na czele grupy harcerzy wielkopolskich⁵⁹.

Do głównych prac podjętych przez pogotowie należały: patrole sanitarne, pomoc przeciwpożarowa, łącznicy rowerowi i piesi do dyspozycji placówek wojskowych i cywilnych, a także podejmowanie doraźnych służb⁶⁰. Ponadto w czasie dwóch dni zawieszenia broni, tuż przed oddaniem stolicy Niemcom, harcerze postanowili wyzyskać je na przestawienie harcerstwa na tory konspiracji⁶¹.

27 września 1939 roku odbyło się w Warszawie zebranie instruktorów i starszyny harcerskiej z udziałem wiceprzewodniczącej ZHP hm. Wandy Opęchowskiej przy ul. Polnej. Podjęto na nim decyzję w sprawie organizacji tajnego harcerstwa. W czasie dyskusji przyjęto trzy wnioski postulowane przez Aleksandra Kamińskiego:

1. [...] wyznaczenie Floriana Marciniaka na stanowisko Komendanta Harcerstwa Męskiego w konspiracji.
2. [...] udzielenie dhowi Marciniakowi instrukcji, aby przy budowie aparatu organizacyjnego harcerstwa w konspiracji unikał opierania się na starych instruktorach, budując organizację przede wszystkim na ludziach młodych i dotychczas raczej mniej znanych.
3. Harcerstwem w konspiracji objąć tylko młodzież starszą, program oprzeć na przygotowaniu się do walki oraz na realizacji harcerskiego stylu życia⁶².

Kryptonim Szare Szeregi został przyjęty przez konspiracyjną organizację harcerzy od lutego 1940 roku. Według relacji A. Kamińskiego powstanie nazwy łączy się z miastem Poznań:

⁵⁸ Relacja Aleksandra Kamińskiego, dotycząca działalności harcerstwa w czasie drugiej Wojny światowej, 1946 r. „Harcerstwo” 1985, nr 1, r., s. 25–34 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 348.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, s. 348–349.

⁶² *Ibidem*, s. 349.

[...] w X.1939 r. Wg jednej z wersji działający tam zespół instruktorów kierowany przez Józefa Wiżę „Siwy” postanowił, by kryptonimem tworzonej przez nich samorządnie konspiracji harcerskiej były litery „SS” będące skrótem nazwy niemieckiej organizacji partyjnej Schutzstaffeln der NSDAP (Sztafety Ochronne NSDAP). Dla potrzeb wewnątrzorganizacyjnych skrót zaszyfrowano jako „Szare Szeregi”. Wg innej wersji, w X.1939 r. konspiracja harcerska w Poznaniu drukując falsyfikat ulotki niemieckiej i ostrzegając w niej miejscowych Niemców przed terrorem wobec Polaków, podpisała ją kopiując oryginał literami SS. Podpis nasunął pomysł hufcu Jeżyce, zaszyfrowania go jako „Szare Szeregi”. Nazwa ta początkowo stosowana w Poznaniu dotarła do Warszawy za pośrednictwem Witolda Marcinkowskiego „Witold” w ciągu XI 1939 r. Zaakceptowana, przyjęta została dla całej Organizacji Harcerzy, istnieje też wersja, iż nazwa narodziła się w Organizacji Harcererek – nawiązanie do kolorystyki mundurów – nie przyjęła się jednak i została przejęta przez harcerstwo męskie⁶³.

Główna Kwatera Szarych Szeregów wykorzystwała schemat organizacyjny sprzed wojny do zorganizowania swoich struktur. Nazwy sprzed wojny ukryła, stosując system kryptonimów⁶⁴.

W publikacjach pojawiają się schematy organizacyjne Pasieki, jednakże tworzone są one na podstawie relacji. Niestety nie udało mi się odnaleźć dokumentów uwiarygodniających te dane. Aleksander Kamiński w swoich relacjach tak opisywał funkcjonowanie Pasieki:

Pierwsze tygodnie i miesiące okupacji 1939 roku. Florian zorganizował pracę w ten sposób, że – kompletując swoich najbliższych pomocników – pracował z nimi indywidualnie. Nie było odpraw i zebrań zespołu GKH – każdy z członków GKH przychodził na rozmowy oddzielnie i działał w ramach swych działań oddzielnie. Trudno mi wymienić cały zespół pomocników Floriana.⁶⁵

Jak można zauważyć, było to zgodne z przestrzeganą techniką pracy konspiracyjnej

[...] według której każdy szeregowy członek organizacji mógł znać tylko czterech kolegów i zwierzchnika, a każdy funkcyjny – pięciu podwładnych, czterech równoległych i zwierzchnika; miała to być ponadto znajomość tylko według pseudonimu (bez znajomości nazwiska i adresu) [...] ⁶⁶.

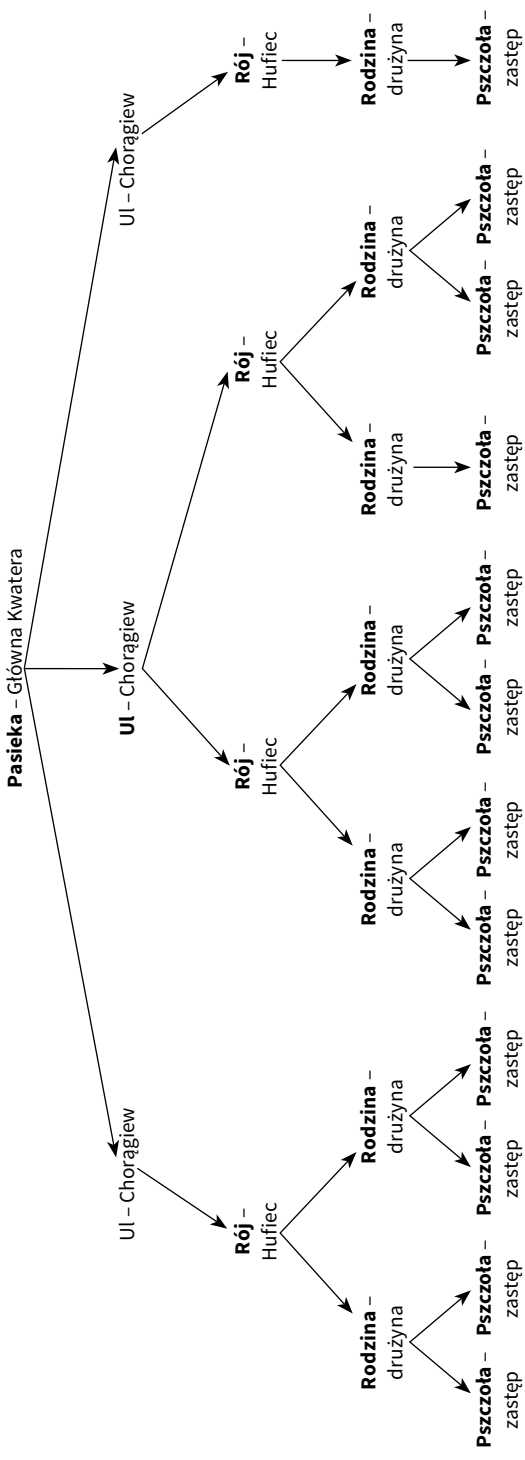
⁶³ Relacja Aleksandra Kamińskiego..., *op. cit.*, s. 352.

⁶⁴ Zob. S. Broniewski, *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, PWN, Warszawa 1982, s. 43.

⁶⁵ Relacja Aleksandra Kamińskiego..., *op. cit.*, s. 349.

⁶⁶ J. Jabrzemski (red.), *op. cit.*, s. 42.

Schemat 7. Struktura organizacji Szarych Szeregów w latach 1939–1945

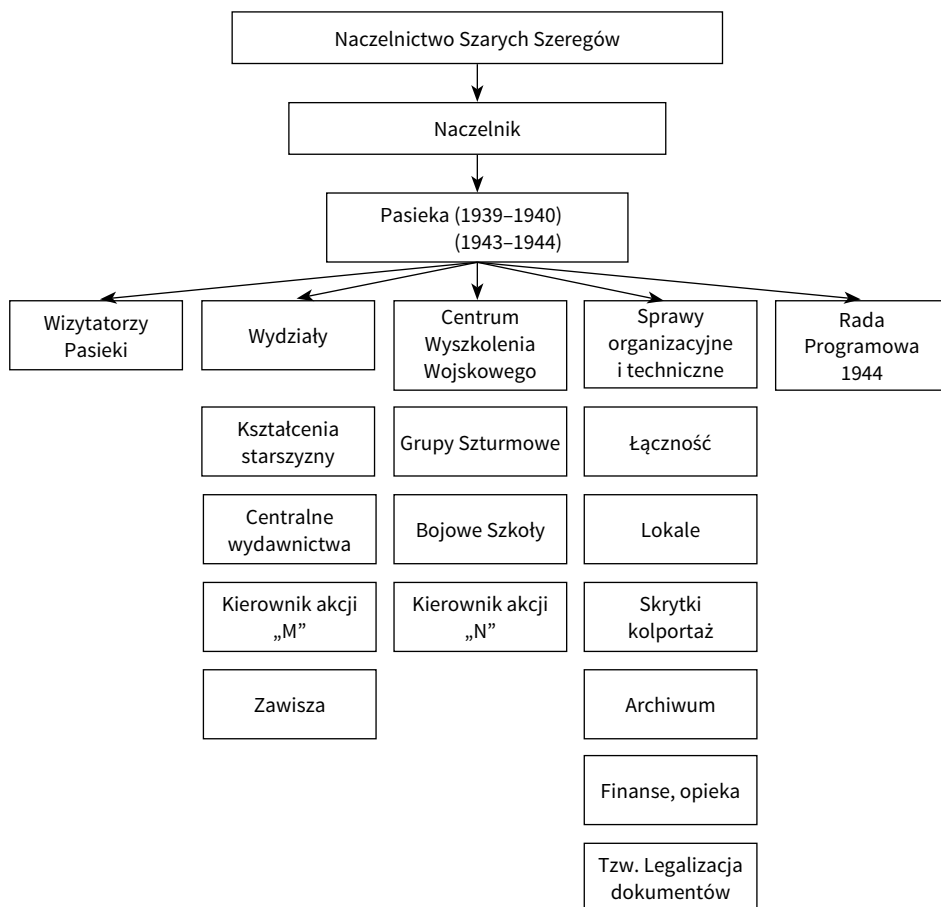

Źródło: opracowanie własne⁶⁷.

⁶⁷ Na podstawie S. Broniewski, *Całym życiem...*, op. cit., s. 43. Ze względu na możliwości redakcyjne zaprezentowano uproszczony schemat.

Pracami Szarych Szeregów kierował Naczelnik, będący członkiem Naczelnictwa (patrz schemat 8).

Schemat 8. Struktura władz Szarych Szeregów w latach 1939–1945

Źródło: opracowanie własne⁶⁸.

Pedagogia Szarych Szeregów budowana była z myślą o trzech działach pracy:

- a. praca na dziś – służba Polsce Podziemnej;
- b. praca na jutro – przygotowanie do walki zbrojnej;
- c. praca na pojutrze – przygotowanie do służby Polsce Wolnej⁶⁹.

⁶⁸ Zob. J. Rossman, *op. cit.*, s. 6. oraz J. Jabrzemski (red.), *op. cit.*, s. 33–57.

⁶⁹ Dokument Nr 47 z 17.I.1943, Warszawa-Pasieka. Wytyczne planu pracy Szarych Szeregów w roku 1943, referowane na I-szej odprawie Pasieki [w:] J. Rossman, *op. cit.*, s. 119.

Przy czym działania planowano, zwracając uwagę na wiek uczestników:

- I-sza warstwa od lat 13 do 16;
- II-ga warstwa od lat 16 do 19;
- III-cia warstwa od lat 19 do 25⁷⁰.

Wymieniony podział wiekowy funkcjonował w organizacji od 1942 roku:

[...] w pierwszej fazie punkt ciężkości [położony był – K.M.] na młodzież starszą, tych którzy na przestrzeni wojny dorosli do funkcji żołnierskich. W dalszej zaś fazie objęliśmy naszym zasięgiem i młodszych⁷¹.

Względy konspiracyjne dyktowały nam zajęcie się w pierwszym rzędzie młodzieżą powyżej lat 16.

Zima i wiosna 1940, to okres dużych nadziei na rychłe zakończenie wojny. Stąd praca b. gorączkowa. Główny nacisk był położony na zagadnienie wojskowe. Prace wychowawcze zeszyły na dalszy plan. Byliśmy połączeni ze wszystkimi chorągwiami przedwojennymi. Straty w gronie instruktorskim były stosunkowo niewielkie. W pracach organizacyjnych nawiązaliśmy przede wszystkim – nawet prawie wyłącznie do młodzieży h. przedwojennej. Ją grupowaliśmy w macierzyste drużyny. Łączność w tym okresie była dobra. W ciągu zimy ponieśliśmy pierwszą poważną stratę w G.K. – J.D.

Lato – klęska Francji, stawia nas brutalnie w obliczu bardzo długiej wojny. Znow trzeba wysiłku, aby podtrzymać nadwątłone serca – Stanęliśmy wobec zarysowującej się długiej perspektywy wojny i musieliśmy wyciągnąć z tego konsekwencje. I to:

1. Większy położyć nacisk zasadniczy na pracę wychowawczą,
2. Większy nacisk położyć na młodzież 16–17-letnią, która dotąd mimo założenia, że werbujemy członków od lat 16, była raczej wyjątkiem na terenie naszej organizacji. [...]

Jesień 39 i zima 41, to okres zamierania ruchu. Fala aresztowań spowodowała porwanie się nici. Dużo instr. nie znajduje zrozumienia dla pracy wychowawczej. Atrakcyjną dla nich jest jedynie praca wojskowa. – Dwie straty wśród współpracowników G.K. i komend chorągwi. [...]

R.42. – nacisk na pracę wśród chłopców 13–15. Wskazówki dla przodownika. Unormowanie się spraw w R.4 [była to popularna nazwa rozkazu wojskowego regulującego stosunek SS do wojska – K.M.]⁷².

Zapisy wytycznych działalności Szarych Szeregów, pochodzące prawdopodobnie z 1940 roku, tak zarysowują pedagogię organizacji, w tym okresie:

Znamieniem takich, jak dzisiaj czasów jest skrócenie się dzieciństwa, szybkie dojrzewanie młodzieży, zainteresowanie się problemami poważnymi wejście w życie i myślenie dorosłych. [...]

⁷⁰ *Ibidem*. Warstwy te zwano: Zawisza (I), Bojowe Szkoły (II) i Grupy Szturmowe (III).

⁷¹ Dokument Nr 101 z 30 maja 1944 r., List Naczelnictwa ZHP do Komitetu Naczelnego w Londynie [w:] J. Rossman, *op. cit.*, s. 237.

⁷² Przemówienie z odprawy komendantów, Floriana Marciniaka, dotyczące charakterystyki pracy w „Szarych Szeregach”, 1943 r., Kolekcja Akt 1939–1944, Materiały Komisji Historycznej ZHP, Materiał z Archiwum Floriana Marciniaka, sygn. Z39-45 26, MH, Archiwum, zespół 39–45 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 321–322.

Jakie wartości stawiać przed oczy młodzieży jako ideał samowychowawczy?

Stwarzamy własny typ nowego Polaka, Polaka Jutra, który zdolny jest nie tylko do obrony, ale przygotowania również do twórczego, szerokiego działania.

Budujemy typ własny w oparciu o polskie tradycje rycerskie, bojowe, demokratyczne oraz tradycje wielowiekowego oporu – nie szukając wzorów obcych, odpięrając sugestie dzisiejsze /hitleryzm, faszyzm, komunizm/.

Z warunków dnia dzisiejszego czerpiemy materiał prób samowychowawczych. We dzisiejszych próbach budujemy charakter przyszłości.

Człowiek przyszłości – to człowiek pracy, silny, szlachetny.

W związku z tym:

1. rozwijać siłę woli – /dzisiejsze warunki nakazują: zdolność panowania nad sobą, nad sytuacją, umiejętność zachowania tajemnicy, powściągliwość w słowie/.
2. tężyznę duchową i fizyczną – /dzisiejsze warunki wymagają odporności na zakusy obce, namowę, destrukcyjną agitację, wymagają lekceważenia dobrobytu i wygód/.
3. wzmacniać uczciwość – /dzisiejsze warunki podkopują zasady uczciwości przez konieczność oszukiwania wroga. Trzeba umieć stawiać tamy rozprężeniu, wysoko cenić uczciwość działania i szczerzy do niej stosunek/.
4. rozwijać zdolność pracy – /dzisiejsze warunki nakazują nie tracić czasu na wycieczki, uczyć się ciągle czegoś nowego, wyzyskiwać każdą sposobność pracy z pominięciem realizacji swoich zamiarów/.
5. rozwijać zdolność współdziałania – /dzisiejsze warunki wymagają solidarności społecznej, braterstwa wszystkich prawych Polaków; na nich budować trzeba zdolność rozumienia innych /tolerancja/ poczucie obowiązku pomaganie innym.

Jaką zalecać postawę wobec wydarzeń dnia dzisiejszego?⁷³

Wobec groźby zniszczenia narodu i jednostek – trzymać się życia, zdobywać warunki egzystencji przez:

1. imanie się wszelkiej pracy,
2. kształcenie się zawodowe praktyczne rzemiosła /rola/,
3. współdziałać z innymi – udzielać rady, pomocy,
4. kształcić się z myślą o przyszłości – samokształcenie, wyższe studia.

... 1 poniżanie godności narodu i jednostek – mieć oporną postawę wobec:

1. propagandy wrogiej – /prasa, radio, książki tendencyjne. Nie ulegać innym ostrzegą/.
2. rozrywek: kina, teatru, orkiestr wojskowych. Nie odwiedzać, traktować obojętnie, innych odciągać.
3. wrogów: zachowywać się z godnością w miejscach publicznych, urzędach itp.
4. odstępców: odnosić się z obojętną pogardą.
5. młodzieży wciągniętej na służbę wroga: starać się zbliżyć, otoczyć opieką, odciągnąć od złego wpływu.

... 2 sugestii

⁷³ Wytyczne działalności „Szarych Szeregów”, prawdopodobnie 1940 r., Wytyczne organizacji i działalności Szarych Szeregów, Jedna z najpierwszych wytycznych Szarych Szeregów, sygn. A288/65, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 281–282.

1. Nie zamykać oczu. Widzieć i rozumieć, co jest, co z nami robią – zbierać materiały, szerzyć wiadomości.

... 3 narodu

2. Zdobywać rzetelną wiedzę o Polsce. Uczyć się historii, geografii, poznawać dorobek kulturalny, dorobek gospodarczy ostatnich 20 lat

... 4 pangermanizm

3. brać udział w ratowaniu dorobku kultury polskiej⁷⁴.

Postulowano, aby zwrócić młodzieży uwagę na następujące problemy:

1. Zagadnienia chrystianizmu, jako podstawa etyczna życia jednostek i narodów / tolerancja religijna, sprawa żydowska/
2. Zagadnienia egoizmu narodów a poszanowanie praw innych /Polska wobec własnych mniejszości. Idea współdziałania narodów/
3. Zagadnienie udziału społeczeństwa w życiu państwa /formy demokratyczne a totalitaryzmy/
4. Zagadnienie powszechnego obowiązku pracy i udziału w dobrach /przebudowa gospodarcza Polski. Dobrobyt powszechny a komunizm.
5. Zagadnienie poszanowania człowieka. Wolność osobista i obowiązki społeczne. Młodzież nasza na robotach w Niemczech jest w okropnych warunkach moralnych i materialnych. Musimy ją zachować dla Polski, a więc uodpornić na złe wpływy otoczenia⁷⁵.

Stanisław Broniewski⁷⁶ opracował następujące zestawienie działań podejmowanych przez Szare Szeregi:

Tabela 8. Działania podejmowane przez Szare Szeregi

Grupy Wieków \ Etapy	„Dziś”	„Jutro”	„Pojutrze”
Zawisza	–	szkolenie do służby pomocniczej	nauka szkolna
Bojowe Szkoły	„Wawer”, „N”, WISS	szkolenie pojedynczego strzelca w zakresie służby w pocztach dowódców, plutonach łączności, oddziałach rozpoznawczych	nauka szkolna, nauka zawodowa
Grupy Szturmowe	Wielka Dywersja, oddziały leśne	szkolenie podchorążych, szkolenie w zakresie motorowym	kończenie nauki szkolnej, nauka zawodowa, studia wyższe, znajomość Ziemi Odzyskanych (tzw. wówczas Postulowanych)

Źródło: J. Jabrzemski (red.), *op. cit.*, s. 41.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 282.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 283.

⁷⁶ J. Jabrzemski (red.), *op. cit.*, s. 41.

15 maja 1944 roku w czasie spotkania Pasieki⁷⁷:

[...] podjęto decyzję o niebraniu przez Związek Harcerstwa Polskiego udziału w działaniach konspiracyjnych, których prawdopodobieństwo po wkroczeniu Armii Radzieckiej była bardzo wysoka⁷⁸.

Szare Szeregi zostały rozwiązane rozkazem Naczelnika datowanym na 3 stycznia 1945 roku⁷⁹. W rozkazie „Jan” poleca „[...] rozwiązać wszystkie organizacje w momencie, gdy dany obszar zostanie objęty przez wojska radzieckie”⁸⁰. Był on wprowadzony w życie przez poszczególne jednostki. Świadczy o tym chociażby:

2) Rozwiązanie SS-ZAWISZY. Z dniem dzisiejszym rozwiązuję wszystkie drużyny SS – Zawiszy na terenie chorągwi „Dzwon”.

Z a w i s z a c y!

Pragnę wam dzisiaj podziękować za wierną służbę pełnioną w czasie okupacji niemieckiej.

Pamiętajcie o akcji „M”, którą bez względu na okoliczności macie pełnić; z tej służby nie zostaliście zwolnieni.

Idźcie w życie postępując w myśl Prawa i Przyrzeczenia Szarych Szeregów. Niech złożone przyrzeczenie będzie dla Was drogowskazem, za którym macie iść wytrwale. Szczęść Boże – na nowej drodze życia!!!

Czuwaj!

(–) Lisek hm

Dzwon, 18 stycznia 1945.

Komendant SS – Zawiszy⁸¹

Harcerstwo Polskie/Hufce Polskie

Organizacja została utworzona 27 października 1939 roku w Warszawie na zebraniu instruktorów harcerskich o poglądach katolicko-narodowych, którzy należeli przed wojną do Kręgu Starszoharcerskiego im. św. Jerzego związanego z pismem „Strażnica Harcerska” i zgrupowanego wokół Stanisława Sedlaczka⁸². Przyjęta nazwa Harcerstwo Polskie nawiązywała do tradycji

⁷⁷ W którym uczestniczyli Aleksander Kamiński, Stanisław Broniewski, Leon Marszałek, Eugeniusz Stasiński, Jan Rossman. Zob. S. Mirowski, *Rozwiązanie Szarych Szeregów*, „Harcerstwo” 1995, nr 3, s. 28–30.

⁷⁸ S. Mirowski, *op. cit.*, s. 28–30

⁷⁹ Nie zachował się oryginalny dokument. Różne źródła podają również i inne daty rozkazu takie jak: 8.01.1945, 17.01.1945, 18.01.1945. W liście do redaktora naczelnego „Harcerstwa” z 1.09.1981 r., L. Marszałek podaje: „Wydałem w tym celu ostatni rozkaz Naczelnika Szarych Szeregów, datowany 3 stycznia 1945 r., podpisany moim pseudonimem »Jan«”. Zob. L. Marszałek, List do Olgierda Fietkiewicza z 1 września 1981 r., „Harcerstwo” 1982, nr 3, s. 48; O. Fietkiewicz, List z 21 stycznia 1995 r do Stefana Mirowskiego, „Harcerstwo” 1995, nr 3, s. 27; S. Mirowski, *Rozwiązanie...*, *op. cit.*, s. 28–30 oraz J. Jabrzemski (red.), *op. cit.*, s. 57.

⁸⁰ L. Marszałek, List do Olgierda Fietkiewicza..., *op. cit.*, s. 48.

⁸¹ Dokument Nr 47 z 17.I.1943..., *op. cit.*, s. 260.

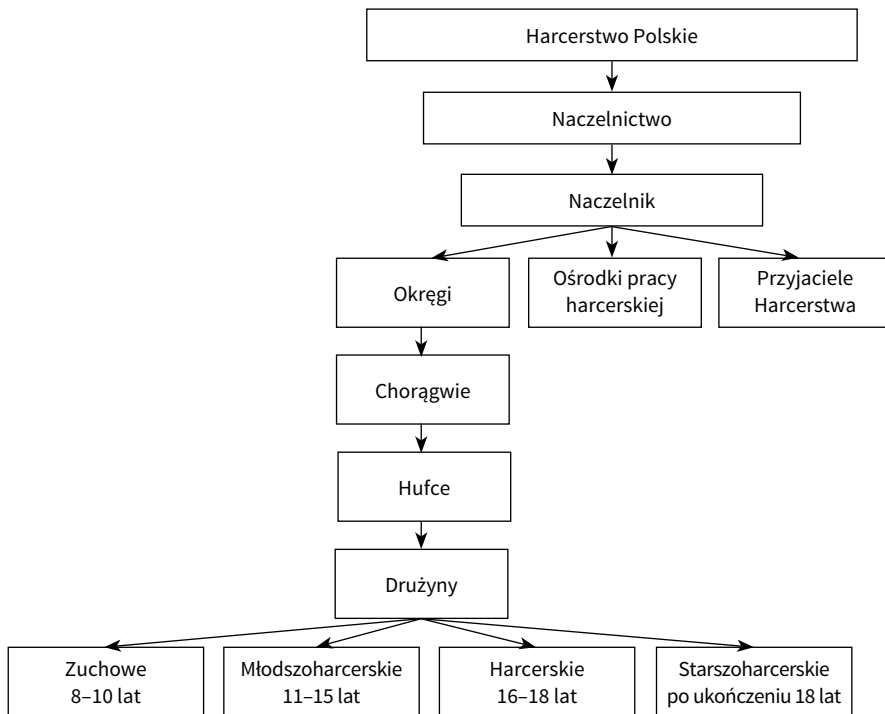
⁸² Zob. G. Ciura, *op. cit.*, s. 37. oraz K. Eychler, *Geneza Powołania Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich*, „HP. Biuletyn Stowarzyszenia Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich” 1996, nr 1, s. 8.

skautowych, gdyż używało jej Związkowe Naczelnictwo Skautowe we Lwowie przed zjednoczeniem ruchu harcerskiego w 1918 roku⁸³.

Prawdopodobnie w 1943 roku organizacja przyjęła konspiracyjny kryptonim Hufce Polskie. Inne organizacje/instytucje określały ją również jako: Harcerstwo Narodowe, Harcerstwo Katolickie, Szare Szeregi Narodowe, Szeregi Narodowe, Błękitne Harcerstwo⁸⁴.

W czasie zebrania 27 października 1939 roku powołano naczelne władze Harcerstwa Polskiego, wybrano naczelnika, a także wprowadzono zasadę, że na szczeblach naczelnictwa, chorągwi i hufców władze organizacji harcerek i harcerzy zostaną połączone⁸⁵ (skład organizacji przedstawia schemat 9).

Schemat 9. Struktura władz organizacji Hufce Polskie w latach 1939–1945

Źródło opracowanie własne⁸⁶.

⁸³ Zob. K. Eychler, *Geneza Powołania Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich...*, op. cit., s. 7.

⁸⁴ Zob. G. Ciura, op. cit., s. 37.

⁸⁵ Zob. K. Eychler, *Geneza Powołania Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich...*, op. cit., s. 8; G. Ciura, op. cit., s. 45–74.

⁸⁶ Zob. K. Eychler, *Geneza Powołania Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich...*, op. cit., s. 8 oraz S. Sedlaczek, *Zarys podstaw ideowych i organizacyjnych Harcerstwa*, Próby, 1941 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 372.

Przyjęcie powyżej zaprezentowanej struktury organizacyjnej uzasadniano, kierując się:

[...] zasadą jaknajwiększego uproszczenia jej oraz połączenia zasady odpowiedzialności jednostkowej (na co się kładzie nacisk) z zasadą zespołowego kierowania i odpowiedzialności zbiorowej za losy Harcerstwa⁸⁷.

Działalność Hufców Polskich obejmowała działalność:

1/ [...] wywiadowczą w ramach ogólnego wywiadu, 2/ [...] wyszkoleniowo wojskową, 3/ [...] działalność wychowawczo-organizacyjną. Ta ostatnia prowadzona jest w dwojaki sposób, a) bezpośrednio w ramach organizacji, b) pośrednio przez udzielanie materiałów, wskazówek i doświadczeń innym trenerom młodzieży i młodzieży niezorganizowanej⁸⁸.

Pedagogia Hufców Polskich została określona w publikacji *Harcerstwo. Zarys podstaw ideowych i organizacyjnych* Stanisława Sedlaczka, którą wydano w 1941 roku oraz antydatowano na 1939 rok. Zawierała ona następujące informacje na temat istoty Harcerstwa:

Harcerstwo jest ruchem, tj. prądem społecznym, posiadającym określoną ideę. Ideę tę wciela w życie organizacja, która posiada wyraźne oblicze religijne, narodowe, społeczne, moralne i obyczajowe. Harcerstwo dąży do przebudowy życia Narodu Polskiego na zasadach wiary katolickiej, idei narodowej i tradycji dawnych rycerzy.

We wszystkich tych dziedzinach Harcerstwo, jako organizacja, zmierza do prawdziwie moralnej i materialnej wielkości Polski. Zadanie to spełnia Harcerstwo w sposób dwojaki: a) oddziaływując jako organizacja na życie Narodu, b) wychowując wewnątrz organizacji ludzi, którzy przez własne wyrobienie i postępowanie przyczynią się do osiągnięcia tych zadań.

Zarówno w działalności nazewnątrz, jak i w pracy wewnętrznej, Harcerstwo jest jednym z organów Narodu w dziedzinie wychowania Polaków i Polek i przysposobienia ich do obrony kraju. Harcerstwo uważa sobie za zaszczyt, że stoi w jednym szeregu z innymi organizacjami Narodu, i dąży z nimi do wspólnego celu.

Harcerstwo posiada wyraźne oblicze religijne. Jest organizacją katolicką. Uznaje za swoją i stara się wcielić w życie naukę Kościoła o istocie i celu człowieka i Narodu, o ich stosunku do Boga, o istocie i zasadach moralności. Chce być skromnym pomocnikiem Kościoła – Szafarza Łask i wychowuje młodzież w dziedzinie religijnej pod Jego kierunkiem. [...]

Stanowisko to nie oznacza nietolerancji wobec Polaków wyznających wiarę odmienną. Wobec nich przykazanie miłości i idea narodowa nakazują zachować stosunek właściwy, jako do dzieci jednej Matki – Ojczyzny. Polacy ci mają możliwość pro-

⁸⁷ S. Sedlaczek, *Zarys podstaw ideowych...*, op. cit., s. 372.

⁸⁸ Raport Tadeusza Chciuka „Celta” o stanie organizacji „Harcerstwo Polskie”, 1942, AAN, zespół Delegatury Rządu, 202/1–54, t. 4, k. 308, 2 [w:] G. Ciura, op. cit., s. 166. Zob. też *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, op. cit., s. 416.

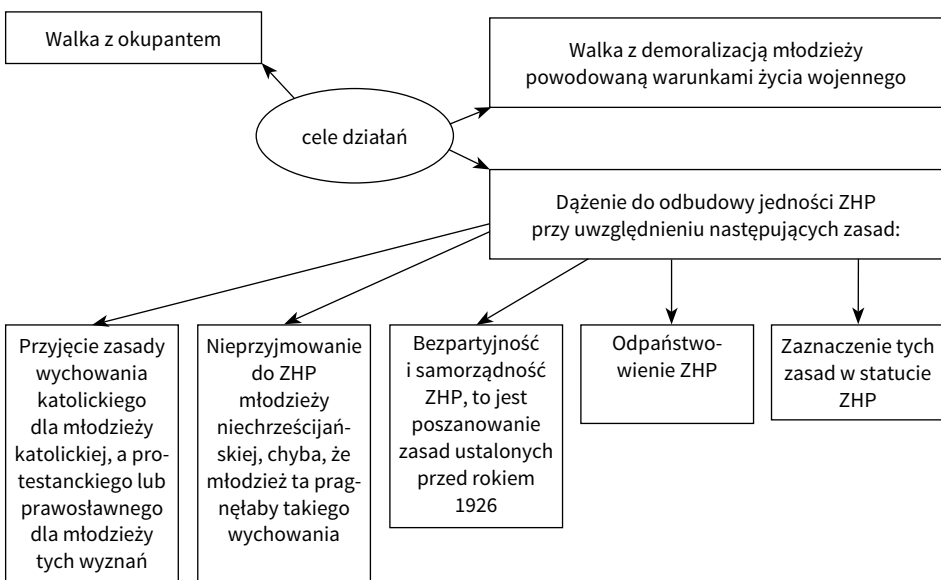
wadzenia pracy wychowawczej we własnych organizacjach skautowych, pod opieką i w porozumieniu z władzami harcerskimi⁸⁹.

Stanisław Sedlaczek określił w niej także zasady, które miały stanowić

[...] podstawę i kierunki rozwoju Harcerstwa: 1) Harcerstwo jest ruchem narodowym, mającym na celu dobro Polski i wychowanie Polaków na dzielnych obywateli-żołnierzy. 2) Harcerstwo opiera swoje zasady moralne na nauce Chrystusa – jest organizacją chrześcijańską. 3) Harcerstwo jest organizacją o wysokich wymaganiach etycznych – stąd musi pomnażać się nie w drodze masowego „poboru”, ale przez staranną rekrutację dobierać najodpowiedniejszych. 4) Harcerstwo nie przyjmuje do swych szeregów nie Polaków – przede wszystkim Żydów – jest organizacją polską. 5) Harcerstwo jest organizacją społeczną, tj. nie może uzależniać się od biurokracji państwowej⁹⁰.

W rozmowie z Henrykiem Glassem Stanisław Sedlaczek (według relacji Krzysztofa Eychlera) wyróżniał również cele działań Hufców Polskich (patrz schemat 10).

Schemat 10. Cele działania Hufców Polskich

Źródło: opracowanie własne⁹¹.

⁸⁹ S. Sedlaczek, *Zarys podstaw ideowych...*, op. cit., s. 362.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 355–356.

⁹¹ Zob. K. Eychler, *Geneza powołania Harcerstwa Polskiego – Hufców Polskich*, „Szaniec Chrobrego” 1996, nr 20, s. 21.

Ponadto akcentowano, że:

Rozwijając ruch i budując harcerski typ Polaka, trzeba mieć zawsze trzy rzeczy na względzie:

Po pierwsze należy rozwinąć konsekwentnie i do końca typ zawarty w pojęciu „harcerza”. Harcerz – to dawny rycerz polski. To żołnierz chrześcijański. Co więcej, to wierny żołnierz katolickiego Kościoła. [...]

Harcerka – to pod każdym względem godna siostra rycerzy chrześcijańskich. Naśladuje wzory dzielnych i szlachetnych niewiast polskich. Łączy męstwo z dobrocią, zdolność do wielkich czynów z wytrwałością w trudzie powszedniego dnia. Potrafi godzić pracę dla Polski i bliźnich z pracą we własnej rodzinie, pamiętając, że rodzina jest podstawową komórką Narodu. [...]

Z tego wypływa nieodparta potrzeba konsekwentnego związania wychowania harcerskiego z religią katolicką. A to przede wszystkim dlatego, że religia ta jest prawdą. Powtóre dlatego, że ona w Kościele posiada prawdziwą drogę do skutecznego wychowania – łaskę. Nakoniec dlatego, że ona jedynie może zapewnić trwałość typu harcerskiego w pokusach i trudnościach życia tam, gdzie wpływ organizacji i środowiska musi się skończyć.

Drugą konsekwencją jest mocne związanie Harcerstwa z tradycją narodową, przystosowanie jego działania do zadań dziejowych, stojących przed Narodem. Odrzucenie zasady walki klas wewnątrz Narodu i międzynarodowego podporządkowania Narodu obcym celom. „Braterstwo harcerskie” wolno i należy komentować jedynie zgodnie z zasadami wiary, a więc z utrzymaniem „porządku miłości” – „ordo caritatis”. Harcerstwo dla pomyślnego rozwoju musi się czuć częścią Narodu. Musi być narodowe.

Po rozecie należy pamiętać, że Harcerstwo nie mogło i nie może być w obecnej fazie rozwoju społecznego organizacją masową. Wysokie wymagania etyczne, a ponadto wymagania pewnego zamiłowania – niejako powołania do stanu żołnierskiego sprawiają, że nie wszyscy mogą być z korzyścią członkami ruchu harcerskiego.

Harcerstwo nie jest jedyną, czy najlepszą drogą przebudowy narodowej. Twierdzenie takie byłoby płytką megalomanią i nieprawdą. Ale Harcerstwo w swoim zakresie jest drogą piękną i dobrą dla młodych, którzy mają powołanie harcerskie i przedstawiają specjalny, żołnierski, zamiłowany w dobro typ⁹².

Za patronkę Harcerstwa przyjęto Najświętszą Maryję Pannę:

Praca harcerska w służbie Bogu i dla szczęścia Polski wymaga koniecznie łaski i pomocy Bożej.

Od wieków Naród Polski zwracał się i zwraca do Rozdawczyni Łask, Najświętszej Maryi Panny, Matki Boga – Królowej Korony Polskiej.

Organizacja widzi w Niej Opiekunkę swojej pracy wychowawczej i społecznej, każdy harcerz i harcerka – wzór do naśladowania i najpewniejszą Przewodniczkę w drodze do Boga, w życiu i przy śmierci.

⁹² S. Sedlaczek, *Zarys podstaw ideowych...*, op. cit., s. 357–158.

W walce o dobrą i szczęśliwą Ojczyznę, Harcerstwo widzi w Matce Bożej Orędowniczkę i pewną ostoję Narodu Polskiego dziś i w przyszłości, podobnie, jak było przed wiekami. [...]

Celem harcerstwa było: wychowanie metodami harcerskimi młodych Polaków i młodych Polek tak, żeby możliwie całkowicie wypełnili swoje osobiste powołanie i przyczynili się skutecznie do wypełnienia powołania i zadań Narodu Polskiego. [...]

Dąży ono do tego, żeby harcerze i harcerki byli ludźmi dobrymi i prawymi, przestrzegającymi zasad moralnych, ludźmi mądrymi i twórczymi, takimi, którzy przyczyniać się będą myślą i pracą do rozwoju kultury Narodu, ludźmi dzielnymi, którzy potrafią działać, walczyć, poświęcać się, kierować i dowodzić.

Harcerstwo, to szkoła przywódców społecznych, a w potrzebie i dowódców wojskowych.

Celem Harcerstwa jest, aby każdy harcerz i każda harcerka potrafili wypełnić swój obowiązek zarówno obecnie, jak i w przyszłości, łącząc w działaniu bezkompromisową moralność z umiejętnością stosowania siły w obronie swych zasad⁹³.

Wskazano następujące drogi realizacji celów Harcerstwa:

- a) Prowadzenie pracy wychowawczej metodami harcerskimi, z należyтым uwzględnieniem odrębnych właściwości psychiki męskiej i żeńskiej. [...]
- b) Organizowanie swych członków w jednostki organizacyjne, dostosowane do zadań wychowawczych i działalności społecznej Harcerstwa. [...]
- c) Kształcenie samodzielności kierowników i kierowniczek pracy harcerskiej (starszyny harcerskiej), przejętych rzeczywiście i głęboko ideą ruchu harcerskiego i jego powołaniem w życiu Narodu. [...]
- d) Krzewienie zasad harcerskich w rodzinach harcerzy i harcerek i dążenie do ścisłego związania tych rodzin z Harcerstwem. [...]
- e) Wpajanie w harcerzy i harcerki przeświadczenia, że prawdziwa praca dla Boga i Narodu zaczyna się w rodzinie. [...]
- f) Dalszą drogą do osiągnięcia przez Harcerstwo celu jego pracy, jest działalność wojskowa i społeczna całej organizacji. [...]
- g) Praca i propaganda w dziedzinie gospodarczej odbudowy Polski, jest zadaniem organizacji jako całości. [...]⁹⁴.

Podstawą wychowania harcerskiego miało być: „[...] połączenie dążenia do jaknajwiększego rozwoju osobowości człowieka z zasadami żołnierskiej karności”⁹⁵. Zakładano, że:

- a) „Przedmiotem wychowania jest przede wszystkim jednostka. [...]
- b) Należy zachęcać młodzież do samowychowania – do samodzielnej pracy nad sobą. [...]
- c) Konsekwentnie utrzymuje się zasadę odpowiedzialności jednostkowej. [...]

⁹³ *Ibidem*, s. 363.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 363–365.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 365.

- d) System zastępowy jest jedną z naczelných metod harcerskiego wychowania i działania. (...)
- e) Życie na łonie przyrody w obozach, na wycieczkach i zachęcanie młodzieży do poznawania natury, jest dalszą podstawową metodą wychowawczą. [...]
- f) Stopnie i sprawności harcerskie mają za zadanie zachęcanie młodzieży do ciągłej pracy nad sobą w dziedzinie moralnej i technicznej. [...]
- g) Szlachetne współzawodnictwo pomiędzy zastępami i pomiędzy drużynami (z reguły grupowe, nie jednostkowe), stanowi nie tylko zachętę do wydatniejszej pracy, ale uczy harcerzy i harcerki zasad rycerskiej i skutecznej walki. [...]
- h) Szkolenie w tych dziedzinach służby wojskowej i pracy społeczności, w których przydatność Harcerstwa będzie największa.
- i) Przyjmowanie do organizacji na zasadzie starannego doboru jednostek, zdradzających zadatki wysokiego poziomu moralnego i umysłowego oraz stawianie wysokich wymagań członkom organizacji. Panuje tu zasada: nie ilość, lecz jakość⁹⁶.

W 1942 roku Tadeusz Chciuk „Celt” w raporcie *O stanie organizacji* – pisany do Delegatury Rządu – stwierdzał:

Organizacja HP od początku wojny pracuje na terenie młodzieży męskiej i żeńskiej: 1/ dąży do zabezpieczenia młodzieży przed demoralizacją, szerzoną przez nieprzyjaciela i powodowaną przez ciężkie warunki okupacji, 2/ przygotowuje młodzież do zbliżającej się walki zbrojnej, 3/ prowadzi konsekwentne wychowanie religijne, patriotyczne i etyczne, mające na celu danie tej młodzieży wysokich wartości na przyszłość.

- I. Pracę swoją HP prowadzi przede wszystkim wśród młodzieży męskiej i żeńskiej (ponad lat 16) zdolnej do służby wojskowej i pomocniczej
- II. W dziedzinie wychowania wojskowego prowadzi wyszkolenie we wszystkich oddziałach z reguły w zakresie drużyny strzeleckiej. Szkolenie przeprowadzają własni instruktorzy wojskowi, członkowie HP. Przy szkoleniu obok instrukcji ogólnych są stosowane metody HP, szczególnie właściwe przy przygotowaniu do wywiadu i rozpoznania. Z ogółu oddziałów szkolonych wojskowo przez HP tworzy się Legię HP. Żeńskie oddziały szkolone są szczególnie w dziedzinie służby sanitarnej i łączności.
- III. W dziedzinie wychowania młodzieży organizacja stara się zastąpić skrupowaną w swych działaniach szkołę przez wprowadzenie do programów i egzaminów organizacyjnych działu wiedzy o Polsce. Szczególny nacisk kładzie się na podnoszenie etyczne młodzieży. W tym celu wprowadzono do programów i regulaminów i przeprowadza się w praktyce z dużym nakładem pracy i specjalną pieczołowitością wychowanie religijne i patriotyczne, stawia się duże wymagania w zakresie praktycznie stosowanej w życiu moralności i odpowiedzialności za los Narodu. [...]
- VI. Zamierzenia organizacji na przyszłość obejmują rozszerzenie organizacji na nader liczne tereny młodzieży nieorganizowanej (młodzież szkół zawodowych, pracująca w mieście, wiejska) i usprawnienie pracy.

⁹⁶ S. Sedlaczek, *Zarys podstaw ideowych...*, op. cit., s. 366–367.

- a) w dziedzinie wojskowej przez utrzymanie stałego instruktora HP, kursów dla instruktorów wojskowych i przez szersze przygotowanie wyposażenia na wypadek akcji zbrojnej.
- b) w dziedzinie ogólno-organizacyjnej przez: 1/ zorganizowanie okresowych objazdów ośrodków organizacji przez co najmniej trzech instruktorów objazdowych, 2/ zorganizowanie stałej „szkoły instruktorskiej” dla kierowników pracy, 3/ wydawanie stałego okresowego pisma, podającego materiał dostosowany do zadań wychowawczych i programu pracy organizacji, 4/ wydanie publikacji będącej w przygotowaniu, zawierającej podstawowy materiał do pracy etycznej i patriotycznej, 5/ zorganizowanie bibliotek lotnych zawierających przede wszystkim wiadomości o Polsce i wiadomości techniczno-wojskowe, 6/ zorganizowanie szerszej pomocy dla uwięzionych członków organizacji i ich rodzin⁹⁷.

W 1944 roku w artykule idee ruchów Hufców Polskich tak dookreślano ich pedagogię:

Od początku wojny ruch nasz wniósł w życie polskiej młodzieży, a przez nią w życie narodu ton nowy. Ton ten brzmi w uszach jednych radośnie jak pobudka do walki, innych trwoży, gniewa, niepokoi, ale słyszeć go muszą wszyscy.

W czasach twardych wojny związaliśmy nasze życie, działalność i cele z prostą, konsekwentną służbą dla Boga i Narodu. Prosto i konsekwentnie stwierdzamy, że służba Bogu dla nas jest służbą w Kościele z wszystkimi skutkami, które płyną z tego stwierdzenia. Służbę dla narodu nie chcemy pełnić samopas, nie uważamy się za organizację wybraną z wybranych. Chcemy w walce o Polskę iść ramię w ramię z masą innych narodowych organizacji młodzieży i z tymi młodymi Polakami, którzy niezorganizowani ideą narodową uważają za swoją. [...]

W dziedzinie wychowania narodowego stoimy i stać będziemy na stanowisku, że ruch nasz nie może być zależny całkowicie od jednego ugrupowania politycznego ani brać czynnego udziału w walkach politycznych o władzę. Uważamy jednak, że młodzież polska musi zawczasu poznawać sprawy narodu i drogi prowadzące do jego wielkości. Pominięcie tak pojętego wychowania narodowego doprowadziło w jednej z organizacji młodzieży do tego, że masy jej członków szczerze wierzące i z instynktu narodowe, lecz społecznie nie wyrobione są używane zresztą jako taran, którym się uderza w narodowy ruch młodzieży w ogólności a specjalnie w H.P. [...]

Nasza droga jest jasna. Od zasad wyznaczonych i ideałów, za które umierają nasi chłopcy i dziewczęta nie odstępimy. Polsce chcemy służyć wiernie ze wszystkich sił. Z wszystkimi organizacjami polskiej młodzieży chcemy współpracować dla wspólnej sprawy. W walce o słuszość, o prawdę nie cofniemy się ani o krok⁹⁸.

Hufce Polskie nie podporządkowały się zarządzeniu Kierowników Re-sortu z 30 grudnia 1944 roku o przywróceniu do życia Związku Harcerstwa

⁹⁷ Raport Tadeusza Chciuka „Celta” o stanie organizacji „Harcerstwo Polskie”..., *op. cit.*, s. 165–167. Zob. też *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 416–417.

⁹⁸ Artykuł idee ruchów Hufców Polskich, Biblioteka Narodowa w Warszawie, nr mikrofilmu 64987, Patrol nr 2, 18 marca 1944 r. [w:] G. Ciura, *op. cit.*, s. 183–185. Zob. też *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *op. cit.*, s. 421–422.

Polskiego, stowarzyszenia wyższej użyteczności⁹⁹. Pod koniec lutego 1945 roku, nie widząc możliwości realizowania ideologii wychowania Hufców Polskich w sposób jawny, władze HP zdecydowały o konieczności kontynuowania pracy konspiracyjnej¹⁰⁰. Jednocześnie jednoznacznie ostrzegaly przed powstającym „lubelskim harcerstwem”, określając, że był „[...] przybudówką ZWM i Komsomołu”¹⁰¹, a ponadto przynętą na harcerzy z Szarych Szeregów i Hufców, mającą na celu wyciągnięcie ich z konspiracji i aresztowanie¹⁰². Podjęto decyzję o dalszej konspiracyjnej działalności¹⁰³. Zaczęto odbudowywać struktury, budowano drużyny pod przykrywką Kół Polskiego Czerwonego Krzyża. Z czasem zaczęto myśleć o przerzucaniu poszczególnych drużyn młodszoharcerskich do istniejącego ZHP ze względu na coraz trudniejszą działalność konspiracyjną¹⁰⁴.

Z relacji uczestników zdarzeń wynika, że władze HP miały świadomość, iż

Konspiracja w „dotychczasowym stylu”, nastawiona na akcję zbrojną przeciw Bolszewikom podczas spodziewanej III Wojny traciła sens. Trzeba było zmienić styl i bliskie cele naszej pracy [...]¹⁰⁵.

⁹⁹ Zob. Zarządzenie Kierowników Resortów, Administracji Publicznej i Oświaty z dnia 30 grudnia 1944 r. (Nr 10 2938/44) o przywrócenie do życia Związku Harcerstwa Polskiego, stowarzyszenia wyższej użyteczności, Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty, nr 1–4, 1944 r., poz. 13, s. 15 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988)*, Impuls, Kraków 2014, s. 21.

¹⁰⁰ Zob. G. Ciura, *op. cit.*, s. 116–120.

¹⁰¹ Zob. J. Świderski, *Harcerze 1944–1956, Najmłodszy w Powstaniu Warszawskim, drugiej konspiracji i więzieniach bezpieki*, ŁośGraf, Warszawa 2005, s. 165.

¹⁰² Zob. P. Włodarczyk, *Rycerze wolności*, „Szaniec Chrobrego” 2003, nr 62.

¹⁰³ „Moja druga konspiracja zaczęła się jeszcze przed ogłoszeniem oficjalnej kapitulacji Warszawskiego Powstania [...] Szef Kampanii Harcerskiej W. Sawicki podyktował mi następujący rozkaz: 1. Nawiązać kontakt z żyjącymi Czł. HP i Organizacją HP. [...] W miarę możliwości nie dopuścić do odosobnienia dzielnic („własne organizacje” czy „prywatne harcerstwo”). [...] 2. Organizacja a) ze zgromadzonych starszych harcerzy (rocznik przedpowstaniowy) uczynić zastępy zastępowych. Ze starszych (roczniki harcerskie 1941–42) organizować „zastęp drużynowych” b) Po przywróceniu „ducha harcerskiego” można dopiero zacząć prace właściwą: Wśród starszych harcerzy zwrócić większą uwagę na Ideologię, wśród młodszych na technikę. W miarę możliwości zorganizować gry w terenie. c) Pogadanki, wzajemne przeżycia. Umiejętnie przeprowadzać „propagandę powstaniową”. Możliwie osłabić zniechęcenie wywołane brakami i minusami Powstania. d) Uwaga! Podnieść na duchu społeczeństwo i samych siebie. Przeciwdziałać opinii: „Powstanie przepadło, AK przepadła, Organizacje krajowe przepadły, nie warto już pracować” itp. e) Rozwijać agitację w duchu: Zorganizowanym, karnym i gotowym nic nie może zagrozić! f) Restytuować prasę harcerską [...] g) Do omówienia będą jeszcze nowe formy organizacyjne i konspiracja, h) Uwaga! Przygotować się do ewentualności rozproszenia czy wywiezienia (jeszcze przez Niemców czy już przez bolszewików). Konspiracja tak przed Niemcami jak i już – przed bolszewikami, i) UWAGA! Nawiązać ścisły kontakt z (organizacjami wojskowymi) NOW, NSZ i AK. Ulec (!) rozproszeniu i ulec (!) nastrojom klęski w naszych warunkach – to śmierć. W całym społeczeństwie, a w szczególności pośród nas młodych musi panować duch walki”. Rozkaz W. Sawickiego, 1944 r. [w:] *Harcerstwo Polskie (Hufce Polskie) Druga konspiracja harcerska (wspomnienia)* Jerzy Świderski „Lubicz”, Materiały Warsztatowe dotyczące Harcerstwa (korespondencja, wydawnictwa prasowe), sygn. 680, AAN Akta Tomasz Strzembosza, Zespół nr 2189.

¹⁰⁴ Zob. P. Włodarczyk, *op. cit.*

¹⁰⁵ J. Świderski, *op. cit.*, s. 168.

Trzeba dyskretnie, ale uparcie oddziaływać na otoczenie w duchu Katolickim i Narodowym. „Harcerstwo lubelskie” trzeba przekształcić w prawdziwe, „nasze” Harcerstwo służące Bogu, Ojczyźnie i Bliżnim¹⁰⁶.

W jednej z ulotek Hufców Polskich upowszechnianej przed rozpoczęciem roku szkolnego 1945/1946 nawoływano:

Każdy młody Polak powinien służyć swej Ojczyźnie, jak uważa najlepiej. Charakter Służby Ojczyźnie musi zmieniać się w zależności od potrzeb. Gdy wróg znajdował się na naszych ziemiach trzeba było z nim walczyć. Teraz trzeba Polskę odbudować. Duża część młodzieży tej najgorętszej, najbardziej zapalanej i bezkompromisowej znajdzie się z chwilą niepodległości Polski „na łodzi”... Teraz trzeba się wziąć do ciężkiej pracy i odbudowy. Trzeba przestać „działać” a zacząć „pracować”! Najważniejsze jest zastanowienie się: „czego wymagają ode mnie?”. Każdą pracę trzeba zacząć od siebie. „Praca nad sobą” w Duchu Przykazań i Ewangelii jest najważniejszym elementem doskonalenia się... Pracę nad sobą zaczynamy w Domu, w Rodzinie – najważniejszym ogniwie Narodu i Państwa. Im lepszym będzie się w Domu, tym wyżej staniami moralnie. Następnie – Szkoła: w Szkole, w gromadzie rówieśników przygotowujemy się do służby obywatelskiej... Szkoła powinna rozbudzić w nas pragnienie wiedzy i potrzebę doskonalenia intelektualnego... Profesorowie winni zainteresować swym przedmiotem, a my powinniśmy im w tym pomóc. Między uczniami i Profesorami powinno panować obustronne zaufanie. Musimy zrozumieć, że praca szkolna jest podstawowym obowiązkiem każdego młodego Polaka. Niepełny będzie jednak obraz obowiązków i prac nowego pokolenia, jeżeli nie weźmiemy pod uwagę organizacji młodzieżowych. Można zaryzykować stwierdzenie, że młodzież więcej nawet niż w szkole wychowuje się w organizacjach młodzieżowych, zwłaszcza w Harcerstwie. Jest faktem stwierdzonym, że młodzież bardziej nawet słucha swych Dowódców i Kierowników – rówieśników i starszych Kolegów. Odpowiednio kierowana Organizacja wywrze dominujący dodatni wpływ (na wychowanie). Każdy młody Polak powinien, więc pracować w organizacji młodzieżowej (takiej, która mu ideowo odpowiada). Jednostki obdarzone większymi zdolnościami i przymiotami charakteru niech obejmą funkcje kierownicze. Bierzymy się, więc zaraz do pracy. Ale po pracy musi następować odpoczynek, ale też powinien być on poświęcony Ojczyźnie. Wolny czas warto poświęcić na przemyślenia i na dyskusje nad tym, co było, dzieje się obecnie, nad przyszłością. Również czas „na łonie natury”, na wycieczce, obozie, przy ognisku, powinien być poświęcony samokształceniu... Trzeba zastanowić się nad wyborem myśli politycznej. Dobrze trzeba się nad tym zastanowić. Jedno jest pewne – musi być powszechna i prawdziwa Demokracja, nie można swoich poglądów zacieśniać. Jeżeli ja myślę w dany sposób to ktoś inny może myśleć inaczej. Walki partyjne muszą w Polsce ustać, zniknąć. Nie można tracić sił, energii a zwłaszcza życia na walki wewnętrzne między Polakami. Walczyć można, nawet trzeba, ale tylko z wrogami. Ludzie innych przekonań i zapatrywań mogą być jednak takimi samymi Patriotami jak my sami, tyle tylko, że chcą Polskę urządzić inaczej, w ich

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 167–168.

mniemaniu lepiej. Trzeba dążyć do porozumienia, powinniśmy wspólnie pracować dla dobra i Narodu, i Państwa¹⁰⁷.

W grudniu 1945 roku nastąpiły aresztowania działaczy HP, a śledztwa trwały kilka miesięcy. 20 lutego 1947 roku rozpoczął się proces członków tej organizacji, który został nagłośniony przez władzę. 24 lutego zapadły wyroki skazujące (m.in. do więzienia na 8 lat trafił naczelnik HP hm. Witold Sawicki, na 3 lata naczelniczka hm. Halina Sadkowska i wiele innych osób)¹⁰⁸.

Pracę konspiracyjną organizacji harcerskich w czasie II wojny światowej docenił Naczelny Wódz gen. dyw. Tadeusz Bór-Komorowski, który w odezwie 15 czerwca 1945 roku, stwierdził:

Ile razy myślę o pracy harcerek i harcerzy w Polsce, myślę o niej z najwyższym uznaniem. Wykonali oni nie tylko dobrze swą robotę na odcinku organizacyjno-wychowawczym wśród polskiej młodzieży oraz w zakresie służby sanitarnej, łącznościowej, kolportażu prasy podziemnej i małego sabotażu antyniemieckiego, ale zdobyli sobie piękną kartę w dziejach organizowania armii krajowej i jej walkach. Ich pomocy zawdzięczamy dotarcie do niektórych ziem zachodnich na najcięższych do przebycia szlakach.

W Powstaniu Warszawskim wzięty udział harcerskie oddziały i biły się doskonale. Stwierdzam, że harcerze dobrze zasłużyli się Rzeczypospolitej. Ich ideologia oparta o zasady chrześcijańskie, służbę Bogu i Ojczyźnie, oraz najszlachetniej pojęta rycerskość jak i metoda wychowawcza organizacji harcerskich zdały egzamin w okresie wielkiej próby¹⁰⁹.

¹⁰⁷ J. Świdorski, *op. cit.*, s. 168–169.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 25.

¹⁰⁹ Odezwa Naczelnego Wodza gen. dyw. Tadeusza Bora-Komorowskiego z 15 czerwca 1945 r., Londyn, sygn. 19, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Rozdział III

Walka o kształt harcerstwa 1944–1947

Proces wychodzenia harcerstwa z konspiracji był długotrwały. Ostatecznie nie można wyznaczyć dat końcowych – chociażby ze względu na braki w materiałach źródłowych. Część konspiracyjnych organizacji harcerskich nie powróciło do życia jawnego lub zrobiło to tylko częściowo. W niniejszym rozdziale przedstawię próby walk o kształt harcerstwa prowadzone drogami oficjalnymi i konspiracyjnymi. S. Broniewski w podsumowaniu wydarzeń tamtych lat pisał:

Każdy usiłujący wykonać rozkaz gen. Leopolda Okulickiego¹ miał przed sobą trzy drogi. [...] Była droga budowania. Z wojny Polska wychodziła w ruinie. Jasne było, że trzeba było budować. [...] Druga droga to droga walki. [...] Trzecia droga to trwanie. Trwanie tu, w kraju, ale trwanie po polsku, z zachowaniem czystości sumienia².

Za datę wyjściową przyjmuję 30 grudzień 1944 rok, czyli dzień ukazania się zarządzenia Kierowników Resortów Oświaty i Administracji Publicznej. W tym dokumencie przywrócono do życia jawnego ZHP jako stowarzyszenie wyższej użyteczności:

W uznaniu konieczności dania podstaw organizacyjnych dla wychowania młodzieży metodami harcerskimi i przygotowania jej w ten sposób do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla demokratycznej Rzeczypospolitej Polskiej zarządza się, co następuje:

§ 1. Zepchnięte w podziemia przez okupanta stowarzyszenie wyższej użyteczności „Związek Harcerstwa Polskiego” powołuje się spowrotem do życia jawnego³.

¹ „Żołnierze Armii Krajowej! Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działalność prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego. W tym działaniu każdy z Was musi być dla siebie dowódcą. W przekonaniu, że rozkaz ten spełnicie, że zostaniecie na zawsze wierni tylko Polsce oraz by wam ułatwić dalszą pracę – z upoważnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zwalnam Was z przysięgi i rozwiązuję szeregi AK. W imieniu służby dziękuję Wam za dotychczasową ofiarną pracę. Wierzę głęboko, że zwycięży nasza Święta Sprawa, że spotkamy się w prawdziwie wolnej i demokratycznej Polsce. Niech żyje Wolna, Niepodległa, Szczęśliwa Polska! Generał Brygady Dowódca Sił Zbrojnych w Kraju »Niedźwiadek«”. R. Matrzak, *Ostatni rozkaz* [s.n.], Pruszków 2011, s. 6.

² S. Broniewski, *Przemówienie Naczelnika Szarych Szeregów* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu – nie. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, Łódź, Warszawa 2005, s. 16–18. Tekst wcześniej publikowany: S. Broniewski, *Trudne chwile narodu*, „Łódź” 1994, nr 2; Przemówienie Naczelnika Szarych Szeregów hm. S. Broniewskiego, „Materiały Historyczne Stowarzyszenia Szarych Szeregów” 1994, nr 24.

³ Zarządzenie Kierowników Resortów, Administracji Publicznej i Oświaty z dnia 30 grudnia 1944 r...., *op. cit.*, s. 21–22.

Jednocześnie powołano Tymczasową Radę Harcerską oraz określono zakres nadzoru nad stowarzyszeniem Kierownika Resortu Oświaty:

§ 2. Jako tymczasową władzę naczelną Związku Harcerstwa Polskiego powołuje się Tymczasową Naczelną Radę Harcerską, składającą się z 10–24 osób.

Kierownik Resortu Oświaty ustalać będzie szczegółowo liczbę członków Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej, powoływać ich i odwoływać.

Oprócz powołanych w sposób powyższy członków Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej w skład jej wchodzić będą dwaj delegaci Kierownika Resortu Oświaty, którzy spełniać będą funkcje inspektorów dla spraw harcerstwa.

§ 3. Tymczasowa Naczelna Rada Harcerska uchwali regulamin swej działalności. Regulamin ten określi w szczególności sposób powołania Naczelnictwa, liczbę jego członków i podział czynności pomiędzy nimi.

Osobny regulamin określi tymczasową organizację okręgów i obwodów Związku Harcerstwa Polskiego.

Regulaminy powyższe zatwierdza Kierownik Resortu Oświaty.

§ 4. Dla wykonania stałej kontroli nad działalnością Związku Harcerstwa Polskiego Kierownik Resortu Oświaty wyznacza swego delegata⁴.

W lipcu 1945 Naczelnictwo ZHP powołało do życia Komisję Planowania Odbudowy Harcerstwa, zatwierdzając jednocześnie regulamin, w którym określono jej zakres działania:

2. Celem Komisji Planowania Odbudowy Harcerstwa Polskiego jest planowanie i inicjowanie zamierzeń harcerskich na szczeblu najwyższym tej pracy (władz naczelnych Z.H.P.) W szczególności Komisja Planowania opracowywać będzie plany i przedstawiać je do realizacji Naczelnictwu w zakresach:
 - a) ustalenia podstaw ideowych Z.H.P.
 - b) realizacji powszechności Harcerstwa,
 - c) ustalenia podstaw gospodarczych Z.H.P. ze szczególnym uwzględnieniem sprawy planowej organizacji ośrodków gospodarczych.
3. Naczelnictwo Z.H.P. może przedstawić projekty i plany Komisji bądź:
 - a) realizować,
 - b) przesłać w myśl kompetencji do decyzji Zjazdu Walnego lub T.N.R.H.
 - c) realizować częściowo,
 - d) przesłać ponownie do komisji Planowania Odbudowy Harcerstwa, celem uwzględnienia proponowanych przez N.Z.H.P. zmian względnie uzupełnień.
4. W sprawach planowania pracy Z.H.P. Komisja Planowania Odbudowy Z.H.P. ma prawo bezpośredniego porozumiewania się z władzami państwowymi i instytucjami społecznymi. W tym zakresie Naczelnictwo Z.H.P. udziela jej swoje prawo organizacyjne występowania nazewnątrz. Ze swej strony Komisja ma obowiązek w comiesięcznie składanych sprawozdaniach ze swej działalności informować N.Z.H.P. między innymi o wszystkich swoich wystąpieniach wobec władz i instytucji społecznych. Za pracę swą Komisja jest odpowiedzialną wobec N.Z.H.P.

⁴ Zarządzenie Kierowników Resortów, Administracji Publicznej i Oświaty z dnia 30 grudnia 1944 r..., *op. cit.*, s. 21–22.

Komisja ma prawo również bezpośredniego informowania o swojej działalności zainteresowanych władz państwowych instytucji społecznych⁵.

W regulaminie określono również skład Komisji planowania Odbudowy Harcerstwa Polskiego w składzie:

- a) Przewodniczący Z.H.P. lub delegowany przez Naczelnictwo Z.H.P. wiceprzewodniczący jako przewodniczący Komisji.
- b) Sekretarz Generalny Z.H.P.
- c) Naczelniczka Harcerek.
- d) Naczelnik Harcerzy.
- e) Delegaci Ministerstwa Oświaty.
- f) Delegaci Ministerstwa Administracji.
- g) Osoby zaproszone przez N.Z.H.P. na wniosek Komisji do współpracy w Komisji z Harcerstwa lub z poza niego, na stałe lub do pewnych tylko zadań w pracy planowania⁶.

W latach 1944–1947 nie odbył się żaden Zjazd Walny ZHP, mimo że Naczelnictwo ZHP podjęło decyzję, iż do 1 maja 1946 roku go przygotowuje. Jednakże Ministerstwo Oświaty nie wyraziło zgody na zorganizowanie Zjazdu. Przedstawiciel ministerstwa nie zgodził się na wprowadzenie do porządku obrad posiedzenia TNRH w dniu 25 września 1945 roku spraw: Zjazdu Walnego, zagadnień związanych ze zmianą prawa i przyrzeczenia oraz powołania Kapelana ZHP⁷. Mimo to w 1946 roku Tymczasowa Rada Harcerska polecała na zebraniu 2 i 3 marca:

Naczelnictwu Z.H.P. zorganizowanie i przeprowadzenie Zjazdu Walnego w Warszawie w terminie jesiennym po odbyciu się wyborów do ciał parlamentarnych Państwa⁸.

Jednocześnie uznała również

[...] konieczność dokonania w statucie Z.H.P. niezbędnych zmian, podyktowanych przystosowaniem wewnętrznej organizacji Z.H.P. do obecnych warunków pracy Związku, uchwala powołać trzyosobową komisję statutowo-regulaminową T.N.R.H., która przepracuje niezbędne zawieszenia niektórych przepisów statutowych Z.H.P. oraz regulaminów wewnętrznych Z.H.P. w stałym kontakcie z Naczelnictwem Z.H.P. i w uzgodnieniu z Biurem Prawnym Prezydium Rady Ministrów

⁵ Regulamin Komisji Planowania Odbudowy Harcerstwa Polskiego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 3 z dnia 7 VII 1945 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1945, nr 2, s. 34 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 24.

⁶ *Ibidem*.

⁷ M. Haykowski, *Materiały do chronologii historii i tradycji ZHP*, „Harcerstwo” 1982–1984, nr 1–7, s. 237.

⁸ Wnioski Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej, 1946 r., w sprawie Zjazdu Walnego ZHP, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4, s. 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 26.

oraz delegatami Ministerstw do Z.H.P. Uchwalenie wniosków komisji dokona zwykłą większością głosów Naczelnictwo Z.H.P, w składzie rozszerzonym o trzech członków komisji statutowo-regulaminowej T.N.R.H. Uchwały zawieszające przepisy statutu Z.H.P. i regulaminów obowiązują do czasu Zjazdu Walnego Z.H.P.⁹

W marcu 1947 roku w dokumencie Ocena sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP, który został sporządzony dla władz PPR, stwierdzano:

[...] Zjazd będzie rozgrywką przede wszystkim polityczną, zarówno odnośnie podstawowych zagadnień, jak i walką o ilość miejsc, niemniej [jednak] główny ogień uderzenia przeciwników będzie szedł nie na pozycje polityczno-personalne, ale na słabe pozycje robocze. W ogniu tym ostaną się dwie nasze pozycje: Naczelniczki – Dewitzowej i Sekretarza generalnego – Lewińskiej, upadną: Naczelnika – Kierzkowskiego, Skarbnika – Wieteski, tow. Wesołowskiego Jana. Pozycja PPS – Przewodniczący – zachwiany bardzo, pozycja bez teki – Rogala PPS – odpadnie¹⁰.

[...] Przypuszczalny układ sił. Obliczenia te mogą być bardzo przybliżone ze względu na wybory wstępne [...]. Szacunkowo można ocenić, że delegatów pozytywnie nastawionych do obecnych władz będzie ca 30%, obojętnych ca 50%, negatywnie [nastawionych] ca 20%. Cyfry te, przy właściwym przygotowaniu i stosowaniu problemów, zmienić się mogą na naszą korzyść – specjalnie ważne jest tu porozumienie wstępne z PPS i niedopuszczenie do unii PPS – S[zare] S[zeregi]¹¹.

W ogólnej ocenie ostro zostanie zaatakowane całe Naczelnictwo za nieróbstwo i niedowład, jak również Główna Kwatera Harcerzy – za niedołęstwo, co w konsekwencji będzie zdyskontowane politycznie przez przeciwników.

Przeciwnicy nasi przez osoby Kamińskiego Aleksandra i b[yłego] Naczelnika Szarych Szeregów – Broniewskiego – pozycje mocne pod względem osobistych kwalifikacji, będą zgrywane przeciwko nam.

W tym celu zdemaskować należy pozycję Kamińskiego jako szkodliwą w dzisiejszym etapie, nie dopuścić do porozumienia Szarych Szeregów i PPS. [...]

Jak widać, przygotowanie zwycięskiej rozgrywki leży w przygotowaniu zagadnienia personalnego władz.

Odłożenie Zjazdu wywoła głęboki ferment i jeszcze głębiej pogrąży w opinii Władze Naczelne, które w tym układzie obecnym sytuacji ani za kilka miesięcy, a tym bardziej w dłuższym czasie nie naprawią¹².

⁹ Wnioski Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej, 1946 r., w sprawie Statutu, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4, s. 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 27.

¹⁰ Ocena sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP, sporządzona dla władz PPR prawdopodobnie przez Sekretarza Generalnego ZHP Pelagię Lewińską, Archiwum GK ZHP, Kolekcja Fotokopii, 2 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 70.

¹¹ *Ibidem*, s. 69.

¹² *Ibidem*, s. 70.

W latach 1944–1947 nie odbył się żaden Zjazd Walny ZHP.

Władzę nad stowarzyszeniem (w latach 1944–1947) sprawowała Tymczasowa Naczelna Rada Harcerska powołana przez PKWN w 1944 roku. 10 stycznia 1945 roku TNRH przyjęła deklarację, w której określono polityczne stanowisko i zadania Związku.

Polityczne stanowisko

Tymczasowa Rada Harcerska rozpoczynała

[...] swą pracę z radością, bo wierzy, że pracą wychowawczą młodzieży polskiej w duchu praw harcerskich – prawd demokracji najlepiej służy Polsce¹³.

Postanawiała

[...] prowadzić wszystkie prace wychowawcze w duchu prawd i haseł demokracji i nowej rzeczywistości historycznej¹⁴.

Zaznaczono,

[...] że prawdy ideologii współczesnej demokracji winny stać się częścią składową Prawa i Przrzeczenia harcerskiego¹⁵.

Deklarowano, że

[...] należy spodziewać się, że odradzające się harcerstwo znajdzie trwałe poparcie wszystkich czynników rządzących, organizacyjnych i społecznych, co już zapoczątkowały Ministerstwa Administracji Publicznej i Oświaty¹⁶.

Apelowano

[...] również do ogółu społeczeństwa, wszystkich organizacji politycznych i społecznych, by w zrozumieniu wartości wychowawczych harcerstwa otoczyły serdeczną opieką Z.H.P. w każdej jego komórce¹⁷.

¹³ Deklaracja Tymczasowej Rady Harcerskiej z 10 III 1945 r., „Życie Harcerskie” 1945, nr 1, czasopismo młodzieży Lublin, s. 3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 23.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

Zadania Związku

ZHP określała:

W pełnym zrozumieniu roli harcerstwa w walce o nową demokratyczną, silną i niezależną Polskę, T.N.R.H. w pracy swej nad wyszkoleniem młodzieży w służbie dla Polski dążyć będzie:

1. do podniesienia tężyzny moralnej i fizycznej naszej młodzieży w służbie dla Państwa;
2. do pogłębienia stosunku do Armii Polskiej, skupiającej w sobie masy pracującego ludu polskiego – i będącej ramieniem zbrojnym naszego narodu;
3. do podniesienia gotowości bojowej organizacji przez położenie nacisku na sprawności wojskowe, aby tą drogą dać Wojsku Polskiemu żołnierza jak najbardziej przygotowanego do zadań bojowych w walce z faszyzmem;
4. do pogłębienia stosunku do pracy tak fizycznej jak umysłowej – by tą drogą przyspieszyć odbudowę kraju pod względem materialnym – jako też duchowym; Przez aktywny udział mas młodzieży harcerskiej w odbudowie materialnej i moralnej kraju dostarczyć Państwu świadomych demokratycznych obywateli¹⁸.

To oficjalne wypracowane stanowisko nie było akceptowane przez wszystkich członków środowisk harcerskich, z których część nadal pozostawała w konspiracji¹⁹ lub częściowej konspiracji²⁰. Przeprowadzanie wnikliwych analiz na temat działalności konspiracyjnych nie jest możliwe ze względu na brak materiałów źródłowych z tamtych lat. Nie przeszkadzało to jednak, aby po 1989 roku pojawiły się prace badawcze i relacje na ten temat. Na podstawie dostępnych materiałów spróbuję przedstawić obszary tamtych działań.

¹⁸ Deklaracja Tymczasowej Rady Harcerskiej z 10 III 1945 r..., *op. cit.*, s. 22–23.

¹⁹ Władze Hufców Polskich pod koniec lutego 1945 roku, nie widząc możliwości realizowania ideologii wychowania Hufców Polskich w sposób jawny, zdecydowały o konieczności kontynuowania pracy konspiracyjnej. Zob. G. Ciura, *op. cit.*, s. 116–120.

²⁰ Władze Organizacji Harcerok na spotkaniu 25 marca 1945 roku w Krakowie ustaliły „[...] wykluczenie jakiegokolwiek pracy konspiracyjnych z młodzieżą. Natomiast kadra instruktorów miała pozostać w kontakcie, nie opuszczając młodzieży (w powołanym przez rząd PRL Związku Harcerstwa, nie wchodząc jednak do jego władz ogólnych lub pracując w organizacjach, takich jak Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polski Czerwony Krzyż”. Z. Florczak, *Szkicowy obraz działalności Organizacji Harcerok dawnego Związku Harcerstwa Polskiego (1945–1989)* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu...*, *op. cit.*, s. 21. Władze Szarych Szeregów zdecydowały się na ujawnienie i podjęcie współpracy w maju 1944 r. w czasie spotkania Pasieki: „Rozwiązanie Szarych Szeregów oznaczało więc zakończenie działalności konspiracyjnej ZHP, zakaz prowadzenia dalszej działalności podziemnej, likwidację harcerskich struktur wojskowych oraz zakaz prowadzenia akcji zbrojnych”. S. Mirowski, *Styl życia*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1997, s. 71. Jak opisuje S. Mirowski, decyzja rozwiązania Szarych Szeregów spowodowana była następującymi motywami: „[...] – uchronieniem od konspiracji, której rola wychowawcza skończyła się; – umożliwieniem powrotu do normalnego – na miarę ówczesnych czasów – życia, „wyjście z lasu”, powrót do szkoły; – obserwacją z legalnych pozycji tego harcerstwa, które przyniosły nowe władze państwowe, powstanie warunków do wzięcia udziału w odbudowie i Związku i kraju. Wykonanie rozkazu zaprzestania działalności konspiracyjnej przez Szare Szeregi odbywało się bez konieczności dekonspiracji przeszłości i indywidualnego „ujawniania” się wobec władz bezpieczeństwa”. S. Mirowski, *Rozwiązanie...*, *op. cit.*, s. 29.

Autor *Kawałków pociętego sztandaru* tak relacjonuje potrzebę podejmowania czynności konspiracyjnych:

Aresztowanie „Niedźwiadka” dopełniło miary. Zdecydowałem się wrócić do konspiracji²¹.

Aresztowanie „Niedźwiadka” w istocie odkrywało, czego możemy się spodziewać ze strony Rosjan i nowej władzy, ukazywało ich zamierzenia wobec nas. Rozpraszało ono ostatnie złudzenia, że jest jeszcze tu miejsce na jakiś kompromis, że rozwiązanie Armii Krajowej i zaniechanie działalności podziemnej otworzy dla jej żołnierzy i dowódców prawo do normalnego życia w nowej Polsce. Aresztowanie „Niedźwiadka” i przywódców Polski Podziemnej, którzy przybyciem na rozmowy z Rosjanami dali świadectwo, że są gotowi szukać porozumienia, stanowiło bezsporny dowód, że takiego porozumienia tamta strona bynajmniej nie pragnie. Że jest u niej tylko zimna wola zniszczenia nas jako swoich przeciwników.

Skoro więc zgasty nadzieje na godziwy kompromis, gdy nie pozostawiono nam innej możliwości jak tylko bezwarunkowa kapitulacja, jedyną honorową odpowiedzią z naszej strony pozostała tylko walka. Walka do końca, choćby odwrócili się od nas tchórzliwie dotychczasowi alianci, choćby potęga Stalina nie dawała nam żadnych szans. Walka jeżeli nie dla zwycięstwa to przynajmniej dla pozostawienia po sobie świadectwa, że naród się z tym nie pogodził²².

Janusz Zabłocki zwracał uwagę,

[...] że w owych naturalnych upragnionych ludzkich marzeniach o powrocie do życia normalnego kryje się groźna zasadzka, której nie wszyscy na czas potrafią dostrzec. Polega na bezwiednym przekroczeniu dopuszczalnych granic kompromisu. [...] Czy twoje milczenie nie oznacza w istocie przyzwolenia, czy takie przyzwolenie nie staje się od pewnego momentu solidarnością z tymi, którzy takie oskarżenia rzucają?

Trzeba, by Polacy zreflektowali się, odkryli przed sobą ową zasadzkę. By pojęli, że nie cała Polska klaszcze nowej władzy, że jest jeszcze Polska, która cierpi i walczy. Oto sens naszej decyzji powrotu do konspiracji²³.

Nasza decyzja powrotu do konspiracji podyktowana była nie rachubami politycznymi, nie chłodną kalkulacją, ale prostym odruchem moralnym – odruchem solidarności z naszymi dotychczasowymi dowódcami z AK, z kierownikami polskiego państwa podziemnego, w których podstępnie uderzono. A także prostym odruchem wierności naszym dotychczasowym ideałom, naszym symbolom i znakom organizacyjnym, które były teraz kłamliwie przedstawione i obrzucone błotem²⁴.

²¹ J. Zabłocki, *Kawałki pociętego sztandaru. Nieznane karty z dziejów „Szarych Szeregów” 1945–1947*, Fundacja „Szarych Szeregów” – Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1992, s. 26.

²² *Ibidem*, s. 30.

²³ *Ibidem*, s. 32–33.

²⁴ *Ibidem*, s. 30.

Autor *Kawałków pociętego sztandaru* określał, że

Wznowienie konspiracji nie było trudne. Jakakolwiek od stycznia ustała organizacyjna aktywność, nie odbywały się zbiórki ani odprawy, to jednak więź między ludźmi, zwłaszcza w sekcjach, mających za sobą bardziej bojową przeszłość, zachowała się i była żywa. Trzon organizacji pozostał ten sam: były to Grupy Szturmowe Szarych Szeregów z terenu całego hufca [...]. Nie objęliśmy nową konspiracją tylko tych, którzy teraz swoją postawą od nas odstawali. A więc takich, którzy rozwiązanie AK wykorzystali jako pretekst do zgubienia więzi z kolegami z oddziału albo też indywidualne urządzenie się pochłonęło ich teraz w takim stopniu, że dla czegoś więcej nie starczyło im już czasu ani serca. [...]

Znaleźliśmy się po wznowieniu konspiracji pod naciskiem młodszych od nas chłopców z BS, wychowanków „Bożywoja”, którzy teraz gorąco domagali się włączenia do oddziału. Argumentowali tym, że od roku 1944 stali się już bardziej dorośli i to powinno być wzięte pod uwagę. Istotnie, niektórzy z nich osiągnęli już przepisywany dla GS wiek lat osiemnastu, inni – choć młodszy – mieli za sobą doświadczenia antyniemieckiej konspiracji, przeszli różnego rodzaju szkolenia, sprawdzali się w niejednej akcji. Dopuszczałem zatem w uzasadnionych przypadkach również nabór chłopców, którzy dotąd należeli do BS. Wyróżnieni tym, wniesli wiele zapatu i gorliwości²⁵.

Powrót do konspiracji i oczekiwanie na system szerszej organizacji konspiracyjnej był wynikiem samodzielnej decyzji dawnych członków organizacji konspiracyjnych funkcjonujących w czasie II wojny światowej:

Wróciliśmy do konspiracji. Nie została ta decyzja przez nikogo nam przywieziona, podjęliśmy ją sami, mocą własnego postanowienia. Ale tak samo przecież tworzyły się „Szare Szeregi” przed kilku laty, w początkach niemieckiej okupacji. Tworzyły się z zastępów i drużyn, organizowanych spontanicznie w miasteczkach, w dzielnicach wielkich miast. Tworzyły się, gdy „góra” była w tej fazie jeszcze nieznana, a nawet brakło pewności czy taka „góra” w ogóle istnieje. Dopiero w fazie późniejszej pojawili się jej emisariusze, odszukiwali w terenie załączki konspiracji, łączyli je i scalali, wiązali w system szerszej organizacji²⁶.

Konspiracja harcerska była zróżnicowana. Częściowo wiązała się z tradycją Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych czy Wolności i Niezawisłości. Niektóre organizacje zmieniały nazwy na bardziej bojowe, inne starały się być wierne harcerskiej tradycji²⁷.

Konspiracyjne organizacje skautowe były częścią polskiego podziemia niepodległościowego, w skład którego wchodziły osoby dorosłe, mające doświadczenie zdobyte w czasie II wojny światowej, oraz młodzież, która nie uczestniczyła w dzia-

²⁵ J. Zabłocki, *op. cit.*, s. 28.

²⁶ *Ibidem*, s. 30–31.

²⁷ Zob. M. Pionk, *Harcerze w Walce o niepodległość Polski 1939–1989* [s.n.], Katowice 2001, s. 48.

łaniach wojennych. Organizacje te prowadziły aktywność samokształceniową, działalność propagandową, sabotaż i dywersję, a także – co było charakterystyczne dla organizacji harcerskich – kontynuowały pracę wychowawczą młodzieży w oparciu o tradycyjne, przedwojenne założenia skautowe²⁸.

Przedstawienie danych liczbowych odnoszących się do rzeczywistej liczby tych organizacji wydaje się rzeczą niemożliwą. Jednak można odnaleźć dane liczbowe na ten temat w literaturze:

Zgodnie z szacunkami aparatu represji, w latach 1948–1956 młodzi Polacy założyli 1148 tajnych związków (ujęto ok. 7 tys. osób). Według danych zebranych przez pracowników Instytutu Pamięci Narodowej w trakcie prac nad przygotowaniem *Atlasu polskiego podziemia niepodległościowego (1944–1956)*, w tym czasie istniały 972 podziemne organizacje młodzieżowe, skupiające ok. 11 tys. członków²⁹.

Oczywiście można zapewne próbować określić liczbę organizacji harcerskich, tak jak czynili to np. Ryszard Jakubowski czy Ewa Rzeczkowska, jednakże biorąc pod uwagę dostępność i wiarygodność materiałów źródłowych oraz relacji i wspomnień, obliczenia te zawsze są obarczone błędem. Konspiracyjne organizacje harcerskie zmieniały przecież swoje nazwy, obszar działalności, czasem tworzone fikcyjne organizacje, aby zmylić bezpieczeństwo, czy też organizacje zakładała sama bezpieka w celu aresztowania potencjalnych przyszłych konspiratorów. Problematyczne są też relacje uczestników wydarzeń tamtych lat: część relacji opisuje swoją działalność jako konspiracyjną, druga część, pomimo że nie różni się zbyt wiele w zakresie podejmowanych zadań, stwierdza: „[...] nie prowadziłyśmy żadnej pracy ściśle konspiracyjnej”³⁰.

Poniżej umieściłam mapę Polski z podziałem na województwa. Każdemu z nich przyporządkowałam dane liczbowe, które odzwierciedlają publikowane informacje na temat konspiracyjnych organizacji harcerskich. Mapa jest próbą zobrazowania opisanych i odnalezionych konspiracyjnych organizacji harcerskich i z pewnością nie prezentuje pełnego obrazu zjawiska.

²⁸ E. Rzeczkowska, *Bogu, Polsce, bliżnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956*, Werset, Lublin 2014, s. 7.

²⁹ J.W. Wołoszyn, *Konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1, s. 48.

³⁰ Z. Florczak, *Szkicowy obraz działalności Organizacji Harcererek dawnego Związku Harcerstwa Polskiego (1945–1989)* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu...*, op. cit., s. 27.

Mapa 1. Rozmieszczenie i liczba harcerskich organizacji konspiracyjnych w Polsce w latach 1944–1956

Źródło: opracowanie własne³¹.

³¹ Dane liczbowe umieszczone na mapie zostały opracowane w wyniku porównania danych zebranych przez R. Jakubowskiego oraz E. Rzeczkowską którzy wykorzystali dane z akt sądowych, wywiadów, relacji, ankiet (R. Jakubowski przeprowadził je w 2003 r.). Zob.: R. Jakubowski, *Wykaz organizacji II Konspiracji Harcerskiej 1944–1956 r.* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu...*, op. cit., s. 247–253; E. Rzeczkowska, *Bogu, Polsce...*, op. cit., s. 93–100. Uzupełniłam te dane o informacje z innych publikacji naukowych, takich jak: *Informator o nielegalnych i antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Warszawa 1964, przedruk, Retro, Lublin 1993, s. 49–55; B. Kuświk, *Antykomunistyczna działalność harcerzy w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956*, praca doktorska, Poznań 2012, https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/2473/1/Praca%20doktorska%20_Bartosz%20Kuswik.pdf [dostęp: 8.10.2015]; J.W. Wołoszyn, *Konspiracja młodzieżowa...*, op. cit., s. 47–73; idem, *Chronić i kontrolować, UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2007; L.S. Szuba, op. cit.; W. Hausner, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1964 pomiędzy tradycją służby Bogu, Polsce i Bliżnim a komunistycznym „przechwyceniem”* [w:] P. Ceranka, S. Stępień (red.), *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009, s. 138–147; K. Krajewski, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe na terenie województwa mazowieckiego w latach 1945–1946* [w:] P. Ceranka, S. Stępień (red.), *„Jesteście naszą wielką szansą”, op. cit.*, s. 157–202; E. Rzeczkowska, *Lubelskie „Trójki” – udział dziewcząt w harcerskiej drugiej konspiracji lat 1944–1956*, „Teka Komisji Historycznej PAN. Oddział w Lublinie” 2008, nr 1, s. 107–133; D. Burczyk, I. Hałagid, A. Paczkoska-Hauke (red.), *Skazani na karę śmierci przez wojskowe sądy rejonowe w Bydgoszczy, Gdańsku i Koszalinie (1946–1955)*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Gdańsk 2009; W. Jastrzębski (red.), *Młodzieżowe organizacje ruchu oporu*

Działalność osób w II konspiracji Józef Umiński podsumował słowami Lajosa Kossutha:

[...] nie zwyciężyliśmy, lecz walczyliśmy. Nie złamaliśmy tyranii, lecz powstrzymywaliśmy jej pochód. Nie obroniliśmy naszego Kraju, lecz broniliśmy Go. I jeżeli kiedyś napisana zostanie nasza historia, będziemy mogli powiedzieć, że stawialiśmy opór³².

W połowie października 1945 roku odbyło się spotkanie instruktorów harcerskich z władzami PKWN. Wzięli w nim udział przewodniczący PKWN Edward Osóbka-Morawski, kierownik Resortu Oświaty Stanisław Skrzyszewski i instruktorzy harcerscy³³. W czasie spotkania padły słowa:

[...] bo przecież młodzież trzeba jakoś ująć, jak np. wyciągnąć z konspiracji, by ten nurt działalności młodzieżowej skierować na tory pozytywnej pracy³⁴.

16 października 1947 roku w Warszawie odbyła się konferencja programowa instruktorów. Władysław Kosiński wygłosił na niej referat, w którym omawiał m.in. konieczność walki z konspiracyjnymi organizacjami wewnątrz młodzieży:

Obowiązkiem naszym, jako wychowawców i przyjaciół młodzieży, jest walka z podstawami tej niezmiernie szkodliwej dla narodu działalności. Najpotężniejszym naszym atutem w tej walce jest świadomość płaszczyzny na jakiej stoimy, jest przekonanie o jej wysokim poziomie moralnym i patriotycznym, jest pogłębienie naszego stosunku do drogi dziejowej na którą wkroczył nasz naród. [...]

Mocno podkreślamy wagę, jaką posiada dla nas człowiek – znowu nie oderwany, nie abstrakcyjny, ale umieszczony w określonych stosunkach historycznych. [...]

Jeżeli młodzież błądzi, jeżeli daje się często używać jako narzędzie w ręku wrogów Polski, to przeważnie dlatego, że z jej podstawy ideowej nie wypływa bezpośrednio określony stosunek do konkretnych zjawisk naszego życia. Za tę podstawę ideową my jednak jesteśmy odpowiedzialni i stąd ogromna waga naszej pozycji, naszej pracy. [...]

w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956, Stowarzyszenie „Pokolenia Pomorza”, Bydgoszcz 1993; J. Umiński, *Stawialiśmy opór... Dwanaście lat (1940–1951) zbiorowej harcerskiej konspiracji niepodległościowej Drużyny Sz. Sz. im. Jeremiego Wiśniowieckiego*, Mielec 1997; A. Badura i in., *UB a młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w latach 1945–1954 na Górnym Śląsku i Podbeskidziu. Metody operacyjne aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Katowice 2010; „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 5–6 oraz publikacji będących relacjami uczestników tych wydarzeń, takich jak: B. Otwinowska, *Przemocą obalały panujący ustrój*, Vipart, Pruszków 2003; P. Cieślowski, *Pamięć nie może wygasnąć*, Gdańsk 1985; M. Pionk, *op. cit.*; R. Ptasiński, *op. cit.*; B. Tracz, *Kresowanie na Górnym Śląsku*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Muzeum w Gliwicach, Katowice – Gliwice 2012.

³² Cyt. za: J. Umiński, *op. cit.*, s. 9.

³³ Między innymi S. Nowakowski, Z. Kędzia, Z. Kozłowski, M. Sajkowski.

³⁴ Wspomnienia S. Nowakowskiego, Protokół z przebiegu sesji popularno-naukowej „Dwadzieścia lat służby harcerstwa w wychowaniu młodego pokolenia na postępowych tradycjach narodu polskiego na terenie województwa rzeszowskiego”, odbytej 18 XII 1966 r. w Jarosławiu Zbiory: Sala Historii Rzeszowskiej Chorągwi ZHP w Jarosławiu [w:] A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, *op. cit.*, s. 23.

Metodą naszej pracy jest harcerstwo. Celem – służba krajowi. Metoda ta musi być dostosowana do celu i dlatego przy tak określonej postawie konieczne są korekty dotychczasowej metody – nie dlatego, że zmieniły się nazwiska dostojników państwowych, ale dlatego, że zmianie uległa sama funkcja państwa, że zmianie uległa pozycja człowieka, obywatela [...] ³⁵.

Uczestnicy konferencji wśród wniosków ogólnych uchwalili wniosek dotyczący spraw II konspiracji:

Konferencja Programowa uważa za obowiązek każdego instruktora walkę z organizacjami nielegalnymi młodzieży i przeciwstawienie się wpływom, które stwarzają grunt pod konspirację ³⁶.

W dokumencie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wysłanym do Ministra Oświaty 8 stycznia 1948 roku zawarto informację o

[...] faktach świadczących o udziale młodzieży szkolnej, szczególnie młodzieży harcerskiej w zbrojnych bandach, organizowanych przez podziemie. W dniu 15.11.1947 r. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krotoszynie zlikwidował bandę występującą pod nazwą Podziemne Harcerstwo Polskie „Zawisza” [...] Powyższe fakty, jak i szereg innych, będących w naszym posiadaniu, jeszcze raz stwierdzają penetrację podziemia w ZHP, co już wielokrotnie sygnalizowaliśmy. Szczególnie charakterystycznym jest fakt, że uczestniczący bandyci – członkowie ZHP mieli ponad 16-cie lat, niektórzy zaś z nich wstąpili do ZHP już po ukończeniu 16-tu lat. Wskazuje to na konieczność położenia większego nacisku na przestrzeganie granicy wieku.

Pod dokumentem znajduje się odręczna notatka ołówkiem o następującej treści:

Materiał i uwagi MBP dotyczące granicy wieku w ZHP były wykorzystywane w ustawieniu org[anizacji] harc[erskiej] i w pracy aparatu ośw[iatowego] [...] ³⁷.

Należy zaznaczyć – jak świadczą dokumenty z 1945 roku – że w listopadzie podjęto działania zmierzające do inwigilacji Związku jako całości:

Mając na uwadze doniosłe znaczenie Naczelnictwa ZHP w wychowaniu tej młodzieży, oraz niebezpieczeństwo wpływów czynników reakcyjnych na to wychowanie postanowiłem zaprowadzić rozpracowanie obiektowe na Naczelnic-

³⁵ Konferencja programowa w Warszawie, „Biuletyn Harcerski” z 15 listopada 1947, nr 1, s. 1–2.

³⁶ *Ibidem*, s. 2.

³⁷ Dokument Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Nr 1580/7/48 z 8 stycznia 1948 r. adresowany do Ministra Oświaty Obywatela Skrzyszewskiego, AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 592, k. 1–2, „Harcerstwo” 1993, nr 9, s. 40.

two ZHP dla ujęcia całokształtu spraw związanych z ZHP i wychowaniem jego członków rozpracowaniu obiektowemu nadać kryptonim „Góra” i zarejestrować w kartotece rozpracowań³⁸.

Harcerki i harcerze podejmowali również jawną opozycję polityczną. 13–14 kwietnia 1946 roku w Szczecinie odbyły się uroczystości z okazji rocznicy przekroczenia Odry i Nysy przez jednostki Wojska Polskiego. Głównym punktem uroczystości był zlot uczestników walk nad Odrą i Nysą z udziałem prezydenta, Naczelnego Dowódcy WP i rządu³⁹, na którym harcerze i członkowie Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” wznosili okrzyki na cześć PSL i Stanisława Mikołajczyka, żądali niepodległości, a także wycofania wojsk sowieckich z Polski. W odwecie harcerzy nie dopuszczono do udziału w defiladzie. Doszło do zamieszek, UB aresztowało wielu harcerzy⁴⁰. W odpowiedzi na zajścia (19 kwietnia 1946 roku) Naczelnictwo ZHP złożyło oświadczenie premierowi, w którym stwierdzono:

Obywatelu Premierze.

W trosce i niepokoju zebraliśmy się tutaj, aby stwierdzić, że znaczna część młodzieży polskiej, między innymi również część młodzieży harcerskiej przejawia budzący obawy stosunek do władz państwowych i rzeczywistości polskiej.

Surowo oceniamy wystąpienie odruchowe młodzieży w Szczecinie. Surowo – bez względu na to, iż było ono w licznych wypadkach inspirowane przez czynniki nieharcerskie. Potępiamy szczególnie ze względu na obecność najwyższych Czynników Państwa, oraz ze względu na miejsce i powód, dla którego organizowana była manifestacja szczecińska, jak również wyrażamy z tego powodu głęboki żal. Czujemy się obciążeni odpowiedzialnością za łatwość, z jaką grupy młodzieży harcerskiej dały się wciągnąć w demonstrację, oraz za brak skutecznego opanowania sytuacji przez instruktorów. Poczujemy się do obowiązku, jak największego wzmożenia pracy wychowawczej w kierunku zharmonizowania uczuć i czynów młodzieży z potrzebami państwa i nowej dążącej do lepszego jutra Polski.

W poczuciu tej odpowiedzialności pragniemy gorąco prosić Obywatela Premiera o ułatwienie nam pracy wychowawczej. Postulaty nasze w tych sprawach gotowi jesteśmy przedstawić. Sądzymy, że problem młodzieży w Polsce jest w obecnej chwili problemem tak doniosłym, że wymaga gruntownego rozpatrzenia przez wszystkie czynniki odpowiedzialne za przyszłość Państwa⁴¹.

³⁸ *Postanowienie*, AIPN BU 00231/137/1 [CD], s. 4; cyt. za: B. Kuświk, *op. cit.*, s. 30.

³⁹ Zob. Wytyczne pracy propagandowej Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego Oddział Propagandy, Archiwum Państwowe Szczecin, KW PPR, sygn. 588, k. 33 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 76.

⁴⁰ Zob. G. Baziur, *Dwie konspiracje harcerskie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 10, s. 40.

⁴¹ Odpis oświadczenia Naczelnictwa ZHP złożone premierowi, z 19 kwietnia 1946 r., Muzeum ZHP w Warszawie, sygn. 1/4/73, k. 164 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 92.

19 maja 1946 roku premier Osóbka-Morawski

[...] przyjął liczne grono starszyny harcerskiej, reprezentujące harcerstwo z całej Polski. [...] Na prośbę naczelnych Władz harcerskich Premier objął osobiście opiekę nad Zw. Harc. Polskiego i jego pracami. [...] W serdecznym przemówieniu podkreślił konieczność wspólnej akcji młodego pokolenia w służbie Demokratycznej Polski⁴².

W 1946 roku władze państwowe wydały zakaz obchodów Narodowego Święta Konstytucji 3 Maja. Konspiracyjne środowiska harcerskie podjęły różne akcje konspiracyjne, m.in. wydawano ulotki, takie jak np.:

POLACY! 1 maja uczciwe święto robotnika stało się obecnie świętem komunistów i zdrajców! Oni to właśnie postanowili je wykorzystać dla swych celów, dla propagandy komunizmu i pokazania światu, że oni mają w Polsce przewagę i poparcie Narodu. POLACY! Naród Polski ma w tym dniu wykazać się swoją zdecydowaną polską postawą. Nasze polskie święto 3 Maja! Żaden prawdziwy Polak nie pójdzie dobrowolnie na święto komunistów i zdrajców! PRECZ Z KOMUNĄ! Niech żyje Polska Wolna, Niepodległa i Sprawiedliwa!!! Niech żyje robotnik polski gardzący PPR lub innymi partiami zdrajców !!!⁴³.

W wielu miastach Polski doszło do zamieszek i demonstracji. W Krakowie oddziały milicji, KBW i UB – przy wsparciu sowieckim – otworzyły ogień do demonstrantów. Padli zabici i ranni. UB aresztowało wielu studentów i harcerzy⁴⁴.

W związku z zaistniałą sytuacją w środowiskach młodzieżowych 19 maja 1946 roku Aleksander Kamiński i Zofia Zakrzewska wystosowali Oświadczenie starszyny harcerskiej do Obywatela Premiera, w którym autorzy pragnęli „[...] w najbardziej syntetycznym skrócie przedstawić nastroje młodzieży szkolnej i harcerskiej oraz próbę ich analizy”⁴⁵. Wyrażono również „[...] kilka postulatów, dotyczących postępowania władz państwowych w tej sprawie”⁴⁶.

Instruktorzy zaznaczali:

[...] młodzież – w odróżnieniu od dorosłych – bardziej spontanicznie, bezpośrednio i proslinijnie wyraża swe intencje. Nie może być zmiany nastrojów młodzieży bez zmiany nastrojów społeczeństwa całego. [...] „Wychowawcza i polityczna atmosfera w jakiej przebywała znaczna większość młodzieży polskiej do stycznia 1945 roku (to znaczy przed szesnastoma miesiącami) cechowało między innymi: 1 – fanatycz-

⁴² *U nas i na świecie*, „Na Tropie” 1946, nr 13, s. 15.

⁴³ J. Umiński, *op. cit.*, s. 65–66.

⁴⁴ Zob. G. Baziur, *op. cit.*, s. 40.

⁴⁵ A. Kamiński, Z. Zakrzewska, Oświadczenie starszyny harcerskiej do Obywatela Premiera z 19 maja 1946 r., AAN, URM, sygn. 5/395, Oświadczenie starszyny harcerskiej z 19 maja 1946 r., k. 4–7 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 103.

⁴⁶ *Ibidem*.

ne nastawienia na niepodległość, 2 – negatywny stosunek do Związku Radzieckiego, 3 – ujemne nastawienie do komunizmu, 4 – życie się psychiczne z instytucjami i grupami, nadającymi kierunek polskiemu życiu politycznemu przed 1945 r.

Nie da się doraźnie, z miesiąca na miesiąc, zmienić głębokich nastawień uczuciowych i poglądowych, kształtowanych przez bardzo długie lata. W świecie ludzi dojrzałych, panujących nad uczuciem rozsądek szybciej wyrównuje różnice. Prostolinijność i uczciwość młodzieży utrudnia asymilację⁴⁷.

Zwracali również uwagę na parę trudności:

W polskich warunkach dodatkowe i liczne przyczyny utrudniają akceptację nowej rzeczywistości, a mianowicie: 1 – zła sytuacja gospodarcza, 2 – wciąż jeszcze napięta sytuacja międzynarodowa, 3 – błędy i złe funkcjonowanie niektórych części maszyny państwowej, 4 – rozdarcie społeczeństwa na bardzo ostro zwalczające się obozy, 5 – celowe zaognianie sytuacji przez pewne jednostki i grupy⁴⁸.

Określali, że:

Wśród dotychczasowych poczynąń Rządu wiele bywało takich, które pozwalają sądzić, iż polityka władz nacechowana jest w znacznej mierze tolerancją i wyrozumiałością, że ponadto rząd dąży do zachowania wielu tradycyjnych form, zwyczajów, organizacji, instytucji itd. [...] ⁴⁹.

Ponadto postulowali do władz państwowych:

Należy nie tylko utrzymać tę linię polityczną, lecz rozszerzyć ją i pogłębić przez stosowanie następującej taktyki:

1. Wychowanie polityczne młodzieży szkolnej i harcerskiej oprzeć trzeba na motywach ogólnonarodowych, to znaczy takich, co do których przeważająca większość przodujących grup społeczeństwa albo ma nastawienie pozytywne albo przynajmniej nie ma nastawień zdecydowanie negatywnych. Natomiast nie należy wprowadzać do zespołów młodzieży szkolnej i harcerskiej motywów i tematów partyjno-politycznych, to znaczy takich, które wzbudzają różne reakcje uczuciowe w społeczeństwie. [...]
2. Kierownictwo młodzieży musi spoczywać w ręku ludzi, do których młodzież ma maksymalne zaufanie. Narzucenie kierownictwa z zewnątrz lub wyznaczanie kierownictwa nierespektowanego prowadzi do skutków odwrotnych w stosunku do zamierzeń władz. [...]
3. Młodzież harcerska wyjątkowo aktywna w walce z okupantem, którą prowadziła w ramach Armii Krajowej, otacza swą wczorajszą przeszłość naturalną atmosferą kultu. Wszelkie poczynania i głosy pomniejszające, lekceważące lub przemilczające tę bojową przeszłość ranią głęboko uczucia młodzieży i powodują poczucie mocnej krzywdy.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 104.

⁴⁹ *Ibidem*.

4. Funkcjonariusze bezpieczeństwa w żadnym razie nie mogą ingerować bezpośrednio w sprawy organizacji młodzieżowych. [...]
5. Wszystkie organizacje młodzieżowe winny być przez rząd i instytucje państwowe traktowane równorzędnie⁵⁰.

Podkreślali również zadania ZHP

Związek Harcerstwa Polskiego jest organizacją ogólnopolską, pozapartyjną, pragnącą realizować ogólnoludzkie ideały, których wyrazem jest przyrzeczenie i prawo harcerskie.

Zadaniem politycznym Z.H.P. jest wychowanie młodzieży w duchu długofalowych i najdonioślejszych potrzeb i ideałów ludzkości i Polski. [...]

Natomiast wszelkie zagadnienia polityki dnia, bieżącej polityki partii, nie powinny być przedmiotem oddziaływania na młodzież szkolną i harcerską [...]. Bowiem te tak dziś doniosłe dla praktyki politycznej sprawy – będą miały minimalne znaczenie za lat pięć czy dziesięć, kiedy młodzież szkolna i harcerska zacznie wchodzić w życie polityczne kraju⁵¹.

Instruktorzy wnioskowali, aby wychowanie polityczne w harcerstwie prowadzone było z zachowaniem następujących zasad:

Wychowanie polityczne w stosunku do młodzieży szkolnej i harcerskiej kierować się winno dwoma zasadami:

1. Wzbudzać pozytywny, wiążący uczucia i myśli stosunek obywatelski młodzieży do odrodzonego państwa polskiego i jego władz.
2. Wyrabiać krytyczny stosunek do niedoskonałych jeszcze elementów dzisiejszej rzeczywistości oraz kształtować wizję postępu i dalszych zdrowych przemian [...]⁵².

Instruktorzy ZHP wysuwali postulaty i poszukiwali partnera/partnerów do podjęcia współpracy i dialogu, natomiast w tym samym czasie⁵³ organy państwowe w dokumencie Ocena sytuacji w ZHP, analizując społeczny skład organizacji, system organizacji wewnętrznej, sytuację harcerstwa w obecnej chwili na terenie młodzieży polskiej, układ sił politycznych w harcerstwie⁵⁴, stwierdzały:

- [...] harcerstwo [...] ma skład społeczny burżuazyjno-inteligencki.
- [...] organizacja wewnętrzna ZHP, polegająca na dużej autonomii oraz samostanowieniu całości jak i poszczególnych grup na wszystkich szczeblach organizacji, stwarza możliwość indywidualnego wpływania poszczególnych kierowników na grupy.

⁵⁰ R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 104–106.

⁵¹ *Ibidem*, s. 106.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Dokument nie został opatrzony datą, ale jest w nim mowa o planie trzyletnim, wnioskując, że mowa o Planie Budowy Gospodarczej z lat 1947–1949.

⁵⁴ Ocena sytuacji w ZHP. ZZAN, KC PPR, sygn. 295/VII–142, Ocena sytuacji i zadania na terenie Związku Harcerstwa Polskiego, k. 4–5 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 108–112.

- [...] specyficzny system wychowawczy i szkoleniowy [...], wymaga od kierowników bądź przejścia przez ten system wychowawczy, bądź też kwalifikacji pedagogicznych.

Te czynniki systemu organizacyjnego stwarzają trudności kierowania harcerstwem odgórnie i tylko z zewnątrz, a wymagają od czynników kierowniczych asymilacji organizacyjnej. [...]

1. Jest w tej chwili najliczniejszą organizacją młodzieżową (300.000 członków)
2. Jest jedyną organizacją dziecięco-młodzieżową w Polsce (obok pewnej ilości drużyn niezależnych od ZHP, a kierowanych bezpośrednio przez kler)
3. Swą siłą atrakcyjną w stosunku do mas młodzieży opiera na:
 - a) Swym charakterze opozycyjnym (ideowo i politycznie) w stosunku do Demokracji Ludowej.
 - b) Nimbie bohaterstwa wojennego i konspiracji.
 - c) Słabości ideologicznej, politycznej, organizacyjnej i metodyczno-wychowawczej innych organizacji młodzieży, co niesprzaja przechodzeniu do nich harcerzy po 16-tym roku życia. [...]
1. W związku z tradycją harcerstwa z okresu sanacyjnego, jak również z okresu walk konspiracyjnych pod egidą „rządu londyńskiego” w tak zwanych Szarych Szeregach oraz ZHP. Jak wreszcie popełnione błędy w stosunku do żołnierzy AK spowodowały, że harcerstwo jest negatywnie ustosunkowane do dzisiejszej rzeczywistości.
2. Sytuacja i pozycja poszczególnych obozów politycznych na terenie harcerstwa charakteryzuje się walką o opanowanie go przez trzy następujące ugrupowania [...] [PPS, obóz klerykalno-endecki, PSL – K.M.]⁵⁵.

W wyniku powyższej analizy sformułowano następujące pytania:

Czy można i należy zlikwidować harcerstwo? NIE

Czy otworzyć konkurencyjną organizację dziecięco-młodzieżową? NIE⁵⁶.

W dokumencie nakreślono działania długofalowe i doraźne. Do długofalowych zaliczono:

A. Natury organizacyjno-politycznej:

1. Zmienić skład społeczny harcerstwa [...]
2. Opanować prasę harcerską.
3. Wzmocnić działalność R.T.P.D. jako „przeciwagę” i środek nacisku.
4. Granice wieku młodzieży harcerskiej (do lat 16-tu) podtrzymać i dążyć do jej realizacji.
5. Rozbudować wpływ demokratycznego czynnika społecznego na wszystkich szczeblach administracji harcerskiej w postaci przewidzianych statutem Zarządów Okręgów i Zarządów Oddziałów.

B. Natury metodyczno-wychowawczej:

1. Programy pracy, harcerskie stopnie i sprawności przepracować i nastawić na czynne współdziałanie harcerstwa w służbie dla Polski [...].
2. Zracjonalizować metody wychowania przez stopnie lecz systematyczne umniejszanie czynnika metafizycznego.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 108–109.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 110.

3. Nastawić harcerstwo na wychowanie uspołecznione.
4. Stworzyć wspólne odcinki działania i pewne wspólne metody dla wszystkich organizacji młodzieżowych [...], celem wzajemnego zbliżenia organizacji młodzieży na gruncie wychowawczym i stworzenia realnego pomostu dla przechodzenia do nich harcerzy w wieku dorastającym⁵⁷.

Zadania doraźne określono dla partii, wskazywano, aby:

- A. Stworzyć przy KC Komisję dla Spraw Harcerskich (z przedst[awicielami] Partii i ZWM).
- B. Wydelegować część młodzieży z AZWM „Życie” do przeszkolenia instruktorskiego i pracy w harcerstwie.
- C. Wydelegować większą grupę członków partii, pracujących na stanowiskach państwowych i społecznych na różnych szczeblach organizacyjnych – do pracy w harcerstwie [...].
- D. Poprzeć inicjatywę Zarządów Okręgów i Oddziałów ZHP i wziąć w niej czynny udział.
- E. Otoczyć opieką ZHP przez stały kontakt naszej Partii z sympatykami-instruktoremi harcerskimi w centrali i w terenie.
- F. Ustalić wspólną platformę politycznego działania obozu demokratycznego na terenie ZHP.
- G. Delegować odpowiednich partyjniaków-harcerzy do kierowniczej pracy w ośrodkach szkoleniowych [...] ⁵⁸..

Warunki dalszej działalności ZHP zostały przesądzone już w czerwcu 1946 roku. W czasie Plenum KC Władysław Gomułka postulował w sprawie „zagadnienia młodzieży”:

Sprawa ta posiada ogromne znaczenie. Dziś sytuacja na tym odcinku kształtuje się źle. Młodzież jest przede wszystkim rozbita. Organizacje młodzieżowe podzielone są według partii politycznych. Każda partia ma swój odpowiednik młodzieżowy. [...] od strony organizacyjnej trzeba by się starać doprowadzić do jednej organizacji młodzieżowej na odcinku robotniczym. Tak samo na odcinku szkolnym. ZWM i OM TUR. Należy po linii doprowadzić do jednolitej organizacji młodzieżowej. W perspektywie powinna również być organizacja młodzieży wiejskiej. Budowanie jednolitej organizacji robotniczo-chłopskiej. Wiemy, że jednolita organizacja robotniczo-chłopska młodzieży może być budowana tylko na bazie jednolitej organizacji młodzieżowej, inaczej nie może być mowy, aby przyjmować inne warianty⁵⁹.

We wrześniu 1946 roku w notatce Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego stwierdzono:

⁵⁷ Ocena sytuacji w ZHP. ZZAN, KC PPR, sygn. 295/VII-142, Ocena sytuacji i zadania na terenie Związku Harcerstwa Polskiego, k. 4–5 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 110–111.

⁵⁸ Ocena sytuacji w ZHP..., *op. cit.*, s. 111–112.

⁵⁹ Stenogram i Protokół Plenum KC z 2.06.1946 r. Referat Władysława Gomułki, Aktualne zagadnienia partyjne (fragment), AAN, KC PPR, Stenogram i Protokół Plenum KC z 2.06.1946 r., sygn. 295/II-6 Referat tow. Wiesław, Aktualne zagadnienia partyjne, (fragment), k. 31–33 [w:] R. Ptaszyński, *op. cit.*, s. 113.

Próby demokratyzacji ZHP nie dały dotychczas poważniejszych rezultatów. Próby te natrafiają na opór starych, wyszkolonych, wychowanych na reakcyjnej ideologii kadr instruktorskich.

Obóz demokratyczny nie rozporządza odpowiednią ilością elementu ludzkiego, który by mógł przeciwstawić się starym kadrom. Trudno przystosować ideologię skautingu, stworzoną przez imperializm angielski, do nowej rzeczywistości. [...]

W konkretnej sytuacji, jaka istnieje w kraju, działalność ZHP nie może być zlikwidowana. [...]

Abstrahując od rozmaitych zagadnień wychowawczych, które stoją poza zasięgiem kompetencji organów bezpieczeństwa, należy w Harcerstwie poczynić szereg posunięć.

1. Usunąć ze Związku instruktorów wychowujących młodzież w duchu nienawiści do demokracji [...], względnie przesunąć niektórych instruktorów na stanowiska bezpośredniego wpływu na wychowanie młodzieży.
2. Nie dopuścić do dalszego napływu do ZHP reakcyjnych instruktorów, którzy dotychczas powstrzymywali się od udziału w pracy, a obecnie przychodzą po to, by opanować Związek.
3. Przystąpić do systematycznego szkolenia demokratycznej starszyny harcerskiej. Projekt w tej sprawie został wysunięty przez Naczelnictwo ZHP. Należy przełamać kastowość ZHP, wysuwając na rozmaite stanowiska w ZHP ludzi którzy nie przeszli całej drabiny służb.
4. Należy nie dopuścić do zacieśnienia stosunków między ZHP i Międzynarodowym Skautingiem⁶⁰.

Napięcie pomiędzy kadrą instruktorską a władzą państwową narastało również w wyniku jawnego sprzeciwu używania harcerzy do referendum (z 30 czerwca 1946 roku)⁶¹. 7 czerwca 1946 roku przedstawiciel ZHP Jan Wesołowski w trakcie posiedzenia CKPOM odmówił podpisania w imieniu Związku wspólnej deklaracji wzywającej młodzież do poparcia programu Bloku Demokratycznego i głosowania podczas referendum. Odmowę motywowano faktem, że harcerstwo jest organizacją apolityczną i pozapartyjną⁶². ZHP wyraził natomiast gotowość podpisania wezwania do młodzieży, by wzięła udział w referendum oraz by pomogła w jego zorganizowaniu i przeprowadzeniu:

Harcerze zawsze w dniu głosowania podejmowali swoją służbę jako gońcy, informatorzy, jako pomoc w organizowaniu głosowania dla chorych i niedołączonych. 30 czerwca się zbliża. Zanim dojdziemy do lat, kiedy i nasz świadomy głos ważyć będzie o losach Polski, dołożymy starań, aby wszyscy jak najpoważniej i najliczniej mogli wypełnić obowiązek obywatelski⁶³.

⁶⁰ Notatka o sytuacji Związku Harcerstwa Polskiego [w:] K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 30–31.

⁶¹ Zob. M. Pionk, op. cit., s. 41.

⁶² Zob. A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, op. cit., s. 90–91.

⁶³ „Na Tropie” 1946, nr 13, s. 15.

W kraju pojawiły się ulotki kolportowane przez członków harcerskiej II konspiracji, w których nawoływano:

POLACY Dzień referendum – dzień, w którym mamy wykazać się swoją zdecydowanie polską postawę zbliża się! W dniu tym musimy odrzucić próby legalnego skomunizowania Polski. O ile bowiem obecny rząd komunistyczny z Bierutem na czele zdobędzie przeważającą ilość głosów „tak” – w tym samym będzie miał podstawę do 1) odwołania wyborów, 2) dalszego komunizowania Polski i 3) niszczenia w znany nam sposób Polaków nie chcących uznać rządu zdrajców i Moskwy. Jakkolwiek PPR *et consortes* będą o ile możliwości fałszowali w ten czy inny sposób wyniki głosowania – to jednak gdy prawdziwi Polacy zdobędą większość głosów – nie uda im się to! [...] Zapamiętajmy Każdy prawdziwy Polak kochający Polskę:

- 1) Nie chce zniesienia Senatu
- 2) Nie chce niesprawiedliwych reform
- 3) Chce natomiast granic zachodnich opartych o Odrę i Nysę Łużycką [...] ⁶⁴.

Również w publikacjach wydawanych i kolportowanych za przyzwoleniem władz państwowych nawoływano:

Każdy harcerz i harcerka powinni wytworzyć sobie obraz Polski, której służą. Nie może to być Polska widziana ze stanowiska jednej warstwy, klasy czy partii. Wychowanie harcerskie jest politycznym w szerszym tego słowa znaczeniu, to znaczy styka młodzież ze wszystkimi problemami dotyczącymi Polski jako takiej, nie jest jednak partyjnym, to znaczy nie wyznacza tych problemów i ich rozwiązań ze stanowiska jakiegokolwiek grupy. [...] Harcerstwo jest organizacją młodzieży, a nie dla młodzieży ⁶⁵.

Wyrok wykonany na zetwuemowcu (Janie Stachowiaku) w Poznaniu przez środowisko niepodległościowe – 23 stycznia 1947 roku, przyczynił się do zaostrzenia działań władz państwowych wobec ZHP, mimo że w Nadzwyczajnym Rozkazie w sprawie wydarzeń poznańskich Naczelnik Harcerzy jednoznacznie ocenił zajście jako morderstwo i zbrodnię:

Główna Kwatera Harcerzy z głęboką przykrością i odrazą przyjęła wiadomość o morderstwie dokonanym przez członków 15 Poznańskiej Drużyny Harcerzy. Jakichkolwiek szukalibyśmy wyjaśnień dla tła, na którym rodzą się i przewijają zwyrodniałe czyny wydaje nam się, iż niedozór ze strony grona instruktorskiego Chorągwi Wielkopolskiej, nierozwaga młodych i niedoświadczonych, a pozostających bez dostatecznej kontroli drużynowych, stały się jednym z elementów ułatwiających popełnienie zbrodni. Korpus instruktorski wszystkich Chorągwi powinien raz jeszcze rzeczowo zanalizować swoją dotychczasową postawę obywatelską i wychowawczą i odpowiedzieć na pełne obaw pytanie, czy wykazano dostateczną baczność i rozwagę w stosunku do ludzi z zewnątrz, którzy nie wahają się użyć młodzieży dla swych zbrodniczych celów.

Jeżeli zachowanie się harcerstwa na Zlocie w Szczecinie nie było dla niektórych dostatecznym ostrzeżeniem, mord w Poznaniu, który wstydem okrywa naszą organizację, powinien stać się ostatnim sygnałem.

⁶⁴ J. Umiński, *op. cit.*, s. 69–70.

⁶⁵ J. Sosnowski, *Służba harcerska*, Wydawnictwo i nakł. Rady Kręgu „Osowiec”, Warszawa 1946, s. 7.

W naszych szeregach nie ma miejsca dla podziemia.

Odgradzam obronnym murem naszą młodzież od tych, którzy w zbrodniczych zamiarach nie wahają się wypychać jej broni do ręki, lub którzy swym sposobem myślenia i swoją postawą przyczyniają się do sprowadzenia młodzieży na drogę zła i zatury. Piętnując sposób myślenia, który w oparciu o skomplikowaną płaszczyznę polityczną prowadzi prosto i nieuchronnie do zbrodni i odgradzając się od tych, którzy takiej zbrodniczej polityce służą. Główna Kwatera żywi nadzieję i oczekuje, iż po tym tragicznym wstrząsie cały korpus instruktorski Związku tym jaśniej zrozumie prawdziwą drogę harcerskiej służby, którą od pierwszych dni istnienia harcerstwa cechowała zawsze: wierność wysokim ideałom moralnym i rzetelne wypełnianie obowiązków obywatelskich⁶⁶.

W lutym 1947 roku w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZWM, ZHP, ZNP, KC, PPR i MBP odbyła się konferencja w sprawie zabójstwa Jana Stachowiaka, na której Naczelnictwo ZHP złożyło oświadczenie:

Stała się rzecz potworna: młodzi ludzie, członkowie Związku Harcerstwa Polskiego, zamordowali w sposób ohydny członka innej organizacji – ZWM.

Młodzi ci ludzie działali w ramach grupy podziemnej, która do szeregów swych wciągała młodzież szkolną i młodzież harcerską.

Musimy stwierdzić, że współwinni tej zbrodni są:

ci, którzy wiedząc o podziemnych organizacjach działających na terenie młodzieży, tolerują ten fakt [...],

ci, którzy pod pozorem „apolityczności” nie przeciwstawiają świadomie nastrom nieufności do Polski [...],

ci, wreszcie, którzy rozumiejąc na podstawie doświadczeń lat okupacji, że sama, pozbawiona właściwych podstaw ideowych, sprawność i technika prowadzi do zbrodni [...].

Harcerki! Harcerze! Przyjaciele Harcerstwa!

Zbrodnia poznańska wstrząsnęła sumieniami. Niech ten wstrząs będzie nie tylko wstrząsem uczuć, niech będzie także naprostowaniem dróg, tam gdzie drogi życia polskiej młodzieży, wciąż jeszcze są kręte.

Szałemstwem jest dziś, głupotą, moralnym błędem i zwyrodnieniem postawy obywatelskiej, wiązać się w konspiracyjne związki dla walki z rządem. Szałemstwo to wytwarza nastroje walki bratobójczej, nieobliczalne w swych konsekwencjach⁶⁷.

Uczestnicy konferencji uchwalili rezolucję, w której stwierdzili:

- 1) zbrodnia poznańska zrodzić się mogła jedynie w klimacie tolerowania i pobłażania perfidnej działalności czynników reakcyjnych, zmierzających do zakłócenia i podważenia naszej rzeczywistości Polski,

⁶⁶ Rozkaz Nadzwyczajny Naczelnika Harcerzy w sprawie wydarzeń poznańskich 1947 r., MH, Archiwum, Kolekcja Akt od 1945 do 1949 r., KRN 1, Rozkaz Nadzwyczajny Naczelnika Harcerzy z dnia 28 I 1947 r. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 33.

⁶⁷ Oświadczenie Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, załącznik nr 1, do Protokołu z konferencji w sprawie Jana Stachowiaka, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZWM, ZHP, ZNP, KC, PPR i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–65 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 48.

- 2) odpowiedzialność za tragedię poznańską spada, obok ZHP, na szkołę i wszystkie czynniki za jej pracę wychowawczą odpowiedzialne,
- 3) dotychczasowa polityka kierownictwa Ministerstwa Oświaty, niewłaściwy dobór kadr kierowniczych, brak aktywności w walce z elementami reakcyjnymi w aparacie oświatowym i w szkole, dotychczas bierna postawa ZNP i mały jego udział w walce o demokratyczne przekształcenie rzeczywistości szkolnej – oto źródła zła, których usunięcie wymaga radykalnej zmiany polityki oświatowej.

Zebrani postanawiają:

- 1) podjąć na swoich odcinkach pracy zdecydowaną walkę z wyżej wskazanymi istotnymi przyczynami tragedii poznańskiej,
- 2) rozwinąć wielką publiczną akcję protestacyjną potępiającą zbrodnię poznańską i klimat polityczny, który ją wyhodował,
- 3) wezwać Ministerstwo Oświaty do zasadniczej zmiany przepisów normujących działalność organizacji ideowo-wychowawczych na terenie szkoły⁶⁸.

Już 24 lutego 1947 roku w myśl wyżej wymienionej rezolucji odbyła się kolejna konferencja w Ministerstwie Oświaty, tym razem w sprawie Związku Harcerstwa Polskiego z udziałem ZHP, ZWM i MBP:

Zebrani jednomyślnie stwierdzili, że Harcerstwo nie jest jeszcze w rękach odpowiednich elementów, jednak instytucję tę należy utrzymać. Nie należy z Harcerstwem iść na wieś. Redakcja ta czy inna prawa harcerskiego nie jest sprawą najważniejszą. Pilną sprawą jest opracowanie programu i szkolenie kadr. Proces przekształcania się Harcerstwa nie może ciągnąć się zbyt długo, ale musi potrwać. [...] Należy zastosować dialektyczne podejście do zagadnień wychowawczych. [...] Zagadnieniem kluczowym jest zagadnienie stopni i prób. Należy podkreślić możliwości zespołowe⁶⁹.

23 marca tego samego roku przeprowadzono posiedzenie Komisji Oświatowo-Kulturalnej KC PPR. Było ono poświęcone sprawom harcerstwa. To właśnie na nim Pelagia Lewińska zaprezentowała referat „Ocena sytuacji przed Walnym Zjazdem Związku Harcerstwa Polskiego”, w którym postulowała:

Postawić harcerstwo w sytuacji, żeby samo zdecydowało ograniczyć wiek swoich członków do 16 lat. Liczba starszych harcerzy wynosi około 25 procent ogólnego stanu. Należą tu specjaliści, wykonujący i dobrą, i złą robotę (drużyny specjalne: lotnicza, żeglarskie, marynarskie). Nie należy likwidować drużyn specjalnych. PPS chce zaopiekować się nimi. Należy powołać kapelanów, ale na podstawie nominacji, i poddać kontroli. Zatwierdzić nowe prawo harcerskie, a po tym przeprowadzić je przez Walny Zjazd. Bazę socjalną ZHP stanowi szkoła powszechna, w 70 procentach obsługiwana przez aparat instruktorski rekrutujący się spośród uczniów szkoły średniej⁷⁰.

⁶⁸ Rezolucja uchwalona przez uczestników Konferencji w Ministerstwie Oświaty, załącznik nr 2, do Protokołu z konferencji w sprawie Jana Stachowiaka, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZWM, ZHP, ZNP, KC, PPR i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–65 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 49.

⁶⁹ Protokół konferencji w sprawie Związku Harcerstwa Polskiego, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZHP, ZWM i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–76 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 56–57.

⁷⁰ Protokół posiedzenia Komisji Oświatowo-Kulturalnej KC, PPR, poświęconego sprawom harcerstwa, AAN, KC PPR, 295/XVII–43 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 58.

W czasie posiedzenia ustalono stanowisko komisji, w sprawach harcerskich określono:

[...] musimy zmienić styl pracy ZHP, ustalić pogląd i ustalić linię.

Nie likwidujemy ZHP, popieramy tę organizację, lecz ZHP musi krytycznie ustosunkować się do przeszłości i pozytywnie do obecnej rzeczywistości odrodzonej Polski Ludowej.

Harcerstwo musi pozytywnie wypełniać funkcję jedynej organizacji młodzieżowej dla roczników, które ze względu na wiek nie dojrzały do naszych demokratycznych organizacji młodzieżowych⁷¹.

Wyznaczono również zadania Naczelnictwu ZHP w okresie przedzjazdowym:

1. Należy powołać międzyministerialną komisję do spraw harcerskich. [...] przy kuratoriach należy również zorganizować niewielkie komisje [...], których zadaniem będzie przeglądanie i kontrolowanie pracy ZHP oraz koordynowanie elementów pracy administracyjnej i ideowej.
2. Przyhamować pracę ZHP w zakresie rozrostu ilościowego.
3. Wypracować formy pracy ideologicznej (prawo harcerskie). Opracować wstęp do prawa. Chodzi o treść programową, która nie może być wypaczona [...]. Harcerstwo w obecnym stadium zawiera wiele elementów internacjonalistycznych, winno one ulec spolszczeniu. Ogólnoludzkie ideały harcerstwa należy łączyć z naszą rzeczywistością.
4. Do pracy reformatorskiej w harcerstwie należy zmobilizować kadry nie tylko pepe-rowskie, lecz i sojusznice, z PPS i innych partii bloku oraz te spośród sympatyków. Należy pousuwać reakcyjnych instruktorów, wysunąć nowych. Zrobić to przy pomocy aparatu centralnego oraz przy pomocy komisji kuratorskich. Postawić tę akcję na płaszczyźnie moralnej, prowadzoną pod hasłem obrony harcerstwa przed występkiem i zbrodnią.
5. Naczelnictwa nie należy rozwiązać, przeciwnie należy mu pomóc przez obsługę instrukcyjną w terenie przez pomoc w obsłudze sieci projektowanych kursów i obozów
6. Należy zamianować kapelana.
7. Sezon letni winien być ściśle zaplanowany i opracowany: należy zorganizować kurs centralny oraz rozpracować sieć i termin szkolenia na kursach i obozach⁷².

W ściśle tajnej instrukcji przeznaczonej dla placówki bezpieczeństwa ambasady sowieckiej w Polsce z czerwca 1947 roku poruszono również wątek harcerski, określając:

[...] 6. Doprowadzić do połączenia całego ruchu młodzieżowego w jedną organizację, a stanowiska od szczebla powiatowego wzwyż obsadzać przez ludzi zatwierdzonych przez nasze służby specjalne. Do czasu zjednoczenia zlikwidować znanych przywódców harcerstwa⁷³.

⁷¹ *Ibidem*, s. 60.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Znalezione w szafie Bolesława Bieruta. Zgroza – czyli sowiecka Instrukcja zniewolenia, przedruk Instrukcji przeznaczonej dla placówki bezpieczeństwa ambasady sowieckiej w Polsce, Instrukcja NK/003/47,

W listopadzie 1947 roku Edward Braniewski w Meldunku specjalnym skierowanym do władz partyjnych, wojskowych i władz bezpieczeństwa stwierdzał:

[...] w obecnej sytuacji polityczno-wychowawczej w ZHP, stanowiącej nadal wśród młodzieży niebezpieczną bazę antydemokratyczną, potrzebna jest jak najszybsza, zdecydowana ingerencja. Tolerowanie obecnego stanu rzeczy grozi wielkimi i trwałymi stratami ideologicznymi wśród młodzieży. [...]

Przystępując do praktycznego i taktycznego rozpracowania akcji demokratyzacji stwierdzić należy, że chociażby częściowe zrealizowanie tego zamierzenia bez walki i radykalnych posunięć jest niemożliwe. Projekty o bezbolesnym i bezzwłocznym wślisznieniu się do Harcerstwa i czynnej w nim pracy są całkowicie nierealne.

Ze względu na obecne warunki polityczne oraz skromne możliwości personalne na odcinku harcerskim, zmuszające do posługiwania się starą kadrą instruktorską, w akcji demokratyzacji należałoby wyróżnić praktycznie 2 okresy, z których 1 – byłby walką z kierunkiem negacji, 2 – przygotowaniem do zmiany rdzenia ideologicznego organizacji⁷⁴. [...]

Jest to optymistyczne maksimum tego, co prawdopodobnie da się obecnie zrobić bez wpędzania Harcerstwa w masową konspirację lub rozwiązania organizacji (co jest równoznaczne z zejściem jej wielkich części do podziemia). Tę bez wątpienia żmudną i kosztowną robotę rozpocząć należy od ograniczenia działalności Harcerstwa tylko do tego okresu życia (wieku) młodzieży, w którym najżywiej i najmocniej zachodzą procesy poznawcze, kształtującej światopogląd (15 lat). Górną granicę wieku młodzieży mogącej należeć do ZHP – bezwzględnie przestrzegać⁷⁵.

Od listopada do grudnia 1947 roku frakcja pepeerowska we władzach naczelnych ZHP opracowała Wytyczne kampanii ideologicznej o przebudowę harcerstwa. Głównym uzasadnieniem kampanii był „[...] przeciw badenpowellizmowi jako głównemu kierunkowi uderzenia w harcerstwo”⁷⁶. W dokumencie określono, że „Przebudowa harcerstwa musi się dokonać przez rewizję całości systemu”⁷⁷. Wyznaczono następujące obszary „uderzenia”:

- tradycje historyczne skautingu i harcerstwa;
- założenia ideowopolityczne i społeczne;
- postawy filozoficzne;

z 2 VI 1947 r., K.A.A./OC113. Odpis dokumentu pochodzącego z kancelarii Bolesława Bieruta, opublikowany w czasopiśmie „Morze i Ziemia” z 6–12 XII 1994, „Warszawskie Szare Szeregi. Pismo dla wszystkich kręgów Wista” 1995, nr 3, s. 14.

⁷⁴ Meldunek specjalny nr 034 Szefa II Oddziału GZPW WP płk. Edwarda Braniewskiego o sytuacji w harcerstwie oraz o przebiegu akcji opieki nad obozami harcerskimi, skierowany do władz partyjnych, wojskowych i władz bezpieczeństwa, AAN, KC PPR, 295/VII–142 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 99.

⁷⁵ Meldunek specjalny nr 034 Szefa II Oddziału GZPW WP płk. Edwarda Braniewskiego o sytuacji w harcerstwie oraz o przebiegu akcji opieki nad obozami harcerskimi, skierowany do władz partyjnych, wojskowych i władz bezpieczeństwa, Archiwum GK ZHP, Kolekcja Fotokopii [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 100.

⁷⁶ Plan kampanii o ideologiczną przebudowę harcerstwa, opracowany przez członków frakcji pepeerowskiej we władzach naczelnych Związku Harcerstwa Polskiego, AAN, KC PPR, 295/VII–142 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 115.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 116.

- cele wychowania;
- teorie pedagogiczne, które są bazą wyjściową do metod skautowych;
- strukturę organizacyjną ZHP⁷⁸.

Opracowano plan kampanii ideologicznej, w którym wskazywano, że należy:

1. Zerwać zasłonę ze specyficzności metod harcerskich, co stwarza dotychczas z harcerstwa zamknięty odrębny świat (masonerię) dostępny dla wtajemniczonych.
2. Na płaszczyźnie rewizji metod i form pracy przebudować podstawy ideologiczne w harcerstwie.
3. Wyhartować umysłowo i moralnie bliski zespół ludzi – trzon ideologiczny, zdolny do zerwania kumoterskich więzów, które hamują zróżnicowanie ideologiczne w harcerstwie.
4. Zdemaskować elementy reakcyjne, panujące we władzach naczelnych, które frazesem demokratycznym zasłaniają działalność reakcyjną pedagogiczną i ideologiczną własną, dając jednocześnie oparcie wszelkiemu wsteczniwstwu.
5. Pokazać naszą twórczą działalność teoretyczną i praktyczną w dziedzinie wychowania dla mobilizowania pozytywnej myśli pedagogicznej wokół nas.
6. Odważnym i wyrażanym postanowieniem naszego stanowiska oczyścić obecną niezdrową atmosferę kompromisu i stworzyć linię demarkacyjną między nami a naszymi wrogami⁷⁹.

Plan ten miał być wprowadzany z zastosowaniem następującej taktyki:

1. Związać wokół naszej kampanii ideologicznej zespół instruktorów – członków naszej Partii i sympatyków, postawić jednocześnie wśród nich pracę nad pogłębieniem ideologicznym.
2. Stworzyć klimat dla przebudowy harcerstwa przez zmobilizowanie właściwej postawy ZWM.
3. Tezy zawierające stanowisko nasze w sprawie harcerstwa przedyskutować w małym gronie centralnego aktywu oświatowego naszej Partii, PPS, SL.
4. Publicznie rozpocząć w prasie kampanię artykułami:
 - założenia ideologiczne skautingu i harcerstwa,
 - założenia pedagogiczne metod wychowawczych harcerstwa.

Elementy postępowe i elementy reakcyjne w pracy harcerstwa.

5. Postawić pismo teoretyczne dla instruktorów „Harcerstwo”.
6. Przedyskutować tezy w zespole instruktorów członków obu Partii i sympatyków.
7. Zmontować publiczną dyskusję harcerzy i kilku znanych pedagogów dla rozwinięcia też w różnych pismach: „Odrodzenie”, „Kuźnica”, „Dziś i Jutro”, „Nowiny Literackie”, „Przekrój”, „Trybuna Wolności”. Podstawowy artykuł w „Nowych Drogach” i „Przeglądzie Socjalistycznym”.
8. Wydanie książki – zbioru artykułów – wydanych nakładem Naczelnictwa⁸⁰.

W kolejnych latach 1948–1950 wprowadzono zarysowany powyżej scenariusz.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 116–118.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 119.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 120.

Kodeksy postępowania moralnego

Treść obietnicy zucha nie zmieniała się od 1934 roku.

Przyrzeczenie harcerskie

Już w deklaracji wyrażono „[...] pogląd, że prawdy ideologii współczesnej demokracji winny stać się częścią składową Prawa i Przyrzeczenia harcerskiego [...]” TNRH postanowiła „[...] prowadzić wszelkie prace wychowawcze w duchu prawd ideologii demokracji i nowej rzeczywistości historycznej”⁸¹. Odzwierciedleniem tego kierunku było nowe przyrzeczenie i prawo harcerskie uchwalone 22 stycznia 1945 roku⁸².

Tabela 9. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1945 roku

Treść	Składnik	Zobowiązanie	Czas obowiązywania	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Czas obowiązywania	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Dopowiedzenie	
													Intencja	Wartość
Przyrzekam uroczyście														
całym swym życiem														
dążyć do budowy														
Niepodległej Demokratycznej i Sprawiedliwej Polski														
pracować dla														
Dobra Powszechnego														
postępować														
zawsze														
szlachetnie														
i być posłusznym														
Prawu harcerskiemu														
Tak mi dopomóż														
Bóg														

Źródło: opracowane własne⁸³.

⁸¹ Deklaracja Tymczasowej Rady Harcerskiej z 10 III 1945 r..., *op. cit.*, s. 23.

⁸² O. Fietkiewicz, *Kto i kiedy uchwałił Prawo Lubelskie*, „Harcerstwo” 1984, nr 2. Autor w artykule ujawnia niejasności i braki źródłowe. Stąd też podaję jeszcze jedno źródło potwierdzające wprowadzenie nowej redakcji przyrzeczenia i prawa harcerskiego. Zob. Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r., zatwierdzone Rozkazem Naczelnika Harcerzy L. 4 z dnia 5 III 1945, „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1945, nr 1 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 55.

⁸³ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r..., *op. cit.*, s. 55.

Kolejna redakcja roty przypada na okres powrotu Związku do tradycji przedwojennych i próby usamodzielnienia się ZHP od zewnętrznych wpływów⁸⁴. Tekst został wprowadzony rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 3 z 12 sierpnia 1947 roku⁸⁵. Po raz pierwszy wprowadzono dwa przyrzeczenia: pierwsze dla osób wierzących (przywołujące „Boga”) drugie alternatywne (z „Dobrem Najwyższym”).

Tabela 10. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1947 roku

Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość
Treść obietnicy	Mam szczerą wolę	całym życiem	pełnić służbę	Bogu/Dobru Najwyższemu i Polsce,	nieść chętną pomoc	bliźnim	być posłusznym	prawu harcerskiemu

Źródło: opracowane własne⁸⁶.

⁸⁴ Świadczą o tym chociażby próby kontaktów z E. Osóbką-Morawskim w sprawie odrodzenia harcerstwa. S. Broniewski, A. Kamiński, Z. Zakrzewska w 1946 r. skierowali memoriał do premiera, w którym przedstawili nastroje młodzieży szkolnej i harcerskiej (wraz z próbą ich analizy), wystosowali postulaty dotyczące postępowania władz państwowych w tej sprawie. Apelowali, aby: „1. wychowanie polityczne młodzieży szkolnej i harcerskiej oprzeć na motywach ogólnonarodowych [...] a nie na motywach i tematach partyjno-politycznych [...], 2. kierowanie młodzieży musi spoczywać w rękach ludzi, do których młodzież ma maksymalne zaufanie. Narzucanie kierownictwa z zewnątrz lub wyznaczanie kierownictwa nierespektowanego prowadzi do skutków odwrotnych w stosunku do zamierzonych, 3. młodzież harcerska, wyjątkowo aktywna w walce z okupantem [...] otacza swą wczorajszą przeszłość naturalną atmosferą kultu. Wszelkie poczynania i głosy pomniejszające, lekceważące lub przemilczające tę bojową przeszłość ranią głęboko uczucia młodzieży i powodują poczucie mocnej krzywdy, 4. funkcjonariusze bezpieczeństwa w żadnym razie nie mogą ingerować bezpośrednio w sprawy organizacji młodzieżowych. Wszelkie swe życzenia, poglądy i żądania winny władze bezpieczeństwa kierować nie bezpośrednio do poszczególnych ogniw organizacyjnych, lecz wyłącznie za pośrednictwem Inspektorów Harcerstwa w Kuratoriach, 5. wszystkie organizacje młodzieżowe winny być przez urzędy i instytucje państwowe traktowane równorzędnie”. Urząd Rady Ministrów, Biuro Prezydialne RM, 5/395, AAN [w:] K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 177–181.

⁸⁵ Zob. Wniosek Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej w sprawie prawa i przyrzeczenia harcerskiego 1946 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1947, nr 1–12, s. 9 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 57.

⁸⁶ *Ibidem*.

Prawo zucha i harcerza

Treść prawa zucha nie zmieniła⁸⁷ się od 1934 roku, natomiast prawo harcerskie wydawano wspólnie z przyrzeczeniem (22 stycznia 1945⁸⁸ i 12 sierpnia 1947⁸⁹), które składało się z dziesięciu numerowanych punktów. Można w nich wyróżnić stałe i zmienne wartości (patrz tabela 11).

Tabela 11. Wartości zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w latach 1945–1947

Lp./Rok	1945	1947
1.	Polska Demokratyczna, obowiązki	Polska, obowiązki
2.	wolność, sprawiedliwość, człowiek	Zawisza, słowność
3.	praca, ludzie pracy	lepsy świat, pożyteczność
4.	przyroda	bliźni, harcerz
5.	prawda, słowność	rycerskość, wolność, sprawiedliwość,
6.	karność, opanowanie, pogoda ducha	przyroda
7.	odwaga	dom rodzinny
8.	uczynność, ofiarność	karność, opanowanie, pogoda ducha
9.	oszczędność, gospodarność	gospodarność, oszczędność, ofiarność
10.	szlachetność	czystość

Źródło: opracowane własne⁹⁰.

Przedstawione wartości były afirmowane przez następujące formy zachowań wspólne dla wszystkich tekstów prawa: „służba”, „poznanie”, „go-

⁸⁷ W środowisku harcerskim na kursach i w poradnikach harcerskich, a także w książce L. Dmytrowskiego (*Trzy młodości ruchu zuchowego*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1989, s. 36), autorzy informują, że w 1946 r. ukazało się czwarte wydanie książki A. Kamińskiego, w której wprowadzono nową terminologię i podano nowe teksty Prawa i Obietnicy Zucha. Nie jest to zgodne z prawdą. Zapisy treści obietnicy i prawa zuchowego umieszczone w książce (w 1936 i 1946 r.) są takie same (por. A. Kamiński, *Książka wodza zuchów*, wyd. 2 zm., Na Tropie, Katowice 1936 i A. Kamiński, *Książka wodza zuchów*, wyd. 4, Harcerskie Wydawnictwo „Godziemba”, Warszawa 1946).

⁸⁸ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r. zatwierdzone Rozkazem Naczelnika Harcerzy L. 4 z dnia 5 III 1945, „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” z 1945 r. nr 1 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 61.

⁸⁹ Zob. Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem naczelnictwa ZHP L. 3 z 12 VIII 1947 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1947, nr 1–12 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 62.

⁹⁰ Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r...., op. cit.; Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem naczelnictwa ZHP L. 3 z 12 VIII 1947 r...., op. cit. [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 61, 62.

spodarność”, „spełnianie”, „karność”, „opanowanie”, „pogoda ducha”, „oszczędność”, „miłowanie”, „ofiarność”. Występujące pojedynczo: „nauka”, „obrona” (1945); „czczenie”, „dotrzymywanie”, „odwaga”, „pożyteczność”, „postępowanie”, „praca”, „miłość”, „szacunek” (1947). W obu redakcjach prawa dominują wartości allocentryczne nad egocentrycznymi (patrz tabela 12).

Tabela 12. Wartości allocentryczne i egocentryczne zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w latach 1945–1947

Kolejność punktów prawa harcerskiego	1945		1947	
	Al	EG	Al	EG
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
wspólnych	3		3	
razem	6	7	8	5

Źródło: opracowane własne⁹¹.

W dokumencie sporządzonym dla władz PPR w 1947 roku, który był jednocześnie oceną sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP, zmiany prawa i przyrzeczenia zostały zakwalifikowane do problemów polityczno-wychowawczych.

[...] Prawo i przyrzeczenie przedwojenne zostało rozporządzeniem władz rządowych zmienione przy reaktywowaniu ZHP w końcu grudnia 1944 r. Zmiany wprowadzone wyraziły się usunięciem pojęcia służby Bogu i wprowadzeniem Polski jako demokratycznej.

Nowe prawo i przyrzeczenie stało się niewrażliwym punktem w życiu organizacji odbudowującej się zasadniczo w oparciu o stare przedwojenne i wojenne kadry. Było kamieniem obrazy dla uczuć religijnych i pojęć o autonomii Związku jako organizacji młodzieżowej.

Naczelna Rada Harcerska powołała z instruktorów Komisję Ideologiczną, której zadaniem było sformułowanie na nowo prawa harcerskiego i przyrzeczenia. Z raportów prac Komisji wynika, że najdłuższe boje dyskusyjne toczyły się wokół „miejsca

⁹¹ *Ibidem*.

Boga” w prawie i przyrzeczeniu. Z ostatecznej i uzgodnionej redakcji prawa i przyrzeczenia wynika, że komisja starała się znaleźć wyjście pośrednie [z] biegunowych stanowisk w tej kwestii. W rezultacie w punkcie pierwszym prawa nie wymieniono Boga, ale usunięto określenie Polski demokratycznej.

Formuła brzmi: Harcerz służy Polsce.

W przyrzeczeniu przywrócono przedwojenną redakcję, dopuszczono jednak podwójną formułę dla wierzących i niewierzących, co ma się wyrażać:

... służyć Bogu,

... służyć Dobru Najwyższemu.

Całość sformułowanego prawa jest wynikiem wzajemnych ustępstw grup światopoglądowych⁹².

Naczelnictwo ZHP próbowało jeszcze uregulować sprawy ZHP poprzez zgłoszenie projektu Statutu ZHP, który

[...] przewidywał połączenie organizacji harcerek i harcerzy w jeden Związek, utworzenie funkcji Naczelnika ZHP, przy utrzymaniu prezydium i stanowiska przewodniczącego z ograniczeniem kompetencji na rzecz Naczelnika ZHP. Dwa inne projekty statutu zgłosił przedstawił Główny Zarząd Polityczny WP. Jeden z nich podpisał Janusz Zarzycki [...] Drugi – bez podpisu – zawierał faktyczną likwidację ZHP. Przewidywał utworzenie organizacji pod nazwą „Harcerska Służba Polsce”. Miała ona być podporządkowana Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”⁹³.

Żaden z projektów nie uzyskał akceptacji władz.

Oznaki organizacyjne

Krzyż harcerski

W marcu 1946 roku Naczelnictwo ZHP opublikowało Instrukcję w sprawie krzyża harcerskiego i legitymacji organizacyjnych. W której określono:

Oznaką organizacyjną Związku Harcerstwa Polskiego jest krzyż harcerski, wzorowany na krzyżu „Virtuti Militari”, o ustalonym rysunku [...]. Krzyż harcerski jest własnością Z.H.P.⁹⁴. [...] Naczelnictwo Z. H. P. po uzgodnieniu wzoru krzyża, miniatury krzyża [...] powierzą wyłączne prawo do wydawania (produkowania) tychże G.K. Harcerek dla organizacji żeńskiej i G.K. Harcerzy dla organizacji męskiej. [...] Kupowanie krzyży harcerskich [...] po za wymienionymi źródłami jest wzbronione⁹⁵.

⁹² Ocena sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP..., *op. cit.*, s. 65.

⁹³ A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, *op. cit.*, s. 104.

⁹⁴ Instrukcja w sprawie krzyża harcerskiego i legitymacji organizacyjnych. Załącznik L. 2 do Rozkazu Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4, s. 4 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 29.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 30.

Rozdział IV

Sowietyzacja harcerstwa 1948–1955

Zapisy ustawy z 25 lutego 1948 roku wprowadziły obowiązek powszechnego przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży:

[...] celem włączenia twórczego zapału młodego pokolenia do pracy nad rozwojem sił i bogactwa Narodu oraz celem rozszerzenia systemu wychowania narodowego, przedłużenia kształcenia i wychowania młodzieży poza okres obowiązków szkolnego¹.

Aby kierować bezpośrednio powszechnym przysposobieniem młodzieży, powołano również do życia Powszechną Organizację „Służba Polsce”². Ponadto w celu „[...]ustalenia ogólnych wytycznych powszechnego przysposobienia młodzieży, rozwoju kultury fizycznej i sportu oraz czuwania nad ich wykonaniem”³ utworzono Naczelną Radę dla Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej. Rada – powoływana na wniosek Prezydenta – składała się z 29 członków, w tym 23 z Organizacji Młodzieży TUR, Związku Walki Młodych, Związku Młodzieży Wiejskiej R.P. „Wici”, Związku Młodzieży Demokratycznej, Komisji Centralnej Związków Zawodowych, Związku Samopomocy Chłopskiej, a także z naczelnich organów zrzeszeń sportowych. Wśród kandydatów do rady nie wymieniono przedstawicieli ZHP⁴.

6–7 grudnia 1947 roku odbył się I Ogólnopolski Zjazd Związku Walki Młodych, na którym przemawiała Naczelniczka Harcerki Wiktoria Dewitowa:

Sala, w której dziś obok siebie zabrzmiały hymny wszystkich naszych organizacji ma znaczenie symbolu, zamyka w sobie tę treść, która poruszana była we wszystkich przemówieniach: jedność całej młodzieży w służbie Polsce.

Był już taki czas kiedy to hasło wypełniała najgłębsza treść: Wtedy nie wolno nam było nosić odznak organizacyjnych, lecz odznaką wszystkich najlepszych była broń wymierzona w serce wroga i kartki tajnej gazetki. [...] Przyszłość ta powinna się rozwijać pod znakiem jedności młodzieży. To zadanie podjąć musimy razem. W jego świetle każdy z nas musi patrzeć ponad siebie.

Bo cel jest jeden, ten o którym mówi Wam hymn: „Nasz Wielki wspólny cel”. Związanie wszystkich młodych rąk w świadomym budowaniu wspólnego domu, to właśnie zadanie, które stawiacie przed sobą⁵.

¹ Dz.U. z 1948 r. Nr 12, poz. 90, art. 1.1.

² *Ibidem*, art. 3.2.

³ *Ibidem*, art. 3.1.

⁴ *Ibidem*, art. 6.2.

⁵ Przemówienie Druhny Naczelniczki, „Biuletyn Harcerski” 1947, nr 3, s. 5.

Prace nad formułowaniem programu Harcerskiej Służby Polsce⁶ trwały w stowarzyszeniu od 1947 roku, przy czym wytyczne do dalszej działalności tworzone były według określonego z góry scenariusza przez władze państwowe. Świadczą o tym chociażby zapisy o planowanej konferencji instruktorskiej:

Konferencja będzie bezużyteczna w stosunku do tych, którzy świadomie prowadzą wrogą nam działalność, da im jednak osobność manifestacji tego stanowiska, co w pewnym stopniu ułatwi jakkonieczniejsze decyzje personalne. Aby te wszystkie zadania mogły być spełnione, konferencja odbywać się winna w zamkniętym gronie harcerskim, bez gości i atmosfery przymusu czy skrupowania⁷.

Ostateczną wersję przyszłych działań przyjęła narada komendantek i komendantów (27–29 marca 1948 roku)⁸. Pelagia Lewińska w liście do Biura Politycznego KC PPR, relacjonując przebieg odprawy, pisała:

Odprawa ta, której zadaniem było omówienie centralnego planu akcji letniej w powiązaniu ze Służbą Polsce, może być uważana za początek przełomu w stanowisku poważnej części kadry instruktorskiej Harcerstwa.

Świadczyło o tym przyjęcie trzech referatów (wygłoszonych przez 2 pepeerowców i jedną sympatyczkę), które poddały krytyce założenia wychowawcze i przedstawiony nowy program pracy Harcerstwa – w szczególności nowy typ harcerskich sprawności, powiązanych z rekonstrukcją kraju i wychowaniem ideologicznym (społeczny cel umiejętności, którą nabywam)⁹.

To właśnie wspomniane nowe sprawności Harcerskiej Służby Polsce miały stanowić rolę stymulatorów pracy społecznej, zaproponowano m.in.:

[...] nieprzyjaciół gruzów, radiofonizatorów, przyjaciół zieleńców, przyjaciół lasów, pomoc żniwna, zbieracz ziół, owoców i jagód, walka ze szkodnikami, walka z chwastami, przyjaciel szkoły, szerzyciel kultury, dróżnik, opiekun kolonii, higienista dziecka, przyjaciel chłopca¹⁰.

Sprawności te miały być

[...] dowodem wykonanej dla Polski pracy, dowodem harcerskiego zrozumienia dla potrzeb Ojczyzny i naszego wyrobienia społecznego. Uznanie drużyny zdobędzie nie ten kto najsprawniej chodzi po drzewach, lecz ten – kto najsprawniej młode drzewko

⁶ Wyznaczający stowarzyszeniu cztery główne kierunki działania: 1. odbudowa kraju, 2. las i rola, 3. kultura i oświata, 4. dziecko. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 247.

⁷ Ocena sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP..., op. cit., s. 69.

⁸ M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 246.

⁹ List Sekretarza Generalnego ZHP Pelegii Lewińskiej do Biura Politycznego KC PPR relacjonujący przebieg odprawy Komendantek i Komendantów oraz niektórych funkcyjnych Komend Chorągwi inaugurującej program „Harcerskiej Służby Polsce”, AAN, KC PPR, 295/VII–142 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 122.

¹⁰ A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, op. cit., s. 114.

sadzi; nie ten, kto zarzuci most liniowy, lecz ten – kto zepsuty most naprawi. Pokażaliśmy, że umiemy oddać młode życie za wolność Ojczyzny, teraz pokażemy, że umiemy żyć i pracować, że umiemy walczyć na placu budowy. Harcerska Służba Polsce będzie najpiękniejszą i największą grą harcerską¹¹.

Przy czym Program HSP „[...] przesunął akcent harcerstwa jako »gry« na harcerstwo jako zorganizowaną służbę społeczną”¹². Wiktoria Dewitzowa stwierdziła:

[...] dawne harcerstwo – lansowało ideały odwrotne od życia, nowe ma zamiar kształtować czynną postawę społeczną. Dawne harcerstwo było politycznie nieświadome, swym biernym patriotyzmem aprobując przedwojenne stosunki polityczne; nowe było i jest świadome politycznej roli, jaką bierze na siebie¹³.

Komendanci określili, że celem ZHP jest: wychowanie (dzielnych, prawych i zdolnych do poświęceń ludzi), przygotowanie do służby dla państwa (jego obrony i karność obywatelskiej) oraz rozwijanie rozumienia istoty człowieczeństwa, kultury ogólnoludzkiej konieczności bliskiego współżycia z narodami słowiańskimi oraz demokracjami zachodnimi¹⁴.

Cele te miały być realizowane na podstawie następujących wartości: państwo polskie, prawo i przyrzeczenie harcerskie, altruizm, demokracja, praca, postęp społeczny i naukowy, tolerancja, człowieczeństwo, kultura ogólnoludzka, współżycie z narodami słowiańskimi¹⁵.

W pierwszym numerze „Biuletynu Instruktorskiego ZHP” z 1949 roku redakcja stwierdzała:

Odrzuciliśmy nasze dawne założenia, walczymy o nowa treść harcerstwa, chcemy naszą robotą „przyczynić się do budowy socjalizmu w Polsce”¹⁶.

Również w innym czasopiśmie „Na Tropie” postulowano:

Chcemy, żeby harcerze i harcerki rozumieli dobrze, „że służyć Polsce” i naprawdę „budować lepszy świat” – to znaczy zmienić życie naszego kraju, ofiarne pracować i walczyć o ten nowy porządek, który tworzy się dziś u nas, oraz w zaprzyjaźnionych z nami krajach ZSRR i demokracji ludowej¹⁷.

¹¹ W. Dewitz, *Jaka będzie Harcerska Służba Polsce?*, „Na Tropie” 1948, nr 7; cyt. za: A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, *op. cit.*, s. 114.

¹² *Ibidem*, s. 115.

¹³ R. Furst, „Demokratyzacja” Związku Harcerstwa Polskiego. *Archiwum*, „Harcerstwo” 1965, nr 79, s. 44–45.

¹⁴ Protokół konferencji komendantek i komendantów chorągwi z 18–20 XII 1948 r. [w:] A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce...*, *op. cit.*, s. 95.

¹⁵ Uchwała konferencji komendantek i komendantów chorągwi z 20 XII 1948 r. [w:] A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce...*, *op. cit.*, s. 95.

¹⁶ *Od redakcji*, „Biuletyn Instruktorski Związku Harcerstwa Polskiego” 1949, nr 1, s. 1.

¹⁷ *Najważniejsza odprawa*, „Na Tropie” 1949, nr 21, s. 2.

W „Biuletynie Harcerskim” z lutego 1948 roku zamieszczono wyniki ankiety Organizacji Harcerów przeprowadzonej w czasie Akcji Kształcenia Hufcowych, w wyniku których:

[...] doszliśmy do wniosku, że praca naszych drużyn jest zbyt mało związana z życiem, że treścią jej jest albo „przerabianie stopni” tak, że niewiele z tego pożytku i wtedy drużyna martwi się, że nie ma czasu na służbę, albo odwrotnie – drużyna pochłonięta jakąś robotą konkretną – narzeka, że nie ma czasu na „harcerstwo”.

Jak zrobić, żeby nie było tych rozbieżności, żeby pracę naszych drużyn związać z użytecznym działaniem, z życiem, a nie stracić nic z „harcerstwa”, przeciwnie, wzbogacić nasze metody pracy i możliwości oddziaływania na młodzież?

Chcemy, **aby treścią pracy harcerskiej drużyny stała się służba**. Żeby wokół tego tematu centralizowała się praca. Chcemy zdobywane stopnie i sprawności wiązać z użytecznym działaniem¹⁸.

Na Ogólnopolskiej Odprawie Instruktoerek i Instruktorów (27–29 marca 1948 roku) przyjęto również rezolucję następującej treści:

Instruktorzy i Instruktorzy harcerscy, zebrani na odprawie Komendantek i Komendantów Chorągwi, obradującej nad służbą dla odbudowującej się Polski, czują się głęboko dotknięci treścią listu Papieża do biskupów niemieckich.

Tragiczny los Polski w okresie okupacji został w tym liście jakby zapomniany a przedmiotem troski stał się naród, który przez nikogo obiektywnie patrzącego na sprawę nie może być zwolniony z odpowiedzialności za zbrodnie, jakich ofiarą padło 6 milionów Polaków.

Przemilczenie tej prawdy traktować musimy nie tylko jako brak obiektywizmu, ale jako wyraźne uprzywilejowanie naszych wczorajszych ciemiężycieli.

Naród Polski nie kieruje się żądzą odwetu.

Wbrew treści listu wysiedlenie ludności niemieckiej przeprowadzone zostało w warunkach przewidzianych prawem w sposób zorganizowany i humanitarny, w przeciwieństwie do masowych zbrodni przesiedleńczych, popełnionych przez Niemców na ludności polskiej na obszarach Pomorza, Śląska, Zamojszczyzny, Wielkopolski i Warszawy. Wysiedlenie zostało dokonane jako akt sprawiedliwości dziejowej, przywracający Polsce Jej dawne ziemie, do których gwarantuje nam prawo przeszłość historyczna, wytrwała postawa miejscowej ludności, ciężkie ofiary poniesione przez Polskę w ostatniej wojnie i wkład twórczej pracy całego społeczeństwa w okresie po wyzwoleniu.

Ganicę na Odrze i Nysie uważamy nie tylko za konieczny warunek lepszej przyszłości Polski, ale także za gwarancję pokoju dla wszystkich narodów Europy.

Wystąpienie Papieża godzi nie tylko w najżywotniejsze interesy, lecz także w poczucie sprawiedliwości całego naszego narodu. Zmuszeni jesteśmy uważać je za przejaw wrogiej Polsce polityki i stojąc na stanowisku nienaruszalności naszej granicy na Odrze

¹⁸ *Prace Drużyny. Z materiałów programowych Akcji Kształcenia Hufcowych. Ankieta Organizacji Harcerów, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 2, s. 4.*

i Nysie, w odpowiedzi na krzywdzący list Papieża całym wysiłkiem naszym i powierzonej nam młodzieży gruntować będziemy siłę Polski na Ziemiach Odzyskanych¹⁹.

Po konferencji z 27–29 marca 1948 roku Instruktorzy i instruktorzy ZHP w telegramie do prezydenta pisali:

[...] zgłaszamy na ręce Pierwszego Obywatela Rzeczypospolitej Polskiej pełną gotowość wychowania powierzonej młodzieży na świadomych i twórczych obywateli Polski Ludowej. Rozumiejąc, że zadanie to dokonywane być może tylko w oparciu o metody wychowawcze odpowiadające naszym założeniom ustrojowym, dokonujemy zasadniczej przebudowy naszej pracy, przyjmując za jej podstawę pożyteczną, świadomą, zespołowo podejmowaną HSP²⁰.

Na spotkaniu (przedstawiciele ZHP z Prezydentem) promującym program Harcerskiej Służby Polsce (1 kwietnia 1948 roku) Bolesław Bierut stwierdził, że

Wasze zadanie to budzenie głębokiej miłości ojczyzny, gotowości do ofiarnej „służby” i pracy dla kraju i narodu. Polskę dziś można i trzeba kochać nie tylko jako kraj rodzinny, trzeba ją kochać za wielki wysiłek pracy w budowaniu lepszej przyszłości dla wszystkich, za godną walkę o pokój na świecie.

Harcerki i harcerze, w których budzą się pierwsze zainteresowania społeczne, powinni prawdę o Polsce widzieć w prostych a wielkich sprawach, w odbudowie kraju, trudzie ofiarnej pracy tysięcy rąk... Bezspornych osiągnięć Polski wystarczy, aby młodzież związać głęboko z jej życiem i pracą. Pracą samej młodzieży jest nauka szkolna. Zdobywanie wiedzy, do przyszłej, pożytecznej służby dla narodu.

Harcerstwo powinno współdziałać ze szkołą, ożywiać naukę praktycznym działaniem. Wiązać czynnie młodzież z tym, o czym się uczy.

Przywiązuje dużą wagę do Waszej pracy – mówił Pan Prezydent – i mam przekonanie, że wchodzicie na dobrą drogę, którą trzeba iść dalej...²¹.

Miała to być droga, jak pisał Władysław Kosiński, „[...] czynnego i świadomego patriotyzmu”²².

Po wizycie u prezydenta Naczelnik ZHP wydał rozkaz, w którym wskazywał następujące drogowskazy na przyszłość:

[...] będziemy się starali coraz lepiej rozumieć treść Nowej Polski, żeby nasza młodzież kochała ją podwójnie: za to, że jest Ojczyzną i za to, że powołała do budowania własnym wysiłkiem innej niż dotąd, lepszej przyszłości całego narodu, że jest Polską Ludową. Będziemy ją kochać, rozumiejąc, że w trudzie pracy spełnia najbardziej twórcze dążenia naszej historii, że prowadząc naród nową drogą, toruje ją dla

¹⁹ *Centralny dom młodzieży „Drogi”* 1948, nr 5–6, s. 111.

²⁰ Telegram Ogólnopolskiej Odprawy Komendantek i Komendantów Chorągwi do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. AGK ZHP [w:] A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, op. cit., s. 115.

²¹ *U Pierwszego Obywatela Rzeczypospolitej*, „Na Tropie” 1948, nr 7, s. 2.

²² W. Kosiński, *Założenia ideowo-wychowawcze akcji letniej*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 8, s. 1.

innych, wnosząc swój twórczy dorobek do budowy lepszego świata, szczęścia i pokoju dla wszystkich ludów. Tej Polsce służymy, wiedząc, że swój rozwój opiera na osiągnięciach wiedzy²³.

Akcja letnia w 1948 roku była skoncentrowana na wypełnianiu haseł HSP:

Założeniem wychowawczym tegorocznych obozów harcerskich jest podejmowanie zespołowych prac przez młodzież w ramach potrzeb państwa. W porozumieniu z czynnikami fachowymi określone zostały kierunki i zakres prac, leżących w możliwościach młodzieży 11–16 lat²⁴.

Wyróżniono następujące rodzaje prac:

Prace w polu i w lesie: (pomoc w uprawie, walka ze szkodnikami).

Praca w odbudowie: (opieka nad drogami, urządzenie zieleńców, boisk, uprzątnięcie gruzu itp.).

Prace oświatowo-kulturalne: (Świetlice, pokazy artystyczne, douczanie dzieci, akcja biblioteczna, radiofonizacja itp.).

Służba dziecku i pomoc sanitarna: Organizacje gier i zabaw, pomoc w dziecińcach wiejskich, koloniach itp. Propaganda higieny i profilaktyki, patrole sanitarne, lotne ambulatoria itp. Zależnie od potrzeb lokalnych wyznaczono tereny obozowania, tworząc w ten sposób ogólnopolski Plan Harcerskiej Służby Polsce, który ma być wypełniony przez wszystkie obozujące chorągwie przy czym norma pracy dziennej nie powinna przekroczyć 3 godzin²⁵.

Celem wychowawczym podejmowanych działań było

[...] powiązanie młodzieży z całością problemów Nowej Polski przez czynny świadomy udział w jej życiu i wysiłku dorosłego społeczeństwa.

Równolegle do pełnionej pracy harcerki i harcerze zdobywać powinni znajomość zagadnień z nią związanych, świadomość miejsca i roli podejmowanego zadania w całokształcie spraw kraju. W ten sposób obóz stać się powinien pogłębieniem i przeżyciem wiedzy o Polsce współczesnej zdobywany w szkole żywej wiedzy społeczno-politycznej. Dużą wagę przywiązuje się do wiadomości fachowych opartych o ścisłą naukową podstawę²⁶.

80 tys. harcerek i harcerzy zorganizowało 249 ambulatoriów dla ludności i 100 przedszkoli wiejskich. Oczyszczało ponad 1000 ha lasów, porządkowało 8 tys. kwadratowych pasów przeciwpożarowych, zasypywało kilometry odpadów, pomagało w żniwach, w odbudowie szkół wiejskich, remontach linii łączności i dróg, budowie mostów, radiofonizacji i elektryfikacji wsi²⁷.

²³ Rozkaz Naczelnika ZHP z 2 kwietnia 1948 r. AGK ZHP [w:] A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, op. cit., s. 116–117.

²⁴ *Wychowawcze założenia obozów harcerskich*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 8, s. 6.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ „Biuletyn Instruktorski Związku Harcerstwa Polskiego” 1949, nr 1 oraz M. Haykowski, *Miedzy odbudową a odrodzeniem 1944–1956* [s.n.: s.l.], s. 12.

Jednocześnie z harcerską akcją letnią w 1948 roku we Wrocławiu odbył się Kongres Jedności Młodzieży Polskiej. Powołano na nim Związek Młodzieży Polskiej – ZMP, który według założeń miał być „[...] szeroką, bezpartyjną, samodzielną, ludowo-demokratyczną organizacją pracującą i uczącą się młodzieży wiejskiej i miejskiej”²⁸. W jej skład weszły takie organizacje, jak: Związek Walki Młodych, Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, Związek Młodzieży Wiejskiej, **Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”**, Związek Młodzieży Demokratycznej. To właśnie z nimi Naczelnictwo ZHP miało porozumienie o współpracy²⁹. Z kolei ZHP uczestniczył w kongresie, jednak chcąc zachować niezależność, nie wszedł w skład powstającego ZMP.

W próbach współpracy ZHP nie ograniczał się tylko i wyłącznie do organizacji Polskich.

5 października 1945 roku NZHP³⁰ postanowiło „[...] nawiązać kontakt z Międzynarodowym Biurem Skautowym i wprowadzić ZHP do międzynarodowego ruchu skautowego”³¹ (rozmowy na ten temat trwały do 1947 roku, kiedy to MBS jako warunek wstępny postawiło ZHP wyraźne odcięcie się od jakiegokolwiek linii politycznej). Stowarzyszenie zerwało rozmowy³², jednak jeszcze w tym samym roku Uczestnicy Konferencji Programowej ZHP

[...] pomni niedawnych okrucieństw i zbrodni dokonanych przez Niemców na narodzie polskim, wyrażają głębokie oburzenie z powodu zaproszenia na Jamboree Pokoju skautów niemieckich przy jednoczesnym pominięciu ZHP pomimo jego olbrzymiego wkładu w walkę o wolność, sprawiedliwość i pokój na świecie³³.

W 1946 roku³⁴ Międzynarodowe Biuro Skautek uznało, że Organizacja Harcerek jest nadal jej członkiem³⁵. W kwietniu 1949 roku władze ZHP przesyłały do Międzynarodowego Biura Skautek rezygnację z członkostwa w ruchu skautowym³⁶.

²⁸ Sprawozdanie z obrad Kongresu, „Razem do Pracy. Miesięcznik Instrukcyjny ZMP” 1948, nr 1 [w:] A. Kiewicz, *Z dziejów ZHP...*, op. cit., s. 122.

²⁹ Zob. 8 V 1945 r. Naczelnictwo umiejscowiło „[...] harcerstwa w ruchu młodzieży polskiej”. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 236.

³⁰ Harcerzy.

³¹ Zob. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 236.

³² *Ibidem*.

³³ Konferencja programowa w Warszawie..., op. cit., s. 1–2.

³⁴ Pomijam w publikacji wątek działalności Związku Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju. ZHP pgK w 1946 r. na Ogólnym Zjeździe w Enghein „[...] na tle kolejnej okupacji Polski, potwierdził potrzebę dalszej działalności ZHP pgK- działalność jako organizacja wychowawcza, niepodległościowa i w tym zakresie współpracująca z władzami na emigracji, reprezentującymi interesu Narodu i Państwa Polskiego”. Naczelna Rada Harcerska, Sprawozdanie Przewodniczącego Związku Harcerstwa Polskiego, 1990 r., sygn. 29, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

³⁵ Zob. A. Zawadzka, op. cit., s. 368.

³⁶ *Ibidem*, s. 379.

Przerwanie rozmów z Międzynarodowym Biurem Skautów i rezygnacja ze Światowego Związku Skautek było skutkiem dyskusji dotyczącej zagadnień skautowskich, którą przeprowadzono w stowarzyszeniu. Instruktorzy i instruktorzy zebrani na odprawie komendantek i komendantów chorągwi w Warszawie (18–20 grudnia 1948 roku) stwierdzili, że:

[...] Naród polski wszedł na drogę rozwoju socjalistycznego. Na tę drogę weszła nasza organizacja, po której dążymy równym krokiem z ZMP [...]. [...] wychowanie skautowe, którego częścią było harcerstwo, zrodziło się w ustroju kapitalistycznym i jako typowy jego wytwór wiązało młodzież z grupami przeciwstawiającymi się postępowi społecznemu w Polsce, wzmacniając elementy nacjonalistyczne i reakcyjne. My, instruktorzy, wychowawcy najmłodszego pokolenia, budującego socjalistyczną Polskę, zrywamy z wszystkimi pozostałościami wychowania skautowego i harcerskiego, które są odbiciem ustroju kapitalistycznego i chcemy nową robotę harcerską oprzeć na zasadach wychowania socjalistycznego³⁷.

Uchwalona na odprawie komendantek i komendantów chorągwi rezolucja w sprawie zerwania z pozostałościami wychowania skautowego w harcerstwie została podana do wiadomości członków ZHP jako ogólne wytyczne ideowo-wychowawcze Związku rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 2 z 20 grudnia 1948 roku.

W maju 1948 roku w „Biuletynie Harcerskim” opublikowano podstawy prac nad przebudową stopni i sprawności harcerskich:

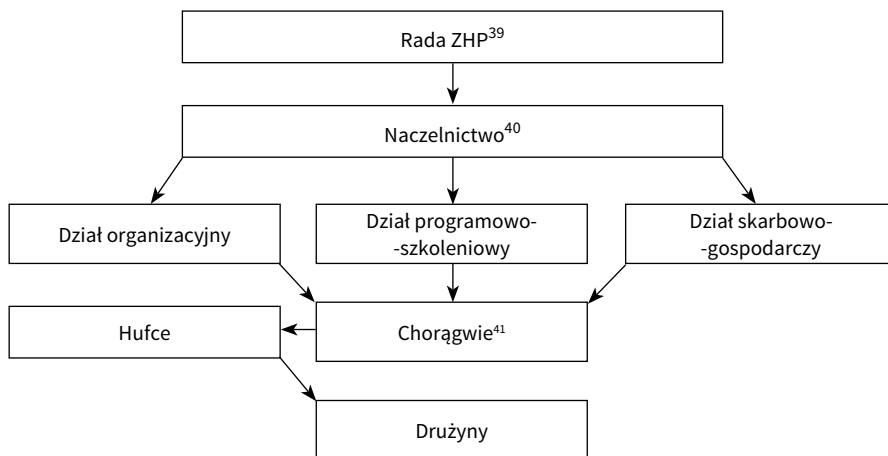
- a) względy techniczne – jesteśmy zacofani w materiale w wyniku wojny,
- b) względy natury wychowawczej – opieramy naszą działalność na pracy – a nie czynie – jak w dawnej metodyce i ideologii,
- c) względy ideologiczno-polityczne. Mamy wprowadzić młodzież w *całkowicie nowy świat* będący rezultatem reform społeczno-politycznych. Rzeczy pozostały te same, ale *stosunki między ludźmi* uległy całkowitemu przeobrażeniu. Na czym ta nowość polega. 1) człowiek przestaje być obiektem historii – staje się jej twórcą, 2) wytyczną tej twórczości staje się planowa budowa życia ludzi we wszystkich ich społecznych powiązaniach, 3) tylko głęboka pojęta ogólna i fachowa wiedza może nam wyznaczyć konkretne kierunki działania. Miejsce jakie zajmują stopnie w ich obecnej postaci w pracy drużyn i stosunek młodzieży do nich potwierdza słuszność naszej oceny³⁸.

Jesienią 1948 roku rozpoczął się proces scalania obu organizacji: harcerek i harcerzy. 1 września połączono obie Główne Kwatery i utworzono Naczelnictwo i Radę Związku.

³⁷ Uchwała konferencji komendantek i komendantów chorągwi z 20 XII 1948 r..., *op. cit.*, s. 95 oraz *Na nowej drodze*, „Biuletyn Instruktorski Związku Harcerstwa Polskiego” 1949, nr 1, s. 2.

³⁸ *Podstawy prac nad przebudową stopni harcerskich*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 7, s. 3.

Schemat 11. Struktura władz w latach 1948–1949

Źródło: opracowanie własne⁴².

W styczniu 1949 roku Naczelnictwo dokonało następnej reorganizacji. Wobec zdekompletowania Rady, Naczelnictwo uznało się za najwyższą władzę Związku:

Wspólnie powziętą uchwałą Główne Kwatery Harcerek i Harcerzy oraz Naczelnictwo połączyły się tworząc nową władzę Naczelną Związku Harcerstwa Polskiego. Władzy tej nadano nazwę „NACZELNICTWO”⁴³.

Zaprezentowana samokrytyka dotychczasowego wychowania harcerskiego, skautowego i wyznaczenie nowych kierunków oddziaływania nie zmniejszyła ataków zewnętrznych na działania organizacji. Na III Plenum ZG ZMP (10–11 stycznia 1949 roku) wygłoszono referat „Walka o nowe harcerstwo”, w którym stwierdzono, że skauting chciał

[...] w oderwaniu od narodu zamknąć w indiańskim wigwamie 17–18 letnich młodych ludzi. [...] Skauting jest najlepszym sługą imperializmu, skauting wychowuje chłopców i dziewczęta w duchu reakcyjnym i nacjonalistycznym. Skauting jest

³⁹ Zadaniem Rady miało być „[...] konfrontowanie pracy Naczelnictwa z pracą w terenie w drodze sprawozdań, konferencji, dyskusji i krytyki pracy Naczelnictwa i terenu”. Zob. Rozkaz Naczelnictwa ZHP z 1 X 1948 r.

⁴⁰ Do kompetencji Naczelnictwa należało kierowanie całokształtem prac ZHP i podejmowanie decyzji o zasadniczych sprawach w zakresie prac programowych, organizacyjnych i gospodarczych. Zob. J. Kwiek, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1950. Powstanie, rozwój, likwidacja*, Adam Marszałek, Toruń 1995, s. 113.

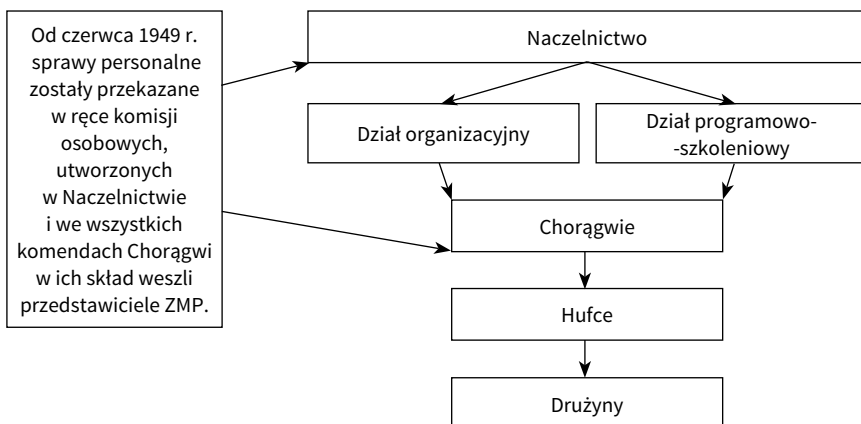
⁴¹ Od października 1948 r. trwała akcja ograniczenia liczby chorągwi i hufców.

⁴² Zob. J. Kwiek, *op. cit.*

⁴³ *U nas*, „Na Tropie” 1949, nr 21, s. 14.

wrogi postępowi społecznemu zarówno ze swej imperialistycznej treści, jak i reakcyjnej metody wychowawczej⁴⁴.

Schemat 12. Struktura władz w latach 1949–1951

Źródło: opracowanie własne⁴⁵.

Postulowano, aby powiązać ściśle nowe harcerstwo z ZMP:

Harcerstwo ideologicznie i organizacyjnie winno być związane z ZMP. [...] wyraźnie określamy charakter harcerstwa jako masowej, bezpartyjnej organizacji dla chłopców i dziewcząt w wielu szkoły podstawowej, w wieku harcerskim, dlatego właśnie będziemy ściśle tej granicy wieku przestrzegać. Dlatego właśnie będziemy w pełni realizować ścisły związek Harcerstwa z ZMP⁴⁶.

Wyznaczono zadania ZMP na odcinku harcerskim: „Na ZMP leży główny ciężar odpowiedzialności za przebudowę i dalszą pracę ZHP – naszego młodszego brata”⁴⁷, a także wskazano dwa podstawowe obowiązki:

1. poczucie odpowiedzialności za Harcerstwo – za nasze ludowe Harcerstwo i walka o nie. ponieważ „reakcja będzie walczyć zawzięcie o każdą drużynę, o każdego harcerza. [...] Każde ogniwo ZMP jest odpowiedzialne za swój odcinek harcerski – to znaczy że musi harcerstwo na swoim terenie znać na wylot, kierować jego pracą ideologiczną poprzez ZMP-owców – komendantki i instruktorów ZHP, pomagać mu w pracy wychowawczej, troszczyć się o warunki pracy⁴⁸.

⁴⁴ Referat Przewodniczącego Zarządu Głównego ZMP Janusza Zarzyckiego „ZMP w walce o harcerstwo”, wygłoszony na III Plenum ZG ZMP [w:] „Pokolenie” 1949, nr 5, s. 7–10. Zob. też K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 143–145.

⁴⁵ Zob. J. Kwiek, op. cit.

⁴⁶ Referat Przewodniczącego Zarządu Głównego ZMP Janusza Zarzyckiego..., op. cit., s. 155.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 157.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 157–158.

2. to położenie specjalnego nacisku na sprawy kadry instruktorskiej. Organizacja nasza będzie musiała dostarczyć wielkiej ilości kandydatów na instruktorów harcerskich do wielkiej wiosenno-letniej akcji szkoleniowej⁴⁹.

Stwierdzono, że

[...] najlepsi aktywiści z naszego aparatu pójdą do ZHP, bo postawienie Harcerstwa na drogę demokratycznego rozwoju to najbardziej odpowiednie zadanie ZMP. Walka o harcerstwo, o nowe ludowe harcerstwo, to sztandarowe zadanie Związku Młodzieży Polskiej na 1949 rok⁵⁰.

Zadanie to ZMP sformalizował w instrukcji w sprawie form współdziałania z ZHP. Określała ona, że terenem pracy ZHP jest szkoła podstawowa, a młodzież starszą należy zgodnie z ustawą (z lutego 1948 roku) przekazać do Służby Polsce. W ZHP mogła pozostać tylko w rolach funkcyjnych⁵¹.

Nową drogę harcerstwa podsumowała P. Lewińska w publikacji *Walka o nowe harcerstwo*:

Zaczątkiem nowego wychowania były nasze obozy wakacyjne 1948 roku, na których po raz pierwszy została zerwana tradycja „puszczaństwa”. Dając młodzieży całkowite warunki odprężenia po trudach szkolnych wprowadziliśmy zarazem element planowanej i celowej pracy. Realizowany program był daleki od doskonałości. Wypełniali go instruktorzy starego pokroju, przeciągnięci tradycjami baden-powellizmu i wszelką mistyką. [...] Śmieszne i niewłaściwe są zarzuty kół reakcyjnych, usiłujących porównać nasze obozy nowego typu do smutnej pamięci sanacyjnych i hitlerowskich obozów pacy. Trzeba było widzieć entuzjazm młodzieży, słyszeć wypowiedzi harcerzy i harcerek: „To są inne obozy, spędzamy czas inaczej niż dawniej. Ale to są obozy dobre, bo widzimy, że jesteśmy potrzebni i przydatni do czegoś, bo czujemy własną wartość”.

Z przeprowadzonej ankiety wynika, że 96% uczestników i uczestniczek ocenia zeszłoroczne obozy jako lepsze i ciekawsze niż dawne. Młodzież jest zdrowa i dobra, tylko trzeba wyzwolić ją z niezdrowego wyjałowionego systemu⁵².

⁴⁹ *Ibidem*, s. 158.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Instrukcja Zarządu Głównego ZMP dla Zarządów Wojewódzkich i Powiatowych ZMP w sprawie form współdziałania z ZHP, Archiwum GK ZHP, Kolekcja Naczelnictwa 17/4 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 159.

⁵² P. Lewińska, *Walka o nowe harcerstwo*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 30–31. Zob. też *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 46–47.

Kodeksy postępowania moralnego

Zmiana przyrzeczenia i prawa harcerskiego opracowana i zatwierdzona przez zespół ZHP i ZMP (25 maja 1950 roku⁵³) była jednym z kolejnych elementów, mających ułatwić przekształcenia lub zlikwidowanie ZHP.

Tabela 13. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1950 roku⁵⁴

Składnik	Zobowiązanie	Zewnętrzna kontrola społeczna	Forma afirmacji	Wartość	Zobowiązanie	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Czas obowiązywania	Forma afirmacji	Wartość
Treść	Przyrzekam uroczystie	wobec kolegów i narodu polskiego	uczyć się i pracować dla	Dobra Ojczyzny i sprawy socjalizmu	Przyrzekam	wiernie przestrzegać	prawa harcerskiego,	całym sercem	zawsze i wszędzie	służyć	Polsce Ludowej

Dziesięciopunktowe prawo harcerskie zostało przeredagowane na dziewięć nienumerowanych pozycji.

Tabela 14. Wartości zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w 1950 roku

1950 r.
Polska Ludowa
pokój i wolność narodów
praca, ludzie pracy
nauka
przyroda, gospodarność
praca, obrona kraju
koleżeństwo
honor organizacji
praca w szeregach ZMP

⁵³ Zob. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 252 oraz Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie, „Świat Młodych” 1950, nr 21–22.

⁵⁴ Tabele od 13 do 15 opracowano na podstawie M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 252 oraz Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie, „Świat Młodych” 1950, nr 21–22.

Przedstawione wartości były afirmowane przez następujące formy zachowań wspólne dla wszystkich tekstów prawa z lat 1945–1950: „służba”, „poznanie”, „gospodarność”. Pozostałe występują w redakcjach: „praca”, „miłość”, „szacunek” (1947 i 1950); „nauka”, „obrona” (1945 i 1950); „walka”, „koleżeństwo”, „dbanie”, „przygotowanie” (1950). Dominują wartości allocentryczne nad egocentrycznymi (patrz tabela 15).

Tabela 15. Wartości allocentryczne i egocentryczne zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w 1950 roku

Allocentryczne i egocentryczne	1950	
	Al	EG
wspólnych	2	
razem	8	3

Oznaki organizacyjne

Konferencja Instruktorów Zuchowych (17–18 lipca 1945 roku) wystąpiła do NZHP z prośbą o zmianę odznaki zuchowej wilczka. Uczestnicy kursu stwierdzili, że przeniesiono go do Polski z Anglii i nie ma to nic wspólnego z charakterem polskiego ruchu⁵⁵. 25 czerwca 1949 roku rozkazem Naczelnika wprowadzono nową oznakę organizacji zuchów (patrz ilustracja 6).

⁵⁵ Zob. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 14.

Ilustracja 6. Oznaka organizacyjna zuchów

Odnakę stanowił metalowy, emaliowany znaczek, na którym znajdowała się główka białego orła i żółta tarcza wschodzącego słońca na niebieskim tle. Podstawą był prostokąt barwy czerwonej z napisem „ZUCH”; orzeł symbolizował dzielność i odwagę, słońce – pogodę, radość życia, gotowość służenia ludziom; napis „ZUCH” oznaczał przynależność do ZHP⁵⁶

Źródło: Odznaki zuchowe, nr 4 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 556 (s. 9 wkładki).

1 czerwca 1950 roku⁵⁷ Naczelnictwo postanowiło wprowadzić nową oznakę organizacyjną wzorowaną na znaczku ZMP (patrz ilustracja 7). Równocześnie wycofano krzyże harcerskie, lilijki oraz wszystkie artykuły zawierające dotychczasowe emblematy harcerskie⁵⁸.

Ilustracja 7. Oznaka organizacyjna ZHP z 1950 roku

Płomień otoczony kołem zębatym i kłosem (w kolorze miedzi) zwieńczony biało-czerwoną flagą, na dole u podstawy płomienia napis „CZUWAJ” (miedziany napis na czerwonym tle). Symbolika odznaki:

- płomień – idea rewolucyjna (zaczepnięta z odznaki ZMW RP „Wici”),
- koło zębate i kłos-sojusz robotniczo-chłopski (zaczepnięta z symboliki ZWM),
- flaga polska- idee narodowe,
- czuwaj-hasło pozdrowienia organizacyjnego⁵⁹.

Źródło: Klamry pasów harcerskich, nr 4 [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 556 (s. 8 wkładki).

Oznaką przynależności do organizacji była czerwona chusta harcerska i znaczek zwany pospolicie Czuwajką. Odświętnym, obowiązującym strojem harcerskim była biała bluza i ciemna spódniczka lub spodenki. Funkcyjni nosili oznaki swych funkcji na lewym rękawie. Drużynowy: trzy czerwone paski, zastępowy i członkowie rady drużyn dwa paski, ogniowy jeden pasek⁶⁰.

⁵⁶ O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 302. W powyższym cytacie zmieniono czas czasowników na przeszły.

⁵⁷ Zob. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 252.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit.

⁶⁰ Zob. *Organizacja harcerska w latach 1950–1956*, „Na Tropie” w XLV Rocznice Ruchu harcerskiego, Fabryka Samochodów Ciężarowych im. Feliksa Dzierżyńskiego w Starachowicach (jednodniówka z okazji XLV-lecia hufca starachowickiego), Starachowice 1960, s. 28.

Hymn

Zmieniono również hymn ZHP na Hymn Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej:

Naprzód młodzieży świata

1. Naprzód młodzieży świata,
nas braterski połączył dziś marsz.
Groźne przeminą lata
hej, kto młody,
pójdź z nami i walcz!
Na łądzie i na wodzie,
Na wschodzie, na zachodzie,
w marszu po szczęście,
pokój i radość
zgodnie nasz dźwięczy krok.

Ref. Nie zna granic, ni kordonów pieśni zew,
pieśni zew, pieśni zew.
Więc śpiewajmy, nie zamilknie wolny śpiew,
wolny śpiew, wolny śpiew!
Przez cały czas słowa pieśni tej niech niesie
wiatr!
Nie zamilknie, nie ucichnie wolny śpiew,
wolny śpiew, wolny śpiew!

2. Znamy warkot granatów,
w ogniu walki byliśmy nie raz,
przelanej krwi szkarłatem
w bitwie sojusz pisaliśmy nasz.

3. Każdy, kto wolność kocha,
niechaj zasilą pochód!
Szczęście narodów,
jutro świetlane –
to naszych sprawa rąk.

4. Młode uderza serce:
dość na świecie bezprawia! Już dość!
Hej tam! Wzniescie proporce!
Naprzód, młodzi! Dziś młodzież ma głos!
Znowu przeszłości mary
światu grożą pożarem.
Dalej, kto młody,
łącz do pochodu
i wołaj: z wojną precz!⁶¹

Zawołanie

Pozdrowienie „Czuwaj” zastąpiono zwrotem „[...] w nauce, w pracy, w walce Czuwaj”⁶².

W wyniku „Analizy sytuacji na odcinku kadr w ZHP” poczynionej pod koniec grudnia 1949 roku sformułowano cel

[...] zasadniczego rozwiązania sytuacji na odcinku kadry w ZHP, która powinna ulec zasadniczym przeobrażeniom, należy przeprowadzić organizacyjne zespolenie harcerstwa ze Związkiem Młodzieży Polskiej, włączając dotychczasowe organy kierownicze harcerstwa (Naczelnictwo, Kom[andy] Chorągwi i Hufce) do odpowiednich Zarządów ZMP. Sprawa ta zupełnie dojrzała i potwierdza to między innymi cały szereg wypowiedzi prezydentów ZW ZMP.

⁶¹ Z. Waśniewski, J. Kaszycki, *To idzie młodość. Śpiewnik jednogłosowy*, PWM, Kraków 1962, s. 17–19.

⁶² J. Kwiek, *op. cit.*, s. 118.

Do czasu połączenia organizacyjnego należy przeprowadzić prace uzdrowienia kadry instruktorskiej celem włączenia się w aparat ZMP.

W tym celu najważniejszy jest systematyczny dopływ kadry ze Szkół Organizacyjnych ZMP oraz stała opieka polityczna i kadrowa Zarządów ZMP nad instancjami harcerskimi⁶³.

W 1950 roku stowarzyszenie określiło w instrukcji, że jest

[...] masową dobrowolną ideowo-wychowawczą organizacją dziecięcą, opierającą swoją pracę na samorządnym kolektywie dziecięcym, jest niezbędnym dopełnieniem działalności szkoły w socjalistycznym wychowaniu najmłodszego pokolenia⁶⁴.

Za główne zadanie aktywności organizacji uznano powołanie dzieci do świadomego czynnego udziału w życiu całego narodu⁶⁵, a także uświadamianie im, że „[...] nauka szkolna jest ich pierwszym obowiązkiem patriotycznym⁶⁶”. Organizacja ma natomiast pomóc „[...] w uzyskaniu właściwej postawy moralnej i twórczego stosunku uczniów do obowiązków szkolnych⁶⁷”. W tym roku ostatecznie postanowiono zlikwidować odrębność organizacyjną ZHP. W czasie posiedzenia poszerzonego Zespołu Partyjnego Naczelnictwa ZHP (14 czerwca 1950 roku) dyskutowano ostatnie „[...] osiągnięcia harcerstwa wraz z brakami pracy będącymi wynikiem błędów ujawnionych w ocenie Biura Politycznego”⁶⁸.

Do osiągnięć zaliczono m.in.:

1. [...] wyraźne oblicze polityczne jako organizacja wychowująca dzieci w myśl założeń socjalizmu pod kierownictwem ZMP i Partii.
Dużym osiągnięciem jest sformułowanie i wprowadzenie w życie nowego prawa.
2. Wprowadzone nowe programy [...].
Dużym dorobkiem jest zapoczątkowanie nowych wypróbowanych w Zw[iązku] Radzieckim form pracy w postaci Ośrodków Metodycznych [...].
3. [...] przemiany na odcinku kadry harcerskiej. Stanowią ją w ogromnej większości ZMP-owcy. Przeprowadzona selekcja zmieniła oblicze polityczne kadry, doprowadziła również do poprawy w jej składzie społecznym.
4. [...] wzrost liczbowy w ZHP z 180 tys. na 700 tys.
5. Wyniki 1 maja, postawa dzieci w akcji nowego prawa i przyrzeczenia [...].

⁶³ Analiza sytuacji kadrowej w Związku Harcerstwa Polskiego oraz zmian w składzie korpusu instruktorskiego, sporządzona prawdopodobnie w Naczelnictwie ZHP, Archiwum GK ZHP, Naczelnictwo 5/27 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 167.

⁶⁴ Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie wprowadzenia Instrukcji o organizacji Harcerstwa w szkołach ogólnokształcących, 1950 r., Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, nr 17, 1950 r., poz. 220 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 51.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Sprawozdanie z posiedzenia poszerzonego składu Zespołu Partyjnego Naczelnictwa ZHP, poświęconego omówieniu wniosków z krytycznej oceny pracy ZHP dokonanej przez Biuro Polityczne KC PZPR, Archiwum GK ZHP, Wydział Harcerski ZG ZMP, 89 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, op. cit., s. 178.

6. Przebudowa harcerstwa, nowa treść pracy dzieci podniosła znaczenie i autorytet organizacji [...].
7. Szereg ogniw terenowych ma w swojej pracy samodzielny dorobek programowy i organizacyjny, mogący służyć jako podstawa wniosków dla całej organizacji jak łączyć pracę ZMP i ZHP w jedną całość⁶⁹.

Wyróżniono zasadnicze braki, „[...] widoczne w świetle krytyki Biura Politycznego⁷⁰:

1. Oderwanie od walki klasowej miało miejsce na odcinku harcerskim w większym jeszcze stopniu niż w całej organizacji ZMP-owskiej. [...]
2. Kierownictwo harcerstwa pracowało w oderwaniu od ZG ZMP. [...]
3. [...] harcerstwu daleko jeszcze do właściwego umasowienia. [...]
4. [...] programowa, polityczno-wychowawcza praca Naczelnictwa ma poważne błędy. Po generalnej rozprawie z ideologią skautingu nie przeprowadzono ostatecznej likwidacji jego pozostałości w formach organizacyjnych i metodach pracy. [...]
5. Poważnym błędem władz centralnych ZHP jest fałszywy system kierowania pracą organizacji. Naczelnictwo pracuje w oderwaniu od terenu, nie zna jego potrzeb, nie wykorzystuje doświadczeń. [...]
6. Błędy te i braki wiążą się ściśle ze stylem pracy w samym Naczelnictwie, który jest sprzeczny z wszelkimi zasadami socjalistycznej organizacji pracy. Naczelnictwo nie widziało swych kierowniczych zadań we właściwej skali.
7. [...] Praca programowa organizowana była w sposób zaściankowy, bez inicjowania zadań i ustawiania do pracy na rzecz organizacji fachowych (jak Radio, Nasza Księgarnia) i społecznych: Związek Nauczycielstwa, PCK, Liga Lotnicza. [...]

Wymienione braki mają swoje zasadnicze źródło w niewłaściwym klasowo i politycznie składzie zespołu Naczelnictwa i aparatu organizacji, w braku głębokiej pracy ideologicznej i wynikającej stąd nieumiejętności wyciągnięcia wniosków na odcinek dziecięcy z ogólnych procesów zachodzących w kraju. Drugim podstawowym źródłem braków w pracy organizacyjnej jest ciągle jeszcze utrzymująca się odrębność ZHP i ZMP⁷¹.

We wnioskach podsumowujących dyskusję stwierdzono, że należy:

1. Wiązać coraz pełniej dzieci z walką klasową, ukazywać im klasowy sens nauki, wiązać naukę z akcjami politycznymi. Wyznaczać zadania programowe według linii Partii i planów ZMP (walka z analfabetyzmem, pomoc techniczna środowisku itp.) [...]
2. Włączyć odcinek harcerski w całość prac ZMP. [...]
6. W pracy posługiwać się bogatym doświadczeniem Komsomołu w kierowaniu organizacją pionierską, bezpośrednią pomocą odpowiednich instancji i współdziałaniem fachowców. [...]
7. W walce o nowe kadry dla organizacji dziecięcej rozpocząć planową ofensywę na odcinku liceów pedagogicznych i wśród nauczycieli. Kierować najlepszych

⁶⁹ *Ibidem*, s. 178–181.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 181.

⁷¹ *Ibidem*, s. 181–184.

aktywistów ZMP do zawodu nauczycielskiego. Zdobyć aktywistów robotniczych do pracy na odcinku dziecięcym⁷².

2 sierpnia 1950 roku Plenum Rady Naczelnej ZMP podjęło uchwałę, która

[...] nakazywała Zarządowi Głównemu ZMP przygotowanie wcielenia do końca bieżącego roku autonomicznej dotąd organizacji Związku Akademickiej Młodzieży Polskiej do ZMP oraz włączenie aparatu etatowego ZHP do aparatu Zarządów ZMP-owskich na wszystkich szczeblach⁷³.

W zapisach projektu uchwały z września 1950 roku⁷⁴ stwierdzono:

Objęcie pełnego kierownictwa harcerstwem przez Związek Młodzieży Polskiej jest koniecznym warunkiem dalszego masowego rozwoju naszej organizacji dziecięcej, powiązania jej pracy z zadaniami walki klasowej, jakie przed całą młodzieżą stawia Partia, oraz wzbogacenia treści i form zajęć dziecięcych⁷⁵.

Ustalono następujący tok pracy:

1. Przygotowanie organizacyjne do likwidacji odrębności aparatu i pewnego objęcia kierownictwa harcerstwem przez ZMP połączyć należy z szeroką akcją zapoznającą całą organizację z pracą harcerstwa i zadaniami ZMP na tym odcinku oraz popularyzującą dorobek Komsomołu w kierowaniu Pionierem.
2. W toku prac przygotowawczych należy wytypować i przygotować najlepszych aktywistów ZMP dla zasilenia obsad Wydz[iałów] Harcerskich wszystkich instancji oraz zapewnienia kadry nowym drużynom harcerskim. Równocześnie wyznaczyć należy najlepsze koła do objęcia opieki nad poszczególnymi drużynami w terenie.
3. Przygotowanie organizacyjne i kadrowe na szczeblu centralnym w terenie zakończyć należy w terminie do dnia 15 X br.
4. Formalna likwidacja aparatu harcerskiego w centrali nastąpi po Plenum ZG ZMP ustalającym zadania ZMP w pracy wśród dzieci⁷⁶.

Zmiany w jawnie działającym ruchu harcerskim spowodowały nową falę podejmowania działań konspiracyjnych, w tym przez harcerki i harcerzy. Świadczą o tym wspomnienia jednej z członkiń Trójek (dziewczęcej organizacji konspiracyjnej powstałej w Lublinie):

[...] Mnie rozsadzała energia, czułam wielką potrzebę jakiegoś działania, brakowało mi bardzo pracy harcerskiej, którą zakończyłam jesienią 1949 r. wraz ze zmianą założeń ideologicznych i nazwy ZHP na Organizacja Harcerska⁷⁷.

⁷² K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 184–185.

⁷³ AAN, ZG ZMP, Stenogram posiedzenia plenum RN ZMP, 2 VIII 1950 r. oraz Projekt uchwały Prezydium Zarządu Głównego ZMP, O kierownictwie ZMP organizacją harcerską, AAN, ZG ZMP, 451/V–31 [w:] K. Persak, *Komuniści...*, *op. cit.*, s. 187.

⁷⁴ Nie udało się odnaleźć protokołu potwierdzającego uchwalenie.

⁷⁵ Projekt uchwały Prezydium Zarządu Głównego ZMP, *op. cit.*, s. 186.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 187–188.

⁷⁷ Niniejszy fragment pochodzi z maszynopisu relacji Danuty Rynkowskiej-Strzeleckiej. Zob. E. Rzeczkowska, *Lubelskie „Trójki”...*, *op. cit.*, s. 114.

[...] ustaliliśmy, że naszym pierwszym obowiązkiem jest nauka, ze szczególnym uwzględnieniem historii Polski i literatury polskiej, a więc przedmiotów najbardziej fałszowanych. W tym celu należałoby dotrzeć do obiektywnych, źródłowych materiałów, m.in. podręczników, przedwojennych i książek historycznych poważnych autorów. Należało także, choć indywidualnie przeciwstawić się propagandzie radzieckiej poprzez bojkot filmów, pracy i piosenek radzieckich⁷⁸.

W tajnym informatorze *O nielegalnych i antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956* Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Biuro C zauważono:

Po rozwiązaniu w 1949 r., Związku Harcerstwa Polskiego i utworzeniu w jego miejsce Organizacji Harcerskiej (OH) szereg działaczy z b. ZHP nie chcąc uznać tej reorganizacji i odejść od niechlubnych tradycji kultywowanych w ZHP, nawiązuje kontakt z działającymi w podziemiu „Szarymi Szeregami”.

Najwięcej do pracy konspiracyjnej przeszło harcerzy z komendy poznańskiej [...], dolnośląskiej [...] i białostockiej [...]. W Warszawie w latach 1948–51 działała „Tajna Warszawska Komenda ZHP”.

Celem nielegalnego harcerstwa było rozwijanie walki z wpływami sił socjalistycznych, zwłaszcza na odcinku wychowania młodzieży.

Organizacje harcerskie działające nielegalnie świadomie nawiązywały do koncepcji politycznych armii Krajowej, a następnie org. „Wolność i Niezawisłość”⁷⁹.

20 stycznia 1951 roku uchwałą Rady Naczelnej ZMP komendy wojewódzkie ZHP przekształcono w wydziały harcerskie zarządów wojewódzkich, a komendy powiatowe w referaty harcerskie zarządów powiatowych ZMP. W taki oto sposób przestało istnieć ZHP, a na jego miejsce powołano Organizację Harcerską Związku Młodzieży Polskiej⁸⁰.

Podstawowymi założeniami ideowymi i programowymi Organizacji Harcerskiej było:

[...] wychowanie w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu, dobra nauka jako podstawowy obowiązek harcerza, przygotowanie harcerzy do wstąpienia do ZMP. Podkreślano wzorowanie się na Organizacji Pionierskiej w Związku Radzieckim, określono, że OH jest organizacją dziecięcą będącą przeciwieństwem harcerstwa skautowego. [...] wśród wzorów osobowych wymieniono m.in. Pawlika Morozowa; [...] jako główne zadania wyliczono m.in. uczenie nienawiści do wroga, a także demaskowanie reakcyjnej roli kleru⁸¹.

Dewitzowa wskazywała następujące zasadnicze cele:

[...] przygotowanie do czynnego, świadomego udziału w budownictwie socjalizmu, wychowanie harcerzy na radosnych bojowników pięknego jutra komunistów⁸².

⁷⁸ *Ibidem*, s. 115.

⁷⁹ *Informator o nielegalnych i antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych...*, op. cit., s. 49.

⁸⁰ Zob. M. Haykowski, *Materiały do chronologii...*, op. cit., s. 253.

⁸¹ Z. Zakrzewska, *Przyczynek do historii Organizacji Harcerskiej ZHP – przemiany założeń ideowo-programowych i poglądów jej działaczy*, Archiwum GK, Muzeum Harcerstwa w Warszawie, s. 3.

⁸² *Ibidem*, s. 9.

Sugerowano, że społeczną postawę harcerza powinno cechować:

[...] stawianie interesu społecznego ponad swój własny, wrażliwość na krzywdę i gotowość do walki z nią, życzliwość dla ludzi, gotowość pomocy innym, umiłowanie prawdy, przejawianie odwagi w walce o prawdę, aktywność w przekształcaniu swojego otoczenia⁸³.

Organizacja Harcerska funkcjonowała w oparciu o

[...] drużyny, zastępy, ogniwa. Praca w drużynach skupiała się przede wszystkim wokół różnych świąt państwowych i rocznic i była ściśle powiązana z pracą szkoły. Na szeroką skalę wprowadzono prace w rozmaitych kółkach zainteresowań: przyrodniczych, fizycznych, modelarskich. Stosowano również dodatkowe lekcje dla harcerzy posiadających słabe wyniki w nauce⁸⁴.

Co ciekawe, w sprawie zlikwidowania ZHP nie podjęto żadnych decyzji prawnych. Zgodnie z rozporządzeniem z dnia 27 października 1932 roku – Prawo o stowarzyszeniach, rozdz. IV art. 55 i 56 ZHP funkcjonowało jako stowarzyszenie wyższej użyteczności publicznej i

[...] gdyby straciło rację bytu, Rada Ministrów na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych postawiony w porozumieniu z zainteresowanym i Ministrami zadecyduje o jego rozwiązaniu. W tym przypadku Minister Spraw Wewnętrznych wyznacza likwidatora(ów) stowarzyszenia [...]⁸⁵.

Żadne z tych działań nie zostało przeprowadzone.

Działalność II konspiracji trwała nadal, a władze państwowe oprócz represji w postaci zatrzymań, przesłuchań, wyroków więzienia próbowały również przez autorytet dawnych instruktorów harcerskich wpływać na osoby niepodporządkowane władzy. W 1953 roku Julia Bristygierowa, dyrektor departamentu w Ministerstwie Bezpieczeństwa, zaprosiła na spotkanie Zofię Zakrzewską, Leona Marszałka i Kazimierza Koźniewskiego, celem wykorzystania tych osób do zbierania podpisów sygnatariuszy wśród byłych instruktorek i instruktorów harcerskich pod listem Do byłych instruktorów/rek, działaczy/czek oraz członków byłego Związku Harcerstwa Polskiego⁸⁶.

W liście czytamy:

Niżej podpisani działacze Frontu Narodowego, byli instruktorzy byłego Związku Harcerstwa Polskiego, zwracamy się do was w sprawie głęboko nas obchodzącej.

⁸³ Z. Zakrzewska, *op. cit.*, s. 19.

⁸⁴ Zob. Organizacja harcerska w latach 1950–1956, *op. cit.*, s. 28.

⁸⁵ Dz.U. z 1932 r. Nr 94, poz. 808 oraz *Prawo o stowarzyszeniach z komentarzem*, Warszawa 1933.

⁸⁶ List podpisały następujące osoby: L. Marszałek, Z. Zakrzewska, K. Koźniewski, M. Fiedler, J. Gronostajska, M. Krynicka, A. Kleszczewska, J. Kret, J. Sosnowski, W. Sczygieł, B. Tkaczukowa. Zob. M. Pionk, *op. cit.*, s. 111–115 oraz *List z 1953, znalezione w szufladzie*, „Harcerstwo” 1993, nr 3, s. 34–36.

W ciągu ostatnich kilkunastu miesięcy opinia publiczna zaalarmowana została procesami, w których na ławie oskarżonych zasiedli młodzi chłopcy a niekiedy i młode dziewczęta. Ci młodzi ludzie dokonywali kradzieży, rabunków, nawet morderstw w ramach jakichś band konspiracyjnych organizowanych w celu walki z istniejącym w Polsce Ludowej porządkiem społeczno-politycznym.

Te przestępstwa pospolite wyrosły na gruncie cynizmu, oportunistów, demoralizacji, jaką dziś daje się zauważyć w pewnych grupach młodego pokolenia. Dla nas – dla instruktorów b. ZHP – szczególnie niepokojącym jest fakt, że zarówno w tych procesach, jak i wśród owych grup zdemoralizowanej młodzieży, raz po raz występuje „harcerstwo”. [...] Okazuje się, że pewne grupki młodzieży konspiracyjnej dziś przeciw Polsce wykorzystywane są przez siły międzynarodowe, których celem jest wyrwania nam Ziemi odzyskanych i rozpętanie nowej wojny – że one właśnie przybierają chętnie nazwę „Harcerstwo”, [...] Agenci wroga starają się tak zatruć naszą młodzież, by stać się ona mogła ośrodkiem zdrady antynarodowej i przeciwpolskiej dywersji. Z zagranicy idą na ten cel stosowne kwoty pieniężne i temu służy przemysłany system „łowienia” młodzieży.

Jednym ze sposobów, za pomocą których wciąga się młodzież do tajnych band, jest posługiwanie się ideologią i tradycją harcerską. Tą ideologią i tą tradycją, która ukształtowała naszą młodość. Nasze dawne przyrzeczenie „służby Polsce” dziś jest z całą perfidią wykorzystywane przeciwko zdrowiu moralnemu pewnych grup polskiego młodego pokolenia, tych grup – powiedzmy to otwarcie – które żyją jeszcze ciągle w legendzie harcerskiej w uroku dawnego Harcerstwa, które z Harcerstwa przejęły uwielbienie awanturniczego wyczynu, bez zagłębienia społecznego czy narodowego sensu takiej „wielkiej gry”, takiej „wielkiej przygody”. Z bólem dowiadaliśmy się o tym, że lekturą młodocianych bandytów są „Kamienie na szaniec”, książka, z której nauczyli się wielbić jedynie konspiracyjny wyczyn, a nie nauczyli się istotnych narodowych społecznych powodów naszej walki z hitlerowskim najeźdźcą. W naszej harcerskiej organizacji mówiliśmy młodzieży o patriotyzmie, ale nie wiązaliśmy go ze społeczną treścią pojęcia Ojczyzny. [...]

W całej Polsce mieszkają byli instruktorzy harcerscy, byli działacze naszej dawnej organizacji. Iluż to rodziców należało do Harcerstwa i było starszymi harcerzami: tysiące i tysiące z nich znajdują się na /samodzielnych/ odpowiedzialnych stanowiskach w aparacie państwowym gospodarczym i szkolnym. Mają oni wpływ na młodzież, na wychowawców, na rodziców. Wzywam ich, by w chwili gdy amnestia skierowała na normalną drogę życia wielu młodych ludzi, a jawny rozkład zbrodniczego podziemia obnaża jego zdradziecką rolę, stanęli oni do czynnej walki o wyrwanie spod wrogich wpływów tych grup i jednostek młodzieży, które padły ofiarą agentów wroga. Wzywamy, by wszyscy byli harcerze, uczciwie i do końca przemysłali straszliwe rezultaty wychowawczego oportunistów, by zrozumieli, że tradycja jednostronnie i bezkrytycznie dziś przekazywana może dla tej młodzieży mieć skutki zgubne [...]⁸⁷.

Według relacji z 1993 roku K. Koźniewskiego:

Bristygierowa poinformowała nas, że bezpieczeństwo aresztowało w województwach zachodnich pewną grupę młodych ludzi, dawnych harcerzy, którzy organizowali

⁸⁷ M. Pionk, *op. cit.*, s. 111–114 oraz List z 1953, *op. cit.*, s. 34–36.

konspiracyjne harcerstwo. Tym młodym grożą procesy i kary. Władze gotowe są tych represji nie uruchamiać, młodych wypuścić na wolność, pod warunkiem, iż możliwie liczna i reprezentacyjna grupa dawnych instruktorów ZHP, wówczas już nie istniejącego od 1950 roku, opublikuje oświadczenie wyrażające troskę o szkody, jakie tego rodzaju nielegalna działalność przynosi młodzieży i państwu, wiążąc to oczywiście z pewną próbą analizy politycznej dawnego ZHP. W wyniku dłuższej rozmowy zgodziliśmy się, że należy to uczynić⁸⁸.

W tym samym roku Z. Zakrzewska w swoich wspomnieniach zaznaczała, że:

Jako współorganizatorka rozmawiałam wówczas z siedmiorgiem spośród sygnatariuszy listu. Nie spotkałam się – przyznam, z pewnym zaskoczeniem – z żadnymi wątpliwościami. A przecież wyboru moich rozmówców (raczej rozmówczyń) dokonywałam sama, nie informując uprzednio nikogo, z kim będę rozmawiać. Świadomie tworzyłam warunki, w których odmowa nie stanowiła żadnego ryzyka, pozostawiała by nieznana władzom⁸⁹.

Inaczej sytuację opisywał S. Broniewski:

1. Dziesięć podpisanych osób to przeważnie wybitni i zasłużeni działacze Harcerstwa z okresu niepodległości i wojny. Nie można właściwie wymienić ich bez informacji, że znaleźli się, gdy im ten list przedstawiano do podpisu, w poczuciu całkowitego zagrożenia i wymuszającego podpis szantażu. Znane były daleko idące represje osobiste, naciski na rodziny, przekreślenie możliwości właściwego działania zawodowego. Dla większości z podpisanych ten podpis był wielkim przeżyciem.
2. Szczególnie mocno należy podkreślić przeżycie jednego z podpisanych wspianego harcmistrza Józefa Kreta, długoletniego więźnia „Oświęcimia”, który wezwany do podpisania odkładał decyzję, zwracał się o radę do innych (również podpisanych) przyjaciół. Wreszcie któryś z nich namówił go, aby podpisał – przecież pod przymusem nie ma to znaczenia. Podpisał i do końca życia gorąco tego żałował.
3. Niezbędne jest także wspomnieć o tych, którzy się nie złamali, którzy rozumiejąc ponoszone ryzyko ostro odmówili agitującemu. Należy wymienić dwie [...] Wanda Opęchowska i Aleksander Kamiński [...] ⁹⁰.

Jak podkreślił Stanisław Broniewski, celem listu, który nie został rozpowszechniony w szerszym gronie, było „[...] łamanie charakterów tych wybitnych instruktorów przez podpisy pod krytyką wychowania harcerskiego przedwojennego i wojennego”⁹¹.

Inne instytucje, takie jak np. KGB i ich krajowe odpowiedniki, również starały się inwigilować środowisko harcerzy. Powstały zespoły, komórki, referaty na różnych szczeblach Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Należy

⁸⁸ List K. Koźniewskiego, „Harcerstwo” 1993, nr 3, s. 39.

⁸⁹ List Z. Zakrzewskiej, „Harcerstwo” 1993, nr 3, s. 38.

⁹⁰ S. Broniewski, *W sprawie listu z 1953 roku*, „Harcerstwo” 1993, nr 3, s. 37.

⁹¹ Przemówienie Naczelnika Szarych Szeregów hm. S. Broniewskiego, *op. cit.*, s. 62–63

pamiętać, że zachowały się szczątkowe materiały źródłowe z tamtych lat⁹², zatem narracja dotycząca tego czasu ma charakter fragmentaryczny. Jednym z przykładów takich materiałów jest poufny okólnik z Komitetu Centralnego PPR w sprawie współpracy, a raczej nadzoru partii nad ZHP. Czytamy w nim m.in.:

Jako czołowe, bojowe zagadnienie na obecnym etapie, partia nasza stawia sprawy oświatowo-wychowawcze, a zatem i młodzieżowe. Obecny nasz wysiłek, po przełamaniu trudności gospodarczych, kieruje się na podniesienie uświadczenia politycznego szerokich mas społeczeństwa i uwolnienie ich spod wpływów kulturerii mieszczańskiej. Partia nasza skupia również uwagę na Związku Harcerstwa Polskiego, która jako organizacja dziecięca, ideowo-wychowawcza, obejmująca młodzież od lat 7 do 16, winna stać się przez nasze z nią współdziałanie, czynnikiem pobudzającym młodzieżowe fundamenty demokracji i ważnym elementem jedności ruchu młodzieżowego w Polsce.

Naszym zadaniem jest wyprzeć reakcję ze wszystkich zakamarków psychiki ludzkiej. Terenem, na którym szczególnie zagnieżdżyła się reakcja, budująca sobie bastion – jest harcerstwo. Likwidacja tego zjawiska nie może nastąpić środkami administracyjnymi, trzeba przeprowadzić szeroką walkę ideologiczną. Walkę tę można wygrać pracując czynnie na rzecz harcerstwa, w którym jest poważna ilość wychowawców o intencjach demokratycznych, którym należy pomóc w znalezieniu własnej słusznej drogi. W harcerstwie grupują się ludzie wartościowi, którzy są do zdobycia, obok takich, którzy prowadzą świadomą reakcyjną robotę i muszą być bezwzględnie od wpływu na młodzież wyeliminowani⁹³.

Jak stwierdza Marcin Kapusta,

Początkowo cała struktura ZHP została poddana jej kontroli [bezpieki – K.M.]. Przede wszystkim zbierano informacje o władzach harcerskich szebla wojewódzkiego, ale również interesowano się sytuacją w poszczególnych drużynach. Aparat represji rejestrował nawet wypowiedzi i zachowania poszczególnych harcerzy⁹⁴.

Czego przykładem może być doniesienie z obozu harcerskiego:

Podczas obozu tematy wrogie państwu nie były poruszane. Opiekunem HSP hufca w Tucholi był Karnowski Bernard, nauczyciel u ktorego również nie dało się zauważyć wrogiej działalności. Osoby niepożądane do obozu nie przybyły⁹⁵.

⁹² Trzeba wziąć pod uwagę kwestię mieszczczenia materiałów źródłowych przez bezpiekę, ale również subiektywny charakter materiałów wypracowanych przez agentury i informatorów, co może prowadzić do przekłamań.

⁹³ Teczka Wydziału Oświaty, Organizacje Młodzieżowe, sygn. 195, XII-75, AAN, KC PZPR [w:] L.S. Szuba, *op. cit.*, s. 28.

⁹⁴ M. Kapusta, *Inwigilacja Krakowskiego środowiska harcerskiego przez aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1956. Rekonesans badawczy* [w:] M. Wierzbicki (red.), *Studia z dziejów harcerstwa 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009, s. 13.

⁹⁵ Agenturalne doniesienie (informacyjne), IPN, By 069/356 [w:] L.S. Szuba, *op. cit.*, s. 134.

W tajnej instrukcji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 1947 roku czytamy:

Wobec zachwaszczenia ZHP przez elementy reakcyjne lub wręcz bandyckie należy przedsięwziąć akcję mającą na celu oczyszczenie ZHP od tych elementów. W żadnym wypadku nie należy dopuszczać do tego, by praca wychowawcza wśród młodzieży była prowadzona przez osoby wrogie demokracji. Należy opracować charakterystyki członków komend Chorągwi i komendantów Hufców na Waszym terenie. Charakterystyki te poparte odpowiednimi materiałami winny być przesłane do dnia [...] ⁹⁶.

Po 1950 roku bezpieczeństwa

[...] zajmowała się głównie rozpoznawaniem i likwidacją konspiracyjnych organizacji harcerskich, oraz inwigilowaniem środowisk skupiających dawnych harcerzy, których traktowano jako potencjalnych inspiratorów „wrogiej roboty” wśród młodzieży. Ważnym elementem tej pracy było agenturalne rozpracowywanie dawnych instruktorów oraz werbowanie spośród nich osobowych źródeł informacji. Po roku 1956 [...] organy bezpieczeństwa ukierunkowały się na monitorowanie sytuacji w [...] odradzającym się harcerstwie. Inwigilowano instruktorów, którzy włączyli się w reaktywowanie organizacji ⁹⁷.

Kagiebowskie czy esbedzkie służby korzystały z „usług” różnych współpracowników, których autor broszury *KGB kontra ZHP* sklasyfikował w następujący sposób:

1. Etatowi funkcjonariusze (agenci) wszelkiego rodzaju komórek antyharcerskich lub okresowo do nich oddelegowani. Wielu z nich pełniło najrozmaitsze funkcje w ZHP w różny sposób maskując swoją właściwą profesję. [...]
2. Tajni współpracownicy [...] którzy przeważnie podpisali zobowiązania donosielskie.
 - a) TW „Nawróceni”
To przede wszystkim karierowicze, którzy niegdyś afiszowali się ze swą wrogością do komunistycznego reżimu, byli nawet w antykomunistycznej konspiracji (np. WIN), a następnie po aresztowaniu i krótkiej „perswazji” ochoczo i z pełnym oddaniem pełnili swój zdradziecki proceder [...]. Następnie wchodzili do partii, stawali się tzw. osobami zaufania (OZ) i wchodząc do tzw. nomenklatury robili błyskawiczne kariery jako dyrektorzy wielkich spółdzielni, profesorowie i kierownicy instytutów naukowych lub szybko awansowali w wojsku. Działali też w stronnictwach i stowarzyszeniach satelickich PZPR.
 - b) TW „Przymuszeni”
[...] deklaracje podpisywali pod przymusem. W początkowym okresie przedpaździernikowych „błędów i wypaczeń” deklaracje współpracy wymuszano wymyślnymi torturami fizycznymi i psychicznymi z reguły stosując tzw. konwejer polegający na pozbawianiu snu przez wiele godzin w czasie przesłucha-

⁹⁶ Instrukcja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 15 II 1947 r. [w:] L.S. Szuba, *op. cit.*, s. 217.

⁹⁷ L.S. Szuba, *op. cit.*, s. 13.

nia. Zawsze pozyskiwano współpracowników szantażem. Grożono mianowicie ujawnieniem skłonności homoseksualnych lub afer finansowych, których, niestety nigdy w harcerstwie nie brakowało. [...] Wśród „przymuszonych” byli też nader często tacy, którzy wprawdzie zobowiązanie podpisali, robili jednak wszystko aby SB się od nich odczepiła. [...].

c) „Starzy Przyjaciele”

[...] przysługuje starszym agentom komunistycznym. [...] wielu z nich pochodziło z dawnych kresów wschodnich. Wszyscy oni byli i są ideowo związani z komunizmem lub, [...] z ruchami i ugrupowaniami lewicowymi. Cechowała ich też niezachwiana wiara w Związek Sowiecki i jego rolę w umacnianiu „socjalizmu”. W PRL wchodzili do bardzo wysokiej nomenklatury. Mimo tego cieszyli się często uznaniem naszych instruktorów, którzy widzieli w nich ludzi rozsądnych i ideowych. [...]

„Uczynne Matolki”

Podobnie jak w poprzednich przypadkach „matolków” możemy odpowiednio uszeregować:

„Matolek Naiwny”

Przeważnie był to dobry uczciwy instruktor, silnie uczuciowo związany z harcerstwem, a duchowo z Kościołem, wierzący równocześnie w dobrą wolę swych nomenklaturowych, partyjnych przełożonych. Wierzył, że „z tymi ludźmi można mimo wszystko współpracować”. [...], choć orientował się, że są to wyrachowani aparatczycy przeszkoleni w Sowietach. Taki niewątpliwie sympatyczny druh mówił zawsze prawdę i to co myślał („bo ja się ich nie bałem”). W związku z tym był pod czujną opieką komórek antyharcerskich.

„Matolek Przebiegły”

Taki druh doskonale zdawał sobie sprawę z rzeczywistości, utrzymywał jednak nader poprawne stosunki z aparatczykami i kapusiami starając się równocześnie nie demaskować przed nimi ze swych poglądów. [...] Ponieważ utrzymanie tajemnicy jest przez dłuższy czas bardzo trudne, nasz „przebiegły” zawsze coś tam łapał, niekiedy „poniosły go nerwy” lub coś wygadali jego podkomendni, no i trafił pod szczególną opieką wiadomego „aparatu”. [...]

„Matolek Kombatant”

Kombatant był to często stary harcerz z tzw. prowincji, często bez zawodu „cywilnego”. Kochał mundur instruktorski typu oficerskiego (Führeruniform) i uwielbiał wszelkiego rodzaju odznaczenia, których mu władza ludowa nie szczędziła. Często był faktycznie w Szarych Szeregach lub AK, ale niekiedy sam tworzył swoją kombatancką legendę. Dla zachowania pozycji, swej legendy i munduru był gotów wstąpić do wszelkich partii i organizacji, jak i podpisywać wszelkie apele i deklaracje. Dla władzy był bardzo przydatny, bo dekoracyjny i posłuszny. Intellektualnie niedorozwinięty, ale w gruncie rzeczy oddany całą duszą harcerstwu na swój naiwny sposób.

„Matolek Karierowicz”

Osobnik cyniczny, wyrachowany, czasem również „kombatant”, nastawiony na zrobienie poprzez harcerstwo kariery i na wejście do nomenklatury. Ludzie ci

traktowali stanowiska w ZHP jedynie jako etap w karierze np. naukowej czy dyplomatycznej. Byli w związku z tym całkowicie posłuszni i dyspozycyjni. Byli to niekiedy „starzy przyjaciele”, czasami, niestety, z piękną okupacyjną przeszłością.

„Matolek Charyzmatyczny”

Do tej najwyższej i szacownej klasy można zaliczyć wybitnych instruktorów, którzy uwierzyli, że tylko dzięki ich obecności może się zmienić całe ZHP. Są to niejako „nawii” najwyższej klasy, mogący poszczycić się autentyczną, wspaniałą przeszłością szaroszerogową lub akowską. [...] Tworzą oni od dłuższego czasu tarczę ochronną dla całej rzeszy byłych aparatczyków i konfidentów różnej maści, uniemożliwiających faktyczne odrodzenie Związku [...] ⁹⁸.

Jak sugeruje autor wspomnianej broszury, władze ZHP od lat 1956 do 2000 roku pełnili współpracownicy i/lub osoby, które ukończyły specjalne kursy organizowane przez KGB pod kryptonimem szkolenia kadry kierowniczej w zakonspirowanym ośrodku w Białowieży.

I tak, każdorazowy naczelnik był prawie automatycznie członkiem Komitetu Centralnego PZPR. W zasadzie musiał to być prawdziwy harcerz, ale już całkowicie własnego chowu. Z reguły przechodził szkolenie w ZSSR, niby w Komsomole, faktycznie zaś kontrolowane przez KGB. [...]

Jeżeli sam naczelnik nie był funkcjonariuszem bezpieczeństwa, to miał w swym najbliższym otoczeniu przydzielonego agenta. Miał też w swym ponad miarę rozbudowanym urzędzie licznych TW na etatach szoferów, telefonistek czy sekretarek.

Podobnie przedstawiały się struktury władzy w Komendzie Chorągwi. Tu komendant był członkiem Komitetu Wojewódzkiego PZPR i był również szkolony w Sowietach ⁹⁹.

Autor wspomina również o rekrutowaniu wśród harcerzy kandydatów na tzw. szkolenia janczarów:

Już w latach sześćdziesiątych reżymowe władze ZHP postanowiły szkolić harcerzy dla przyszłej kadry służb specjalnych. [...] Próby te nie zawsze kończyły się powodzeniem. Przecież sławni „Walterowcy” Jacka Kuronia, rekrutujący się w dużej mierze z dzieci bonzów partyjnych, przeszli niespodziewanie do opozycji [...]. Z harcerstwa, nawet z faktycznie dobrych drużyn, wychodziło jednak wielu późniejszych esbeków. Przypomnijmy, że cyniczni i zimni mordercy ks. Jerzego Popiełuszki przeszli przez harcerstwo ¹⁰⁰.

Autor powołuje się m.in. na artykuły z „Gazety Wyborczej” dotyczące Adama Hempela. To właśnie w nich opisywano organizację w latach 1983–1988 tajnej bojówki młodzieży

⁹⁸ *KGB kontra ZHP*, s. 7–12, sygn. 668. Materiały dotyczące Harcerstwa – ZHP (ankiety, relacje, wspomnienia, korespondencje), AAN Akta Tomasza Strzembosza, Zespół nr 2189.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 13–14.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 15.

[...] którą wykorzystywano do prowokacji w demonstracjach „Solidarności”. [...] Bojówka ściśle współpracowała z jednostką ORMO [...]. Jednostka składała się z młodych ludzi (20–25 lat), wywodzących się z marginesu społecznego. Ale byli w niej też chłopcy 16-letni.

Współpracująca z tą jednostką grupa harcerzy sama siebie nazwała „Batalionem SS Hempel”¹⁰¹.

Powyżej zasygnalizowałam tylko niektóre możliwe wątki w obszarach ZHP¹⁰², szczególnie uwzględniając służby bezpieczeństwa, które z pewnością są zagadnieniem wymagającym dalszych działań badawczych¹⁰³.

¹⁰¹ J. Jachowicz, *Spec od prowokacji*, „Gazeta Wyborcza” 1990, nr 226, s. 1.

¹⁰² Nie poruszam wątku chociażby Więzienia Progrysywnego w Jaworznie istniejącego w latach 1951–1955. Zob. S. Mauersberg, *Antykomunistyczna konspiracja młodzieży szkolnej, 1945–1956* [w:] K. Bartnicka (red.), *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Mięso*, WSH im. Aleksandra Gieysztora – IHN PAN, Pułtusk – Warszawa 2004, s. 320.

¹⁰³ Na pewno istotne byłyby badania na temat ewentualnego oporu, sprzeciwu władz ZHP (na poziomie centralnym i poszczególnych jednostek) wobec działań instytucji państwowych, takich jak: inwigilacja, cenzura, aresztowania, pokazowe procesy oraz działania bezpieki.

Rozdział V

Odwilż, harcerstwo w socjalizmie, kryzys i upadek 1956–1988

W czasie konferencji programowej majowo-czerwcowej 1956 roku

[...] wśród działaczy OH, przede wszystkim działaczy terenowych narastało od dłuższego czasu niezadowolenie wywołane brakiem skuteczności ich działań wychowawczych. Wsparcie ono było u wielu działaczy po stażu harcerskim (przedwojennym i z lat 1945–1949) przeświadczeniem o walorach wychowawczych dawnego harcerstwa. [...] Ponieważ jednak było to niezadowolenie z powodu braku skuteczności, zwróciło się przede wszystkim przeciw przejawom zewnętrznym i spowodowało również poszukiwanie powierzchownych środków zaradczych/ sprawności¹.

Motywy przewodnim wszystkich postulatów było nadanie Organizacji Harcerskiej charakteru organizacji społecznej, dobrowolnej, o silnej więzi wewnętrznej, a jednocześnie związanej z życiem kraju².

Uchwalono na konferencji uchwałę, że:

[...] należy wyodrębnić pion harcerski z całości struktury organizacyjnej ZMP i powołać na wszystkich szczeblach Komendy Harcerskie, wybierane, ale wymagające zatwierdzenia przez instancję wyższego szczebla. Komendę Główną powołało ZG ZMP. Nie przyjęto postulatu „majowo-czerwcowej konferencji, aby Komenda Główna pochodziła z wyboru³.

14 czerwca 1956 roku Biuro Polityczne KC PZPR uznało „za celowe utworzenie autonomicznej organizacji harcerskiej”⁴, której „centralne władze w postaci Komendy Głównej lub Rady Głównej powołane zostaną przez Plenum Zarządu Głównego ZMP”⁵.

¹ Z. Zakrzewska, *Przyczynek do historii...*, op. cit., s. 26.

² *Ibidem*, s. 22.

³ *Ibidem*, s. 26.

⁴ Zob. V Plenum Zarządu Głównego ZMP w dniach 10–11 I 1957 r., wobec rozwiązania większości ogniw terenowych, podjęło uchwałę o samorozwiązaniu; Uchwała o samorozwiązaniu się, AAN, ZG ZMP [w:] K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, op. cit., s. 118.

⁵ Zob. Protokół nr 97 z posiedzenia BP w dniu 14 VI 1956 r., AAN, KC PZPR [w:] K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, op. cit., s. 79.

18–23 lipca 1956 roku w czasie obrad III Plenum ZG ZMP rozważano problemy pracy ZMP, na których stwierdzono:

[...] z najważniejszych i wymagających dokładnego rozpatrzenia jest ocena działalności Organizacji Harcerskiej i naszego kierownictwa ruchem dziecięcym. [...] Dla nikogo z nas nie jest tajemnicą, że ogólne błędy w dziedzinie wychowania znalazły w działalności harcerstwa szczególnie jaskrawe odbicie. [...]

Codzienne życie pokazywało słabość naszego wpływu wychowawczego na harcerzy, na kształtowanie ich moralnej postawy. Zamiast mocnego, emocjonalnego wiązania dzieci we sprawy budowania socjalizmu, uczyliśmy ich w harcerstwie podobnie jak czyniła to szkoła powtarzania pompacyjnych, drętowych sloganów, stawało się to źródłem początków i nieufności i zakłamania w postawie dzieci.

Mimo dużych wysiłków w większości drużyn nie osiągnęliśmy również dobrego stosunku harcerzy do nauki i obowiązków szkolnych.

Organizacja Harcerska – jaką mieliśmy w ostatnich latach – nie spełniła swoich zadań⁶.

Jednocześnie potwierdzono, że:

Przyjmując na III Plenum ZG w 1949 roku program budowy naszej Organizacji Harcerskiej uważaliśmy, że będzie ona kontynuacją tradycji Polskiej Organizacji Dziecięcej „Pionier” i innych lewicowych organizacji dziecięcych – „Czerwonego Harcerstwa”, „Nowizny Wiciowej”. Przyjęliśmy za podstawę wychowania patriotycznego wiązania dzieci z walką klasy robotniczej i jej partii, wychowywanie ich w duchu ideologii komunistycznej.

Włączyliśmy nowe harcerstwo do międzynarodowego ruchu pionierskiego, któremu początek dała Organizacja Pionierska Związku Radzieckiego.

Założenia te nie tylko uznajemy w dalszym ciągu za obowiązujące, ale jeszcze wyraźniej je precyzujemy.

Celem harcerstwa jest wychowanie dzieci na przyszłych komunistów. Uważamy za słuszne podkreślić to bardzo wyraźnie, zwłaszcza wobec dających się zauważyć w terenie, i nie tylko w terenie – głosów domagających się wychowania w harcerstwie bliżej nieokreślonych dobrych ludzi, wobec działaczy usiłujących nam udowodnić, iż na komunistyczne wychowanie harcerze są jeszcze za młodzi⁷.

Zauważono: „[...] dlatego też dla nas zasadniczym pytaniem nie jest: »czy w harcerstwie wychowywać przyszłych komunistów?«, ale »jak ich wychowywać?«”⁸.

⁶ Referat na III Plenum ZG ZMP, 1956 r., O głównych kierunkach dalszego rozwoju Organizacji Harcerskiej, Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956, Organizacja Harcerska Polski Ludowej, Dyskusja Programowa, sygn. C/I/1/7/1/1, s. 1–35 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 103–104.

⁷ *Ibidem*, s. 105–106.

⁸ *Ibidem*, s. 106.

Powrócono do idei stopni harcerskich:

Powinniśmy stworzyć harcerzom taki program pracy nad sobą, który określałby – w sposób dla nich zrozumiały – perspektywę osobistego rozwoju w organizacji.

Tym programem będą stopnie harcerskie, dlatego ich wprowadzenie uznajemy za celowe⁹.

Uwzględniono wychowanie pozaszkolne:

Mocno stawiając nadal przed harcerzami obowiązki wobec szkoły, musimy więc także pomagać rodzicom naszych harcerzy w wychowaniu ich poza szkołą, objąć wpływem harcerstwa zachowanie dzieci w rodzinie, wobec towarzyszy zabaw, wobec małych dzieci i dorosłych.

Harcerstwo podjąć powinno zadanie podnoszenia kultury codziennego współżycia dzieci z otoczeniem. Każdy harcerz odczuwać powinien, że tego wymaga od niego jego zespół, jego organizacja¹⁰

oraz uzgodniono, że należy określić rodowód organizacji:

Powinniśmy sięgnąć przy tym nie tylko do tradycji komunistycznej dziecięcej organizacji „Pionier”, „Czerwonego Harcerstwa”, „Nowizny Wiciowej”, ale także do patriotycznej postawy i bohaterskich czynów harcerzy w czasie okupacji.

Obok tradycji i zwyczajów wspólnych dla całej organizacji bardzo istotne znaczenie wychowawcze mają tradycje i zwyczaje małych zespołów – drużyn i zastępów. Zaniedbaliśmy je zupełnie w ciągu ostatnich lat. Niedocenialiśmy faktu, że odznaka drużyny, jej kronika, izba, gdzie gromadzi się „zdobycze” i pamiątki, tradycyjne święta drużyny i tradycyjnie podejmowane zadania – pozwalają tworzyć historię drużyny, upamiętniając jej osiągnięcia, a tym samym kształtują dzieciom pojęcie honoru drużyny, zastępu, bardzo istotne, bliskie dzieciom czynnika wpływającego na ich postawę. Zaniedbanie to musimy koniecznie odrobić¹¹.

Przesunięto możliwą granicę wieku, argumentując:

W organizacji skupiliśmy dzieci w wieku od 9 do 14 lat. Takie granice wieku powodowały brak naturalnego wzrostu kadry do pracy w organizacji. [...]

Młodzież 14-letnia nie jest w zasadzie w stanie świadomie przyjąć obowiązków wynikających z przynależności do ZMP. Polityczne zainteresowania młodzieży kryształują się przeważnie nieco później, w wieku 15–16 lat. ZMP nie zapewnił młodzieży 15–16 letniej zajęć zgodnych z jej rozwojem – ciążyła ona swymi zainteresowaniami ku harcerstwu.

Dlatego też uważamy za słuszne ponieść górną granicę wieku w harcerstwie do lat 16-tu – harcerstwo obejmie zatem dzieci od lat 7-miu do 16-tu, od klasy II-giej do IX włącznie¹².

⁹ *Ibidem*, s. 109–110.

¹⁰ *Ibidem*, s. 110.

¹¹ *Ibidem*, s. 111.

¹² *Ibidem*, s. 112.

Podkreślano problem pracy z zuchami:

Nasza metodyka, błędna w stosunku do starszych harcerzy – już zupełnie nie odpowiadała pracy z młodszymi. Traktowaliśmy ich na równi ze starszymi, sztucznie „podciągając” do poziomu całej drużyny.

Obecnie, biorąc pod uwagę ogromne zróżnicowanie rozwojowe między dziećmi z klasy II, III, IV – tej a ich starszymi kolegami – uważamy za słuszne oddzielić te zastępy od pozostałych, tworząc w ramach drużyny harcerskiej specjalne zastępy zuchów. Nazwa ta jest ładna i pełna treści.

Konieczne jest zatem w najbliższym czasie opracowanie dla nich programu, opartego głównie na elementach zabawy, łatwego i krótkiego tekstu przyrzeczenia i prawa, oraz odpowiadającego ich wiekowi, sposobu przyjmowania do zuchów itp.

Praca w zastępie zuchów będzie przygotowywała dzieci do harcerstwa. Dlatego zuchy będą przyjmowane do organizacji bez okresu próbnego¹³.

Dokonano krytyki dotychczasowych działań ZMP:

[...] system kierowania pracą drużyn przez instancje ZMP w ramach ich ogólnych zadań nie zdał egzaminu. Nie pozwalał on skupić uwagi na pracy harcerstwa tak, jak tego wymagała sprawa. Mimo znacznej poprawy po XV Plenum wielokrotnie aktualne zadania ogólnozwiązkowe odrywały kadrę harcerską od ich właściwych obowiązków.

W ogólnooorganizacyjnej problematyce harcerstwo było tylko jednym z zadań naszego Związku. Drużyny i ich przewodnicy wyraźnie odczuwali brak codziennej pomocy i kontroli ze strony instancji ZMP.

Dotychczasowe metody kierowania organizacją harcerską nie sprzyjały wzrostowi poziomu kadr. Praca z dziećmi wymaga stałego doskonalenia wiedzy i umiejętności pedagogicznych, dobrego opanowania metodyki harcerskiej, zajmowania się przez instruktorów harcerskich wszystkim po trochu prowadziło najczęściej do lekceważenia specjalizacji. Brak fachowej znajomości spraw harcerskich utrudniał naszej kadrze kontakty z nauczycielami i dziećmi a tym samym zniechęcał do pracy. Nieprzemyślane awanse na stanowiska w innych dziedzinach pracy organizacji, też utrudniały stabilizację kadr harcerskich. [...]

Ta sytuacja, jak zresztą i niewłaściwe ustawienie stosunku organizacji harcerskiej do szkoły, powodowały systematyczne przekazywanie poszczególnych spraw Wydziałowi Oświaty. Wypaczało to społeczny charakter harcerstwa, przekształcało go z ruchu społecznego w państwową instytucję wychowawczą. Tworzyło to również szkodliwą dwutorowość w pracy z przewodnikami.

Nowe zadania wymagają zdecydowanej likwidacji tych błędów, wprowadzenia nowych metod kierowania pracą harcerską. Prezydium ZG uważa za potrzebne i pożyteczne strukturalne wyodrębnienie władz organizacji harcerskiej i stworzenie na wszystkich szczeblach Komend Harcerskich. Zadania tych Komend i sprawy strukturalno-organizacyjne omawiamy w projekcie uchwały przedstawionej towarzyszom¹⁴.

¹³ Referat na III Plenum ZG ZMP..., *op. cit.*, s. 112.

¹⁴ *Ibidem*, s. 114–115.

Jak pisze Z. Zakrzewska,

Decyzje III Plenum ZG ZMP [...] zostały przyjęte bardzo pozytywnie i wywołały znaczne poruszenie wśród kadry OH. Pierwszym zadaniem organizacyjnym było powołanie nowych składów Komend Wojewódzkich, a z kolei Powiatowych. Komendy Wojewódzkie zostały powołane do połowy września, a niemal wszystkie komendy powiatowe w październiku.

„Znaczną część członków Komend Wojewódzkich/ w tym również kierownictw Komendy/ stanowią ludzie nowi.... Część z tych ludzi to bliscy nam ideowo działacze dawnego harcerstwa, którzy niesłusznie zostali odsunięci od roboty.” Jeszcze poważniejsze zmiany zaszły w powiatach. W poszczególnych województwach tylko 10 do 30% b. wiceprzewodniczących /ZMP/ zostało komendantami powiatowymi.... etatowi członkowie komend stanowią tylko ok. 10% ogółu...¹⁵.

Było to zgodne z ideą Ministra Władysława Bieńkowskiego, który stwierdził:

[...] bierze się energetycznego człowieka opozycji i daje się mu wysoki urząd, pieniądze i odpowiedzialność. Zobaczylibyście jak by się zmienił¹⁶.

W dniach 19–21 października 1956 roku na VIII Plenum KC PZPR wygłoszone przemówienie Władysława Gomułki stało się impulsem do masowych ruchów społecznych, w tym i harcerskich¹⁷. Można powiedzieć, że prace Komendy Głównej zmierzały do:

- ułożenia na nowych zasadach stosunków między organizacją a szkołą i „odetaty-zowaniu” Organizacji Harcerskiej / Instrukcja Ministra Oświaty podpisana została 12.X.56¹⁸/, tak aby nadawać:
- harcerstwu charakter organizacji społecznej,
- wydania dokumentów porządkujących sprawy organizacyjne / regulamin dotyczący struktury drużyn, regulamin munduru/,
- rozpoczęcie długofalowych prac programowo-metodycznych/sprawności ukazały się w połowie września, przygotowano stopnie harcerskie i instruktorskie,

¹⁵ Informacje o pracy Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej w m-cu wrześniu i październiku, teka powielana, niepełna, Archiwum GK ZHP,teczka 32 – Org. Harc. [w:] Z. Zakrzewska, *Co wiemy (i czego nie wiemy) o okresie OHPL (wrzesień-grudzień 1956)*, maszynopis, *op. cit.*, s. 1.

¹⁶ J. Kuroń, *Wiarą i winą. Do i od Komunizmu*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 144.

¹⁷ Do dwóch głównych nurtów można zaliczyć: reformatorski nurt działaczy Organizacji Harcerskiej Polskiej Ludowej i ruch dawnych harcerzy i instruktorów. K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 169.

¹⁸ W instrukcji określono, że: „[...] harcerstwo jako dobrowolna, społeczna organizacja dzieci ma szczególne możliwości realizowania wspólnych dla szkoły i organizacji zadań wychowawczych. Jego działalność nie może się jednak ograniczać do walki o wyniki nauczania i pracy wyłącznie na terenie szkoły. Głównym zadaniem Organizacji Harcerskiej jest rozwijanie opartej na zasadach prawa harcerskiego wspólnej pracy i zabaw harcerzy i włączenie młodzieży harcerskiej do udziału w życiu społecznym swego środowiska: szkoły, wsi, miasta”. Załącznik do Zarządzenie Ministra Oświaty, Instrukcja o pracy drużynowego i współdziałaniu Wydziałów Oświaty z komendami harcerskimi, 1956 r., Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polskiej Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polskiej Ludowej [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 117–120.

- zapewnienie pomocy metodycznej / plan wydawniczy w Iskrah i wyd. „Sport i Turystyka” na r. 1957/,
- produkcji sprzętu i uruchomienie od 1 stycznia 1957 siatki sklepów harcerskich¹⁹.

3 listopada 1956 roku odbyło się zebranie około 30 instruktorów i harcerzy, na którym uchwalono rezolucję skierowaną do W. Gomułki²⁰:

Okres miniony pozostawił nam w spadku głębokie spustoszenie moralne wśród młodzieży. Ołtuda, cynizm, oportunizm i niepokojący wzrost przestępczości [...] stały się zjawiskiem codziennym. Działająca na dotychczasowych zasadach Organizacja Harcerska nie jest w stanie opanować sytuacji i nieodpowiedzialnych wystąpień. Jest to zwłaszcza groźne w chwili obecnej.

My, byli instruktorzy Związku Harcerstwa Polskiego uważamy, że koniecznym jest stworzenie samodzielnej organizacji wychowawczej. Celem tej organizacji winno być wychowanie uczciwego obywatela, którego charakteryzować będzie czynna i odpowiedzialna postawa wobec społeczeństwa. W związku z tym prosimy o umożliwienie nam zwołania konferencji byłych działaczy Związku Harcerstwa Polskiego, którzy w chwili obecnej chcą przystąpić do harcerskiej pracy wychowawczej, opartej na nowych zasadach²¹.

Kardynał Stefan Wyszyński wyraził ogólne poparcie dla wysiłków zmierzających do odrodzenia harcerstwa²². Poszczególne środowiska harcerskie (takie jak: Białystok, Bydgoszcz, Gdynia, Kielce, Kraków, Lublin, Olsztyn, Opole, Poznań, Łódź, Warszawa, Wrocław, Zielona Góra) również podjęły działania w kierunku odrodzenia ZHP²³.

W tym czasie – jak pisze Jacek Kuroń – o reaktywowanie działania ZHP zabiegały dwie ofensywy: grupa przedwojennych instruktorów oraz OHPL²⁴.

W dniach 8–9 listopada 1956 roku odbyła się w Warszawie narada członków Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej, na której omawiano aktualną sytuację w harcerstwie. W wyniku dyskusji uchwalono rezolucję:

[...] widzimy potrzebę rozszerzenia i pogłębienia głównych założeń ideowo-wychowawczych harcerstwa, przyjętych na III Plenum ZG ZMP. W wyniku tego należy rozwinąć program organizacji harcerskiej w oparciu o następujące zasady:

1. Harcerstwo jest organizacją społeczną, która skupia młodzież i wychowawców do wspólnej pracy dla Polski Ludowej. Naczelnym zadaniem organizacji jest przygotowanie młodzieży do świadomego udziału w budowaniu ustroju socjalistycznego wcielającego w życie idee wolności i sprawiedliwości społecznej.

¹⁹ Z. Zakrzewska, *Co wiemy...*, *op. cit.*, s. 2.

²⁰ Wręconą W. Bieńkowskiemu. Zob. K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 107.

²¹ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, akc. 3560, Rezolucja do Towarzysza Gomułki, odpis 3 IX 1956 r. [w:] K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 107–108.

²² Zob. K. Persak, *Odrodzenie harcerstwa...*, *op. cit.*, s. 108–136.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Zob. J. Kuroń, *op. cit.*, s. 139.

- Wychowanie w duchu socjalizmu pojmowaliśmy dotąd wąsko i jednostronnie, zaniedbując w praktyce podstawowe wartości moralne, kształtowanie charakteru młodzieży będące przecież podbudową jej podstawy ideowej. [...]
2. Rozwijając poczucie godności narodowej miłości Ojczyzny i wolę służenia jej czynem umacniać będziemy solidarność z postępowymi siłami świata i braterską więź z międzynarodowym ruchem pionierskim.
 3. Harcerstwo jest organizacją świecką, stoi na gruncie świeckiej moralności i nie organizuje życia religijnego. Organizacja powinna się odciąć jednocześnie od wszelkiej często dotychczas stosowanej administracyjnej działalności antyreligijnej i zapewnić wszystkim członkom organizacji poszanowanie ich przekonań. Harcerstwo powinno przygotować młodzież do świadomego wyboru swego światopoglądu w przyszłości.
 4. W obecnym ruchu harcerskim nawiązujemy do wszystkich postępowych tradycji naszego narodu i naszej młodzieży. Uważamy za niesłuszne pomijanie w tych tradycjach postępowego odtamu ZHP w okresie przedwojennym a zwłaszcza patriotycznej postawy i bohaterstwa harcerzy „Szarych Szeregów” w okresie okupacji. Tworząc obecnie system wychowawczy harcerstwa czerpiemy z bogatego dorobku metodycznego i form ZHP, podporządkowując je naszym celem wychowawczym²⁵.

Odniesiono się również do oceny działalności ZHP wyrażonej w broszurze P. Lewińskiej *Walka o nowe Harcerstwo*:

[...] uważamy w zasadzie za fałszywą. Mimo szeregu słusznych stwierdzeń szczegółowych broszura ta spełniała negatywną rolę, odmawiając Związkowi Harcerstwa Polskiego wszelkich wartości. Jesteśmy zdania iż obecnie należy podjąć naukową analizę i krytyczną ocenę zarówno dorobku ZHP jak i klasowego podłoża jego ideologii.

- Negatywna ocena ZGZHP spowodowała błędny i często krzywdzący stosunek do kadry instruktorów harcerskich jako całości. W latach 1945–49 wewnątrz Związku Harcerstwa Polskiego toczyła się ostra walka ideologiczna i polityczna. i chociaż niejednokrotnie tendencje reakcyjne, antyludowe brały górę, walka ideowa prowadzona przez grupy partyjnych i postępowych instruktorów doprowadziła do powstania wśród kadry coraz liczniejszych ośrodków oblicza politycznego. [...]
5. Harcerstwo pracujące pod ideowym kierownictwem partii winno stać się organizacją w pełni samodzielną posiadającą własny program, statut określający zasady jej działalności i powołane na jego podstawie władze.
 6. Przyjęcie takich założeń umożliwia rozszerzenie kręgu ludzi wychowujących młodzież w harcerstwie – zawiązane z harcerstwem żywo rozwijające się po VIII Plenum społecznej inicjatywy w dziedzinie wychowania.

²⁵ Rezolucja Narady Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej, 1956 r., Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej, s. 1–2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 117–118.

7. Narada postanawia zebrać się powtórnie w terminie do 20 listopada dla powołania komisji programowej i komisji statutowej²⁶.

Uczestnicy narady ustalili zalecenia dla Komendy Głównej na okres do 20 listopada 1956 roku:

1. Rozszerzyć skład zespołu Komendy Głównej, zapraszając do wspólnej pracy ludzi no wysokich wartościach ideowych i moralnych, posiadających autorytet w społeczeństwie i doświadczenie w pracy harcerskiej.
2. Przygotować program pracy drużyny na okres zimowy uwzględniając zalecenia komisji dzisiejszej narady.
3. Przyspieszyć prace nad zabezpieczeniem bazy materialnej OHPL. Załatwić ostatecznie przekazanie harcerstwu przez WP nietypowego sprzętu wojskowego, Powołać komisję, która zajęłaby się rewindykacją majątku ZHP.
4. W oparciu o rezolucję narady rozpocząć kampanię prasową i dyskusję w środowisku aktywu²⁷.

W listopadzie „[...] odbyła się pierwsza rozmowa Z. Zakrzewskiej z A. Kamińskim, w czasie której odmówił on współpracy z Komendą Główną OHPL”²⁸.

Aleksander Kamiński wraz z Stanisławem Broniewskim „[...] zdecydowali – w imieniu dawnych instruktorów ZHP Szarych Szeregów – wyjaśnić sytuację”²⁹.

Aleksander Kamiński zwrócił się

[...] do Władysława Bieńkowskiego, świeżo mianowanego ministra Oświaty, z wnioskiem o reaktywowanie ZHP. Ten przyjął ich życzliwie, obiecał wsparcie, ale odwołując się do układów, na które nie ma wpływu, zalecił rozmowy z Komendą Główną OHPL³⁰.

Po rozmowie w Komendzie Głównej OHPL

[...] obie strony udały się do Ministra Oświaty. W rezultacie 22.XI.56 powołano pod przewodnictwem A. Kamińskiego mieszany Komitet Organizacyjny Harcerstwa, który miał, zachowując istniejące zręby organizacyjne i nie wskrzeszając dawnego ZHP, przeprowadzić „remont maszyny w toku jej pracy”³¹.

²⁶ Rezolucja Narady Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej..., *op. cit.*, s. 118.

²⁷ Zalecenia Narady Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej dla Komendy Głównej, Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej, s. 1–3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 119.

²⁸ Zob. Z. Zakrzewska, *Co wiemy...*, *op. cit.*, s. 4.

²⁹ A. Kamiński, A. Wasilewski, *Józef Grzesiak „Czarny”*, Editions Spotkania, Paryż 1984, s. 60.

³⁰ Zob. J. Kuroń, *op. cit.*, s. 139.

³¹ A. Kamiński, A. Wasilewski, *op. cit.*, s. 60.

Zainicjowano konferencję instruktorów harcerskich w Łodzi w 1956 roku:

Formuła udziału w zjeździe nie była jasno sprecyzowana, co sprawiło, że o jego składzie decydował w praktyce aparat OHPL. Wyjątek stanowił Kraków i Gdańsk, gdzie już wcześniej reaktywowano ZHP³².

Jerzy Świderski składa następującą relację³³:

Skompromitowana „góra” OH, pragnąc zapewnić sobie ster w dalszym ciągu w ruchu młodzieżowym – zwołuje – pół jawnie, nie powiadamiając opinii publicznej, nie zawiadamiając obradujących kręgów harcerskich – konferencję w Łodzi. Delegaci na nią [...] w przeważającej części etatowi działacze OH, niektórzy współpracujący z OH dawni instruktorzy, b. nieliczna grupa instruktorów (harcerskich) z poza OH. Klucz doboru uczestników na tą konferencję był nieznany i niejawny [...]. W tej sytuacji zarówno terenowe organizacje ZHP, jak i kręgi instruktorskie harcerzy nie mogą uznać Konferencji Łódzkiej za konferencję założycielską czy restytuującą dawne ZHP – konferencja ta może jedynie rozwiązać niepopularną i skompromitowaną, zorganizowaną niedemokratycznie na bazie administracyjnej OHPL. Do powołania ZHP należy zorganizować naradę wszystkich instruktorów harcerskich czynnych ostatnio w OH, jak również i przede wszystkim tych odsuniętych od pracy, szykanowanych, częstość więzionych i prześladowanych starszych harcerzy i instruktorów, którzy w żaden sposób nie mogli wejść ani wcześniej ani później do OHPL³⁴.

Konferencja odbyła się dniach 8–10 grudnia 1956 roku pod nazwą Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich. Jak relacjonuje J. Kuroń:

Zaraz na początku obrad trzeba było je przerwać. Okazało się mianowicie, że na łódzki zjazd skautci odpowiedzieli dwoma innymi zwołanymi w tym samym dniu. Na jeden, w Łodzi w mieszkaniu Aleksandra Kamińskiego, zjechali się przedwojenni naczelnicy harcerzy i naczelniczki harcerek. W Warszawie natomiast odbywa się zjazd Szarych Szeregów. Na prośbę tych pierwszych nasz zjazd wysłał do nich delegację, która po powrocie zrelacjonowała propozycję skautów. Miały obradować trzy zjazdy równocześnie, a następnie wyniki i propozycje personalne przedstawić ministrowi oświaty, który dokona arbitrażu. [...] Przesądziło sprawę jednak wystąpienie Kamińskiego, o które go zebrani jednomyślnie poprosili [...]. zdecydowaną większością głosów uchwalono, że zjazd jest jeden – na tej sali i zaprasza się do udziału w nim Kamińskiego oraz naczelników. Natomiast zjazd Szarych Szeregów uznano za przypadkową grupę, która nikogo nie reprezentuje i w związku z tym nie ma żadnych po-

³² J. Kuroń, *op. cit.*, s. 145.

³³ Był on członkiem Grupy Warszawskich Instruktorów „Juniorów”, którzy przybyli do Łodzi 9 XII 1956 r. autobusem „173”. Zob. Odrodzenie Związku Harcerstwa Polskiego – Zjazd Łódzki 9.XII.1956 r., J. Świderski – Grupa Grupy Warszawskich Instruktorów „Juniorów”, „173”, wypowiedzi w dyskusji na „Konferencji Towarzyszącej” instruktorów harcerskich przybyłych do Łodzi w dn. 9.XII.1956 r. autobusem „173”. Głos w dyskusji na Konferencji Seniorów i Juniorów Zjazdu Łódzkiego w dn. 9.XII.1956 r., Materiały Warsztatowe dotyczące Harcerstwa (korespondencja, wycinki prasowe), sygn. 680, AAN Akta Tomasza Strzembosza, Zespół nr 2189.

³⁴ *Ibidem*.

wodów, aby uczestniczyli w decyzjach. [...] W godzinach popołudniowych przybyło z Warszawy kilkadziesiąt osób stanowiących Zjazd Szarych Szeregów, a wkrótce po nich ściągnięty za zgodą obu stron Władysław Bieńkowski [...] Zaproponował, aby zjazd przedłużyć jeden dzień i obradować wspólnie³⁵.

Stefania Stipal – uczestniczka spotkania w domu A. Kamińskiego – opisywała wydarzenia w następujący sposób:

W kilka dni po pierwszym liście dostałam zaproszenie od A.K. na spotkanie u Niego w domu, w Łodzi, w d.8.XIII. 1956 r. Miało to być prywatne spotkanie najbliższych A.K. instruktorów w celu porozumienia się, jakie stanowisko zajmiemy wobec propozycji ministra. Bardzo zdziwiło mnie, gdy w Sopocie usłyszałam, że grupa harcerzy jedzie do Łodzi na Walny Zjazd ZHP, mimo, że nasze spotkanie było zupełnie prywatne. Sytuacja wkrótce wyjaśniła się. U A.K. była duża grupa najstarszych instruktorów i instruktorek, przeważnie Komendantów Chorągwi. Po serdecznym powitaniu i śniadaniu rozpoczęliśmy zebranie, które otworzył „Kamyk”, poświęcając pierwsze słowa Tym, którzy odeszli, gdyż przecież było to pierwsze tego typu zebranie w tym gronie po 17 latach. Przedstawił następnie sytuację w OH i ZHP, zachęcając, byśmy zastanowili się, jakie zajmą stanowisko, wobec nastrojów i sytuacji październikowej, oraz propozycji ministra. Gdyśmy ledwie rozpoczęli dyskusję, zjawiła się grupka młodych instruktorów, którzy poinformowali nas, że w Łodzi, odbywa się Walny Zjazd ZHP i oni proszą instruktorów seniorów, by wzięli udział w tym zjeździe. Byliśmy skonsternowani i zdezorientowani, gdyż absolutnie nie mieliśmy czasu na uzgodnienie naszych poglądów i stanowisk. Po krótkiej jednak dyskusji postanowiliśmy po obiedzie pójść na Zjazd. Zjazd był burzliwy, uczestniczyły w nim różne grupy, o ile orientuję się – jedna z grup to była grupa OH z Zofią Zakrzewską, druga warszawska – to chyba była grupa szaroszeregową, czyli grupa instruktorów ZHP, młodszych od nas seniorów. Nie orientuję się dokładnie, jakie były stanowiska grup i jaki był przebieg Zjazdu [...]. Wiem, że przemówienia były ostre. Kamiński wbrew przemówieniu Zakrzewskiej, sądził, że bardzo niewielu jest dawnych instruktorów, których nie należy włączyć do pracy. Prawie wszyscy, którzy chcą pracować, powinni do pracy wejść. Z rozmów z poprzednim Komitetem Organizacyjnym wynikało, że mamy być „szyldem”, a nie istotnymi uczestnikami pracy³⁶.

Natomiast J. Świdorski referował:

[...] pod przewodnictwem Dh (Jana) Ros(s)mana i (Stefana) Mirowskiego (przeważnie z SzSz, kilku [...] z Harcerstwa Polskiego – HP, przybyli w dn. 9.XII.1956 do Łodzi autobusem MKZ w Warszawie Nr 173) postanowili włączyć się do Konferencji (aby) wspólnie ustalać założenia programowe i organizacyjne nowego Związku Harcerstwa Polskiego (które w międzyczasie zostało ogłoszone „jako odrodzone”) przez omawianą Konferencję. Niestety, pomimo, że ogół (znaczna większość) uczestników konferencji OH i współpracujących z OH instruktorów harcerskich żądało (prowadzenia) wspólnych obrad, Prezydium Konferencji nie zgodziło się na wpuszczenie na salę

³⁵ J. Kuroń, *op. cit.*, s. 145–146.

³⁶ S. Stipal, *Moje wspomnienia współpracy z Aleksandrem Kamińskim*, sygn. 99, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

obrad wszystkich przybyłych, proponując jedynie przysłanie 19-to osobowej delegacji instruktorów wybranych i delegowanych przez swoje środowiska. W tej sytuacji, niestety, obrady toczą się oddzielnie; Jednak liczni uczestnicy konferencji OH przychodzą na obrady Instruktorów. Następnie grupa „Seniorów” i „Juniorów” otrzymuje zaproszenie na (główną) salę obrad. Jednak po wejściu (instruktorów harcerskich) do Auli (na główną salę obrad Łódzkiej konferencji) obrady i rozmowy nie są już kontynuowane, natomiast p.minister (Władysław) Bieńkowski wygłosił przemówienie, w którym stwierdził, że... „niepokoi go fakt rozbicia Ruchu Harcerskiego” i że... „Harcerstwo nie może być tym czym było...i nie może być takie, jakie było...” musi się opierać przede wszystkim na istniejącej OH i na jej (aparacie) kadrach – i – wezwał do zakończenia („wspólnych”) obrad. W ten (taki) sposób zamknięto usta ogólnopolskiej grupie instruktorów harcerskich, Seniorów i Juniorów [...] ³⁷.

Na Zjeździe – mimo wszystko, podjęto uchwałę *W sprawie organizacyjnych podstaw działania*. Głosiła ona, że:

[...] z uwagi na pełne usamodzielnienie i przekształcenie się Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej we wspólny związek dzieci, młodzieży i instruktorów pracujących w oparciu o metody harcerskie, przywraca się tradycyjną nazwę Związek Harcerstwa Polskiego ³⁸.

Uczestnicy Zjazdu w Deklaracji ideowej z 10 grudnia 1956 roku określili, iż w

[...] obliczu zasadniczych zmian jakie zachodzą w naszym kraju w wyniku VIII Plenum KC PZPR (1956 r.) oraz występującego na tym tle ożywienia i odnowy pracy harcerskiej, uważa za konieczne określenie charakteru i zasadniczych założeń ideowo-wychowawczych ZHP ³⁹.

W zapisach Deklaracji ideowej definiowano ZHP jako organizację:

[...] społeczną, skupiającą młodzież i instruktorów do wspólnej pracy dla Polski Ludowej. [...] ideowo-wychowawczą, stosuje harcerskie metody wychowawcze i wzbogaca je zgodnie z najnowszymi osiągnięciami pedagogiki. [...] samodzielną, posiada własny program oraz statut określający zasady jej działalności i powoływania na jego podstawie władz. [...] masową, ale nie powszechną – członkostwo oparte na zasadzie pełnej dobrowolności. [...] ZHP pracuje pod ideowym przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, to znaczy wychowuje człowieka w duchu idei socjalizmu. [...] czerpie swe ideały wychowawcze z najpiękniejszych tradycji kultury polskiej, z walki naszego narodu o wolność, niepodległość i postęp, ze szczególnie nam bliskich bohaterskich walk klasy robotniczej, z tradycji postępowych ruchów

³⁷ Odrodzenie Związku Harcerstwa Polskiego..., *op. cit.*

³⁸ Uchwała w sprawie organizacyjnych podstaw działania, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957, s. 11–18 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 130–133.

³⁹ Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r., Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa, 1957 r., s. 5–7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 126.

młodzieżowych w Polsce, w tym postępowego nurtu całego ruchu harcerskiego od zarania jego istnienia, a zwłaszcza – okrytych chwałą Szarych Szeregów. [...] korzysta z dorobku i doświadczeń organizacji pionierskich i innych postępowych organizacji młodzieżowych całego świata i utrzymuje z nimi serdeczną więź. [...] jako instytucja świecka, nie organizuje życia religijnego⁴⁰.

9 marca 1957 roku Rada Naczelna uchwaliła uchwałę *W sprawie odnowy harcerstwa*, w której stwierdzono:

[...] że odnowa harcerstwa, usankcjonowana przez Zjazd Łódzki, kierować się będzie następującymi zasadami:

1. Czerpać będziemy śmiało z tradycji i całego dorobku Związku Harcerstwa Polskiego, starając się nie zatracać nic z tego co przydatne być może dzisiaj w wychowywaniu młodzieży. Tradycję harcerską pielęgnować będziemy w tym wszystkim, co służyć potrafi przyszłości.
2. Nie zatracimy nic z pozytywnych osiągnięć Organizacji harcerskiej; nadal wychowywać będziemy młodzież w duchu socjalizmu, postaramy się utrzymać masowość ruchu, szczególnie troszczyć się będziemy o harcerstwo na wsi.
3. Włożymy wiele wysiłku w ogarnięcie ruchem harcerskim młodzieży powyżej lat 14 w szkołach jak i pozaszkolnej, tak w miastach jak i we wsiach.
4. Dążyć będziemy do tego, by nowy ZHP odpowiadał potrzebom społecznym Polski i przygotowywał młodzież do rozumnego i czynnego udziału w życiu.
5. W naszym ideale wychowawczym, odzwierciedlonym przede wszystkim w Przyrzeczeniu i Prawie, znajdzie się to, co leży u podstaw odwiecznej moralności społecznej: humanistyczny stosunek do człowieka oraz patriotyzmu – obok najbardziej dziś postępowych dążeń do sprawiedliwości społecznej, internacjonalizmu a także wymagań społecznej świadomości i aktywności.
6. Będziemy realizować wypróbowane zasady wychowania harcerskiego: wychowanie pośrednie, tworzenie zdrowego środowiska wychowawczego, oddziaływanie instruktorów na młodzież przede wszystkim stosunkiem braterskim i osobistym przykładem, rozbudzenie tendencji samowychowawczych. [...]

Będziemy pracowali przy pomocy wypróbowanych metod harcerskich, takich jak system zastępowych, wychowanie przez grę, współżycie z przyrodą, obozy, stopnie, sprawności i symbolikę. Dodamy do nich metodę zbliżania młodzieży do środowiska (niekoniecznie tylko najbliższego) w celu poznawania go i przetwarzania. Jednocześnie zdajemy sobie sprawę z konieczności sprawdzenia tych metod w nowych warunkach, w jakich działa organizacja i ewentualnego korygowania ich i twórczego uzupełnienia.

Będziemy dążyli do tego, by nasz zespół instruktorski stał się jak najbardziej jednolitym zespołem, w którym nie będzie podziału na instruktorów Organizacji Harcerskiej i Związku Harcerstwa Polskiego⁴¹.

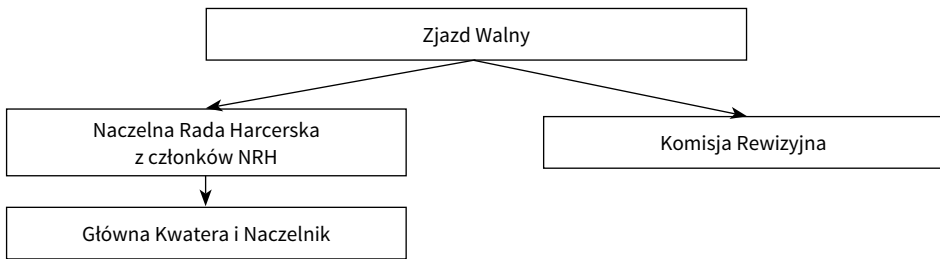
⁴⁰ Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r...., *op. cit.*, s. 126–127.

⁴¹ Uchwała Naczelnej Rady Harcerskiej w sprawie odnowy harcerstwa 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3, s. 2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 134.

Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich wybrał Naczelną Radę Harcerską, która wybrała swoje Prezydium z Przewodniczącym i Główną Kwaterą. W 1958 roku Prezydium NRH połączono z GKH⁴².

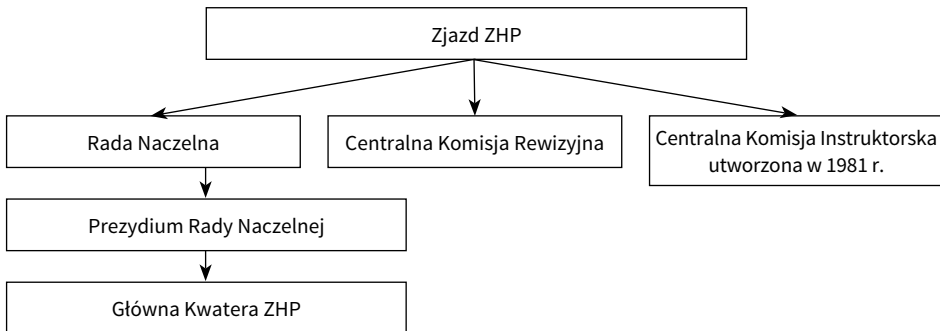
Władzę całego Związku od 1959 roku⁴³ stanowił Zjazd⁴⁴

Schemat 13. Struktura władz według statutu z 1959 roku

Źródło: opracowanie własne⁴⁵.

Schemat 14. Struktura władz według statutów z 1965, 1975, 1977 i 1981 roku

Źródło: opracowanie własne⁴⁶.

W latach 1956–1989⁴⁷ Zjazd był najwyższą władzą ZHP⁴⁸. Wszystkie statuty z powyższego okresu określają, że decyduje on „[...] o podstawowych

⁴² Utworzono w ten sposób organ prezydalny.

⁴³ Zob. Statut uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r., ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 IX 1959 r., Monitor Polski z 1959 Nr 85, poz. 451 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 242–246.

⁴⁴ W latach 1956–1988 odbyło się 8 Zjazdów, łącznie z Krajowym Zjazdem Działaczy Harcerskich.

⁴⁵ Zob. Statut uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r., op. cit., s. 242–246.

⁴⁶ Zob. zapisy statutów ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 241–328.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Stowarzyszenie wyższej użyteczności posiadające osobowość prawną – według zapisów statutów.

sprawach ideowo-wychowawczych i programowych Związku⁴⁹. Zakres określania tych kompetencji był przede wszystkim różny (patrz tabela 16).

Tabela 16. Zakres decyzyjny Zjazdów na podstawie zapisów statutów

1959–1977	uchwalał	projekt statutu, prawo i obietnicę zucha, prawo i przyrzeczenie harcerskie, hymn Związku oraz zobowiązanie instruktorskie
1977–1981	proponował uchwały dotyczące	projektu statutu, prawa i obietnicy zucha, prawa i przyrzeczenia harcerskiego, hymnu Związku oraz zobowiązania instruktorskiego
1981–1989		

Źródło: opracowanie własne⁵⁰.

Jak zaznacza w relacji członkini Prezydium Rady Naczelnej w latach 1956–1958 S. Stipal:

W posiedzeniach prócz członków Prezydium brali udział członkowie GKH, inni członkowie R.N., zależnie od problemu, który omawialiśmy, czasem nawet minister Oświaty, czasem delegowany KC PZPR, zwłaszcza ci, którzy opiekowali się sprawami młodzieżowymi. Zebrania były bardzo burzliwe i kosztowały nas dużo zdrowia. [...] Na stanowiskach komendantów Chorągwi i odpowiedzialnych kierowników wydziałów GKH stali ludzie, nie tylko głęboko partyjni, ale często zaufani UB, z którymi dyskusja, a nawet walka była bardzo trudna. Często zdarzały się sytuacje, że w gorącej i burzliwej dyskusji nasi przeciwnicy ustępowali pozornie i niby zwyciężało nasze stanowisko, a w realizacji, jak niejednokrotnie przekonaliśmy się, przeprowadzali swój punkt widzenia⁵¹.

W zapisach Deklaracji ideowej z 1956 roku⁵² i w statutach ZHP określa się jako „organizacja samodzielna”, przy czym dalej deklaruje, że będzie pracować pod ideowym przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Ustalenia Zjazdów PZPR stanowiły „[...] wytyczną w przeprowadzaniu przedzjazdowych dyskusji i opracowywaniu dokumentów IV Zjazdu ZHP⁵³. Delegaci IV Zjazdu w podjętej uchwale programowej *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn* argumentowali, że

⁴⁹ Zob. zapisy statutów ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 241–328.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ S. Stipal, *op. cit.*

⁵² Zob. Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r..., *op. cit.*, s. 126–127.

⁵³ List Delegatów do Towarzysza Władysława Gomułki i Sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [w:] *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 X 1968. Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 243.

[...] kierując się wskazaniem Partii, uważają za najważniejsze zadanie ZHP: ideowe wychowanie młodzieży harcerskiej i wzmacnianie wpływu organizacji na dzieci i młodzież niezorganizowaną⁵⁴.

Wcześniejszy, jak i późniejszy Zjazd, podkreślał wierność zasadzie ideowego Przewodnictwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁵⁵, o czym świadczą m.in. zapisy od III do VIII Zjazdu ZHP⁵⁶.

W tych latach nie zmieniły się ustalone przez Krajowy Zjazd Działaczy Harcerstwa założenia ruchu harcerskiego. Ujęto je w następujące zasady:

- Chcemy budować harcerstwo, które jest świadomym uczestnikiem marszu ku socjalizmowi i czynnikiem umacniania socjalizmu, które jasno deklaruje się politycznie.
- Chcemy tworzyć organizację, w której praca wychowawcza tętni życiem społecznym, a więc przede wszystkim problemami budownictwa socjalizmu; która jest świadomym członkiem postępu, aktywnym w swym środowisku i oddziałującym na nie; w której swe charaktery kształcą nie pięknoduchy, ale aktywni członkowie społeczeństwa, przyswajający sobie normy życia społecznego właściwe socjalizmowi⁵⁷.

Wychowanie takiego człowieka miało się odbywać na fundamencie harcerskich ideałów wychowawczych zaczerpniętych z tradycji, *praxis* i idei (patrz tabela 17).

⁵⁴ *Ibidem*, s. 245–247.

⁵⁵ Uchwała VIII Zjazdu ZHP w sprawie idei, którym służy harcerstwo, społecznego programu harcerstwa, kierunków harcerskiej służby, VIII Zjazd ZHP 28–31 III 1985, Warszawa 1989, s. 197 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 228.

⁵⁶ Zob.: III Zjazd Walny ZHP, 1964, III Walny Zjazd ZHP, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 151–159; IV Zjazd ZHP, 1968, *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn. Uchwała Programowa IV Zjazdu ZHP, 14–16 V 1968 r.*, *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 245–273 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 165–169; V Zjazd ZHP, 1973, Uchwała w sprawie programu, Wszystkie Siły Socjalistycznej Polsce, V Zjazd ZHP, Warszawa 11–13 III 1973 r., *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie Horyzonty, Warszawa 1973, s. 357–380 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 175–186; VI Zjazd ZHP, 1977, Uchwała w sprawie najważniejszych zadań na lata 1977–1981, VI Zjazd ZHP. Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś, *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980, s. 155–189 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 191–208; VII Zjazd ZHP, 1981, Uchwała w sprawie samodzielności ZHP, planu umacniania drużyn, programu, warunków dalszego rozwoju ZHP, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982, s. 147–169 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 210–221; Uchwała VIII Zjazdu ZHP w sprawie idei, którym służy harcerstwo, społecznego programu harcerstwa, kierunków harcerskiej służby, *op. cit.*, s. 227–235.

⁵⁷ II Zjazd Walny ZHP, 1959, Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wytycznych do programu, II Zjazd Walny Związku Harcerstwa Polskiego Warszawa, 18–21 IV 1959 r., Referaty, dyskusja, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1959, s. 283–306 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 135.

Tabela 17. Źródła ideału harcerskiego

Fundament/ dokumenty		Deklaracja 1956	Statut z					
			1959	1965	1969	1975	1977	1981
tradycji	kultury polskiej							
	postępowego ruchu młodzieżowego							
	postępowego ruchu harcerskiego							
	klasy robotniczej							
	narodu polskiego							
praxis walki o	postęp							
	wolność							
	niepodległość							
	sprawiedliwość							
idei	socjalizmu							
	ducha wolności, przekonań i szeroko pojętej tolerancji – tak w stosunku do wierzących, jak i niewierzących							
	zasad naukowego światopoglądu							
	marksizmu i leninizmu							
	programu budowy rozwinętego społeczeństwa socjalistycznego							
	pokoju							

Źródło opracowanie własne⁵⁸.

Z przytoczonych powyżej założeń wyłania się jeden cel główny istnienia harcerstwa, określany przez Zjazdy ZHP jako wychowanie przez działalność społeczną dorastającego pokolenia w duchu socjalizmu. ZHP ujmował służbę sprawie socjalizmu jako „[...] branie czynnego udziału w jego budowaniu w Polsce”⁵⁹. Również w latach 80. ZHP podkreślał aktualność założeń tej ideologii:

⁵⁸ Zob. Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r..., *op. cit.*, s. 126–127 oraz zapisy statutów ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 241–328.

⁵⁹ IV Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 165–169.

Kiedy mówimy o Polsce, której harcerstwo służy, to mamy na myśli Polskę Ludową: współczesny naród i socjalistyczne państwo [...]. Udział Związku Harcerstwa Polskiego w dziele urzeczywistnienia socjalizmu stanowi chlubną kartę naszej historii⁶⁰.

W statutach cel główny został dookreślony – w poszczególnych latach – przez cele szczegółowe działalności stowarzyszenia, które dotyczyły zarówno współdziałania z innymi środowiskami wychowawczymi, jak i jednostki.

Współdziałanie z innymi środowiskami wychowawczymi

Stowarzyszenie podkreślało rolę innych środowisk wychowawczych⁶¹. Uważało współpracę z nimi za istotny czynnik realizacji wytyczonych celów. Już w Deklaracji ideowej z 1956 roku określono: „Zjazd uważa za słuszne nawiązanie kontaktów z organizacjami skautowymi”⁶².

W 1957 roku ZHP potwierdził swoją przynależność do Światowej Federacji Młodzieży Demokratycznej⁶³. 11 kwietnia 1973 roku ZHP zgłosił akces do utworzonej Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej⁶⁴.

Delegaci IV Zjazdu podkreślali, że

[...] wspólnie z bratnimi związkami młodzieży – ZHP – strzec będzie ideowej jedności młodego pokolenia Polski Ludowej, jego wierności idei socjalizmu, wierności Partii⁶⁵.

W uchwałach programowych Zjazdów i w statutach organizacji umieszczano zapisy mówiące o roli ZHP w społecznym froncie wychowawczym. Stowarzyszenie miało wspólnie z innymi podmiotami: umacniać jedność i ciągłość ruchu młodzieżowego, oddziaływać na całe środowisko uczniowskie, rozwijać środowisko społeczne, uczestniczyć w przysposabianiu młodzieży

⁶⁰ Uchwała VIII Zjazdu ZHP w sprawie idei, którym służy harcerstwo, społecznego programu harcerstwa, kierunków harcerskiej służby..., *op. cit.*, s. 228.

⁶¹ Zadania społeczno-wychowawcze ZHP na najbliższe lata przyjęte na III Zjeździe Walnym, III Walny Zjazd ZHP, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 239–247 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 155–158.

⁶² Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r..., *op. cit.*, s. 127.

⁶³ W latach 1948–1957 członkiem ŚFMD było ZMP. Zob. O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, *op. cit.*, s. 470–471.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 89. W 1981 roku uchwałą VII Zjazdu ZHP stowarzyszenie postanowiło wystąpić z Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży, ponieważ współpraca z nie spełniała swojego zadania, tak w realizacji celów, założeń programowych, zasad współdziałania, jak i w odniesieniu do oczekiwań ZHP w dziedzinie tworzenia autentycznej współpracy jednostek harcerskich z kołami innych organizacji. Zob. Uchwała VII Zjazdu ZHP w sprawie wystąpienia ZHP z Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982, s. 173–174, [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 221.

⁶⁵ List Delegatów do Towarzysza Władysława Gomułki i Sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej..., *op. cit.*, s. 243.

do życia rodzinnego oraz umacniać współpracę z organizacjami społeczno-wychowawczymi⁶⁶.

Jednostka

Wychowanie „w duchu idei socjalizmu zmierzało”⁶⁷ „do wychowania”⁶⁸ „patriotów i aktywnych, odpowiedzialnych współgospodarzy Polski Ludowej, internacjonalistów”⁶⁹, czyli człowieka, który będzie gotowy do wypełniania ról obywatela kraju i świata, człowieka twórczego, myślącego, świadomego, bojownika, obrońcy (patrz tabela 18).

Tabela 18. Postawy zawarte w zapisach programów ZHP z 1956 i 1977 roku

1956 ⁷⁰	1977 ⁷¹
obywatela kraju	
obywatela kraju, odpowiedzialnego gospodarza kraju, który umie dla niego sumiennie pracować i mądrze nim współrządzić	aktywnego, rzetelnie pracującego i wypełniającego swoje obowiązki [...]. Gospodarnego, szanującego pracę, dbającego o wspólne dobro [...]
twórczego myślącego	
twórczego, myślącego, o śmiałym krytycznym spojrzeniu na życie, gotowego do ulepszania go własnym wysiłkiem, swą postawą społeczną	uzbrojonego w wiedzę społeczno-polityczną, znającego nakreśloną przez partię perspektywę rozwoju kraju [...]. Myślącego, dążącego do opanowania i twórczego rozwijania wiedzy i techniki [...]
świadomego	
świadomego pracującego nad własnym charakterem i postawą	ideowego, kierującego się w życiu wyższymi celami dobrem narodu i ludzi pracy [...]. Świadomego obywatela socjalistycznego państwa, rozumiejącego zasadę jednności praw i obowiązków i stosującego ją w życiu [...]. Przestrzegającego zgodności słów i czynów, charakteryzującego się hartem, odpornością na trudności, silną wolą i poczuciem odpowiedzialności [...] Zdrowego i sprawnego, wytrzymałego fizycznie, rozumiejącego szkodliwość picia alkoholu i palenia tytoniu [...]

⁶⁶ Zob. III Zjazd Walny ZHP..., *op. cit.*, s. 151–159; VII Zjazd ZHP, *op. cit.*..., s. 210–221.

⁶⁷ Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r..., *op. cit.*, s. 126–127.

⁶⁸ Niekoniecznie harcerza. Statuty organizacji określają, że adresatem działalności ZHP jest m.in.: młodzież (1959–1981), dzieci (1965–1981), członkowie ZHP (1959–1969), człowiek (1959) i wychowawcy (1969).

⁶⁹ Statuty ZHP 1969–1977 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 258–287.

⁷⁰ Uchwała w sprawie organizacyjnych podstaw działania..., *op. cit.*, s. 130–133.

⁷¹ VI Zjazd ZHP, 1977, Uchwała w sprawie najważniejszych zadań na lata 1977–1981..., *op. cit.*, s. 191–208.

bojownika	obrońcę
bojownika całym życiem oddanego walce o rozkwit i suwerenność Ojczyzny; wrażliwego na krzywdę społeczną, stojącego zawsze w obronie godności ludzkiej, w obronie słabszych, krzywdzonych i prześladowanych; który zawsze postępuje tak, jak myśli, zdolnego do poświęceń w imię idei, umiającego wytrwale walczyć o zwycięstwo własnych przekonań	troskliwego obrońcę przyrody i otaczającego środowiska [...] Wrażliwego na sprawy drugiego człowieka, na wszelką krzywdę, zwłaszcza społeczną, cechującego się wysoką kulturą społeczną [...]. Odważnego w walce ze złem i w obronie swojego stanowiska, systematycznego i upartego w dążeniu do realizacji zamierzeń (...)
obywatela świata	
obywatela świata, dla którego sprawy i wolności innych narodów są równie ważne jak sprawy jego narodu, szanującego ludzi o innych zapatrywaniach	

Źródło: opracowanie własne⁷².

Zaprezentowane cele miały być realizowane przez następujące formy afirmacji: „wychowanie”, „współdziałanie/współpracę” (1959–1981⁷³), „pracę” (1959–1977⁷⁴), „kształcenie i umacnianie” (1964–1981⁷⁵), „urabianie, troszczenie się” (1969⁷⁶), „kierowanie” (1969, 1975⁷⁷), „wprowadzanie, pomaganie” (1964, 1975, 1977)⁷⁸, „stawianie” (1969–1977⁷⁹), „wypowiadanie się” (1975–1981⁸⁰).

Oznaki organizacyjne

Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w 1956 roku podjął również uchwałę *O zmianach w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych*⁸¹. Określił w niej m.in. hymn ZHP i oznaki organizacyjne.

⁷² Zob. Uchwała w sprawie organizacyjnych podstaw działania, *op. cit.*..., s. 130–133 oraz VI Zjazd ZHP, 1977, Uchwała w sprawie najważniejszych zadań na lata 1977–1981..., *op. cit.*, s. 191–208.

⁷³ Zob. zapisy statutów ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 241–327.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 241–309.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 247–327.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 260–272.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 260–287.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 260–309.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 258–309.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 273–327.

⁸¹ Zob. Uchwała z 10 XII 1956 r. o zmianach w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957, s. 5–7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 128–129.

W 1956 roku zaliczono do nich krzyż harcerski (oparty na wzorze krzyża *virtuti militari*, nawiązujący do ideałów bohaterstwa i patriotyzmu, walki o wolność i niepodległość narodu) oraz lilijkę⁸². W 1975 roku jako oznaki ZHP w zapisach statutu wymieniono: krzyż harcerski, odznakę zucha, odznakę honorową i odznakę przyjaciół harcerstwa⁸³.

Hymn

Wspomniana uchwała z 1956 roku⁸⁴ określiła, że hymnem ZHP jest pieśń *Wszystko, co nasze, Polsce oddamy*⁸⁵. Tego samego roku w czasopiśmie „Drużyna” (nakład 2736 egzemplarzy) i w „Świecie Młodych” (nakład 2350 egzemplarzy) wydrukowano różne teksty Hymnu ZHP⁸⁶.

„Drużyna” 15 XII 1956, nr 3

1. Wszystko, co nasze, Polsce oddamy
W niej tylko życie, więc idziem, by żyć.
Świty się bielą, otworzmy bramy
Hasło wydane, wstań, w słońce idź
Ref. Ramię pręż, słabość krusz,
Ducha też, Ojczyźnie miłej służ!
Na jej zew, w bój czy trud
Pójdzie rad harcerzy polskich ród,
Harcerzy polskich ród.
2. Upoję chwilę, skrzydła motyle
Odrzucimy precz jako pusty żart
Usilna praca niech nas wzbogaca,
Niech każdy, więc z nas zdobędzie hart.
3. Czynem bogaci, myślą skrzydlaci,
Z płomiennych serc uczynimy grot.
Naprzód wytrwale, śmiało zuchwale,
W podniebne szlaki skierujmy lot⁸⁷.

„Świat Młodych” 14 XII 1956, nr 100

1. Wszystko, co nasze, Polsce oddamy,
W Niej tylko życie, więc idziem żyć
Świty się bielą... otworzmy bramy!
Rozkaz wydany: Wstań! W słońce idź!
Ref. Ramię pręż, słabość krusz,
Ducha też, Ojczyźnie miłej służ!
Na jej zew, w bój czy trud
Pójdzie rad harcerzy polskich ród,
Harcerzy polskich ród.
2. Po ziemi naszej roześlemy harcerzy...
Pobudką zabrzmią: „Zbudź się! Prawdzie
służ!”
A wszystko wstanie, w krąg się rozszer-
mierzy,
By Matkę Polskę osłonić od burz!...
3. Niech płoną serca. Niech płoną jak wici.
Od ócz płonących zginie nocy zmrok.
Ujrzy Ojczyzna: w zwarte szyki zbici
Idziemy z rozkazem: „Czuwaj! Równy
krok!”⁸⁸

⁸² Uchwała Krajowego Zjazdu Działaczy Harcerskich ZHP w sprawie zmian w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957, s. 8–10 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 128–129.

⁸³ Zob. Statut ZHP ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 IX 1975 r., *Monitor Polski* z 1975 Nr 31, poz. 194 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 284.

⁸⁴ Zob. Uchwała z 10 XII 1956 r. o zmianach w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych..., *op. cit.*, s. 128–129.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 128.

⁸⁶ Zob. M. Miszczuk, *op. cit.*, s. 26–27.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

Prezydium NRH i GKH w dniu 11 maja 1957 roku zatwierdziło tekst hymnu, który składał się z dwóch zwrotek i refrenu:

1. Wszystko, co nasze, Polsce oddamy,
W Niej tylko życie, więc idziem żyć
Świty się bielą... otworzmy bramy!
Rozkaz wydany: Wstań!
W słońce idź!

Ref. Ramię pręż, słabość krusz,
Ducha tęż! Ojczyźnie miłej służ!
Na jej zew, w bój czy trud
Pójdzie rad harcerzy polskich ród,
Harcerzy polskich ród.

2. Po ziemi naszej roześlem harcerzy...
Pobudką zabrzmią: „Zbudź się! Prawdzie służ!”
A wszystko wstanie, w krąg się rozszermierzy,
By Matkę Polskę ostonić od burz!...⁸⁹

W latach 1976–1977 zastępca Naczelnika ZHP hm. PL Jerzy Majka próbował wprowadzić do hymnu harcerskiego nową zwrotkę swojego autorstwa. Świadczą o tym relacje świadków i zapisy w śpiewniku *Wyśpiewamy naszą młodość* z 1978 roku:

Socjalistycznej, biało-czerwonej
Myśl i czyn, uczuć żar,
Nauką, pracą dzisiaj tworzymy
Ojczyzny jutro, swój w życiu start.
Wydłuż krok, siły łącz,
W serca rytm do celu zawsze dąż!
Z partią nasz, młodych, trud,
w przyszłość marsz, harcerzy polskich ród.
Harcerzy polskich ród⁹⁰.

Ze względu na negatywne reakcje oraz opór tradycyjnych środowisk harcerskich i części kadry instruktorskiej nie podjęto w tym względzie żadnych oficjalnych decyzji⁹¹. W statucie organizacji określono jedynie, że

[...] hymnem ZHP jest pieśń Wszystko, co nasze Polsce oddamy”, której myślą przewodnią jest służba Ojczyźnie wszystkimi siłami, gotowość do działania dla jej dobra i rozkwitu⁹².

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ W *Leksykonie harcerstwa* O. Fietkiewicza podano, że wprowadzono tę zmianę w czasie VI Zjazdu ZHP w 1977 r. (*Leksykon...*, *op. cit.*, s. 168). Autorka niniejszej publikacji nie odnalazła w zapisach pozjazdowych żadnych informacji na ten temat. Zob. VI Zjazd ZHP, 1977, Uchwała w sprawie najważniejszych zadań na lata 1977–1981..., *op. cit.*, s. 191–208.

⁹² Statut ZHP uchwalony przez VI Zjazd ZHP w dniach 28–29 III 1977 r., rozdział 8, § 50, s. 38, ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 XI 1977 r., *Monitor Polski* z 1977 Nr 31, poz. 152 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 306.

W 1981 roku VII Zjazd ZHP zatwierdził następujący tekst i melodię hymnu ZHP.

Wszystko, co nasze, Polsce oddamy,
W niej tylko życie, więc idziem żyć.
Świty się bielą, otwórzmy bramy,
Rozkaz wydany: Wstań!
W słońce idź!
Ref. Ramię pręż, słabość krusz,
Ducha też! Ojczyźnie mitej służ!
Na jej zew w bój czy trud
Pójdzie rad harcerzy polskich ród,
harcerzy polskich ród!⁹³

Zawołanie

Z kolei w sprawie pozdrowienia harcerskiego powrócono do dawnej tradycji, tj. do zawołania „Czuwaj”⁹⁴.

Kodeksy postępowania moralnego

Obietnica i przyrzeczenie harcerskie

Treść obietnicy zucha uległa zmianie. W drugiej części roty umieszczono prawo zucha.

Tabela 19. Elementy i treść obietnicy zucha z 1957 roku

Składnik	Intencja	Forma aktywności	Określenie podmiotu	Czas obowiązywania	Forma aktywności	Wartość
Treść obietnicy	obietując	być dobrym	zuchem	zawsze	przestrzegać	Prawa Zucha

Źródło: opracowanie własne⁹⁵.

⁹³ VII Zjazd ZHP, 1981, w sprawie wyłączności używania przez ZHP hymnu i symboli ZHP oraz harcerskiego systemu wychowawczego, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982, s. 177 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 222.
⁹⁴ Zob. Uchwała z 10 XII 1956 r. o zmianach w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych..., *op. cit.*, s. 128.
⁹⁵ Obietnica zucha zatwierdzona Uchwałą Rady Naczelnej z dnia 10 III 1957 r., potwierdzona przez III Walny Zjazd ZHP, w dniach 3–5 VI 1964 r., Uchwała Rady Naczelnej z 10 III 1957 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 217 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 329.

Przyrzeczenie harcerskie wraz z prawem było zmieniane dwukrotnie: w 1957 i 1964 roku.

Tabela 20. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1957 roku

Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość	Forma aktywności	Wartość
Treść	mam szczerą wolę	całym swym życiem	pełnić służbę	Polsce Ludowej	walczyć	o prawdę i sprawiedliwość społeczną	nieść chętną pomoc	każdemu człowiekowi	być posłusznym	prawu harcerskiemu

Źródło: opracowanie własne⁹⁶.

Tabela 21. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1964 roku

Składnik	Zobowiązanie	Czas obowiązywania	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Wartość
Treść	przyrzekam	całym swym życiem	służyć	Tobie Ojczyźnie	być wiernym	sprawie socjalizmu	walczyć o	pokój i szczęście ludzi	być posłusznym	prawu harcerskiemu

Źródło: opracowanie własne⁹⁷.

W przytoczonych tekstach przyrzeczeń można wyróżnić stałe składniki: wartość – „prawo harcerskie”, czas obowiązywania – „całym życiem”, formy aktywności – „służyć/pełnić służbę”, „walczyć”, „być posłusznym”.

⁹⁶ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r. „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3, s. 2–3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 330.

⁹⁷ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 216 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 330.

W 1981 roku dodano potwierdzenie przyrzeczenia przez instruktora lub zespół harcerzy obecnych w trakcie jego trwania: „Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy”⁹⁸. Z kolei w 1985 roku VIII Zjazd ZHP przyjął stanowisko w sprawie roty przyrzeczenia i prawa harcerskiego:

[...] dyskusja nad wszystkimi sprawami ideowymi jest prawem wszystkich instruktorów, którzy czują takową potrzebę, wynikającą z paragrafu 13 Statutu ZHP.

Zjazd uważa, że zarządzenie powszechnej dyskusji w sprawie roty Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego nie będzie służyć dobrze sprawie wychowania⁹⁹.

Prawo zucha i harcerza

Prawo zucha składało się z sześciu punktów. Od 1934 roku zostało ono rozbudowane o dwa punkty. Zmieniono kolejność występowania poszczególnych pozycji, dodano nowe wartości, takie jak: „wypełnianie obowiązków”, „prawdomówność” oraz usunięto wartość „Boga” z pierwszego punktu.

Tabela 22. Punkty prawa zucha w latach 1934–1957

1934	1957
1. Zuch kocha Boga i Polskę 2. Zuch jest dzielny 3. Wszystkim z zuchem jest dobrze 4. Zuch stara się być coraz lepszy	1. Zuch kocha Polskę 2. Zuch jest dzielny 3. Zuch mówi prawdę 4. Zuch pamięta o swoich obowiązkach 5. Wszystkim jest z zuchem dobrze 6. Zuch stara się być coraz lepszy

Źródło: opracowanie własne¹⁰⁰.

Prawo harcerskie natomiast zbudowane było z dziesięciu pozycji (numerowanych w latach 1957–1964). Można wyróżnić osiem wartości wspólnie występujących w obu redakcjach prawa, a mianowicie: Polskę Ludową, rodziców, starszych, obowiązki, sprawiedliwość, przyrodę¹⁰¹. Pozostałe wartości cechuje zmienność (patrz tabela 23).

⁹⁸ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r...., *op. cit.*, s. 330.

⁹⁹ Stanowisko VIII Zjazdu ZHP 1985 w sprawie roty przyrzeczenia i prawa harcerskiego. VIII Zjazd ZHP 28–31 III 1985 r., Warszawa 1989, s. 216 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 331.

¹⁰⁰ Prawo zucha uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r...., *op. cit.*, s. 222; Prawo zucha, 1957, zatwierdzone Uchwałą Rady Naczelnej z dnia 10 III 1957 r., potwierdzone przez III Walny Zjazd ZHP, w dniach 3–5 VI 1964 r., Uchwała Rady Naczelnej z 10 III 1957 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 217 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 229–330.

¹⁰¹ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3, s. 2–3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 331; Prawo harcerskie

Tabela 23. Wartości zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w latach 1957–1964

Lp.	1957 ¹⁰²	1964 i 1981 ¹⁰³
1	Polska Ludowa, obowiązki	Polska Ludowa, obowiązki
2	Zawisza	„Ci, co walczą o wolność i równość”, wolność, równość
3	sprawiedliwość, człowiek, krzywdzeni	sprawiedliwość, odwaga, słusza sprawa
4	„ci, co zmieniają świat na lepsze”, braterstwo, przyjaźń	nauka, wiedza
5	rodzice, dom rodzinnym starsi	inni, potrzebujący
6	dobro społeczne, pożyteczność, gospodarczość	przyjaźń, koleżeństwo
7	praca, wytrwałość	starsi, rodzice
8	karność, odwaga, pogoda ducha	wspólne i własne dobro
9	przyroda	przyroda
10	szlachetność	siła, sprawność

Źródło: opracowanie własne¹⁰⁴.

W analizowanych tekstach przeważają wartości allocentryczne nad ego-centricznymi.

uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r., Uchwała VII Zjazdu ZHP w sprawie Prawa i Obietnicy Zucha, Prawa i Przysiężenia Harcerskiego oraz Zobowiązania Instruktorskiego, VII Zjazd ZHP 15–19 III 1981 r., s. 174–175 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 332; Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–4 IV 1964 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 216 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 332.

¹⁰² Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r...., *op. cit.*, s. 331.

¹⁰³ Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r...., *op. cit.*, s. 332; Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r...., *op. cit.*, s. 332.

¹⁰⁴ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r...., *op. cit.*, s. 331; Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–18 III 1981 r...., *op. cit.*, s. 332.

Tabela 24. Wartości allocentryczne i egocentryczne zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w latach 1957–1964

Kolejność punktów prawa harcerskiego	1957		1964	
	AI	EG	AI	EG
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
wspólnych	2		1	
razem	8	4	8	3

Źródło: opracowanie własne¹⁰⁵.

Przedstawione wartości afirmowane były przez następujące formy aktywności:

- wspólne: służbę, wypełnianie obowiązków, bycie sprawiedliwym, stawianie w obronie, pomoc, pielęgnację, poważanie, pracę, odwagę, poznanie,
- występujące pojedynczo: bycie uczciwym, przyjaźń, pożyteczność, gospodarność, wytrwałość, wytyczanie celów, karność, wierność ideałom¹⁰⁶; solidarność, walkę, bycie, naukę, koleżeństwo, siłę, zachowanie sprawności¹⁰⁷.

Zobowiązanie instruktorskie

Zobowiązanie instruktorskie zostało uchwalone 10 marca 1957 roku uchwałą Naczelnej Rady Harcerskiej¹⁰⁸ i pojawia się w statucie ZHP dopiero w 1959

¹⁰⁵ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r..., *op. cit.*, s. 331; Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r..., *op. cit.*, s. 332.

¹⁰⁶ Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r..., *op. cit.*, s. 331.

¹⁰⁷ Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r..., *op. cit.*, s. 332.

¹⁰⁸ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3, s. 3.

roku¹⁰⁹. W latach od 1957 do 1981 roku zmieniane było pięciokrotnie. Instruktor, wypowiadając tekst zobowiązania, deklarował następujące formy oczekiwanych zachowań:

Tabela 25. Formy aktywności zawarte w zobowiązaniu instruktorskim w latach 1957–1981

1957 ¹¹⁰	1964 ¹¹¹	1968 ¹¹²	1977 ¹¹³	1981 ¹¹⁴
pracować wychowawczo	pracować wychowawczo	wychowywać	wychowywać	wychowywać
być karnym	być karnym	przestrzegać zasad	przestrzegać zasad	przestrzegać zasad
być odpowiedzialnym	być odpowiedzialnym	być odpowiedzialnym	być odpowiedzialnym	być odpowiedzialnym
nie porzucić stanowiska	nie opuścić stanowiska pracy	nie opuścić stanowiska	nie opuścić stanowiska	nie opuścić stanowiska
rozwijać	rozwijać	rozwijać	rozwijać	rozwijać
kształtować u młodzieży	realizować	przestrzegać	służyć	służyć
wypełniać powierzone zadania	wypełniać powierzone zadania			
			pogłębiać	pogłębiać

Źródło: opracowanie własne¹¹⁵.

¹⁰⁹ Zob. Statut ZHP, 1959 r. § 8 uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r., ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych dnia 9 IX 1959 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności ZHP, Monitor Polski z 1959 Nr 85, poz. 451 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 241 oraz *Zobowiązanie instruktorskie* [w:] O. Fietkiewicz (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 536. Zob. też *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 333.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964, s. 218 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 333.

¹¹² Zob. *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 275 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 334.

¹¹³ Zob. *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 274–278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 334–337.

¹¹⁴ Zob. VI Zjazd ZHP. Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś..., op. cit., s. 337.

¹¹⁵ Zob. Statut ZHP, 1959 r. § 8 uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r..., op. cit., s. 241 oraz *Zobowiązanie instruktorskie...*, op. cit., s. 536; *Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r.*, op. cit., s. 333; *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 275 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 334; *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 274–278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, op. cit., s. 334–337; VI Zjazd ZHP. Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś..., op. cit., s. 337.

W rotach zobowiązania znajdują się stałe i zmienne wartości. We wszystkich tekstach występowały: „sprawiedliwość społeczna”, „godność ludzka”, „patriotyzm”, „internacjonalizm”, w czterech: „socjalizm”, „Polska” (trzykrotnie dookreślona „Ludowa”). Pozostałe wartości cechują się zmiennością (patrz tabela 26).

Tabela 26. Wartości zawarte w zobowiązaniu instruktorskim w latach 1957–1981

Wartości/rok	1957	1964	1968	1977	1981
sprawiedliwość społeczna					
godność ludzka					
patriotyzm					
internacjonalizm					
socjalizmu					
Polska		Polska Ludowa		Polska Ludowa	Polska Ludowa
pokój					
zasady ideowo-/e		wychowawcze, organizacyjne Związku	wychowawcze, organizacyjne Związku	FSZMP, statut ZHP	statutu ZHP
państwo					
jedność ideowa młodego Pokolenia					

Źródło: opracowanie własne¹¹⁶.

Kryzys i upadek¹¹⁷

W 1980 rok harcerstwo wchodziło jako masowa organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży i coraz bardziej liczny społeczno-polityczny ruch partyjnych działaczy-instruktorów, nie tylko poszczególnych instancji, Związku:

¹¹⁶ Zob. Statut ZHP, 1959 r. § 8 uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r., *op. cit.*..., s. 241 oraz *Zobowiązanie instruktorskie...*, *op. cit.*, s. 536; *Zobowiązanie instruktorskie* uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., *op. cit.*, s. 333; *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 275 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 334; *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969, s. 274–278 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *op. cit.*, s. 334–337; VI Zjazd ZHP. *Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś...*, *op. cit.*, s. 337.

¹¹⁷ Współpraca autorska Wojciech Śliwerski. Za cenne, konkretne uwagi dziękuję Markowi Frąckowiakowi i Jarosławowi Błoniarzowi.

Zdawać przecież musimy sobie sprawę – pisał Witold Missala – z tego, że na ZHP spoczywa szczególnego rodzaju obowiązek. Ma on za zadanie swych najlepszych rekomendować do partii [...] W ostatnim roku, tj. w 1979, tylko do sierpnia, 3385 instruktorów i aktywistów ze szczepów HSPS wstąpiło do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. [...] dla wielu młodych ludzi, którzy decyzję o wstąpieniu podejmą już później – pracując czy studiując, ZHP pozostanie tą organizacją, która w nich zaaszczepiła pasję społecznego działania i była ich szkołą politycznego myślenia, przygotowała grunt do podjęcia takiej decyzji w przyszłości¹¹⁸.

Podsumowaniem tego kierunku organizacyjnych działań miał być zbliżający się VIII zjazd PZPR.

Z drugiej strony nie brakowało takich środowisk w kraju, które poprzez tradycje rodzinne, kontakty z byłymi (przedwojennymi) instruktorami ZHP, żyjącymi przedstawicielami Szarych Szeregów, Hufców Polskich, Organizacji Harcerek, Armii Krajowej, uczestnikami Powstania Warszawskiego starały się kultywować tradycje przedwojennego harcerstwa, jego metodykę czy ideowe posłannictwo służby Bogu i Ojczyźnie. Ten oddolny ruch oporu przeciwko socjalistycznej nowomowie, wypaczeniom i wtłaczaniu harcerstwa w gorset leninowskiej wizji związku młodzieży zyskał w wyniku społeczno-politycznych wydarzeń sierpnia 1980 roku, a w ich konsekwencji powstania Solidarności i Niezależnego Zrzeszenia Studentów, szansę na: odzyskanie tożsamości, powrót do tradycji, uniezależnienie się od partyjnej opieki i zależności.

Od sierpnia 1980 roku w Związku nasiliły się oddolnie instruktorskie głosy w sprawie proklamowania zmian w kierunku odpolitycznienia jego działalności. Były one odpowiedzią na nastroje panujące w środowisku harcerskim:

[...] rozmawialiśmy długo nad potrzebą stworzenia organizacji młodzieżowej na wzorach skautingu, która będzie niezależna od PZPR, nie będzie też fikcyjnie działającą masową organizacją w stylu HSP. Ustaliliśmy, że każdy założy drużynę w swoim mieście i będzie wychowywał przyszłych zastępowych i drużynowych. Chodziło o stworzenie dobrych drużyn harcerskich [...]. Myśleliśmy, że harcerstwo dawno umarło, że jesteśmy tylko my, trzech drużynowych, którzy poprzysięgli sobie, że je uratują i wychowają następne harcerskie pokolenie¹¹⁹.

Na początku września 1980 roku w mieszkaniu Stanisława Czopowicza podczas spotkania warszawskich instruktorów z drużyn i szczepów: 1 WDH, 208 WDH*i*Z, 70 WDH, 23 WDH, 22 WDH i 14 WDH obecni na nim instruktorzy postanowili założyć krąg instruktorski, który zarejestrowany przy

¹¹⁸ W. Missala, *Droga do partii*, „Harcerstwo” 1980, nr 2, s. 28.

¹¹⁹ Cyt. za: K. Mika, *Relacje z działalności niezależnego harcerstwa w Skarżysku-Kamiennej w latach 1979–1989* (fragment dokumentu sporządzonego z lutym 1989 r. na prośbę Komisji Praworządności NSZZ „Solidarność”), „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, nr 5, s. 36.

Chorągwi Stołecznej ZHP będzie miał możliwość oddziaływania bezpośrednio na szczeblu Chorągwi. Krąg utworzono pod koniec miesiąca.

12 września 1980 roku instruktorzy z hufców Kraków-Śródmieście i Kraków-Krowodrza opracowali „List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego” zawierający żądanie zmian mających na celu odrodzenie tradycyjnego etosu wychowawczego harcerstwa:

LIST OTWARTY INSTRUKTORÓW ZHP ZE ŚRODOWISKA KRAKOWSKIEGO

W całym kraju trwają dyskusje na temat przeobrażeń zachodzących w naszym życiu społecznym. Krakowska kadra instruktorska wyraża przekonanie, że w dyskusji tej nie zabraknie głosu naszego Związku.

Wiedząc, że ZHP jest ważnym ogniwem we froncie wychowania dzieci i młodzieży, dążymy do tego, by harcerstwo było lepsze i aby spełniało oczekiwania społeczeństwa.

Chcemy zmian w trzech kierunkach:

- 1) Harcerstwo musi być organizacją wychowującą dzieci i młodzież, stojącą na gruncie Konstytucji PRL, realizującą cele tej konstytucji – a nie organizacją polityczną dla dzieci i młodzieży.
- 2) Harcerstwo musi być organizacją demokratyczną w praktyce swojego działania.
- 3) Harcerstwo musi być organizacją samodzielną, co musi znaleźć potwierdzenie w statucie.

Żądamy więc:

I. SAMODZIELNOŚCI I NIEZALEŻNOŚCI ZHP

- 1) Wystąpienia z federacji SZMP.
- 2) Samodzielności programowej.
- 3) Współpracy ZHP z innymi organizacjami młodzieżowymi na zasadach równości i partnerstwa.
- 4) ZHP powinien być partnerem szkoły w procesie wychowania dzieci i młodzieży. W swej działalności nie podlega szkole.
- 5) Usunięcie wstępu do Statutu ZHP.

II. DEMOKRACJI I SAMORZĄDNOŚCI W ZHP

- 1) Realnie demokratyczne wybory do wszystkich władz ZHP, oparte na zmienionej ordynacji wyborczej gwarantującej równość, tajność i proporcjonalność głosowania.
- 2) Przywrócić czynne i bierne prawo wyborcze do władz Związku na zasadach wyłączności tylko instruktorom mianowanym po zobowiązaniu instruktorskim.
- 3) Ustępująca rada ma prawo zaproponować nie więcej niż 1/3 kandydatów statutowej liczby nowo wybieranej rady, pozostałe kandydatury zgłaszane są przez wyborców z sali bez ograniczeń.
- 4) Jedyną ostateczną instancją zatwierdzającą wybór funkcyjnych jest wybierająca Rada. Na decyzję tę nie mogą mieć wpływu władze administracyjno-polityczne.
- 5) Zlikwidowania niedemokratycznych praktyk powoływania w skład Rady wszystkich szczebli ZHP instruktorów nie pochodzących z wyboru.
- 6) Rozdział ciał ustawodawczych (np. komendant hufca nie może z urzędu przewodniczyć radzie). Rada wybiera swojego przewodniczącego.

- 7) Systematycznego rozliczania przedstawicieli Rad Hufców, Chorągwi, NRH przez wyborców.
- 8) Skrócenia kadencji Rad Hufców i Chorągwi do lat dwóch.
- 9) Podejmowanie uchwał poprzez głosowanie odbywa się w sposób tajny tylko na wniosek co najmniej 10% obecnych, uprawnionych do głosowania.
- 10) Programowanie pracy Związku powinno odbywać się w oparciu o inicjatywy jednostek podstawowych (drużyn, szczepów, hufców).

III. POWSZECHNEJ DOBROWOLNOŚCI, TOLERANCJI RELIGIJNEJ

- 1) Likwidacji tzw. obowiązkowego procentu zorganizowania młodzieży w szkołach.
- 2) Zniesienia praktyk organizowania obowiązkowych zajęć harcerskich w ramach zajęć szkolnych.
- 3) Związek nie może nikomu narzucać światopoglądu, powinien uznawać zasadę tolerancji religijnej i nie powinien ograniczać swobód w tej dziedzinie zgodnie z Konstytucją PRL.

IV. KADRA

- 1) Każdy instruktor Związku powinien być przykładem postępowania zgodnego z Prawem i Przyrzeczeniem Harcerskim.
- 2) Przywrócenia, jako kardynalnej zasady, społecznego charakteru pracy instruktorów ZHP – z wyłączeniem niezbędnego personelu biurowo-financego.
- 3) Zatrudnienie instruktorów na etatach i ryczałtach nie powinno być łączone z funkcjami pochodzącymi z wyboru.
- 4) Wszelkie pobory instruktorów etatowych muszą pochodzić z budżetu ZHP.
- 5) Wyłanianie kadry powinno następować spośród harcerzy po Przyrzeczeniu, tylko poprzez ich praktyczną działalność w drużynach i szczepach.
- 6) Wprowadzenie obowiązkowej, corocznej weryfikacji instruktorów poprzez zaliczanie służby instruktorskiej przez odpowiednie instancje Związku.
- 7) Przepracowanie regulaminu stopni instruktorskich. Podstawowym warunkiem jego przyznania powinna być posiadana wiedza i umiejętności instruktorskie. Konieczny jest bezpośredni sprawdzian wiedzy przed przyznaniem stopnia.
- 8) Modyfikacji programów kursów instruktorskich z uwzględnieniem większej ilości zajęć praktycznych z metodyki.
- 9) Stworzenie możliwości udziału kadry instruktorskiej w Akcji Obozowej poprzez prawne i praktyczne zapewnienie im urlopów społecznych.
- 10) Zabezpieczenie pełnej realizacji Karty Praw i Obowiązków Instruktora ZHP.

V. METODYKA

- 1) Przywrócenia jedności organizacyjnej, metodycznej i programowej Związku – metodyka i nazewnictwo harcerskie w drużynach szkół ponadpodstawowych.
- 2) Przywrócenie tradycyjnego umundurowania w całym Związku.
- 3) Przeanalizowania całej oficjalnej metodyki pracy z uwzględnieniem 70-letniej tradycji ZHP i potrzeb rozwojowych dzieci i młodzieży. Zwrócenia w tym względzie szczególnej uwagi na regulaminy stopni i sprawności.
- 4) Przywrócenia pierwotnego brzmienia Hymnu ZHP.
- 5) Usunięcia akcji fikcyjnych, nierealnych w pracy z młodzieżą, a obliczonych tylko na efekt propagandowy: np. Olimpiada Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym, Turniej Wiedzy Obywatelskiej, samoocena, Operacja Bieszczady 40 itp.

- 6) Zaprzestania patronatu Związku nad akcjami typu Uniwersytet Młodych Racionalistów, Azymut Huta Katowice, Akcja Wiśła.
- 7) Zaprzestania organizowania wielkich obozów, gdyż jedynie małe obozy mogą wypełniać zadania wychowawcze.

VI. INFORMACJA

- 1) Odpowiednia propaganda ZHP w środkach masowego przekazu, podlegająca kontroli przez władze ZHP.
- 2) Zapewnienia drużynom podstawowych podręczników metodycznych takich autorów, jak: J. Dargiel, J. Dąbrowski, A. Kamiński, Z. Łapińska, J. Parzyński, M. Wardęcki, Z. Wyrobek, W. Szczygiet, W. Szyryński, W. Nekrasz.
- 3) Przywrócenia prasy metodycznej pionów programowych, dającej materiały metodyczne oraz treści zajęć, a to: „Zuchowe Wieści” podobne dla drużyn harcerskich szkół podstawowych i ponadpodstawowych, jakimi w latach 1945–49 były „Na Tropie”. „Świat Młodych” oraz „Motywy” nie spełniają tych warunków.
- 4) Przywrócenia „Wiadomości Urzędowych GK ZHP”.
- 5) Przywrócenia Wydawnictwa Harcerskiego (np. Horyzonty), podległego GK ZHP.

VII. FINANSE KONTROLA WEWNĘTRZNA

- 1) Uproszczenia i przybliżenia do życia wszystkich przepisów finansowych i gospodarczych oraz wydania ich wraz z obowiązującymi instrukcjami.
- 2) Harctur i Centralna Składnica Harcerska powinny podlegać ZHP.
- 3) Zapewnienia realnych możliwości pełnienia przez Komisje Rewizyjne szeroko pojętych funkcji kontrolnych.

VIII. Zwołanie VII Zjazdu ZHP przed nadzwyczajnym IX Zjazdem PZPR¹²⁰.

Krakowski list, podejmujący najszerzej problematykę niezbędnych zmian w ZHP, rozesłany do wielu środowisk harcerskich był iskrą rozpalającą dyskusję o sytuacji w harcerstwie.

Innym ośrodkiem inicjującym była grupa instruktorów z Lublina, Warszawy, Gdańska i Zakopanego, utrzymująca więź z byłym instruktorem harcerskim Tomaszem Strzemboszem, która 5 października 1980 spotkała się w jego mieszkaniu w Warszawie.

9 października 1980 w harcówce 208 WDH na spotkaniu poszerzonego grona instruktorów warszawskich w obecności zaproszonych obserwatorów z Gliwic, Lublina, Zakopanego i Krakowa przygotowano Regulamin Kręgu Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego:

Harcerstwo rozumiane jako Służba Ojczyźnie i Społeczeństwu nigdy nie stało obok toczących się wydarzeń, obok życia. Takie były i takimi nadal są nakazy Służby. Sprawy naszych ojców i braci – są naszymi sprawami.

W dziele odnowy podstawowych wartości moralnych i społecznych, zapoczątkowanym w sierpniu 1980 r. na Wybrzeżu, obejmującym całą Polskę, nie może zabrak-

¹²⁰ List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Drogowskazy – Trifolium, Warszawa 1998, s. 52–55.

nać harcerzy. Dlatego też tworzymy Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, którego podstawę stanowi niniejszy regulamin

I. Podstawy organizacyjno-prawne.

Krąg został powołany przez instruktorów harcerskich środowiska warszawskiego i działa na terenie Chorągwi Stołecznej ZHP.

II. Cele i zadania kręgu

1. Świadomi tego, że Harcerstwo jest ruchem młodzieży, Krąg przez pomnażanie i rozwijanie dziedziny pracy harcerskiej, które stanowią wieloletni, wartościowy dorobek Harcerstwa zmierza w szczególności do:
 - 1.1. Przywrócenia właściwego miejsca harcerskiej metodyce wychowawczej
 - 1.2. Wychowania w Harcerstwie przez osobisty przykład Instruktora
 - 1.3. Kulturowania harcerskich tradycji jako szczególnego czynnika wychowawczego
 - 1.4. Pogłębiania wiedzy instruktorskiej i kształtowania charakterów członków Kręgu przez „pracę nad sobą”
 - 1.5. Poszanowanie na terenie ZHP tolerancji światopoglądowej wynikającej z art. 67 ust. 2, 81 ust. 1 i 82 ust. 2 Konstytucji PRL
 - 1.6. Pełnego przestrzegania Prawa Harcerskiego, w tym także punktu 10
 - 1.7. Przywrócenie właściwej rangi ciałom koleżeńskim na wszystkich szczeblach ZHP
 - 1.8. Zachowanie społecznego charakteru pracy w ZHP
 - 1.9. Systematycznej oceny pracy członków Kręgu¹²¹.

W skład kręgu weszli instruktorzy z warszawskich drużyn i szczepów z Mokotowa, Ochoty, Śródmieścia, Woli, Pragi Południe. Przewodniczącym Kręgu im. Andrzeja Małkowskiego został wybrany Andrzej Suchocki, szczepowy 208 WDHiz, a wiceprzewodniczącymi Grzegorz Nowik (22 WDH) i Stanisław Czopowicz (208 WDHiz).

Krąg wsparli swoim autorytetem i doświadczeniem: Stanisław Broniewski i Tomasz Strzembosz.

Kolportowany podczas różnych spotkań harcerskich, a następnie opublikowany w numerze 45 „Motywów” z dnia 9 listopada 1980 roku List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego był sygnałem, że podobnie myślących instruktorów jest więcej.

W dniach 25–26 października 1980 roku podczas kolejnego spotkania w Warszawie instruktorzy lubelskiej Zawiszy oraz dwu warszawskich środowisk: 14 WDH i 70 WDH, proponowali obecnym zignorowanie władz ZHP i założenie własnej niezależnej organizacji harcerskiej. Przeciwny tej koncepcji był Stanisław Broniewski, który liczył na zmuszenie władz ZHP do

¹²¹ Regulamin Kręgu Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w Warszawie [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Harcerska Oficyna Wydawnicza Bratnie Słowo, Warszawa 1987, s. 44.

zaproszenia starej kadry (reprezentującej „prawdziwe harcerstwo”) i włączenia jej w nurt odnowy organizacji. Od młodych oczekiwał wytrwania w ZHP. Lubelski pomysł tworzenia niezależnej organizacji upadł, natomiast przyjęto propozycję, by wypracowane w Krakowie hasła odnowy ZHP połączyć z inicjatywą warszawską powołania kręgów instruktorskich, skupiających środowiska podejmujące oddolnie program odrodzenia harcerstwa i przywrócenia mu tradycyjnych wartości (w tym szczególnie tradycyjnego prawa harcerskiego i roty przyrzeczenia). Za patrona jedności ruchu odnowy przyjęto imię Andrzeja Małkowskiego. Uzgodniono powstanie wielu kręgów regionalnych i zdecydowano o powołaniu Porozumienia Instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego; inicjatywy jawnej, ale powstałej niezależnie od władz ZHP. Za podstawową płaszczyznę żądań przyjęto List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego¹²².

Do końca listopada 1980 roku oprócz Warszawy, Lublina, Krakowa, Trójmiasta kręgi KIHAM działały w Gliwicach, Poznaniu, Zakopanem, Bydgoszczy, Wołominie, Gorzowie Wlkp. Poprzez kręgi i nieformalne spotkania poszukiwano kontaktów, zacieśniano więzi, organizowano struktury Kół Przyjaciół Harcerstwa przy kręgach. Obok działań konsolidacyjnych podjęto prace o charakterze wydawniczym, mające na celu propagowanie zasad Porozumienia i Listu otwartego instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego, podstaw prawnych, statutowych i regulaminu dla zakładanych kręgów, a także wniosków na zbliżający się VII Zjazd ZHP.

22 listopada 1980 roku Porozumienie Instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego przekształciło się w Porozumienie Kręgów Instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego. Wybrano Radę Porozumienia, a przyjęte i podpisane przez obecnych przedstawicieli kręgów i sygnowane przez seniorów Zasady Porozumienia opierały się na kręgach działających w ramach ZHP i na Statucie ZHP.

Kręgi Instruktorskie im. Andrzeja Małkowskiego i wyłoniona przez nie Rada Porozumienia KIHAM stały się oddolnym nurtem niezgody na funkcjonowanie ZHP w dotychczasowym kształcie i silnym ruchem odnowy wewnątrzorganizacyjnej, lekceważonym początkowo przez kadrę kierowniczą Związku.

Trudności z przebicciem się do szerszego odbiorcy poprzez oficjalną prasę harcerską uzależnioną od władz ZHP i cenzurę skłoniły kręgi do wydawania własnej prasy.

21 listopada 1980 roku warszawski KIHAM wydał pierwszy numer „Bratniego Słowa”.

¹²² Zob. A.F. Baran, *Walka o kształt harcerstwa w Polsce (1980–1990). Niepokorni i niezależni*, ISP PAN, Warszawa 2007, s. 48–52.

1 grudnia 1980 roku ukazał się pierwszy numer „Zawiszaka” KIHAM w Lublinie, a dwa tygodnie później zakopiański KIHAM wydał pierwszy numer pisma „Czuj Duch”. Własne gazetki i biuletyny wydawały wszystkie większe środowiska niepokornych.

6 grudnia 1980 roku Rada Porozumienia KIHAM

[...] wyraziła zaniepokojenie aktualną sytuacją w ZHP. Zachodzące w życiu społecznym i politycznym Kraju zmiany nie mają autentycznego odbicia w pracy i działaniu Związku. Prezentowane przez Instancje poglądy i publikacje, brak konkretnych ustaleń, zobowiązań i instytucjonalnych gwarancji, odwołanie ustalania terminu VII Zjazdu ZHP sugeruje, że Władzom Związku zależy jedynie na przeczekaniu i zachowaniu pozorów odnowy. Nie sprzyja to właściwej atmosferze wychowawczej oraz utrzymaniu jedności organizacyjnej ZHP, obniża i tak nikły autorytet Harcerstwa w społeczeństwie.

Oczekujemy więc, w miejsce niejasnych deklaracji, jednoznacznych zobowiązań i konkretnych działań, gdyż tylko to może przekonać, że celem nadrzędnym Władz i Instancji wszystkich szczebli ZHP jest wychowanie młodego pokolenia Polaków, że zamierzają One liczyć się ze zdaniem szeregowych instruktorów oraz oczekiwaniami rodziców zuchów i harcerzy.

Rada Porozumienia wystąpiła do Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego z następującym wnioskiem:

„Nawiązując do propozycji przedstawionej przez Zastępcę Naczelnika ZHP dha Piotra Łapę w dniu 24.XI.1980 r. – Rada Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego zwraca się o uznanie Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego jako ogólnopolskiego ruchu instruktorów ZHP i zatwierdzenie Rady jako Centralnego Organu Porozumienia, działającego przy Głównej Kwaterze ZHP. Jednocześnie występujemy o:

1. Dopuszczenie do udziału w pracach Rady Naczelnej ZHP minimum czterech przedstawicieli Rady Porozumienia.
2. Włączenie do prac Komisji przygotowujących VII Zjazd ZHP po minimum trzech przedstawicieli Porozumienia.
3. Zaproszenie na VII Zjazd ZHP (oraz umożliwienie pracy w Komisjach Zjazdowych) Rady Porozumienia i po dwóch przedstawicieli Kręgów wchodzących w skład Porozumienia.

Decyzja Władz ZHP będzie rzeczywistym wyznacznikiem Ich chęci naprawy Harcerstwa”¹²³.

W oczekiwaniu na decyzję władz ZHP Rada Porozumienia KIHAM zintensyfikowała swoje kontakty z NSZZ Solidarność, żyjącymi seniorami-autorytetami harcerstwa przedwojennego Organizacji Harcerek, Hufców Polskich i Szarych Szeregów, władzami ZHP poza Granicami Kraju, a poprzez członków wspierających próbowała dotrzeć z postulatami odnowy do Episkopatu i Prymasa Polski.

¹²³ Komunikat Rady Porozumienia Kręgów Rady Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego z 6.XII.1980 r. [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zbiór wydarzeń...*, op. cit., s. 62–63.

29 grudnia 1980 roku GK ZHP poinformowała Radę Porozumienia KIHAM:

Działając zgodnie z obowiązującym statutem GK ZHP nie może uznać Porozumienia KIHAM, jako ogólnopolskiego ruchu instruktorów ZHP. Nie może też zatwierdzić Rady jako centralnego organu tego porozumienia. Zgodnie z przyjętym trybem rozwiązywania zgłoszonych postulatów wniosek zostaje przekazany powołanemu przez Radę Naczelną ZHP w dn. 5.XII br. Zespołowi przygotowującemu propozycje zmian i uzupełnień w statucie ZHP, w którym pracuje członek KIHAM dh hm. Grzegorz Nowik.

W ten sposób władze ZHP dały jasno do zrozumienia, że wszelkie poza statutowe formy pracy harcerskiej nie będą przez nie uznawane i tolerowane. Porozumienie KIHAM i jego rada były w odbiorze GK ZHP strukturą nielegalną, poza statutową, nieistniejącą dla harcerskiej władzy. Jednocześnie władze ZHP (nie zatwierdzając Rady Porozumienia KIHAM) deklarowały jednak współpracę z instruktorami KIHAM, których kręgi były formalnie zatwierdzone przez poszczególne jednostki ZHP. Paradoks polegał jednak na tym, że Radę Porozumienia KIHAM tworzyli w całości czynni instruktorzy ZHP którzy wchodzili w skład legalnie zarejestrowanych kręgów, a także będących w fazie rejestracji lub jawnie działających w swych macierzystych jednostkach zwierzchnich, ale nie zabiegających o formalne potwierdzenie swego istnienia¹²⁴.

Podczas III zbiórki Porozumienia KIHAM w Kiekrzu koło Poznania w dniach 3–4 stycznia 1981 roku warszawski KIHAM ogłosił decyzję o przyjęciu tradycyjnej rotacji Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego, nie czekając na decyzję Zjazdu.

26–28 stycznia w Gdańsku odbyło się spotkanie Krajowej Komisji Koordynacyjnej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” z przedstawicielami Głównej Kwatery ZHP „w sprawach, które mają zasadnicze znaczenie dla pełnej realizacji oczekiwanej przez społeczeństwo odnowy ZHP”. W 15 punktach zapisano uzgodnienia dotyczące zmian w harcerstwie zgodnych z duchem „Listu krakowskiego”. W grupie ekspertów związkowych znaleźli się członkowie Rady Porozumienia oraz instruktorzy KIHAM. Porozumienie zostało podpisane przez przedstawicieli strony związkowej (w tym członków Rady Porozumienia KIHAM), Ministerstwo Oświaty i Wychowania oraz GK ZHP. Zapisy komunikatu pozostały jednak wyłącznie deklaracją intencji i nie zawierały żadnych instytucjonalnych form ich realizacji, ani terminarza, ani gwarancji wdrożenia¹²⁵.

17 lutego 1981 roku Rada Naczelna ZHP po burzliwej dyskusji głosami większości nie zatwierdziła Porozumienia KIHAM.

Reakcją zainteresowanych było oświadczenie:

- Rada Porozumienia wyraża ubolewanie z powodu niezatwierdzenia Porozumienia KIHAM przez Radę Naczelną ZHP. Z ubolewaniem stwierdzamy, że Porozumienie KIHAM nie zostało zatwierdzone pomimo:

¹²⁴ A.F. Baran, *Walka o kształt harcerstwa...*, op. cit., s. 70–72.

¹²⁵ G. Nowik, *Kalendarium Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM)* [s.n.: s.l.], s. 17.

- istnienia podstaw formalnych (§23 Statutu ZHP)
- stworzenia precedensu w postaci Ogólnopolskiej Rady Studenckich Kręgów Instruktorskich,
- uznania przez Władze ZHP pracy Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego za ważny nurt w poprawie harcerskiego działania,
- wykorzystania przez Radę Naczelną ZHP oraz Komisję Zjazdową myśli organizacyjnych i programowych Porozumienia oraz przyjęcie konkretnych sformułowań z materiałów Porozumienia do projektów dokumentów na VII Zjazd ZHP,
- uznanie przez Zespół Głównej Kwatery ZHP prowadzący rozmowy z Krajową Komisją koordynacyjną Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” (Gdańsk, dnia 26–28.01.1981 r.) słuszności zatwierdzenia Porozumienia,
- niedopuszczenie do rozłamu organizacyjnego w Harcerstwie w wyniku powstania Porozumienia.

Oświadczamy, że decyzja Rady Naczelnej ZHP nie powstrzyma naszej pracy. Będziemy kontynuować podjęte zadania oraz wzbogacać je o nowe przedsięwzięcia – zgodnie z przyjętymi w dniu 22.XI.1980 r. w Warszawie „Zasadami Porozumienia”.

Uważamy, że nikt nie ma wyłącznego prawa do stanowienia o odnowie w ZHP. Próba ograniczenia prac nad uzdrowieniem Harcerstwa jedynie do działań w ramach aktualnych struktur i pod przewodnictwem władz ZHP nie posiada wiarygodności społecznego uwierzytelnienia. Z przykrością przypominamy, że właśnie na Władzach Związku spoczywa odpowiedzialność za obecny stan Harcerstwa.

Decyzja Rady Naczelnej ZHP jest sprzeczna z duchem przemian zachodzących w kraju. Niesie różne i groźne niebezpieczeństwa, którym być może nie będziemy w stanie zapobiec. Dlatego oświadczamy, że pełną odpowiedzialność polityczną za ewentualne skutki podjętej decyzji ponoszą Władze Związku Harcerstwa Polskiego¹²⁶.

14 i 15 marca 1981 roku w Warszawie równoległe z VII Zjazdem ZHP obradowali także instruktorzy Porozumienia KIHAM, którzy za pośrednictwem swoich delegatów przekazali list otwarty do uczestników zjazdu, w którym wyrazili niepokój wobec:

- niekonsekwentnej, dwuznaczej postawy Władz ZHP,
- wykazanej przez Związek niezdolności do natychmiastowego odcięcia się od ludzi skompromitowanych w Harcerstwie,
- podejmowanych ostatnio prób usprawiedliwiania, a nawet gloryfikowania absurdalnych pociągnięć organizacyjnych i metodycznych ostatnich lat,
- połowiczności rozwiązań programowych w opublikowanych przez Władze Naczelne Związku projektach nowego Statutu ZHP i Uchwały VII Zjazdu, rozwiązań, które niejednokrotnie pozornie mają spełniać postulaty odnowy Związku a faktycznie gwarantują utrzymanie wielu dotychczasowych błędów,
- powtarzających się prób zdeprecjonowania w oczach opinii publicznej środowisk harcerskich konsekwentnie żądających pełnej i rzetelnej odnowy w ZHP,

¹²⁶ Oświadczenie Rady Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM. Zarys wydarzeń...*, op. cit., s. 56–57.

- cynicznej gry zademonstrowanej przez władze Związku w podjętych rozmowach z przedstawicielami Krajowej Komisji Koordynacyjnej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” – reprezentującymi kilka milionów rodziców harcerzy. Świadczy o tym treść oficjalnych dokumentów przedzjazdowych, sprzeczna w wielu istotnych punktach z treścią Komunikatu z tych rozmów.

Stwierdzamy, że bezwzględным warunkiem odzyskania przez Harcerstwo społecznego zaufania będzie przyjęcie przez Zjazd następujących zasad:

1. Określenie się przez ZHP jako organizacji wychowawczej, stojącej w pełni na gruncie Konstytucji PRL, niepolitycznej, adresowanej do ludzi o różnych postawach światopoglądowych.
2. Uznanie pełnej niezależności i samodzielności Związku od jakichkolwiek organizacji społecznych i partii politycznych.
3. Uznanie w ZHP faktycznej i pełnej tolerancji światopoglądowej.
4. Zagwarantowanie pełnej dobrowolności w przynależeniu do ZHP.
5. Statutowe uznanie Prawa Harcerskiego za fundamentalny wzorzec, określający postawę osobistą wszystkich członków ZHP.
6. Zagwarantowanie rzeczywistej demokracji w ZHP, dającej każdemu instruktorowi prawo i realne możliwości współdziałania w kształtowaniu programu i modelu organizacyjnego Związku.
7. Uznanie w ZHP prawa poszczególnych środowisk do wypracowania własnego stylu i szczegółowych rozwiązań metodycznych i programowych.
8. Uznanie w ZHP rzeczywistej więzi z całą, sięgającą 1911 roku tradycją Harcerstwa. Przyjęcie powyższych zasad zapoczątkuje rzeczywistą naprawę ZHP i będzie warunkiem przyjęcia przez nas za własne Uchwał Zjazdu i przyszłych Władz ZHP.

To nie dzieci i młodzież mają służyć istnieniu ZHP, ale harcerstwo powinno służyć pomocą rodzinie i szkole w wychowaniu młodego pokolenia. Dlatego też ZHP powinien być takim, jakim oczekuje go ogromna większość polskiego społeczeństwa.

Od podjętych przez Zjazd decyzji zależy przyszłe oblicze ruchu harcerskiego i jego jedność organizacyjna.

Delegaci Spotkania–Zjazdu „Porozumienia” KIHAM ze środowisk: Bydgoszczy – Chorągwi Gdańskiej – Gliwic – Gorzowa Wlkp. – Janowa Wlkp. – Kalisza – Katowic – Chorągwi Krakowskiej – Kraśnika – Lublina – Chorągwi Łódzkiej – Opola – Piotrkowa Trybunalskiego – Chorągwi Poznańskiej – Szczecina – Siedlec – Tarnowa – Torunia – Chorągwi Warszawskiej – Wrocławia – Zakopanego – Zielonej Góry¹²⁷.

VII Zjazd ZHP odbywał się w atmosferze napięcia, podejrzliwości, rewizji osobistych, konfiskowania materiałów programowych instruktorów KIHAM, a większość delegatów wrogo zareagowała na przemówienie przewodniczącego KKK Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ Solidarność Romana Lewtaka.

Zmiany w RN ZHP, a w uchwałach podkreślenie większej samodzielności, odejście od akcji pokazowych, zmiany nazwy drużyn działających w szkołach ponadpodstawowych z HSPS na tradycyjną nazwę drużyn starszoharcerskich,

¹²⁷ List Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego do VII Zjazdu ZHP, Warszawa – Sala Kongresowa PKiN [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM. Zarys wydarzeń...*, op. cit., s. 57–58.

zdecydowanie o wystąpieniu z Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej czy uchwała na temat 70-lecia Związku (ale z wyeksponowaniem przede wszystkim działań i wartości z okresu Polski Ludowej) spotkały się z krytyczną oceną środowisk instruktorskich (głównie KIHAM) i zadowoleniem z nieznacznych ustępstw KC PZPR. Bezpośrednio po zakończeniu VII Zjazdu ZHP w teleksie przesłanym przez Wydział Organizacji Społecznych, sportu i turystyki KC PZPR do Komitetów Wojewódzkich PZPR można było przeczytać:

Wyniki Zjazdu były pozytywne. Przyjęto trafne dokumenty i wybrano doświadczony zespół kierowniczy. Zjazd przebiegał w dobrej wyważonej atmosferze politycznej.

Do takich wyników Zjazdu przyczyniła się poprzedzająca go praca przygotowawcza, podjęta przez kierownictwo Głównej Kwatery i szeroki aktyw organizacji, przez instancje wojewódzkie PZPR. Odkonano szereg narad, spotkań i seminariów w rejonach z udziałem przedstawicieli kierownictwa ZHP, instancji partyjnych i oświatowych. Pozwoliło to przedyskutować wszystkie najistotniejsze problemy i opracować uzgodnione stanowisko delegacji wojewódzkich. Pozytywne znaczenie miał także nieformalny „sztab polityczny” – zespół działaczy partyjnych i ZHP, który miał pieczę nad głównymi, strategicznymi problemami związanymi ze Zjazdem. Na atmosferę wpłynęło również umiejętne kierowanie pracą wszystkich regulaminowych organów Zjazdu. [...] Na Zjeździe podejmowano próby przeforsowania odrębnej platformy ideowo-politycznej Związku. Przedłożono nieoficjalnie poza komisją statutową dwie wersje statutu. Kolportowano różne materiały w formie projektów dokumentów zjazdowych, listów, ulotek, opracowań. Materiały te pochodziły z Kręgów Instruktorskich A. Małkowskiego, grupy „Przyszłość Harcerstwa”, KPN oraz „Solidarności”. Jeśli założyć, że zamiarem tych grup mogło być dążenie do zerwania Zjazdu, bądź narzucenie mu własnej platformy, to próby nie powiodły się.

W elementach charakterystyki Zjazdu należy podkreślić jeszcze dwa fakty. W składzie delegatów dominowała kadra instruktorska, młodzieży było bardzo mało. Na 1471 delegatów harcerzy do lat 18 było tylko 86, łącznie osób w wieku 30 – 340, a np. Powyżej 41 – 409. Wiekowa struktura Zjazdu rzutowała na przebieg Zjazdu i treść dyskusji. [...] Dyskusja przebiegała w ostrej walce politycznej. [...] Należy podkreślić, że w czasie dyskusji nie było bezpośrednich ataków na partię. Próby wniesienia elementów destrukcyjnych atakujących podstawowe pryncypia Związku – polityczność, świeckość, uznanie kierowniczej roli PZPR podejmowane przez niektórych przedstawicieli Kręgów im. A. Małkowskiego nie zyskały szerszego poparcia. Negatywnie przyjęli delegaci wystąpienie KK Komisji Koordynacyjnej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” R. Lewtaka, a zwłaszcza oświadczenie KKK uzależniające pomoc finansową dla Związku m. in. Na organizację akcji obozowej, od apolityczności ZHP. [...] Nie ulega wątpliwości, że istniała synchronizacja między poglądami reprezentowanymi przez R. Lewtaka zwłaszcza w drugim wystąpieniu, a linią postępowania części instruktorów w Kręgach im. A. Małkowskiego.

Treść wszystkich podstawowych dokumentów programowych przyjętych przez Zjazd ZHP w pełni odpowiada ideowo-politycznym i wychowawczym pryncypiom organizacji. W wielogodzinnej dyskusji, zwłaszcza nad poprawkami do statutu ujawniły się tendencje do eliminowania sformułowań określających socjalistyczny charakter

i socjalistyczne ideały wychowawcze Związku. Próby takie całkowicie się jednak nie powiodły, np. Statut przyjęto przy jednym głosie sprzeciwu. W statucie stwierdza się m. in., że: „ZHP jest patriotyczną, ideowo-wychowawczą organizacją dzieci, młodzieży i dorosłych, wychowującą swych członków w duchu wartości socjalizmu oraz, że jest organizacją świecką!” Stosunek do partii został sformułowany następująco: „ZHP uznaje przewodnią rolę PZPR, wyrażającą się wobec organizacji w inspiracji ideowej”. [...]

W związku z wynikami VII Zjazdu ważnym zadaniem jest udzielenie maksymalnej pomocy w realizacji podjętych przez Zjazd ustaleń programowych, doprowadzenie do konsolidacji nowo wybranych władz na wszystkich szczeblach oraz aktywizowanie szkolnych organizacji partyjnych w kierunku skutecznego eliminowania destrukcyjnych działań podejmowanych przez część członków „Solidarności” w środowisku nauczycielskim i uczniowskim¹²⁸.

11–13 kwietnia 1981 roku podczas zbiórki Porozumienia KIHAM w Bydgoszczy przebieg i wyniki VII Zjazdu ZHP zostały poddane krytycznej analizie. Trzy środowiska: lubelski KIHAM, 14 WDH i 70 WDH podjęły decyzję o wystąpieniu z ZHP i utworzeniu Niezależnego Ruchu Harcerskiego. 25 kwietnia 1981 roku w uchwale kręgu o motywach decyzji napisano:

Na przestrzeni ostatnich 20 lat w pracy Związku Harcerstwa Polskiego zachodził proces systematycznego obniżenia jakości pracy Związku. Proces ten w pierwszym rzędzie dotyczył sfery oddziaływań wychowawczych harcerstwa, objął jednak również w bardzo silnym stopniu całą sferę koncepcji metodyczno-programowych i struktury organizacyjne ZHP. Uchwały VII Zjazdu ZHP nie wniosły wbrew oczekiwaniom, zmiany w najważniejszych – określających charakter i warunkujących poziom pracy Związku kwestiach: ZHP pozostał w dalszym ciągu organizacją o charakterze politycznym, preferującą w oddziaływaniu wychowawczym poddawanie młodzieży indoktrynacji materialistycznej ideologii marksistowskiej, niedopuszczającą spełnienia w czasie akcji harcerskich praktyk religijnych przez swych członków, a tym bardziej odrzucającą oparcie się o motywacje zrodzone z uczuć i przekonań religijnych młodzieży w pełnym i twórczym włączeniu jej w pracę nad sobą i służbę społeczną. ZHP pozostał organizacją o zachowanej w dalszym ciągu dotychczasowej dominacji zawodowego aparatu organizacyjnego, ograniczającego rolę i znaczenie spontanicznego ruchu społecznego w ramach ZHP.

W tej sytuacji, szczególnie uważając za niemożliwą do zaakceptowania określoną przez Statut „inspirację ideową” ze strony PZPR – inspirację, którą rozumieć trzeba jako próbę narzucenia członkom ZHP określonej postawy ideologicznej, my członkowie Kręgu Instruktorów Harcerskich „Zawisza” oświadczamy, że:

1. Pozostając w zgodzie z własnym sumieniem i pragnąc dochować wierności osobistym przekonaniom światopoglądowym nie możemy zaakceptować tekstu Statutu ZHP przyjętego przez VII Zjazd ZHP.

¹²⁸ Przebieg VII Zjazdu ZHP (Z informacji Wydziału Organizacji Społecznych, sportu i turystyki KC PZPR. Teleks przesłany przez KC PZPR do Komitetów Wojewódzkich bezpośrednio po zakończeniu VII Zjazdu ZHP), „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1995, nr 1, s. 18–20.

2. Oceniając przebieg zarówno ostatniej kampanii sprawozdawczo-wyborczej jak i VII Zjazdu ZHP stwierdzamy, że skład osobowy władz harcerskich jest w dużej części efektem manipulacji mających na celu utrzymanie w ZHP dominacji dotychczasowego aparatu zawodowego i nie dopuszczenie rzeczników rzeczywistej odnowy od szerszych wpływów w organizacji. Nie możemy uznać obecnych centralnych i terenowych władz harcerskich w dużej mierze odpowiedzialnych za dotychczasowe błędy, za kompetentne w podjęciu i realizacji procesu odnowy ZHP i reprezentatywne dla środowisk instruktorskich prezentujących model prawdziwej pracy harcerskiej.

3. W związku z powyższym deklarujemy nasze wystąpienie ze Związku Harcerstwa Polskiego z dniem 25 kwietnia 1981 r.

Tworząc własny ruch harcerski pragniemy wychowywać pełnego człowieka, korzystając z prawdziwych, nie wypaczonych i nie zubożonych w żadnej, ani ideowej, ani metodyczno-programowej sferze wzorców i tradycji Polskiego Harcerstwa. Pragniemy czuć się kontynuatorami nie tylko form, ale przede wszystkim treści ideowo-wychowawczych wypracowanych przez kilka pokoleń instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego do roku 1948 oraz w ciągu tych kilku krótkich miesięcy nieskrępowanej działalności harcerskiej na przełomie lat 1956 i 1957. Własną pracą instruktorską, twórczym wysiłkiem włożonym w kształtowanie współczesnej harcerskiej rzeczywistości, nieskrępowani ideologicznymi ramami, chcemy wzbogacać tę harcerską tradycję o nowe wartości. Harcerstwo, poprzez które pragniemy pełnić swą służbę winno w pierwszym rzędzie pozostać autentycznym, radosnym i wiecznie młodym ruchem młodzieży w służbie Najwyższemu Ideałom, w służbie Polsce i drugiemu człowiekowi.

Czuwaj

Lublin dnia 25 kwietnia 1981 roku (na oryginale podpisy instruktorów Kręgu)¹²⁹.

30 kwietnia 1981 roku tekst uchwały Rady Kręgu KIHAM „Zawisza” został przekazany na ręce komendanta hufca ZHP Lublin Miasto.

Instruktorzy „Zawiszy”, zdając sobie sprawę z sytuacji w kraju postulowali przejęcie przez „Solidarność” opieki nad tworzącym się niezależnym ruchem harcerskim. 16–17 maja 1981 roku walne zebranie Delegatów NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego w Świdniku zdecydowało:

Uznając znaczenie autentycznej pracy harcerskiej dla wychowania młodego pokolenia, Walne Zebranie Delegatów postanawia przyjąć patronat nad Niezależnym Ruchem Harcerskim i zaleca Zarządowi Regionalnemu podjęcie kroków zmierzających do zapewnienia Niezależnemu Ruchowi Harcerskiemu odpowiednich warunków działania.

Walne zebranie zwraca się do władz krajowych NSZZ „Solidarność” o pomoc w rejestracji nowo powstałej organizacji¹³⁰.

¹²⁹ Wystąpienie z ZHP, „Zawiszak” 1981, nr 10, s. 1–2.

¹³⁰ NRH na patrona, „Zawiszak” 1981, nr 1, s. 1. Zob. także: A.F. Baran, *Walka o kształt harcerstwa...*, op. cit., s. 99.

4 czerwca 1981 roku Prezydium RN ZHP podjęło dyskusję nad uchwałą Kręgów Instruktorów Harcerskich „Zawisza”, w której zadeklarowali wystąpienie z ZHP.

Członkowie Prezydium wyrazili przekonanie, że statut nikomu nie narzuca określonego światopoglądu, ZHP nikomu nie narzuca określonego światopoglądu, a deklarując świeckość organizacji stoi na stanowisku tolerancji religijnej. Istnieje na pewno potrzeba pełniejszego komentarza do statutu i rozmów z każdą grupą instruktorską, która ma wątpliwości i boi się powrotu do dawnych praktyk, w których za deklaracjami nie zawsze stały odpowiednie działania¹³¹.

W tym samym numerze tygodnika ukazał się dramatyczny apel Stanisława Broniewskiego:

Druhny i Druhowie!

Muszę się podzielić z wami myślami, które powstały z chwilą nadejścia wiadomości o wystąpieniu ze Związku Harcerstwa Polskiego naszego lubelskiego Kręgu. Obok takiej sprawy, choć ilościowo nie największej, przejść obojętnie nie można.

Pierwsze to potrzeba wyrażenia szacunku i uznania dla czystych i szlachetnych pobudek tego kroku, rozumiem, że druhowie z Lublina nie mogli znieść, by w harcerskiej pracy wychowawczej myśli i czyny szły jedną drogą, a słowa martwe i niepotrzebne wypełniały przepisy i uczyły nieprawdy.

Drugie to żal, wynikający ze stwierdzenia, że władze Związku Harcerstwa Polskiego przez manipulowany Zjazd oraz przez następującą po nim martwość i formalną zdawkowość w chwilach doniosłych, doprowadzają do sytuacji, w której krok ten jest możliwy; świadczą w ten sposób, że nie rozumieją, lub co byłoby gorsze, nie chcą zrozumieć tego, co kryje się pod wyrazem „Odnowa”.

Trzecie wreszcie to prośba, którą mnie instruktorowi-wychowawcy ciężko jest kierować do was, prośba abyście mimo wszystko, nie zrywając serdecznych więzów z tymi, co wystąpili – trwali nadal w Związku Harcerstwa Polskiego, abyście zdwojoną pracą nad sobą i zwielokrotnioną pracą w drużynach i szczepach, poprzez narastanie nowej i pięknej kadry, przybliżali chwilę, w której również słowa staną się prawdziwymi.

Czuwajcie!

Podpis nieczytelny¹³²

19 czerwca 1981 roku na III plenarnym posiedzeniu Rady Naczelnej ZHP, Naczelnik ZHP Andrzej Ornat powiedział:

Harcerstwo dzisiejsze jest odbiciem sytuacji całego społeczeństwa polskiego. Zarówno w stanie organizacyjnym jak i we wszystkich innych tendencjach występujących w naszym życiu społecznym. Jest to sytuacja nie prosta. Składają się na nią problemy wewnętrzne Związku, jak również różnorodne okoliczności zewnętrzne, które pobudzają lub blokują normalną pracę organizacji.

¹³¹ *Komunikat*, „Motywy” 1981, nr 24, s. 2.

¹³² *Prośba Stanisława Broniewskiego, Druhny i Druhowie*, „Motywy” 1981, nr 24, s. 2.

Zjazd Związku, w którym upatrywaliśmy czynnik stabilizujący pracę organizacji, nie spełnił wielu nadziei pokładanych w nim przez różne grupy instruktorskie. Jedni uznawali go za nader radykalny, inni za konserwatywny; jedni z radością przyjęli samodzielność programową drużyn, drudzy czują się bezradni wobec tej samodzielności. Zbyt wielu instruktorów w sprawach zasadniczych dla organizacji podnosi głosy niezadowolenia, uważając że: „Statut i Uchwała programowa zawierają wiele nieuściślonych fragmentów”, że cechuje je „połowiczność rozwiązań i niejednoznaczność sformułowań”.

Stan, w którym wszyscy są zadowoleni, usypia wychowawców i zagraża sprawom zasadniczym. Niech więc te różne oceny i zróżnicowane tendencje służą jak najlepiej wychowaniu dzieci i młodzieży harcerskiej, pozwalają instruktorom różnić się między sobą poglądami, ale nie mogą powodować wybiórczej realizacji postanowień Zjazdu. Jedną z podstaw demokracji jest zasada szerokiej i nieskrępowanej dyskusji do momentu podjęcia decyzji – potem realizacja tej decyzji. Zjazd taką decyzję podjął.

W ramach zakreślonych Statutem pomieścić się mogą różnorakie tendencje instruktorów i drużyn. W stworzeniu płaszczyzny działania dla ruchów programowo-metodycznych upatrujemy szansę dobrej pracy Związku, samorealizacji instruktorów i zaczynu rozwoju myśli intelektualnej, programowej oraz metodycznej w Związku. Instancje Związku ruchy takie muszą otoczyć opieką i stwarzać im szerokie warunki rozwoju.

Ruchy te, łącząc instruktorów i środowiska o podobnych charakterach, umożliwiają korzystanie innym z ich dorobku, wytwarzają możliwość rywalizacji drużyn i środowisk harcerskich, podnoszą stale ważne sprawy organizacji. Skupiając się na poszczególnych problemach Związku, nie dopuszczają do osłabienia zainteresowania tymi sprawami ogółu instruktorów.

Na dzień dzisiejszy władzom Związku znane są następujące ruchy programowo-metodyczne:

- Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego łączące się w Porozumienie Kręgów; najstarszy z ruchów, znany powszechnie, o dużym dorobku wychowawczym, intelektualnym i wydawniczym, o najszerszym zasięgu, grupujący instruktorów głęboko związanych z tradycją Harcerstwa, wybijający społeczny charakter służby instruktorskiej, postawę instruktora jako gwarant efektów wychowawczych, walczący o społeczno-wychowawczy charakter organizacji, przeciw polityczności, domagający się rozdzielenia władz uchwałodawczych i wykonawczych, wprowadzenia ordynacji wyborczej przewidującej wyłącznie tajne wybory, przy nieograniczonej ilości kandydatów, ograniczenia pracy etatowej w ZHP do niezbędnego minimum, opowiadający się przeciw akcjom propagandowym Związku.
- Ruch „Przyszłość Harcerstwa”; młodszy o zasięgu ogólnokrajowym, skupiający swe zainteresowania przede wszystkim na harcerstwie starszym, walczący o samorządność szczególnie w tej grupie wiekowej, o sprawy rzecznictwa dzieci i młodzieży szkolnej, domagający się szerszego udziału harcerzy starszych i instruktorów-uczniów w pracach rad wszystkich szczebli, popularyzujący ideę rad harcerzy starszych, podkreślający potrzebę szczególnej pracy dla dobra dzieci wiejskich, propagujący działania na rzecz demokratycznych zasad wyborczych ZHP. Ruch „Przyszłość Harcerstwa” – podobnie jak KIHAM – wniósł sporo w wypracowaniu na Zjeździe podstawowych dokumentów Związku.

- Pod koniec maja ogłosił swą deklarację w „Motywach” „Ruch Harcerskiego Poradnictwa” wywodzący się z istniejącej od kilku lat Harcerskiej Poradni Programowo-Metodycznej „Impuls-Motywy” w Łodzi. Ruch ten przede wszystkim skupiać chce swą działalność na upowszechnianiu i inspirowaniu do poszukiwania nowych doświadczeń w pracy zespołów harcerskich.

Ruchy te są wartością i własnością Harcerstwa. Ich miejsce jest w tonie organizacji. Respektują one Statut Związku i chcą być siłą twórczą przemian zachodzących w organizacji. Bronią niezbywalnych wartości wychowawczych Harcerstwa i służą pomocą instruktorom. Świadczą o żywotności ruchu harcerskiego i jego sile zdolnej do odbudowy Związku. Widzimy ich potrzebę i ważną rolę w Związku.

Każdy dom składa się z wielu elementów konstrukcyjnych. W naszym harcerskim domu siłą nośną konstrukcji mogą być właśnie ruchy programowo-metodyczne.

Nie wszystko jednak, co nosi nazwę ruchu harcerskiego tej konstrukcji naszego domu służy. Podobno w marcu „młodzież Wybrzeża” powołała Harcerski Ruch Niepodległej Polski. Podobno, gdyż sprawa znana jest władzom Związku wyłącznie z kolportowanego pisemka „Orle Lwowskie”. Autorzy manifestu tego „ruchu” stawiają sobie jeden cel: „uzyskanie pełnej suwerenności narodowej i państwowej”. Uciekają się do demagogicznych politycznych żądań, unikając całkowicie spraw harcerskich. Być może jest to incydentalna artykulacja kilku ekstremistów związanych nawet z naszą organizacją. Być może jednak, iż jest to swoisty rodzaj prowokacji politycznej wobec naszych instruktorów. Takim „ruchom” mówimy – nie. Nie ma i nie może być miejsca w Harcerstwie dla tego typu ruchów wykorzystujących organizację dla celów sprzecznych z jej statutem, sprzecznych z jej rolą w społeczeństwie. Harcerstwo nie chce i nie zamierza zastępować partii politycznych.

Inny charakter i inne są źródła zjawiska, które zrodziło się w Lublinie. Jest to Niezależny Ruch Harcerski wyodrębniony z ZHP w końcu kwietnia przez instruktorów harcerskich z Kręgu „Zawisza”. Uchwałę w tej sprawie podpisało 19 instruktorów. Zrodził się ten ruch z negacji postawy władz i zachodzących w Związku procesów, z uznania wpływu naszego Związku za destrukcyjny wychowawczo, z zarzutów zamaskowanego dążenia zmierzającego do utrzymania dotychczasowego wyłącznego podporządkowania harcerstwa materialistycznej, ateistycznej ideologii. Program tego ruchu akcentuje szeroki kontakt z przyrodą oraz służbą społeczną. Opiera się o przekonania i postawy religijne harcerzy – o normy moralne chrześcijaństwa. Gwarantuje członkom ruchu prawo zaspokajania swych potrzeb religijnych, zarówno osobistych, jak i tych, którym zechcą dać wymiar społeczny. W Lublinie istnieją dwa hufce – męski i żeński. Obejmują one 200–400 osób (według różnych danych). Podstawę stanowią harcerze młodszy. Dzieci wstąpiły do ruchu za zgodą rodziców, poinformowanych przez założycieli o jego celach, programie i metodach działania. Harcerze starsi, którzy nie przekraczają w ruchu 100 osób, decyzję podejmowali samodzielnie. Patronat nad ruchem roztoczył NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowo-Wschodniego.

Sprawę tę podejmowało Prezydium Rady Naczelnej dwukrotnie. Nie doszło natomiast do kontaktu władz Związku z założycielami ruchu, mimo chęci i dobrej woli władz. Nie możemy się pogodzić z argumentami tkwiącymi u genezy Niezależnego Ruchu Harcerskiego, zakładając dogłębne przemyślenie sprawy i uczciwość jego twórców. Nie możemy pogodzić się z tym, że z braku zaufania i z manifestacji nie-wiary w dobre chęci władz Związku, z totalnej krytyki, z odrzucenia z góry dobrej woli

ogromnej rzeszy instruktorów rodzi się nadzieja na nowe i piękne; z oskarżeń i posądzeń powstaje Niezależny Ruch Harcerski, mieniający się być wyłącznym spadkobiercą prawdziwego Harcerstwa.

Rozumiem, że nowe rodzi się w buncie przeciw staremu, że za często historia uczyła nas; aby zbudować – trzeba zniszczyć, że ostatnie miesiące dowodziły tego również w naszych ruchach społecznych. Nie mogę jednak pogodzić się z myślą, że te same założenia można stosować w organizacji wychowawczej, że do tych zabiegów wciąga się dzieci, że odbywa się na nowo manipulacja – tylko z drugiej strony.

Niezależny Ruch Harcerski jest faktem. Możemy ubolewać, żyznać się, analizować. Faktu to nie zmieni. Z faktami trzeba się liczyć i nie przeceniając tego faktu, nie możemy nie doceniać jego siły oddziaływania na młodą wyobraźnię. Ruch rodzący się niemal w konspiracji (wątki doniesienia oficjalne, ulotki, przekazy ustne), ruch powstający w walce z oficjalnym, eksponujący treści sprzeczne z powszechnym charakterem działalności harcerskiej („prawo zaspokajania potrzeb religijnych”), a związane z ożywieniem nurtu religijnego w społeczeństwie, ruch rodzący się w czasach silnych napięć społecznych, zwraca uwagę młodzieży, przyciąga tajemniczością, rozpała wyobraźnię, fascynuje odwagą wystąpienia przeciw autorytetowi władzy.

Groźna jest więc legenda ruchu – nie sam ruch i jego program, który w sporej części jest naszym programem, bo jest programem Harcerstwa. Jak już powiedziałem wcześniej – Niezależny Ruch Harcerski jest faktem, z faktem tym trzeba się liczyć. Ale nie będziemy wytaczać armat na wroga, bo wierzę, że nie wroga. Jest tylko grupa wychowawców, z którą różnimy się w ocenie naszego Związku, z którą generalnie różnimy się w sprawie stosunku organizacji do religii i do partii, z którą różnimy się w sprawie oceny naszej pracy i oceny instruktorów naszego Związku. Nie wydaje nam się zresztą, aby te poglądy były przedzielone przepaścią nie do przebycia. Dowodzi tego to, co wypowiadają obie strony. Różnice wynikają z formy realizacji poglądów, z nieufności lub niezrozumienia. Istnieje więc zawsze możliwość zgody i pojednania. Jeśli zapalczywość wynikająca z niezrozumienia intencji lub fałszywego odczytania zamiarów, zaprowadziła za daleko, zawsze istnieje możliwość powrotu.

Są sprawy, które wymagają wyjaśnień czy uściśleń i są sprawy oczywiste. Za taką sprawę oczywistą uznajemy ustrój naszego państwa i przewodnią rolę PZPR. Wyjaśnień wymaga sprawa, która wywołuje spory ferment w organizacji. Jest to nasze określenie się na Zjeździe jako organizacji świeckiej, przestrzegającej zasad tolerancji światopoglądowej i religijnej.

Jesteśmy organizacją łączącą dzieci wychowywane w domach rodzinnych w różnych światopoglądach, wychowywane zarówno w duchu religijnym, jak i w duchu świeckim. Uważamy, że te różnice nie mogą dzielić członków naszej organizacji, a tolerancję wobec ich przekonań religijnych uznajemy za zasadę kardynalną.

Harcerstwo nigdy nie stawiało barier wyznaniowych swoim członkom. I jeśli organizacja chce wychowywać w duchu humanistycznego ideału poszanowania człowieka i jego przekonań religijnych, a otwarta jest dla wszystkich, sama musi pozostać świecką. Religia nie może być źródłem podziałów, nie może tych podziałów uczyć dzieci od najmłodszych lat, nie możemy więc dzielić zespołów harcerskich na wyznaniowe i bezwyznaniowe. Do drużyny może wstąpić każde dziecko. I sprawą drużynowego oraz członków drużyny jest, aby każdy czuł się w tej drużynie dobrze. Taka sytuacja wymaga pilnej uwagi instruktorów prowadzących zespoły harcerskie, aby nie stwarzać konfliktów i napięć na tym tle. Oznacza to, że uznajemy sprawę

przekonań i postaw religijnych dzieci za osobistą sprawę ich i ich rodziców. A więc w naszej pracy tworzyć musimy takie warunki, żeby zajęcia harcerskie nie kolidowały z wypełnianiem przez dzieci ich wyznaniowych powinności. Wymaga to takiej organizacji zajęć i stworzenia takich warunków opieki, aby dzieci mogły uczestniczyć w nabożeństwach i ceremoniach religijnych. Dotyczy to całorocznej pracy harcerskiej. Sprawa ta budzi szczególną drażliwość w czasie zimowisk i obozów. Wymaga dużego taktu pedagogicznego i przemyślenia zajęć, tak aby wyjście części młodzieży na nabożeństwo nie było z jednej strony stratą dla niej (np. Zajęć szkoleniowych), z drugiej – czas ten nie może być elementem kary dla nie uczestniczących w nabożeństwach. Wrażliwość nadzwyczajną muszą zachowywać instruktorzy zwłaszcza wobec mniejszości wyznaniowych w zespołach harcerskich.

Z tego wynikać również musi uznanie, że indywidualna obecność harcerza czy instruktora w miejscu kultu religijnego w mundurze nie jest sprzeczna ze świeckim charakterem organizacji, nie oznacza oficjalnego reprezentowania ZHP. Nakazuje nam to uczciwość wychowawców, którzy nie mogą stawiać dziecka w sytuacji fałszywej.

Nie oznacza to jednak, iż miejsca pracy harcerskiej, miejsca obozowania, staną się miejscami obrzędów religijnych. Jednostki harcerskie nie mogą być organizatorami praktyk religijnych i miejscem kultu religijnego. Nie mogą również z ceremoniałem i w szyku brać udziału w takich uroczystościach. Szczególną tu jednak sprawą są pogrzeby członków organizacji. Zwłaszcza gdy odchodzi na zawsze harcerski wychowawca. Szacunek dla niego wymaga, aby wychowankowie, którym nie raz poświęcał się bez reszty, mogli oddać mu ostatni hołd zgodnie z obyczajem i w sposób oficjalny, z pełnym ceremoniałem.

Druhny i druhowie!

Są pośród nas nieporozumienia. Nie wszystkie ze złej woli się biorące. Przez lata całe uczyliśmy się schematów, wszystko było proste i jasne, zawsze było tylko białe i tylko czarne.

Dzisiaj jest czas inny, czas potrzebujący otwartości, szerszego spojrzenia, nie zamknięcia się w ramy i nie upraszczania sądów. Myślę, że jest też czas na poszukiwania dróg porozumienia, na spór o sposób budowy naszego harcerskiego domu. Ale nie może to przerwać harcerskiego trwania.

I to jest naszym najważniejszym zadaniem¹³³.

Tym razem Rada Naczelna ZHP,

[...] korzystając z uprawnień wynikających z §§ 29, 30, 31 Statutu ZHP, po zapoznaniu się z przedłożonymi w tej sprawie dokumentami i uznając wniosek z dnia 6.XII.80 r. jako niewycofany postanawia zatwierdzić Zasady Porozumienia Kręgów Instruktorskich Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego przyjęte przez Zbiórkę Pełnomocników Kręgów w dniu 7.VI.81 r., które stanowią załącznik do niniejszej Uchwały.

Zasady te Rada Naczelna traktuje jako podstawę działania Porozumienia, zgodnie ze Statutem ZHP¹³⁴.

¹³³ Referat Naczelnika ZHP hm. PL Andrzeja Ornata wygłoszony na III plenarnym posiedzeniu Rady Naczelnej ZHP w dniu 19.06.1981 r., „Motywy” 1981, nr 26, s. 1 i 5.

¹³⁴ Uchwały Rady Naczelnej Związku Harcerstwa Polskiego podjęte w dniu 19.06.1981 r., „Motywy” 1981, nr 26, s. 1. W uchwale zatwierdzono również regulamin Ruchu „Przyszłość Harcerstwa”, a referat Naczelnika ZHP uznano za podstawę do dyskusji w kręgach instruktorskich i w czasie akcji letniej.

Złagodzenie stanowiska RN ZHP i zatwierdzenie Zasad Porozumienia KIHAM nie uspokoiło nastrojów. Przez prasę przetoczyła się dyskusja dotycząca rozumienia przez strony poszczególnych punktów Statutu ZHP: Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego, objaśnienia ich wykładni, doprecyzowania znaczenia:

Trudno jest uzgodnić stanowiska, gdy jedno słowo w przekonaniu różnych ludzi kryje różne treści. [...] Spróbujemy określić jak rozumiemy pojęcia, które powodują najczęściej nieporozumień, a mianowicie polityczny i ideowy charakter ZHP.

Każda działalność polityczna polega na uzgadnianiu, wyrażaniu i walce o interesy określonych grup społecznych. Polityczny charakter ZHP buduje się na reprezentacji interesów określonego środowiska dzieci i młodzieży wobec systemu instytucji kierujących społeczeństwem. Buduje się, gdyż o polityczności organizacji nie decyduje sam fakt, iż w Statucie zapisano jej aspiracje polityczne. W stosunkach politycznych ocenia się ludzi i organizacje przede wszystkim ze względu na konsekwencje ich działań, a nie intencje ich myśli. Stąd i ZHP integruje swoich członków wobec przyjmowanych zadań, do zorganizowanego i zbiorowego działania, a jego efekty świadczą o politycznym charakterze organizacji.

Polityczności nie wolno utożsamiać z wymaganiami światopoglądowymi, z preferowaniem ateistycznego światopoglądu. Światopogląd idealistyczny nie musi prowadzić do zachowań apolitycznych, a wielu jego zwolenników angażuje się na rzecz rozwoju socjalistycznych stosunków społecznych. [...]

Polityczność organizacji nie oznacza zależności od jakiejkolwiek organizacji politycznej czy społecznej; dorosłych czy młodzieży. Samodzielność ZHP jednoznacznie została określona w Statucie i Uchwale VII Zjazdu.

Polityczności organizacji nie można też rozumieć jako „upolityczniania” polegającego na dawaniu młodzieży treści o charakterze politycznym „do wierzenia”. W organizacji młodzi mają natomiast prawo do poznawania różnych racji, poglądów, do rozwijania swoich zainteresowań politycznych; do uzyskania pomocy w samodzielnym poszukiwaniu prawdy o stosunkach społecznych, ich źródłach itp.

Warto w tym miejscu podkreślić, że takie rozumienie politycznego charakteru organizacji zostało jednoznacznie zawarte w Statucie.

Ideowy charakter ZHP oznacza, że Związek określa wartości społeczne i moralne, które chce propagować i których akceptację czyni jednym z warunków członkostwa. ZHP: „Jest organizacją ideowo-wychowawczą, która wyprowadza swe zadania z ideałów socjalizmu, z ideałów sprawiedliwości społecznej”. Ta definicja zawarta w Uchwale VII Zjazdu, wyraźnie określa właśnie społeczne i moralne aspekty ideałów socjalizmu: poszanowania dla każdego człowieka, dążenie do wyrównania niesprawiedliwości społecznych, udział w tworzeniu jednakowych warunków startu dzieci i młodzieży w dorosłe życie, a także uczciwość i właściwy stosunek do własności innych osób, jak i do wspólnego, społecznego dobra oraz majątku narodowego. W ideach socjalizmu mieszczą się wszystkie ogólnoludzkie wartości moralne, które znajdują odbicie w Prawie harcerskim.

Formuła zawarta w Przyrzeczeniu harcerskim: „być wiernym sprawie socjalizmu” oznacza, że sprawiedliwość społeczną i równość między ludźmi zawsze należy stawiać na czoło swoich zasad moralnych: być szlachetnym, uczciwym, uczynnym, by przyczyniać się do panowania sprawiedliwości i równości.

W treściach, jakie niosą sformułowania: „Wyprowadzanie zadań z ideałów socjalizmu” i „wierność sprawie socjalizmu”, nie wolno doszukiwać się określenia światopoglądu członków organizacji. Jest on prywatną sprawą każdego zucha, harcerza, instruktora.

Z tak rozumianego ideowo-wychowawczego charakteru ZHP wynika zasada tolerancji, poszanowania poglądów każdego harcerza i instruktora, co również zostało precyzyjnie sformułowane w Statucie.

Wydaje się, że takie rozumienie politycznego i ideowego charakteru Związku jest do przyjęcia przez każdego człowieka, który – niezależnie od swojego światopoglądu – docenia głębokie wartości humanistyczne zawarte w ideałach socjalizmu i w oparciu o nie chce wychowywać młode pokolenie J. Ch.¹³⁵

W liście z 9 lipca 1981 roku skierowanym do RN, CKI i CKR ZHP Stanisław Czopowicz, przewodniczący Rady Porozumienia KIHAM, protestował m.in.:

[...] wobec prezentowania przez prasę, radio i telewizję informacji i wypowiedzi przedstawicieli Władz Związku zapewniających o jedności ZHP, oraz sugerujących, że Porozumienie KIHAM akceptuje płaszczyznę ideową Statutu i podporządkowuje się decyzjom i uchwałom VII Zjazdu ZHP (marzec br.); jako argument podaje się zatwierdzenie ostatnio przez Radę Naczelną ZHP Porozumienia; protestuję przeciwko celowemu wprowadzaniu w błąd opinii publicznej. Zatwierdzenie Porozumienia KIHAM było podyktowane jedynie koniunkturalnymi względami. Władze uznały, że w ten sposób mniej tracą. Po kolejnych próbach: rozbicia, wyizolowania i niezauważania ruchu Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, podjęto próbę zlekceważenia problemu i oszukania opinii publicznej.

Przypominam, że organizacja: Związek Harcerstwa Polskiego w myśl uchwał VII Zjazdu jest organizacją społeczno-polityczną, podlegającą ideowej inspiracji PZPR; natomiast Porozumienie KIHAM uznaje ZHP za organizację społeczno-wychowawczą, niepolityczną, niezależną od jakiejkolwiek organizacji politycznej, społecznej i młodzieżowej. Podczas zbiórki Porozumienia w Bydgoszczy w dniach 11–12 kwietnia br. Przedstawiciele KIHAM uznali, że nie będą realizować żadnych treści sprzecznych z ich rozumieniem Harcerstwa. W tym duchu Warszawski Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego wprowadził własną rotę Przyrzeczenia Harcerskiego i Zobowiązania Instruktorskiego (w wersji opracowanej podczas zbiórki Porozumienia w Kiekrzu w dniu 3–4.I.br). Decyzja ta została uznana przez Radę Porozumienia KIHAM.

Porozumienie KIHAM ciągle przypomina i informuje, że to co przedstawia w swojej masie organizacja: „Związek Harcerstwa Polskiego” a w szczególności jej władze – ma niewiele wspólnego z Harcerstwem, a wielokrotnie jest wręcz zaprzeczeniem. Pozostawanie, aktualnie, w ZHP instruktorów z KIHAM (i nietworzenie nowej organizacji harcerskiej) wynika jedynie z odpowiedzialności za dzieci i młodzież zrzeszoną w ZHP, oraz ze sprzeciwu na pozostawienie w nieprawnych rękach uznanych i szanowanych przez społeczeństwo nazw i symboli. Harcerstwo, ze względu na swoją historię i dorobek pedagogiczny jest własnością ogólnospołeczną i jako takie nie może

¹³⁵ J. Chełstowska, *Jak wychowywać?* „Motywy” 1981, nr 29, s. 1.

być pozostawione w wyłączności etatowym pracownikom i działaczom instancji ani manipulowane przez partie polityczne, organizacje społeczne, władze szkolne czy inne organizacje młodzieżowe.

W związku z wybraniem Naczelnika ZHP delegatem na IX Zjazd PZPR, przypominam, iż nie jest on reprezentantem Związku tylko swoich partyjnych wyborców z regionu, w którym został wybrany. Dlatego przestrzegam przed zabieraniem głosu w imieniu Harcerstwa (jak też dzieci i młodzieży), a w szczególności przed deklaracjami o charakterze politycznym, ponieważ byłoby to samowolą i bezprawiem¹³⁶.

Prezydium Rady Naczelnej przypomniało, że Statut jest podstawą działania ZHP, a akceptowanie jego płaszczyzny ideowej warunkiem należenia do organizacji. Natomiast wybrane na Zjeździe władze mają przestrzegać zgodności działania z tymi uchwałami.

W złożonym do protokołu IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR wystąpieniu, Naczelnik ZHP, Andrzej Ornat, pisał m.in.:

Na ostatnim Zjeździe ZHP oddzieliśmy ziarno od plew. Zgodnie z tradycją harcerstwa, jako szkoły charakterów, patriotyzmu i internacjonalizmu określiliśmy co stanowi wartość godną kontynuowania, a jakie popełniliśmy błędy, do powtórzenia których nie wolno nam dopuścić. Harcerstwo nie uchroniło się od wpływu istniejących stosunków, preferowania pozornych wartości, stylu funkcjonowania władzy. [...] Byłoby jednak nieuczciwością wszystkie winy zwać na innych. I my sami patrzyliśmy w górę, szukaliśmy przede wszystkim akceptacji u władzy, zamiast patrzeć w dół i zastanawiać się, czy właściwie odpowiadamy na potrzeby zuchów i harcerzy, czy spełniamy społeczne oczekiwania.

Uznaliśmy, że Związek Harcerstwa Polskiego musi być organizacją samodzielną i samorządną. Sami będziemy decydować o kształcie ideowym i o kierunkach działań. Wymogi Prawa harcerskiego, system pracy wychowawczej stanowią gwarancję wychowania młodzieży w głębokim umiłowaniu Ojczyzny, w duchu ideałów sprawiedliwości społecznej; ciągłego dążenia do doskonalenia charakteru i wzbogacania osobowości. [...]

W Statucie Związku określiliśmy, że harcerstwo korzysta z inspiracji ideowej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Nie może to być jednak ciągłe ingerowanie instancji partyjnych w poczynania ZHP. Chcemy, by program polityczny, społeczny i gospodarczy, jaki wypracuje nasza partia był źródłem inspiracji harcerskich działań. [...] Pomocy partii spodziewamy się wtedy, gdy na drodze do tworzenia warunków rozwoju młodzieży staną bariery cwaniactwa czy głupoty, albo wąsko pojęty interes różnych grup ludzi dorosłych. Wtedy, gdy jakieś środowisko wykaże brak zrozumienia istoty socjalistycznych stosunków międzyludzkich i będzie działało na szkodę naszych ideałów. Będzie więc czyniło życie antywychowawczym. [...] Życie wychowujące, to takie w którym nie ma zakłamania i obłudy, a słowa pokrywają

¹³⁶ Protest Stanisława Czopowicza Przewodniczącego Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego skierowany do Rady Naczelnej ZHP, Naczelnika ZHP, Głównej Kwatery ZHP, Centralnej Komisji Instruktorskiej ZHP, Centralnej Komisji Rewizyjnej ZHP, Warszawa dn. 9 lipca 1981 roku, „Motywy” 1981, nr 29, s. 3.

się z czynami. I dlatego w programie partii muszą znaleźć się drogi wyjścia z kryzysu wartości ideowych i moralnych¹³⁷.

Tymczasem Rada Założycielska NRH w liście do I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ Solidarność zwróciła się o patronat i zapewnienie przez Związek możliwości i odpowiednich warunków działania oraz uznanie przez zjazd znaczenia odrodzenia ruchu harcerskiego w jego autentycznym kształcie.

Projekt uchwały zdziwił i zaskoczył Prezydium RN ZHP, które wyjaśniając powody swojego zaniepokojenia tym projektem wyraziły gotowość rozmów z władzami NSZZ Solidarność, by radzić o współpracy Związku z jedyną harcerską organizacją – Związkiem Harcerstwa Polskiego¹³⁸.

Podczas zlotu 70-lecia Harcerstwa organizowanego w dniach 18–20 września 1981 r. przez Krakowski KIHAM i krakowską Komendę Chorągwi ZHP Rada Porozumienia KIHAM ogłosiła Stanowisko w sprawie odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego:

Siedemdziesiąt lat temu na ziemiach polskich zapoczątkowany został ruch skautowy. Powstawały zastępy i drużyny. Instruktorzy prowadzący drużyny tworzyli ich program i styl działania. Organizowały się komendy i władze. Dokąd były wsłuchane w głos drużyn i gotowe do harcerskiej służby – Związek rozwijał się. Egzamin zdany przez Szare Szeregi jest najlepszym świadectwem właściwości obranej drogi.

Ostatnie lata pokazały dobitnie, jak łatwo można niszczyć Harcerstwo. Wystarczyło tylko, by władze organizacji, nie licząc się z naturalnym zapotrzebowaniem dzieci, młodzieży i instruktorów, wpręły je w realizację doraźnych celów politycznych.

Odrodzenia Harcerstwa należy szukać w ruchu drużyn i szczepli. Podobnie jak siedemdziesiąt lat temu, Harcerstwo musi się odrodzić oddolnie w wyniku nieskrępowanego ruchu społecznego. Aktualne władze ZHP muszą nauczyć się wsłuchiwać w głos drużyn i szczepli. Tym bardziej, że Główna Kwatera, Komenda Chorągwi i ogromna liczba Komend Hufców jest obciążona spuścizną lat 1960–1980 zarówno przez związki personalne, jak i prezentowaną mentalność działania, zależności społeczne, polityczne i materialno-zawodowe.

Jest faktem, że instruktorzy są zróżnicowani światopoglądowo. Należy pozwolić im na precyzowanie własnych postaw i dążeń. Należy tworzyć warunki do przyjęcia Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego oraz Zobowiązania Instruktorskiego zgodnego z duchem tradycji Harcerstwa. Należy pozwolić na formułowanie różnych programów działania, co znajdzie najpełniejsze odzwierciedlenie w treści prób na kolejne stopnie harcerskie, ich nazwach i oznakowaniach. Należy wreszcie pogodzić się z tym, że powstają i będą powstawać ruchy autentycznie harcerskie, choć nie związane z ZHP. Próby zahamowania tego procesu i zastanianie się przez kogokolwiek przepisami będą świadczyły, że nie chodzi o rozwój Harcerstwa, lecz o utrzymanie organizacji w postaci z lat siedemdziesiątych, co jest korzystne i niekłujące dla Władz

¹³⁷ Wystąpienie Naczelnika ZHP hm. PL Andrzeja Ornata zgłoszone do protokołu IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR, „Aby życie było wychowujące”, „Motywy” nr 30 z 26 lipca 1981, „Motywy” 1981, nr 30, s. 3.

¹³⁸ Projekt Uchwały o przyjęciu przez NSZZ „Solidarność” patronatu nad Niezależnym Ruchem Harcerskim, „Motywy” 1981, nr 38, s. 2.

ZHP. Jedynym ograniczeniem powinien być bezwzględny nakaz przestrzegania przez instruktorów Prawa Harcerskiego. Wszyscy, którzy tego nie potrafią, nie chcą lub nie rozumieją – powinni odejść z czynnej pracy w Harcerstwie.

Obecnie, kiedy społeczeństwo nie wierzy w żadne werbalne deklaracje – tylko postępowanie instruktora w taki sposób, w jaki nakazuje postępować swoim zuchom lub harcerzom, tylko jego społeczna i bezinteresowna praca z nimi – może uzyskać społeczną aprobatę i przekonać o czystości intencji.

Niczym nie skrępowany społeczny ruch harcerski sprawi, że wykrystalizują się akceptowane przez młodzież i społeczeństwo treści i formy działania, że powstaną autentyczne środowiska harcerskie. W aktualnej sytuacji trudno określić, ile potrzeba na to czasu. Może kilkanaście miesięcy lub kilka lat ciężkiej pracy. Ważnym etapem może być Walny Zjazd Harcerstwa, nie ZHP, ponieważ Związek nie jest już jedyną organizacją harcerską w Polsce. Należy przez cały czas pamiętać (a dotyczy to szczególnie tych, którzy usiłują powstrzymać odradzanie się Harcerstwa), że Harcerstwo, ze względu na ściśle powiązanie z historią i losem Polski oraz na ogromny dorobek wychowawczy, stanowi własność całego społeczeństwa, że społeczeństwo polskie, gdy tylko upora się z największymi niebezpieczeństwami zagrażającymi jego bytowi biologicznemu – upomni się o swoją własność¹³⁹.

Kolejnymi dokumentami były:

- Uchwała Rady Porozumienia KIHAM zalecająca kręgom stosowanie tradycyjnej rotacji Przysiężenia, przypominająca jego treść i argumentująca za takim postępowaniem;
- Apel do instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego o bezwzględne stosowanie w całości Prawa Harcerskiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego dziesiątego punktu także poprzez manifestacyjne naszytanie „10” na węźle lilijki instruktorskiej. Apel zwracał uwagę na jedną z podstawowych zasad Harcerstwa, którą było wychowywanie zuchów i harcerzy przez przykład osobisty i wezwanie, by ci „którzy nie mogą lub nie chcą przestrzegać Prawa Harcerskiego, jak najszybciej opuścili szeregi ZHP”;
- Stopnie harcerskie – Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego wprowadziły i zachęcały do stosowania przez wszystkie drużyny tradycyjny system stopni harcerskich, wraz z symboliką i nazewnictwem¹⁴⁰.

Wszystkie dokumenty sygnowano datą 13 września 1981 roku. Kolportowane podczas zlotu trafiały nie tylko do środowisk niepokornych, ale zwracały uwagę także mediów i społeczeństwa na źródła niepokojów w harcerstwie i nabierający sił wewnętrzny oddolny ruch odnowy. Władze ZHP uzależnione od partyjnego opiekuna (PZPR) nie nadążały za tempem przemian i presji środowisk instruktorskich upominających się o prawdziwe, tradycyjne w metodzie i działaniu harcerstwo.

¹³⁹ Stanowisko Rady Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w sprawie odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń ...*, op. cit., s. 92–93.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 93–97.

Tymczasem w dyskusji nad uściśleniem pojęć statutowych ZHP Julian Nuckowski i Stanisław Puchała, pisząc o najwyższych wartościach i podstawowych celach działania oraz samodzielności ZHP i ideowej inspiracji PZPR, wyjaśniali:

ZHP wychowuje swoich członków w duchu wartości socjalizmu. W harcerskim ideale wychowawczym humanistyczne wartości socjalizmu zakorzenione są mocno. Służą one umacnianiu postaw sprawiedliwości społecznej, równości, bezinteresowności społecznej służby, chęci zmieniania świata na lepszy. Umacniają umiłowanie wolności, poczucia godności ludzkiej, pobudzają aktywność w życiu społecznym oraz poszanowanie i racjonalne użytkowanie dóbr społecznych. W nich tkwi zasada jedności praw i obowiązków obywatelskich. One podnoszą wysoko idee pokoju i przyjaźni między narodami.

W harcerstwie wychodząc z różnych przekonań światopoglądowych, we wzajemnej tolerancji, pragniemy dochodzić do wspólnych celów społecznych. Te cele społeczne wyraża socjalizm. Jest on ustrojem społecznym, który może być zaakceptowany i uznany za własny przez ludzi o różnych przekonaniach światopoglądowych. Dlatego ZHP wychowuje dziewczęta i chłopców w duchu społecznych wartości socjalizmu. Takie ujęcie nie narzuca harcerstwu całościowej ideologii socjalistycznej. Nie zobowiązuje do przyjmowania światopoglądu materialistycznego. Nie nakazuje ślepej aprobaty dla formy realizacji tych wartości. Z zasady tolerancji przyjętej w Statucie wynika tworzenie takich warunków, aby nasi członkowie, gdy osiągną dojrzałość społeczną, sami wybierali swój światopogląd. Harcerstwo nie prowadzi jednostronnie do światopoglądu materialistycznego związanego z ideologią socjalizmu. Wartości socjalistyczne nie są jedynym źródłem inspiracji harcerskiego ideału wychowawczego. Ale oderwanie się w naszym wychowaniu od tych wartości byłoby krokiem nierozumnym, bo prowadziłoby do oderwania się od rzeczywistości społecznej, do ucieczki od spraw ważnych dla każdego człowieka, chcącego żyć wraz z innymi w sprawiedliwości, godności i równości.

ZHP jest organizacją społeczno-polityczną. Z ideowo-wychowawczej działalności organizacji wynika jej społeczno-polityczny wymiar – w państwie, społeczeństwie, regionie i najbliższym środowisku. Posiada ona konsekwencje społeczne i polityczne. [...] Zaprzeczanie więc społeczno-politycznego charakteru organizacji byłoby zamykaniem oczu na konkretną rzeczywistość. Choćby dlatego, iż wychowujemy do życia w określonym społeczeństwie, wychowujemy obywatela o wartościach moralnych potrzebnych w tym społeczeństwie, że oddziałujemy na to społeczeństwo poprzez postawę swoich członków. Każdy wybór, każde określenie się organizacji jest faktem politycznym i ma swoje konsekwencje społeczne. Stąd „chowanie głowy w piasek” przed określeniem jej jako organizacja polityczna jest tylko unikiem, niedopowiedzeniem prawdy.

Inną sprawą jest jak daleko w tę polityczność wchodzić powinna organizacja. Ograniczenie w tym względzie powoduje postawienie na pierwszym planie ideowo-wychowawczego charakteru harcerstwa. Polityczność organizacji nie może być także związana z kształceniem politycznym, z natłokiem zajęć „upolityczniających” prowadzących do jednostronnej indoktrynacji ideologicznej. [...]

Związek Harcerstwa Polskiego jest organizacją samodzielną. Zasada ta przejawia się przede wszystkim w stosunkach ZHP z władzami państwowymi oraz organiza-

cjami społecznymi i politycznymi w kraju. Nie mogą one narzucać Związkowi decyzji dotyczących wewnętrznych spraw harcerstwa. Decyzje wewnątrzorganizacyjne, podejmowane przez upoważnione do tego władze harcerskie, muszą być zgodne z obowiązującym w Polsce systemem prawa, w tym przede wszystkim Konstytucją PRL. [...] ZHP uznaje przewodnią rolę PZPR, wyrażającą się wobec organizacji w inspiracji ideowej. W zasadzie tej należy wyróżnić dwie płaszczyzny: uznanie przez Związek konstytucyjnej, przewodniej roli PZPR w systemie politycznym i w państwie oraz podkreślenie szczególnej więzi łączącej ZHP z partią, wyrażającej się w inspiracji ideowej PZPR.

Zgodnie z Konstytucją PRL „przewodnią siłą polityczną w budowie socjalizmu jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”. Zapis konstytucyjny jest przyjmowany przez każdą legalną organizację w Polsce, co oznacza, że uznaje ona i zobowiązuje się przestrzegać ładu ustrojowy, społeczny, polityczny i prawny naszego państwa. Kierowniczą rolę w nim pełni PZPR. Dlatego partia ma prawo i obowiązek wyznaczania celów strategicznych i nakreślania głównych kierunków rozwoju kraju, formułując program społeczny, polityczny, gospodarczy i kulturalny. Formuła konstytucyjna zobowiązuje organizacje społeczne do odpowiadania na propozycje programowe PZPR dotyczące ustroju i społeczeństwa, zwłaszcza gdy zostają one przyjęte przez organy państwa jako podstawa działania. W ten sposób m.in. ZHP odpowiada swymi działaniami na oczekiwania społeczne związane z istnieniem organizacji. Z drugiej strony ZHP zastrzega sobie prawo wnoszenia do programu partii własnych propozycji mających na celu dobro dzieci i młodzieży.

Uznając ideową inspirację PZPR, ZHP podkreśla, że jednym ze źródeł inspiracji harcerskiego ideału wychowawczego jest ideologia socjalistyczna, której wyrazicielem jest PZPR. [...]

Ideologia PZPR, w tym ideał komunisty, nie jest tożsamą z harcerskim ideałem wychowawczym. ZHP jest organizacją otwartą, zarówno dla instruktorów, uważających się za marksistów, jak i nie uznających się za takich, dla członków PZPR, jak i bezpartyjnych.

Prawidłowe naszym zdaniem relacje między PZPR i ZHP powinni urzeczywistniać przede wszystkim instruktorzy ZHP będący członkami PZPR. Oni powinni być nosicielami więzi ideowej między partią i harcerstwem, powinni upowszechniać i realizować program partii w ZHP¹⁴¹.

Podczas IV Plenum Rady Naczelnej ZHP w dniu 4 października 1981 roku, Naczelnik ZHP, Andrzej Ornat, odniósł się do aktualnej sytuacji:

W myśl nadziei Zjazdu miały być ruchy programowo-metodyczne siłą sprawczą dobrego, harcerskiego wychowania, poprzez służebną rolę wobec drużyn. I tak jest w rzeczywistości. Niepokoi jednak, że w świadomości kadry instruktorskiej zaczyna coraz częściej dominować inna funkcja porozumienia KIHAM. Chcą bowiem kręgi zmieniać Związek nie poprzez przykład, drogą ewolucji, a poprzez stawianie władz ZHP przed faktami dokonanymi i co gorsze – faktami będącymi obiektywnie w niezgodzie z dokumentami VII Zjazdu ZHP. Ruch Kręgów Instruktorów Harcerskich

¹⁴¹ Artykuły dyskusyjne. *Rozumieć Statut. Najwyższe wartości i podstawowe cele działalności ZHP, Samodzielność ZHP, ideowa inspiracja PZPR, współdziałanie z innymi organizacjami*, „Motywy” 1981, nr 39, s. 6–7.

im. A. Małkowskiego nie ocenia poczynąń władz poprzez pryzmat realizacji zadań ujętych w uchwałach VII Zjazdu, poprzez ich faktyczne dokonania. Natomiast probierzem wiarygodności ZHP czyni sprawę zmiany tekstu Przyrzeczenia Harcerskiego. W stanowisku Porozumienia KIHAM w sprawie odrodzenia ZHP z dnia 13 września br. Używa się przy tym argumentu, iż należy liczyć się, że powstawać będą w sposób naturalny ruchy autentycznie harcerskie, choć nie związane z ZHP, bowiem przepisy określające ZHP, a więc Statut, Prawo, Przyrzeczenie i Zobowiązanie Instruktorskie nie odzwierciedlają oczekiwań zuchów, harcerzy, instruktorów i całego społeczeństwa. Idzie się nawet dalej, mówiąc o konieczności przygotowania się do Walnego Zjazdu Harcerstwa, bowiem ZHP nie jest już jedyną organizacją harcerską w Polsce. [...] Czyżby należało rozumieć, że na równi z ZHP Rada Porozumienia plasuje Harcerski Ruch Niepodległej Polski? Ruch bez znaku życia, ale proklamujący za cel swego istnienia „uzyskanie pełnej suwerenności narodowej i państwowej”? Ruch określony zresztą przez nas za prowokację wobec instruktorów. A może dotyczy to Ruchu Harcerzy Polskich, opartego na nauce chrześcijańskiej, ale powołującego się też na autorytet Henryka Glassa, skrajnie endeckiego działacza harcerskiego okresu międzywojennego, instruktora o wyraźnie antykomunistycznym nastawieniu, nacjonalisty, nieprzychylnego a wręcz wrogiego mniejszościom narodowym w ZHP. Współtwórcy Hufców Polskich, będących w opozycji wobec Szarych Szeregów. [...] Czy tego spodziewaliśmy się rejestrując Radę Porozumienia, czy to miał być cel działania ruchu KIHAM? Chcieliśmy uczyć się razem w ZHP formuły jedności w różnorodności, we współczesnych czasach. I co? Miał tego prowadzić się wewnątrz Związku politykę rozbijania jego jedności. Bowiem jak inaczej nazwać to, że z bolesnych faktów występowania ze Związku czyni się motyw przewodni realizacji swej polityki, wyrażającej się dążeniem do obalenia uchwał VII Zjazdu ZHP. [...]

Rada Porozumienia KIHAM w uchwale podjętej 13 września zaleciła swym kręgom tekst Przyrzeczenia niezgodny z tekstem przyjętym przez VII Zjazd, a ponadto zwróciła się do wszystkich instruktorów Związku, aby przyjęli ten tekst, jako tekst Przyrzeczenia Harcerskiego. Przeanalizujmy wymiar tej organizacyjnej niesubordynacji.

Uchwała Rady Porozumienia jest wypowiedzeniem dyscypliny organizacyjnej, wprowadza chaos, przeczy pojęciu porządku – tak ważnemu w wychowaniu. Jest wyrazem nietolerancji wobec innych instruktorów, tych, którzy realizują w swej praktyce wychowawczej ustalenia Zjazdu. Samodzielność programowa to przecież nie to samo, co lekceważenie ustaleń Zjazdu, dotyczących pryncypiów organizacji. Samodzielność programowa daje swobodę doboru form i treści, ale zakłada jednocześnie ramy jednoczące cały ruch w Związku Harcerstwa Polskiego. Do takich ram należy przede wszystkim Statut, a także Prawo, Przyrzeczenie Harcerskie i Zobowiązanie Instruktorskie. Warto jednoznacznie powiedzieć, że różne teksty Przyrzeczenia to jednocześnie trudno wytłumaczalne dla dzieci różnice w przynależności do organizacji. Jak dziecku wytłumaczyć, że koleżanka lub kolega z innej drużyny składa inne Przyrzeczenie?

[...] Trudno zgodzić się z tym, że tekst z roku 1964 był świadomym odcięciem się od tradycji ruchu harcerskiego. Jest to niczym nie poparta insynuacja. Jak można określić „odcięciem się od tradycji” sformułowania wyrażające stosunek do idei socjalizmu?

[...] Jeszcze nigdy tak jak teraz nie była zagrożona jedność Związku. Bierze się to zagrożenie przede wszystkim z nas samych, z instruktorów harcerskich. Nie trzeba go

szukać na zewnątrz organizacji. Choć sytuacja kraju i rytmicznie pojawiające się napięcia społeczne i polityczne stwarzają pożywkę dla tego zagrożenia, bo podsycają niepokój i napięcia w Związku. [...] Jako najwyższa władza Związku między zjazdami i gwarant jego uchwał, nie możemy jednak tracić cierpliwości. I stąd wzywam do umiarkowania i dyskusji. Także o pryncypiach Związku. Dyskusja, którą proponuję, mogłaby być rozpoczęciem długofalowych, popartych pedagogiczną refleksją przygotowań do kolejnego VIII Zjazdu. [...] Wymiana poglądów na temat formuły Przyrzeczenia w żadnym wypadku nie może być jednak poprzedzona faktami dokonanymi. Zwracam się więc do Rady Porozumienia KIHAM o przemyślenie decyzji związanej z zaleceniem kręgom stosowania formuły Przyrzeczenia niezgodnej z decyzją Zjazdu. Zwracam się o wycofanie tego zalecenia.

Chciałbym w tym miejscu wyrazić uznanie dla zdecydowanej postawy Druhen i Druhów z Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w sprawie wagi, jaką przykładają do przestrzegania przez instruktora Prawa Harcerskiego w całej jego rozciągłości. W toku powszechnej instruktorskiej debaty musimy wydyskutować jak do tego dochodzić w całej organizacji.

O jedność Związku musimy zabiegać nie tylko wewnątrz organizacji. Odniesć musimy się też do zagrożeń z zewnątrz do projektu uchwały I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” popierającej Niezależny Ruch Harcerski. Swoje stanowisko w tej sprawie wyraziło Prezydium Rady Naczelnej ZHP w dniu 12 września 1981 roku¹⁴².

W uchwale IV Plenum Rady Naczelnej ZHP podzielono i przyjęto tezy z wystąpienia Naczelnika ZHP, zwracając się m.in. do Rady Porozumienia KIHAM z prośbą o zmianę decyzji w sprawie Przyrzeczenia. Rada Naczelna poleciła Prezydium Rady Naczelnej i Komisji Pracy Kręgów Instruktorskich i Ruchów Programowo-Metodycznych przeprowadzenie do następnego posiedzenia Rady rozmowy z Radą Porozumienia KIHAM mającej na celu znalezienie rozwiązania istniejącej sytuacji.

W odpowiedzi na argumenty władz harcerskich Andrzej Suchocki, przewodniczący warszawskiego KIHAM przedstawił ocenę sytuacji, powody podjętych decyzji i zaproponował możliwość ich rozwiązania¹⁴³:

Minął już rok od Polskiego Sierpnia, który zapoczątkował zmiany w naszym państwie i w harcerstwie. Był to bez wątpienia rok trudny dla wszystkich, ze względu na ogólną sytuację społeczno-polityczną w Polsce, a także ze względu na ogrom pracy, który mają za sobą te środowiska harcerskie, dla których „odnowa” nie jest tylko czczym frazesem. Gwałtowny wybuch inicjatywy społecznej spowodował w tym czasie powstanie Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, Ruchu „Przyszłość Harcerstwa”. Odbył się VII Zjazd ZHP, rozpadła się Federacja SZMP, powstało szereg innych organizacji młodzieżowych, co stworzyło zasadniczo odmienną sytuację w ruchu młodzieżowym. ZHP przestał być monopolistą w polskiej szkole, a także w ruchu harcerskim.

¹⁴² Referat Naczelnika ZHP, Aktualna sytuacja w ZHP, „Motywy” 1981, nr 41, s. 1, 3, 4.

¹⁴³ *Ibidem*, s. 2.

W ciągu tego roku Porozumienie KIHAM, przygotowując się do Zjazdu ZHP, przedstawiło projekt Statutu ZHP wraz z projektem nowego Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego oraz Zobowiązania Instruktorskiego, rozpoczęło akcję wydawniczą, absolutnie zaniedbaną przez oficjalne czynniki ZHP, przygotowało projekt regulaminu zdobywania stopni harcerskich, wreszcie krakowski KIHAM zorganizował II Jubileuszowy Zlot Harcerstwa w Krakowie, który był chyba najbardziej pożyteczną i efektywną imprezą harcerską ostatnich lat.

Niestety, ciągle nienadążanie Władz Naczelnych ZHP za nurtem życia w organizacji, próby (trzeba przyznać – częstokroć uwieńczone sukcesem) hamowania odnowy, ograniczenia jej do spraw drugo- i trzeciorzędnych, spowodowały narastające niezadowolone instruktorów i harcerzy. Część środowisk harcerskich, rozczarowana wynikami wymanipulowanego (patrz „Bratnie Słowo” nr 6, 7 oraz obrady Rady Naczelnej ZHP) przez oficjalne czynniki ostatniego Zjazdu ZHP postanowiło porzucić nie spełniający ich oczekiwań Związek i założyć własne organizacje harcerskie. Narodziły się dwa ruchy harcerskie poza ZHP: Niezależny Ruch Harcerski i Ruch Harcerzy Polskich.

Władze, lekceważąc symptomy niezadowolenia, deklarują co prawda nadal chęć zmian, lecz jednak poza deklaracjami niewiele się dzieje lub też działania są niesłychanie ospałe (np. Prace nad regulaminem zdobywania stopni harcerskich).

Najbardziej niepokojący jest jednak brak konkretnych zmian w ideach i celach stawianych sobie przez ZHP. O ile pewne prace, dotyczące metodyki i stylu działania organizacji są podjęte przez Władze ZHP, o tyle cel działania Związku i krzewione przezeń idee zadziwiająco przypominają okres przedsierpniowy. Tak np. nie podjęto żadnych starań w celu uzyskania faktycznej niezależności od organizacji o charakterze strictly politycznym, nie zagwarantowano członkom możliwości wykonywania praktyk religijnych.

Deklaracje Władz o powrocie do tradycji harcerskiej w stylu działania organizacji ograniczają się jedynie do form, starannie zaś omijają zasadnicze treści. Nie podjęto żadnych starań, aby uchwalone przez VII Zjazd ZHP najważniejsze dokumenty wprowadzić w życie (np. Kartę Praw i Obowiązków Instruktora ZHP). Ciągle jeszcze wielu członków najwyższych władz ZHP nie przestrzega Prawa Harcerskiego, którego przestrzeganie Zjazd uchwalił jako obowiązek instruktora. Typowa to dla przedsierpniowej Polski sytuacja, kiedy uchwałodawca nie ma zamiaru respektować wydawanych przez siebie praw.

Brak przemian ideowych w ZHP i przekonanie, że jego Władze nie robią nic dla urzeczywistnienia formułowanych i przypominanych przez „doły” instruktorskie i harcerskie ideałów doprowadziły w końcu czerwca br. do podjęcia przez warszawski Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego decyzji o ogromnym znaczeniu ideowym: wprowadzeniu własnej Roty Przyrzeczenia Harcerskiego i Zobowiązania Instruktorskiego, odmiennych od proponowanych przez ostatni Zjazd ZHP. W kilka dni później decyzja ta okazała się sprzeczna z zatwierdzonym (nadanym?) przez Ministra Spraw Wewnętrznych Statutem ZHP, uchwalonym na ostatnim Zjeździe. KIHAM Warszawa przyjął następującą rotę Przyrzeczenia Harcerskiego: Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Polsce, nieść chętnie pomoc każdemu człowiekowi, być posłusznym Prawu Harcerskiemu.

Wśród argumentów za zmianą dotychczas stosowanej rotę Przyrzeczenia główną rolę odegrały argumenty świadczące o niezgodności z tradycją harcerską i niedo-

pasowaniu do dzisiejszych potrzeb społecznych. Tekst „Przyrzekam całym życiem służyć Tobie Ojczyźnie, być wiernym sprawie socjalizmu, walczyć o pokój i szczęście ludzi, być posłusznym Prawu Harcerskiemu”, będący powtórzeniem tekstu z 1964 r., był świadomym odcięciem się od tradycji ruchu harcerskiego. Po usunięciu z szeregów ZHP w latach 1958–1961 byłych działaczy harcerskich z lat przedwojennych i wojennych (jak A. Kamiński) władze uznały, że ZHP jest gotów do dalszej formy „przechwycania” dla potrzeb władzy.

Stąd też decyzja o zmianie Przyrzeczenia Harcerskiego. Jego tekst zawiera wyraźną deklarację światopoglądową, jest przeto wyrazem nietolerancji, z którą podobno ZHP miał skończyć wraz z VII Zjazdem. Deklaracja światopoglądowa, sprzeczna z przekonaniem wielu instruktorów, nie pozwala im, ze względu na uczciwość wychowawcy, odbierać takiego Przyrzeczenia. Władze, chyba ze względu na taktykę, stwierdzają, co prawda, że światopogląd, „mimo wierności sprawie socjalizmu jest prywatną sprawą każdego zucha, harcerza i instruktora” (J. Chełstowska, „Jak wychowywać” Motywy 29, 1981). Jednak np. W „Słowniku Wiedzy Obywatelskiej” (PWN, Warszawa, 1970) hasło „socjalizm” zawiera następujące stwierdzenie: „Integralną częścią budowy socjalizmu, nierozłącznie związaną z tworzeniem materialno-technicznej bazy nowego ustroju, jest przekształcenie świadomości społeczeństwa w duchu socjalizmu, co oznacza upowszechnienie marksistowsko-leninowskiej ideologii, socjalistycznych zasad etyczno-moralnych w stosunkach międzyludzkich...” Oba te stwierdzenia, a także „czerpanie inspiracji ideowej” tylko od PZPR stoją w wyraźnej sprzeczności ze sobą. [...]

Przyjęty przez KIHAM Warszawa tekst roty Przyrzeczenia nie zawiera omówionych wyżej wad. W tym nowym (lub jak kto woli – starym) sformułowaniu Przyrzeczenie staje się aktem osobistej woli harcerza. Jest to wyraz autentycznej woli służenia Polsce, ludziom, posłuszeństwa Prawu Harcerskiemu. Nie jest to przysięga czy ślubowanie i umożliwia harcerzowi swobodny, nieograniczony rozwój poglądów na świat. [...]

Istnieje w ZHP wiele środowisk, które nigdy nie stosowały obowiązującej od 1964 r. wersji Przyrzeczenia gdzie zawsze składano Przyrzeczenie wg wersji z roku 1936 lub też używano innych redakcji, czasami nawet dając do wyboru harcerzowi, którą wersję Przyrzeczenia chce składać. Władze bardzo często wiedziały o tym fakcie i tolerowały go, ponieważ podwójna moralność obowiązywała wszędzie. Sytuacja ta jest jednak niejasna wychowawczo, toteż KIHAM Warszawa postanowił skończyć z praktyką niejawności stosowania własnej rotacji Przyrzeczenia i działać w sposób jawny (co zresztą, mam nadzieję, zdziwiło władze). [...]

Naczelnik ZHP w czasie Zlotu w Krakowie zagroził niedwuznacznie usunięciem z ZHP instruktorów odbierających inne Przyrzeczenie od zatwierdzonego przez VII Zjazd. Mam nadzieję, że nie dojdzie do tak niefortunnej decyzji. Należałoby po prostu wyrzucić ze Związku chyba kilka tysięcy instruktorów, co i tak nie załatwiłoby problemu, a najwyżej zepchnęłoby go do podziemia, zaś usunięci instruktorzy bardzo wydajnie zasililiby szeregi niezależnych ruchów harcerskich – a mam nadzieję, że nie o to chodziło Dh. Andrzejowi Ornatowi.

Głównym i w zasadzie jedynym argumentem Władz jest oczywiście przekroczenie zasad Statutu ZHP. W przypadku podjęcia represji rozumiem, że w równej mierze dotkną one Ob. Ob. Jerzego Majkę i Jerzego Wojciechowskiego oraz byłych członków GK ZHP, którzy samowolnie, w mafijny sposób, na podstawie prywatnych umów, naruszając przy okazji prawa autorskie, wprowadzili obowiązek śpiewania osławionej

„Drugiej zwrotki hymnu harcerskiego”, łamiąc tym samym też zasady statutowe. W przeciwnym przypadku uznamy, że nadal obowiązuje ta sama przedsiębiorniowa zasada, że różna jest sprawiedliwość dla władz i podwładnych, a zatem odnowa jest tylko pozorem.

Zresztą historia ZHP zna już precedens istnienia różnych Przyrzeczeń w organizacji: przykładem są tutaj Walterowcy z lat 1956–1961. Cóż zatem robić? Proponowałbym uznać fakt istnienia na razie w ZHP kilku rot Przyrzeczenia, uznając to za eksperyment programowo-metodyczny i rozpocząć jak najszybciej dyskusję nad nowelizacją Prawa Harcerskiego, Przyrzeczenia i Zobowiązania Instruktorskiego, co jest niezbędnie potrzebne Związkowi, zaś na najbliższym nadzwyczajnym Zjeździe Harcerstwa, wraz z niezależnymi ruchami harcerskimi wprowadzić wspólny, jednolity tekst Przyrzeczenia.

Oczekujemy od Władz ZHP podjęcia rozsądnych decyzji¹⁴⁴.

W artykule *Wokół Przyrzeczenia Harcerskiego*, Julian Nuckowski, stwierdził m.in., że:

Kontrowersje wokół rot Przyrzeczenia są najważniejszymi do tej pory spornymi kwestiami ideowymi, a także metodycznymi po VII Zjeździe. [...] Pisząc „ideowy” nie mam na myśli werbalnego sporu „za czy przeciw socjalizmowi”, ale bardziej złożone i subtelne problemy, w tym szczególnie stosunek do tradycji harcerskiej. W tej sytuacji władze ZHP nie mogą być stroną w sporze, powinny się starać prowadzić do zbliżenia stanowisk i porozumienia. Starać się, ale nie za wszelką cenę, bowiem nie powinno zależeć nam na pozornej jedności. Społeczeństwo polskie doświadcza jej skutków właśnie teraz, na własnej skórze. Być może w toku dyskusji okaże się, że jesteśmy w stanie dopracować się takiej formuły ideowej harcerstwa, która satysfakcjonowałaby wszystkie środowiska harcerskie, uzyskałaby poparcie sił społecznych i politycznych w kraju. Ale może się okazać, że różnice są zbyt duże, nie łączą nas a dzielą. Wtedy gdy braknie wspólnej idei przewodniej, powstanie kilka organizacji harcerskich. I nie ma co rozdzierać szat. Bowiem wystarczy rozejrzeć się po świecie, by stwierdzić, że są kraje, w których jest wiele organizacji dziecięcych i funkcjonują one najzupełniej prawidłowo. [...] Czy trzeba budować na nowo rotę, która będzie wyrażała szczyty harcerskich ideałów? Uważam, że nie. Jest nią bowiem Przyrzeczenie z 1957 roku. Brzmi następująco: „Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Polsce Ludowej, walczyć o prawdę i sprawiedliwość społeczną, nieść chętną pomoc każdemu człowiekowi. Być posłusznym Prawu Harcerskiemu”. Wersja ta została wypracowana w okresie październikowej odnowy polskiego harcerstwa, w czasach syntezy różnych jego doświadczeń, gdy przewodniczącym Naczelnej Rady Harcerskiej był Aleksander Kamiński a Naczelnikiem Głównej Kwatery Zofia Zakrzewska. Stanowi udaną próbę syntezy dwóch nurtów: klasycznego harcerstwa i lewicy harcerskiej. Jej korzeni ideowych można szukać zarówno w myśli społecznej chrześcijaństwa jak i socjalistycznej. Zawiera cztery elementy:

- służbę Polsce Ludowej (a więc Ojczyźnie będącej własnością ludu),
- wierność najwyższym ideałom: prawdzie i sprawiedliwości społecznej,

¹⁴⁴ A. Suchocki, *W sprawie Przyrzeczenia*, „Motywy” 1981, nr 42, s. 3.

- pomoc innym ludziom,
- posłuszeństwo Prawu.

[...] Wróćmy więc do tego Przyrzeczenia!

Pojawiają się równocześnie poglądy uznające możliwość, a nawet potrzebę funkcjonowania w ZHP kilku przyrzeczeń. Jeżeli nie znajdziemy wspólnej idei wyrażonej w jednym Przyrzeczeniu to nie ma potrzeby sztucznego utrzymywania jedności organizacyjnej harcerstwa. Błędny jest także postulat uznania wprowadzonej przez KIHAM roty za eksperyment metodyczny. Przyrzeczenie jest przede wszystkim ideą, a dopiero potem urządzeniem metodycznym.

Nigdy w siedemdziesięcioletniej historii harcerstwa polskiego nie było przypadku legalnego funkcjonowania dwóch Przyrzeczeń. [...] A. Suchocki tworzy pewien mit. Twierdzi jakoby Walterowcy w latach 1956–61 stosowali równolegle, obok ogólnie obowiązującego, swoje własne Przyrzeczenie. Otóż każdy Walterowiec przede wszystkim był harcerzem, składał Przyrzeczenie harcerskie i przestrzegał Prawa. Natomiast ponadto, zgodnie z Konstytucją Walterowską, składał następujące przyrzeczenie: „Generale Walterze, zgłaszam swą gotowość do walki o to, o co Ty walczyłeś i za co Ty poległeś”.

Tak więc nie było w historii ZHP precedensu z dwoma Przyrzeczeniami i nie ma powodu, by go dzisiaj stwarzać. [...] Póki co mamy w ZHP jedną władzę i jedno Przyrzeczenie przez tą władzę uchwalone.

Rada Naczelna powinna szybko powołać Komisję Ideologii Harcerskiej – taką propozycję złożyła zbiórka programowa Ruchu „Przyszłość Harcerstwa”. [...] Jeżeli będziemy przekonani, że sprawy ideowe harcerstwa wymagają pilniejszego rozwiązania niż za trzy lata na Zjeździe, to należy ten Zjazd przyspieszyć. Gdyby okazało się, że z aktualnym Przyrzeczeniem nie możemy dalej prowadzić pracy wychowawczej, to powinniśmy je w sposób demokratyczny zmienić, nie czekając na Zjazd¹⁴⁵.

Wprowadzenie stanu wojennego w kraju i usztywnienie stanowiska władz ZHP wobec ruchu KIHAM pozwalało władzom ZHP sądzić, że proces odnowy, podobnie jak w 1956 roku, ulegnie zahamowaniu, a ZHP wróci pokornie na tory socjalistycznego wychowania. Jednak rozbudzone nadzieje wśród części kadry instruktorskiej i wyposażenie w podstawowe dokumenty i materiały metodyczne (teksty rot, zobowiązania, tradycyjne regulaminy stopni itp.), a także opór społeczny wobec władz partyjno-rządowych w kraju sprawiły, że kręgi KIHAM realizowały w swoim środowisku zalecenia Rady Porozumienia.

8 maja 1982 roku „Motywy” opublikowały „Tezy oświadczenia Rady Porozumienia”:

Podejmujący przed kilkunastu miesiącami działalność w kręgach instruktorów harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego instruktorzy przyjęli, jako główny swój cel i wytyczne pracy – konsekwentną walkę o odnowę ruchu harcerskiego w Polsce.

Stanowisko to znalazło swe odbicie w takich dokumentach, jak:

¹⁴⁵ J. Nuckowski, *Wokół Przyrzeczenia Harcerskiego*, „Motywy” 1981, nr 50, s. 1, 3.

- List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego;
- Zasady Porozumienia KIHAM z 3.VI. 1981 r.;
- List Porozumienia KIHAM do VII Zjazdu ZHP z 15.III.1981 r.;
- Oświadczenie Zbiórki Porozumienia KIHAM w Bydgoszczy z dnia 12.IV. 1981 r.;
- Stanowisko, Apel i Uchwały Rady Porozumienia z dnia 13.IX. 1981 r. (ogłoszone podczas Zlotu Jubileuszowego w Krakowie;
- Oświadczenie Rady Porozumienia z Wrocławia z 18.X.1981 r.

Rada Porozumienia – działając w imieniu zrzeszonych kręgów – w pełni podtrzymuje wytyczone w tych dokumentach zasady i drogi odnowy ruchu harcerskiego w Polsce.

Z zadowoleniem możemy stwierdzić, iż wiele inicjatyw i postulatów, wysuwanych przez kręgi, znalazło swe urzeczywistnienie w codziennym działaniu. Władze ZHP udzielały pomocy przy organizowaniu Zlotu 70-lecia Harcerstwa we wrześniu 1981 r. i podjęły – jako ogólnopolską akcję związkową – ideę Pogotowia Zimowego Harcerek i Harcerzy, zainicjowaną przez Radę Porozumienia KIHAM.

Liczne natomiast fakty i zjawiska z działalności tak centralnych, jak i terenowych władz ZHP wzbudzać muszą poważną troskę – aż do wyrażenia obaw, iż proces ten ulega konsekwentnemu zahamowaniu. Niektóre przykłady i fakty:

- 1) Rozwiązywanie i zawieszenie szeregu kręgów KIHAM w Polsce co stanowi pogwałcenie Uchwały nr 8 Rady Naczelnej ZHP z dnia 19.VI.1981 r. Na wystąpienie Rady Porozumienia z dn. 1.III.82 – o wyjaśnienie w powyższych kwestiach Główna Kwatera ZHP nie udzieliła odpowiedzi.
- 2) Naciski na członków KIHAM, zmuszające do występowania z Kręgów.
- 3) Kampania napastliwych wystąpień pod adresem Rady Porozumienia kręgów oraz poszczególnych instruktorów KIHAM.
- 4) Ewolucja stanowiska kierownictwa ZHP z pozycji dyskusji i rzeczowego szukania rozwiązań – na pozycje nacisków i groźb.
- 5) Dysponujemy szczegółowymi konkretnymi dowodami.

Nie ma żadnych powodów i uzasadnień, aby proces odradzania się i moralnej odnowy miał być wstrzymany i hamowany. Konieczne jest kontynuowanie pozytywnych przemian w ZHP z całą konsekwencją i wyrazistością.

Nie może być mowy o rzecznictwie spraw młodzieży ze strony ZHP, jeżeli przedtem Związek nie odzyska pełni zaufania młodego pokolenia, nie wejdzie w istotę bieżącej, aktualnej problematyki, nurtującej młode środowiska. Związek Harcerstwa Polskiego powinien przyjąć na siebie rolę obrońcy młodzieży, która znalazła się we wszelkiego rodzaju trudnych osobistych sytuacjach, wskutek obiektywnych konfliktowych splotów wydarzeń w naszym kraju.

Należy podjąć niezwłocznie wszechstronną dyskusję na temat zasad Prawa Harcerskiego i Zobowiązania Instruktorskiego, śledzić i oceniać praktyczne wyniki metodyczno-wychowawcze roty Przyrzeczenia Harcerskiego, przyjmowanego według zalecanego przez Radę Porozumienia tekstu, badać stopień i formy akceptacji.

Kierunki moralnych i ideowych przemian w ZHP nie są w żadnym razie tylko naszą wewnętrzną organizacyjną sprawą. Dla rodziców setek tysięcy naszych harcerek i harcerzy nie może być obojętne – kto, w jakim kierunku i w jakim duchu wychowuje ich dzieci, wpływa na ich postawy i wzory moralne. Ważną rolę może i powinna odegrać tu prasa harcerska.

Czas nagli – dalsza zwłoka w rozwiązywaniu tych tak ważnych spraw naszego ruchu, niczym nie byłaby usprawiedliwiona, a pomniejszałaby z każdą chwilą naszą

wiarygodność i możliwość oddziaływania na młodzież. Zgłaszamy swą pełną gotowość realizowania swych zadań w procesie autentycznej odnowy ruchu harcerskiego – i oczekuję od władz harcerskich rzeczowego i pilnego działania.

Kraków, dnia 8 maja 1982 r.¹⁴⁶

Na reakcję władz nie trzeba było długo czekać. Naczelnik ZHP, Andrzej Ornat, w swoim wystąpieniu potwierdzając diagnozę sytuacji zawartą w referatach z wcześniejszych spotkań RN ZHP, dodał:

Konsekwentna walka o jedność organizacji, o to, by słowa „braterstwo” i „kompromis” nie były czczymi frazesami, trwa od VII Zjazdu ZHP. Była i jest to walka prowadzona w specyficznej sytuacji społeczno-politycznej, w jakiej znalazł się nasz kraj, podczas rosnących podziałów społecznych przeciw podziałowi młodych Polaków, przeciw nienawiści, dekompozycji społecznej, w imię porozumienia. Walka o obronę, o przywrócenie blasku wartościom płynącym z historii, o potrzeby młodych Polaków, o potrzebę radości i autentycznych wartości moralnych, o różnorodność metodyczną, prawo do sporów popychających naprzód organizację i wychowanie, o tę harcerską różnorodność sprzężoną z jednością w uznawaniu pryncypialnych zasad, zasad socjalizmu, na których opiera się przyszłość Polski¹⁴⁷.

W dalszej części wystąpienia zarzuca Radzie Porozumienia KIHAM: rozpętanie dyskusji dotyczącej rotacji Przyrzeczenia i decyzje zalecające stosowanie odmiennej wersji od zatwierdzonej przez VII Zjazd ZHP, także żadnych ustępstw i prób kompromisu z jej strony.

Tymczasem instruktorzy ZHP żądają od swoich władz stanowczości i rozstrzygnięć. [...] 5, 6 czerwca odbywa się na Turbaczu zbiórka pełnomocników kręgów, podczas której dokonuje się aktów niezgodnych ze Statutem ZHP. Obwinia się też władze Związku o to, jakoby dyskryminowały i szykanowały środowiska, w których działają kręgi im. A. Małkowskiego. Na zbiórce mówi się o tym, iż dzisiejszy okres w życiu organizacji to postawa rewanżu i odwetu stosowanego przez władze harcerskie, że uchwała nr 20 jest dokumentem hańbiącym. Dokonuje się kolejnych zmian w zasadach funkcjonowania Rady Porozumienia, które władna jest podjąć tylko RN – ustanawia się funkcje wizytatorów, przedłuża kadencję RP KIHAM.

Tymczasem instruktorzy, wyczekując na decyzję RN, zaczynają wątpić w pewność władz Związku, w to, co jest praworządne, a co nie. Organizacja wytraca mobilność tak potrzebną w wychowaniu, w oddziaływaniu ideowo-wychowawczym. Nie daje rezultatów ostatnia rozmowa z przewodniczącym RP KIHAM, dh. Stanisławem Czopowiczem.

Do podjęcia pozostaje więc decyzja ostateczna. Dzisiaj kiedy istnieje szczególna potrzeba przestrzegania praworządnej działalności organizacji, w całym społeczeństwie, Prezydium Rady Naczelnej, nie zgadzając się z prowadzoną przez RP KIHAM polityką, stawia propozycję, aby rozwiązać z dniem dzisiejszym RP KIHAM i zawiesić

¹⁴⁶ *Tezy oświadczenia Rady Porozumienia, „Motywy” 1982, nr 15, s. 3.*

¹⁴⁷ *Skrót wystąpienia Druha hm. PL Andrzeja Ornata, „Motywy” 1982, nr 15, s. 3.*

do odwołania Uchwałę nr 8 z dnia 19.06.81, stanowiącą podstawę działalności Porozumienia KIHAM.

W Uchwale Prezydium RN nie ma mowy o rozwiązywaniu kręgów im. A. Małkowskiego, ruchu programowo-metodycznego, nadal uważanego za słuszny, potrzebny Związkowi dla odnowy, pracy rozpoczętej na VII Zjeździe ZHP. Stwierdza się również, iż po zaistnieniu odpowiednich warunków władze Związku stworzą możliwość odbycia zbiórki pełnomocników kręgów i przeprowadzenia wyborów nowej Rady Porozumienia KIHAM¹⁴⁸.

W dyskusji nad referatem Naczelnika ZHP hm. Kazimierz Wiatr zwrócił uwagę na fakt:

Druh Naczelnik, mówiąc o 13 grudnia, zapomniał o dniu 12 grudnia, w którym członkom RN rozdano projekt uchwały Rady Naczelnej nr 18 zaproponowany przez Prezydium RN ZHP. (Druh Wiatr przytoczył fragment projektu, w którym mówi się o dopuszczeniu i stosowaniu przez instruktorów, także innej aniżeli obowiązująca rotą Przyrzeczenia Harcerskiego). Jak więc wygląda teraz nasza wiarygodność wobec harcerzy, wiarygodność naszego Prezydium? Uchwalenie uchwały nr 20, w której mówi się iż nieprzestrzeganie Statutu stawia instruktora poza Związkiem, podczas gdy kilka miesięcy wcześniej proponowano uchwałę zupełnie inną, wygląda na koniunkturalną zmianę stanowiska... W tak istotnym momencie powinniśmy wszyscy zdać sobie sprawę z odpowiedzialności nas wszystkich – GK ZHP i każdego z członków RN, którzy tutaj podejmiecie swoje decyzje, z odpowiedzialności przed historią...

[...] hm. Julian Nuckowski : Zawiodłem się na Porozumieniu, które stało się niestety również opozycyjną siłą polityczną ZHP. To co władze Związku czyniły w kontaktach z RP KIHAM miało na celu dobro naszej organizacji i utrzymanie jedności. Taka była myśl przewodnia projektu Uchwały nr 18, która miała być podjęta w innej sytuacji politycznej kraju, gdy groziło nam ze strony Solidarności rozbięcie Związku. Dzisiejsza propozycja Prezydium nie jest kunktatorstwem, bowiem także ma na celu dobro organizacji. Dla mnie dobro Związku jest wartością najwyższą. Dlatego będę głosował za projektem Uchwały¹⁴⁹.

Uchwała nr 31 Rady Naczelnej ZHP w sprawie Porozumienia KIHAM.

[...] 3. Rada Naczelna stwierdza, że Rada Porozumienia KIHAM – centralny organ kierowniczy tego ruchu – podjęła szereg decyzji niezgodnych ze Statutem ZHP, z podstawowymi zasadami ideowymi Związku Harcerstwa Polskiego.

Są to m.in. dokumenty przyjęte w dn. 13.IX.1981 r. w Krakowie i 18.X.1981 r. we Wrocławiu. Rada Naczelna niejednokrotnie podkreślała ten fakt, zwracając się do Rady Porozumienia KIHAM o wycofanie się z uchwał niezgodnych ze Statutem ZHP, zaprzestanie stawiania Związku i jego władz przed faktami dokonanymi i działań godzących w podstawowe zasady ideowe ZHP. Równocześnie Rada Naczelna zauważała, i widzi nadal, potrzebę prowadzenia ogólnozwiązkowej dyskusji o podstawowych sprawach dotyczących funkcjonowania i rozwoju ZHP, jednakże połączo-

¹⁴⁸ Dyskusja nad projektem Uchwały nr 31, *Jakie braterstwo? Jaki kompromis?*, „Motywy” 1982, nr 15, s. 3.

¹⁴⁹ *Ibidem*, s. 3, 7.

nej z nienaruszaniem i wypełnianiem norm przyjętych przez VII Zjazd ZHP (Uchwały nr 12 z dn. 4.10.1981 i nr 20 z dn. 28.03.1982). Odpowiedzią Rady Porozumienia było oświadczenie z dn. 8.03. 1982, w którym w pełni podtrzymano wszystkie wcześniejsze, w tym niezgodne ze Statutem, decyzje.

1. W tej sytuacji Rada Naczelna, uznając że dotychczasowa działalność Rady Porozumienia KIHAM:

- spychała ruch KIHAM na pozycje ideowej i politycznej opozycji w Związku Harcerstwa Polskiego, a nie ruchu programowo-metodycznego;
- prowadziła do wiązania KIHAM z siłami politycznymi, których cele były sprzeczne z zasadami ideowymi ZHP;
- stawiała wielu młodych i niedoświadczonych instruktorów w sytuacji konfliktowej z podstawowymi normami obowiązującymi w ZHP;
- w efekcie zagrażała jedności ideowej ZHP,
- prowadziła do dezintegracji Związku;

postanawia rozwiązać z dniem dzisiejszym Radę Porozumienia KIHAM i zawiesza do odwołania Uchwałę nr 8 z dnia 19.06.1981 r. stanowiącą podstawę działalności Porozumienia KIHAM. Jednocześnie uchyla wszystkie decyzje Rady Porozumienia, które są niezgodne ze Statutem ZHP.

Rada Naczelna postanawia skierować sprawy wszystkich członków Rady Porozumienia KIHAM, za działalność niezgodną ze Statutem, do rozpatrzenia przez Centralną Komisję Instrukorską.

2. Rada Naczelna kolejny raz potwierdza, że działalność ruchów programowo-metodycznych jest szansą rozwoju naszej organizacji. W ZHP jest miejsce dla wszystkich Kręgów im. A. Małkowskiego, przestrzegających Statutu ZHP./.../ Rada Naczelna ceni wielu znakomitych i zaangażowanych instruktorów – członków KIHAM, którzy działając z pasją i oddaniem mają swój ogromny udział w rozwoju ZHP.

Rada Naczelna stwierdza, że po zaistnieniu dogodnych warunków ze strony instruktorów KIHAM, władze ZHP stworzą możliwość do odbycia Zbiórki Pełnomocników Kręgów i przeprowadzenia wyborów nowej Rady Porozumienia. [...]

Za uchwałą głosowało 22 osoby, przeciw – 17, wstrzymało się 11 osób¹⁵⁰.

W złożonym Prezydium RN ZHP oświadczeniu pięciu członków RN: Grzegorz Nowik, Andrzej Jaczewski, Wojciech Wróblewski, Kazimierz Wiatr i Wiesław Pietruszak wyrazili sprzeciw i niepokój decyzją o rozwiązaniu Rady Porozumienia KIHAM:

Od sporów – Rada Naczelna przeszła do działań administracyjnych mających charakter konfrontacji.

To budzi niepokój; tym bardziej uzasadniony, że Rada wykazuje chwiejność, koniunkturalne traktowanie problemu. Dość wspomnieć projekt Uchwały nr 18, niestety nie uchwalonej w Bydgoszczy. Tam widoczna była akceptacja wielości światopoglądów, otwartość na poszukiwanie, dyskusję – teraz to autokratyczna decyzja administracyjna. Ta sama Rada po kilku miesiącach zajmuje zupełnie inne stanowisko.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

Decyzja o rozwiązaniu Rady Porozumienia KIHAM ma charakter represji. Nie rozwiązuje jednak żadnego problemu, przecież tekst roty Przrzeczenia zaproponowany przez KIHAM przyjęło wiele różnych środowisk harcerskich.

Stan wojenny nie sprzyja dyskusji, przeciwnie, powoduje on nieuchronnie odwrót od dobrych form pracy, form demokratycznych, których może nie nauczyliśmy się, ale próbowaliśmy sobie je przyswoić. Groźne jest zjawisko powrotu do form administracyjnego dyrygowania. [...] Wybrały nas nasze środowiska i do nich zwróciliśmy się o rozważenie, czy w obecnej sytuacji mamy kontynuować prace w Radzie Naczelnej, czy też utrzymanie tego statusu jest pozbawione sensu¹⁵¹.

Po odczytaniu oświadczenia wymienieni członkowie RN ZHP, wraz z gościem posiedzenia, Stanisławem Czopowiczem, opuścili salę obrad.

12 września 1982 roku podczas pielgrzymki na Jasną Górę kapelanów i kombatanów Polski Niepodległej, zorganizowanej przez Radę Porozumienia i środowiska skupiające instruktorów KIHAM w całej Polsce złożono w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej votum – wryty w metalu tekst Przrzeczenia i Prawa Harcerskiego, symbol walki o odrodzenie harcerstwa w Polsce. Na ostatniej zbiórce ogłoszono ostatni jawny i zaskakujący Apel Rady Porozumienia KIHAM:

Do drużyn, szczepów i instruktorów harcerskich.

Tworząc dwa lata temu Porozumienie Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM) zainicjowaliśmy w ZHP niezależny ruch zmierzający do odnowy moralnej Harcerstwa. Porozumienie KIHAM powołane zostało do życia nie w wyniku formalnych zarządzeń oficjalnych władz ZHP, lecz z woli i decyzji środowisk instruktorskich, które przyjęły taką właśnie platformę wspólnego działania.

Wiele inicjatyw KIHAM-u znalazło urzeczywistnienie w codziennym działaniu licznych szczepów, drużyn, komend i jednostek organizacyjnych ZHP.

Po dniu 13 grudnia 1981 r. instruktorzy Rady Porozumienia oraz Kręgów – mając nadzieję, iż proces odnowy ZHP będzie kontynuowany – próbowali w dalszym ciągu rozwijać swą działalność w ramach Związku, zgodnie ze swymi deklaracjami i zamierzeniami programowymi. Proces odnowy został jednak przez władze ZHP radykalnie zahamowany – ze szkodą dla młodzieży i ruchu harcerskiego. Przeciwno instruktorom KIHAM-u i Kręgom walczącym o dalszą realizację odnowy w Harcerstwie – skierowane zostało przez władze ZHP ostrze represji i szykan, co szczegółowo przedstawiono i udokumentowano w Oświadczeniu Rady Porozumienia z dnia 8 maja 1982 r.

Na tle ostatnich wydarzeń w ZHP i kierunku, jaki przyjęły jego władze, nie widzimy obecnie żadnych możliwości ani szans na to, aby ruch odnowy został ponownie podjęty. Nie widzimy zatem realnych możliwości dalszego naszego działania, które zostało uniemożliwione i zagrożone represjami. Z tych względów Rada Porozumienia zaleca wszystkim Kręgom Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, aby podjęły decyzje o rozwiązaniu swych kręgów.

Z miejsca ostatniej zbiórki Rady Porozumienia u podnóża Sanktuarium na Jasnej Górze, miejsca tak mocno wrośniętego w historię, patriotyzm i uczucia narodowe

¹⁵¹ Dyskusja nad projektem Uchwały nr 31..., op. cit., s. 3, 7.

Polaków, pragniemy skierować do wszystkich naszych Druhów i Braci, Harcerek i Harcerzy nasz końcowy apel:

1. Pozostańcie zawsze wierni szczytnym harcerskim ideałom i 70-letnim tradycjom – służąc Prawdzie, Dobru i Pięknu, szczególnie chroniąc przywrócony tekst Przyrzeczenia Harcerskiego:
„Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce (Polsce), nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu”.
2. Bądźcie wierni nakazom Prawa Harcerskiego. Przywróćcie tekst Prawa, które zostało sprawdzone w życiu przez wiele pokoleń harcerek i harcerzy, okupione krwią dziewcząt i chłopców z Szarych Szeregów, a które Harcerstwu odebrano:
 - 1) Harcerz służy Bogu i Polsce (Polsce) i sumiennie spełnia swoje obowiązki.
 - 2) Na słowie harcerza polegać jak na Zawiszy.
 - 3) Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim.
 - 4) Harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza.
 - 5) Harcerz postępuje po rycersku.
 - 6) Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
 - 7) Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.Harcerz jest zawsze pogodny.
 - 8) Harcerz jest oszczędny i ofiarny
 - 9) Harcerz jest czysty w myśli, mowie i uczynkach, nie pali tytoniu, nie pije napojów alkoholowych.
3. Pamiętajcie zawsze o harcerskim braterstwie, twórcie więzy przyjaźni i harcerskiej współpracy, wcielajcie na każdym kroku hasło, iż harcerz za brata uważa każdego innego harcerza. Pamiętajcie, że w jedności siła, że nie wolno dać się ponownie poróżnić i odgrodzić sztucznymi granicami hufców i chorągwi.
4. Nie dajcie sobie odebrać metod harcerskiego działania, systemu stopni i sprawności.
5. Walczcie o zachowanie w ZHP tolerancji światopoglądowej i możliwości odbywania praktyk religijnych. Zbierajcie i dokumentujcie wszystkie przejawy stosowania represji, łamania zasad praworządności i tolerancji przez władze ZHP oraz wzajem się o tych wypadkach informujcie.
6. Bez względu na okoliczności pozostańcie na zawsze Harcerkami i Harcerzami¹⁵².

Apel i w jego konsekwencji podejmowane decyzje miały uniemożliwić władzom ZHP manipulację dorobkiem ideowym, programowym i metodycznym KIHAM, zwłaszcza że nagła inicjatywa i ofensywa władz ZHP w tworzeniu i pomocy w zakładaniu i rozwijaniu kręgów instruktorskich w kraju wskazywała na tworzenie powszechnego, narzuconego z góry, ruchu kręgów, będących pod pełną kontrolą władz harcerskich.

Uczestnicy pielgrzymki otrzymali małe mosiężne tabliczki z rotą Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego.

Środowiska KIHAM podjęły w kolejnych latach niejawną działalność na miarę istniejących możliwości działania.

¹⁵² Apel Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń...*, op. cit., s. 115–116.

Rozdział VI

Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji 1989–2015

Rada Naczelna ZHP w sprawozdaniu na VIII Zjazd ZHP za lata 1981–1985 uznała:

[...] za rzecz najważniejszą zachowanie tożsamości ideowej i jedności ZHP, przeciwdziałanie powstawaniu innych struktur poza Związkiem. [...] Szereg działań mających cechy działalności politycznej i nie zawsze zgodnych z interesami ZHP, podejmowali w tym okresie instruktorzy Kręgów Instruktorskich im. A. Małkowskiego.

Na społeczny klimat działalności Związku rzutowały również liczne próby wpływania na organizację przez Kościół Katolicki oraz struktury spoza ZHP – np. Niezależny Ruch Harcerski. Przy bezprawnym wykorzystaniu harcerskiej symboliki i opierając się na wypracowanych przez ZHP formach pracy, starano się pozyskać młodzież i zdobyć tym samym wpływ na kadre instruktorską i młodzież harcerską. Dojrzałość ideowa i wysokie kwalifikacje dużej części kadry instruktorskiej uniemożliwiły Kościołowi Katolickiemu uzyskanie zamierzonych celów.

Potwierdzeniem odpowiedzialności za powierzoną młodzież oraz dojrzałości politycznej było udzielenie w dniu 13 grudnia 1981 roku przez Radę Naczelną ZHP poparcia dla Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego.

Pełne zrozumienie ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej w kraju, zdecydowane opowiedzenie się ZHP za utrzymaniem pokoju wewnętrznego było inspiracją do [...] uaktywnienia się wielu środowisk harcerskich. Na szczególne wyróżnienie w tym okresie zasługuje zakres i społeczna przydatność zadań realizowanych przez drużyny w Harcerskim Pogotowiu Zimowym.

Nowe inicjatywy społeczne zrodziły się z przekonania, że niezbędnym warunkiem powodzenia harcerskiej służby jest zgoda i porozumienie Polaków. Stąd wielu instruktorów uczestniczyło w działalności ogniw PRON często inicjując ich powstanie i sprawując w nich odpowiedzialne funkcje. Udział ZHP w wyborach do rad narodowych był kolejnym potwierdzeniem chęci współtworzenia przez instruktorów Związku demokratycznych przemian w życiu społeczno-politycznym.

Zaangażowanie ZHP, a zwłaszcza kadry instruktorskiej we wcielanie w życie programu socjalistycznej odnowy, jaki nakreślił IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR, było znaczne i autentyczne. Zarówno IX Zjazd Partii, jak i późniejsze IX Plenum KC PZPR stworzyły realne możliwości udziału organizacji młodzieżowych w rozwiązywaniu problemów młodego pokolenia¹.

¹ VIII Zjazd ZHP 28–31 marca 1985, MAW, Warszawa 1989, s. 172.

W ramach dbałości o utrzymanie wewnętrznego pokoju w ZHP uaktywniły się komisje instruktorskie wszystkich szczebli Związku:

Prezydium CKI stwierdziło w swej uchwale potrzebę zdecydowanego przeciwdziałania próbom naruszania statutowego charakteru i celów ZHP jako organizacji wychowującej swych członków w duchu wartości socjalizmu. Wystąpiło do władz Związku wszystkich szczebli o zwrócenie bacznej uwagi na przestrzeganie zasad Statutu, Zobowiązania Instruktorskiego i dyscypliny organizacyjnej przez wszystkich instruktorów, a zwłaszcza przez członków b. Rady Porozumienia KIHAM. Podkreślono jednocześnie konieczność niezwłocznego występowania do właściwych komisji instruktorskich z wnioskami dyscyplinarnymi we wszystkich przypadkach łamania przez instruktorów norm Statutu ZHP oraz naruszania porządku prawnego Polski Ludowej².

Od 1983 roku zespoły orzekające CKI rozpatrzyły 13 spraw dyscyplinarnych, które dotyczyły naruszeń podstawowych zasad Statutu ZHP i Zobowiązania Instruktorskiego, a zwłaszcza łamania świeckiego charakteru Związku, działania na szkodę dzieci i młodzieży oraz narażania na szwank dobrego imienia ZHP w społeczeństwie:

Na ogólną liczbę 384 spraw dyscyplinarnych przeprowadzonych przez komisje instruktorskie chorągwi i hufców tylko w 15 przypadkach obwinionych uniewinniono. W ogromnej większości stosowano kary upomnienia, nagany i nagany z ostrzeżeniem. Wobec 25 instruktorów orzeczono wykluczenie z ZHP³.

Podjęmowane działania represyjne pozornie oczyszczały szeregi Związku z niezadowolonych i niepokornych instruktorów. Część z nich tworzyła półkonspiracyjny Ruch Harcerski w ramach ZHP, który w 1988 roku przyjął nazwę Ruch Harcerski Rzeczypospolitej. Rok później z większości środowisk Ruchu Harcerskiego i licznych środowisk działających poza ZHP, w tym takich, które wcześniej należały do NRH, powstały Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej i Związek Harcerstwa Polskiego – 1918. Instruktorzy wyrzuceni ze Związku, korzystając z pomocy i opieki Kościoła Katolickiego, tworzyli nowe organizacje harcerskie: Drużyny Harcerskiej Służby Liturgicznej (1982), „Betanię” Grupę Apostolską w Trzebinii w 1984 roku, POH (Polską Organizację Harcerską w 1985 roku), Niezależne Drużyny w Stalowej Woli (1986–1987) i inne. Łączyła je niechęć do ZHP, którego przeszłość i podporządkowanie PZPR uznawano za sprzeczne z harcerską filozofią działania.

Przeobrażenia społeczne lat 1980–1981 sprzyjały wzmocnieniu wcześniejszej współpracy środowisk niepokornych w ZHP z Kościołem. Pomocni byli w niej księża i zakonnicy, dawni instruktorzy, znający służbę harcerską, działający w ZHP przed wojną, w czasie okupacji i po niej do 1949 roku. Odrodzeniu, budowie i rozwojowi struktur duszpasterstw harcerskich sprzyjał wybór Polaka na Papieża i pielgrzymki do Polski Jana Pawła II. Widocznym

² VIII Zjazd ZHP 28–31 marca 1985, *op. cit.*

³ *Ibidem*, s. 185.

społecznie impulsem zmanifestowania bliskich związków z Kościołem była już pierwsza pielgrzymka Papieża do Polski w 1983 roku, w czasie której harcerze działali w „Białej Służbie”. W sierpniu 1984 roku Konferencja Episkopatu powołała do życia Duszpasterstwo Harcerki i Harcerzy, a Prymas Polski powołał dekretem ks. Kazimierza Kalinowskiego z Warszawy na metropolitalnego duszpasterza harcerki i harcerzy oraz zlecił mu przygotowanie instrukcji dotyczącej współpracy z harcerstwem. Rok później na czele krajowych struktur Duszpasterstwa Harcerki i Harcerzy stanął ks. bp. Kazimierz Górny. Na początku 1987 roku działało około osiemdziesiąt lokalnych ośrodków Duszpasterstwa Harcerki i Harcerzy. Na zarzuty, ze strony władz partyjno-państwowych i władz ZHP, na szkodliwe i rozłamowe naruszania statutu ZHP, strona kościelna niezmiennie odpowiadała, że obejmuje pracą duszpasterską wszystkich wierzących niezależnie od ich przynależności organizacyjnej czy partyjnej. Uczestniczenie harcerki i harcerzy w życiu religijnym nie prowadzi do tworzenia konkurencyjnego wobec ZHP układu organizacyjnego, a Statut ZHP i Konstytucja PRL nie zakazują harcerzom chodzenia do kościoła w mundurze.

W 1988 roku harcerki i harcerze zastanawiali się, czy ujawnić dotychczasową pracę konspiracyjną, czy też nadal być wiernym „postawie ukrytego trwania”⁴.

Drogą do ujawnienia stał się uchwalony przez Radę Naczelną Ruchu Harcerskiego List otwarty do społeczeństwa polskiego ogłoszony w Warszawie z datą 22 maja 1988 roku⁵:

Idee Harcerstwa, wyznaczone słowami obowiązującego w okresie Polski Niepodległej przyrzeczenia: Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc Bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu, zachowały swą tożsamość i ważność w różnych okresach polskiego bytu narodowego w kraju i za granicą. Harcerze byli i są wierni sprawie niepodległości, za którą walczyli i umierali w czasach wojen, a dla której rzetelnie pracowali w czasie pokoju. Żyjemy dziś w trudnych dla wychowania warunkach, a przyszłość Polski wymaga wspólnych działań całego społeczeństwa w kształtowaniu młodzieży.

Harcerstwo jest w swej istocie ruchem nadziei i w ostatnich latach dawało wielokrotnie przykład, jak należy tę nadzieję czynnie realizować w niesprzyjających warunkach zewnętrznych. Ruch harcerski nie zatracił się ani w tragicznych latach okupacji (Szare Szeregi), ani w czarnych latach 50-tych, czy też złudnie optymistycznych czasach późniejszych, gdy władze starały się odrzec z wartości tradycyjne symbole i metody harcerskie, likwidując tym samym związki z przeszłością. Autentyczny ruch harcerski wybuchł na krótko w roku 1956 i ponownie w roku 1980. Na fali posierpniowej odnowy młodzież harcerska spontanicznie i masowo powracała do ideowych i metodycznych korzeni tworząc Kręgi Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego. Ruch ten zrodził ideowo pokolenie, z którego wywodzi się wielu sygnatariuszy niniejszego listu. Zaowocował przedsięwzięciami, które – podejmowane w latach 1980–87 – ukazały naszemu społeczeństwu inną twarz Harcerstwa niż ta z 1-majowego pochodu; twarz prawdziwą i pełną nadziei. To Biała Służba podczas

⁴ Zob. K. Wiatr, *Rok 1989*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3–4, s. 33.

⁵ *Ibidem*.

II i III pielgrzymki Ojca Świętego do Ojczyzny, Pogotowie Zimowe i wiele innych. To bezkompromisowe przestrzeganie wszystkich punktów Prawa Harcerskiego, wierność tradycyjnej rocie Przyrzeczenia i zdobywanie tradycyjnych stopni.

My, aktualni i dawni instruktorzy harcerscy oraz ludzie, którzy dostrzegają w idei harcerskiej symbol piękna i dobra moralnego, od wielu już lat z niepokojem patrzemy na odchodzenie powojennego ZHP od idei ruchu zaszczipionych młodzieży polskiej przez Andrzeja i Olgę Małkowskich. Z niepokojem patrzemy na liczne przypadki represjonowania instruktorów, harcerzy, a nawet całych środowisk za wierność ideałom tradycyjnego ruchu harcerskiego. Jesteśmy pełni sympatii i życzliwości oraz gotowi do udzielenia pomocy tym instruktorom i ich drużynom, które w upolitycznionym i zbiurokratyzowanym ZHP, a także poza nim, starają się wychowywać młodzież dla wolnej i niepodległej Polski w duchu chrześcijańskich zasad moralnych.

Zwracamy się do Was Druhny i Druhowie!

Weźcie odpowiedzialność za losy ruchu harcerskiego w swoje ręce. Harcerstwo ma sens gdy będzie autentycznym i spontanicznym ruchem młodzieży, w którym jej społeczni, młodzi przywódcy nie będą się bali stawiać wysokich wymagań i podejmować poważnych działań. Uzdrowienie Harcerstwa musi zacząć się w Waszych drużynach!

Waszym celem ma być:

- aby Wasza drużyna była harcerska: wyznacznikiem harcerskości jest absolutne przestrzeganie Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego, zdobywanie tradycyjnych stopni i sprawności, system zastępowy,
- aby Wasza drużyna była patriotyczna, poznawała rzeczywistą historię, współdziałała w prawdziwej naprawie Rzeczypospolitej,
- aby Wasza drużyna była samodzielna: drużynowy musi być autorytetem dla siebie i harcerzy niezależnie od zewnętrznych warunków, drużyna winna być samodzielną gospodarczo i finansowo – dotacje nie mogą być ceną za rezygnację z ideałów,
- aby Wasza drużyna nie była samotna: nie dajcie się podzielić, szukajcie przyjaciół i sprzymierzeńców, twórzcie wspólnoty metodyczne, kursy i seminaria, własne piśmka i opracowania programowe,
- aby Wasza drużyna była otwarta: bądźcie aktywnym organizatorem społecznym, otwartym na swoich kolegów i potrzeby środowiska.

Samokształcenie i samodoskonalenie, niezależność finansowa osiągnięta uczciwą drogą, walka z patologiami społecznymi, działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego, oto pola służby harcerskiej w Polsce końca XX wieku!

W swojej harcerskiej pracy możecie liczyć na wsparcie instruktorów harcerskich podpisujących ten list⁶.

Osobami, którzy podpisali list, byli: Piotr Bąk, Włodzimierz Bojarski, Stanisław Broniewski, Jerzy Bukowski, Małgorzata Czajkowska, Krzysztof Dawidowicz, Adam Dyczkowski, Marek Edelman, Monika Figiel, Władysław Findeisen, Władysław Frasyniuk, Marian Furmanek, Marek Gajdziński, Zygmunt Gałdicki, Andrzej Grajewski, Józef Grzesiak, Jan Guśpiel, Wojciech Hausner, Józefa Henelowa, Jarosław Janas, Stefan Jellenta, Jan Jerschina, Roman Jurczak, Kazimierz Kalinowski, Marek Kamecki, Józefina Kantor, Krzysztof Kepal, Jerzy Kępiński, Jerzy Komorowski, Piotr Kostro, Stanisław Krawczyński, Krzysztof Krzyżanowski, Marek Kudasiewicz, Zofia Kuratowska, Jarosław Kurek, Bolesław Leonhard,

⁶ List otwarty do społeczeństwa polskiego, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 6, s. 44–45.

Maciej Lisicki, Józef Łukasiewicz, Józef Marecki, Stefan Miecznikowski, Jerzy Mika, Józef Mitka, Jarosław Mularczyk, Grzegorz Nowik, Dominik Orczykowski, Jerzy Parzyński, Zbigniew Przydział, Małgorzata Rohleder, Stanisław Stawski, Jadwiga Skorsetz, Kondrad Skorsetz, Wiesława Stojek, Władysław Stróżewski, Adam Studziński, Andrzej Suchocki, Marek Szczudło, Zbigniew Szymczak, Tomasz Strzembosz, Tomasz Świerkosz, Józef Tischner, Wanda Tomaszewska, Adam Turula, Marek Ważbiński, Ryszard Wcisło, Emilia Węglarzówna, Kazimierz Wiatr, Paweł Wieczorek, Teresa Wilk, Zbigniew Wilk, Stefan Wilkanowicz, Ludwik M. Wiśniewski, Wojciech Wróblewski, Jerzy Wyrozumski, Aleksander Zienkiewicz, Janusz Zimniak, Wiesław Żakowski, Tadeusz Żelazny, Andrzej Żukowski, Jerzy Żytowiecki. Stał się on pierwszym od stanu wojennego, publicznym – podpisanym imieniem i nazwiskiem – dokumentem w sprawie Harcerstwa. W październiku 1988 roku Rada Ruchu Harcerskiego Rzeczypospolitej postulowała:

Podejmowane od szeregu lat przez środowiska instruktorskie inicjatywy społeczne próby zmian, naprawienia obecnego Związku Harcerstwa Polskiego – mające na celu nadanie mu charakteru rzeczywistej, samorządnej organizacji młodzieży, działającej w oparciu o ideał oraz wartości etyczne, zawarte w tradycyjnym Przyrzeczeniu i Prawie Harcerskim – nie przyniosły żadnych konkretnych rezultatów, ponieważ:

1. Statut i praktyczna działalność obecnego ZHP przekreśla zasady tolerancji i pluralizmu światopoglądowego, wyznaczając tylko i wyłącznie rolę inspiratora ideowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej,
2. Związkiem Harcerstwa Polskiego aktualnie kieruje zbiurokratyzowany i oportunistyczny aparat, złożony w przeważającej mierze z ludzi przypadkowych kierowanych do Związku na zasadach [...] nomenklatury partyjnej [...].

W efekcie:

- od wielu już lat liczni instruktorzy, jak również szczepy i drużyny harcerskie, a nawet całe harcerskie środowiska określają się jako Ruch Harcerski – i znajdują pole do swej działalności poza strukturami ZHP⁷.

W dokumencie stwierdzono:

1. Należy rozwiązać powołaną w roku 1956 organizację, którą nazwano „Związkiem Harcerstwa Polskiego”, a który wyraźnie wówczas określił swój rodowód, jako wywodzący się ze skompromitowanego Związku Młodzieży Polskiego i jego przybudówki: Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej.
2. Reaktywować rozwiązany w czasach stalinowskich autentyczny Związek Harcerstwa Polskiego, którego dorobek jest własnością całego społeczeństwa, a głoszone idee i metody nadal bliskie polskiej młodzieży⁸.

Określono, że reaktywowany Związek Harcerstwa Polskiego powinien:

- stać się samorządną i niezależną organizacją dzieci i młodzieży,
- oprzeć się na społecznej kadrze instruktorskiej, zweryfikowanej przede wszystkim pod względem postaw moralnych, kwalifikacji ideowo-metodycznych i wyników pracy z młodzieżą,

⁷ Harcerstwo, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3–4, s. 47.

⁸ *Ibidem*.

- wypracować zasady statutowe, wychowawcze i programowe oparte na szeroko pojętej etyce chrześcijańskiej – przy zachowaniu pełnej tolerancji religijnej [...],
- nawiązać niezwłoczną bliską współpracę ze Związkiem Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju [...],
- zgłosić akces do Międzynarodowego Biura Skautowego,
- współpracować na zasadach równości i dobrowolności z organizacjami społecznymi i młodzieżowymi o zbliżonych celach ideowych w Polsce i za granicą⁹.

Władze ZHP przedstawiały siebie jako stowarzyszenie działające od 1918 roku, a przeciwnicy udowadniali, że istnieje od 1956 roku.

Spory te znalazły swój wydzźwięk w czasie obradowania podzespołów okrągłego stołu ds. młodzieży¹⁰ i ds. stowarzyszeń (była to nazwa robocza)¹¹. W dyskusjach można wyróżnić dwa przeciwstawne stanowiska: pierwsze, opytujące za utrzymaniem monopolu harcerskiego przez ZHP i reprezentowane przez stronę koalicyjno-rządową; drugie, popierające wielość organizacji harcerskich i prezentowane przez stronę opozycyjno-solidarnościową¹².

Jerzy Szczygielski (zastępca naczelnika ZHP) w czasie posiedzeń podzespołu przedstawił następujące stanowisko ZHP:

Spór o harcerstwo ma charakter polityczny, nie chodzi w nim bynajmniej o program czy kondycję organizacji. ZHP oferuje program wychowania do tego, co wspólne, co łączy Polaków, co pozwoli stworzyć szanowany przez wszystkich naród – Polskę. Wychowuje człowieka na obywatela państwa, jego współgospodarza i współtwórcę społeczeństwa, w którym będzie mógł rozwijać i realizować swe cele w godnym życiu. Ale obywatelski model wychowania harcerskiego nie odpowiada rzecznikom utworzenia Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Postulują utworzenie harcerstwa nie uwzględniającego zasad tolerancji, zmuszającego nastoletniego człowieka do składania deklaracji światopoglądowych. Najwymowniejszym dowodem tego stanu są proponowane przez ZHP i ZHR rotty Przysięgi Harcerskiej [...].

Jest to także wybór innego sponsora politycznego – „Solidarności” i Kościoła, z jego siecią duszpasterstw harcerskich. Proponowane zróżnicowanie harcerstwa grozi wywołaniem podziałów wśród dzieci na tle religijnym, mimo że wnosi się je pod hasłami swobód i wolności. Z wychowawczego punktu widzenia jest to niezwykle groźne.

Mając świadomość tych faktów opowiadamy się za jednym Związkiem Harcerstwa Polskiego, uznającym konstytucyjne zasady ustrojowe, preferującym obywatelskie wychowanie w działaniu, przestrzegającym tolerancji religijnej. Za niezbędne uważamy utrzymanie jednej organizacji harcerskiej i dążenie do utrzymania zapisu art. 46 projektu „Ustawy o stowarzyszeniach”¹³.

⁹ *Ibidem*, s. 48.

¹⁰ Zob. J. Chrabąszcz, *op. cit.*, s. 120.

¹¹ *Ibidem*, s. 124.

¹² *Ibidem*, s. 111–141.

¹³ Stanowisko ZHP w sprawie problemów podejmowanych podczas obrad „Okrągłego Stołu” w podzespołe młodzieżowym, tekst datowany na 20 I 1989 r. Inauguracja obrad „okrągłego stołu” miała miejsce 6 II 1989 r. [w:] J. Chrabąszcz, *op. cit.*, s. 120–121.

Stanowisko za utrzymaniem monopolu ZHP zaprezentował Michał Kulesza w opinii prawnej dotyczącej art. 46 prawa o stowarzyszeniach i funkcjonowaniu ZHP:

Przepis ten nie ustala wyłączności ZHP na działalność wychowawczą wśród młodzieży, lecz stanowi o wyłączności używania przez tą organizację odznak i symboliki harcerskiej [...]. Przepis ten chroni tożsamość Związku Harcerstwa Polskiego. [...]

Jest niewątpliwe, że Związek Harcerstwa Polskiego jest na obszarze PRL jedynym legalnym spadkobiercą wcześniejszych „edycji” ZHP. Alternatywne ruchy i organizacje harcerskie negują jednak moralne prawo tej organizacji do zajmowania monopolistycznej pozycji w ruchu harcerskim w Polsce, żądają pluralizmu organizacyjnego ruchu harcerskiego i uznania prawa do korzystania przez wszystkie organizacje harcerskie z jednakowych symboli harcerskich. [...] jestem przeciwnikiem najprostszego nasuwającego się dziś rozwiązania, by usankcjonować po prostu wielość organizacji harcerskich, każdej z nich dając do tego prawo do takich samych oznak i symboli. To byłoby m. zd. rozwiązanie zbyt proste: wystarczyłoby znieść art. 46 prawa o stowarzyszeniach. Rozwiązanie to jest do przyjęcia tylko wtedy, gdy znosząc art. 46 świadomie chce się zrezygnować ze szczególnej roli wychowawczej, jaką ma do spełnienia harcerstwo¹⁴.

Przeciwstawne stanowisko zaprezentował Andrzej Rozmarynowicz w dokumencie przygotowanym na potrzeby podzespołu ds. stowarzyszeń okrągłego stołu:

5. Obecnie działający w Polsce, a powołany na Zjeździe Działaczy Harcerskich w Łodzi w dniu 10.XII.1956 Związek Harcerstwa Polskiego jest organizacją nową i nowo-założoną, która tylko przyjęła (zdaniem niektórych interpretatorów) przechwyciła nazwę poprzednio działającego Związku Harcerstwa Polskiego.

Wynika to z formalnych decyzji Zjazdu w Łodzi [...], gdzie w podstawowym dokumencie stwierdzono m.in. że:

„Z uwagi na pełne usamodzielnienie i przekształcenie organizacji Harcerskiej Polski Ludowej na wspólny związek dzieci, młodzieży i instruktorów pracujących w oparciu o metody – przywraca się tradycyjną nazwę Związek Harcerstwa Polskiego”.

Było to, więc tylko przyjęcie nazwy, a nie prawne reaktywowanie poprzedniego ZHP. [...]

7. Obecnie działający Związek Harcerstwa Polskiego (Łódzki) sam wcale nie uważa się za prawnego kontynuatora poprzedniego ZHP – czego konkretnym dowodem może być m.in. numeracja kolejnych walnych Zjazdów ZHP (jako I Zjazd przyjęto Zjazd w Łodzi 10.XII.56, a obecny – w marcu 1989 – jest IX Zjazdem)¹⁵.

13 grudnia 1989 roku władze ZHR stwierdziły, że

[...] jedyną organizacją, która stanowi prawną kontynuację Związku Harcerstwa Polskiego, powołanego na Zjeździe Zjednoczeniowym w Lublinie w 1918 roku, jest Związek Harcerstwa Polskiego działający poza granicami kraju. Autentyczne

¹⁴ Opinia prawna M. Kuleszy dotycząca art. 46 prawa o stowarzyszeniach i funkcjonowaniu ZHP [w:] J. Chrabąszcz, *op. cit.*, s. 360–368.

¹⁵ Stanowisko prawne A. Rozmarynowicza dotyczące zagadnień ciągłości pracy i istnienia Związku Harcerstwa Polskiego [w:] J. Chrabąszcz, *op. cit.*, s. 356–359.

odbudowanie ZHP na terenie kraju możliwe jest wyłącznie w ścisłym współdziałaniu i przy pełnej akceptacji władz ZHP poza granicami kraju. W konsekwencji uważamy, iż:

1. Powołana przez PKWN w 1944 r. a istniejąca do dnia dzisiejszego organizacja „Związek Harcerstwa Polskiego” od niedawna bezprawnie utrzymuje, iż stanowi faktyczną kontynuację ZHP działającego w latach II Rzeczypospolitej. Prawnego statusu „ZHP” nie jest w stanie zmienić ani zmiana numeracji walnych zjazdów, ani fakt przyjęcia w początkowym okresie istnienia tej organizacji statutu ZHP z 1936 roku, ani udział w jej pracach w niektórych okresach istnienia „ZHP”, znacznej grupy autentycznych instruktorów czy środowisk harcerskich.
2. Wszelkie próby podejmowane w kraju w latach 1945–1947, 1955–1956 a także ostatnie próby powołania tzw. „Komitetów Odrodzenia ZHP” nie mogą samostannie doprowadzić do odbudowania ZHP z 1918 roku, lecz – w najlepszym przypadku – do nadania harcerskiego charakteru organizacji powołanej przez PKWN.
3. Odbudowanie legalnego ZHP w kraju możliwe jest jedynie dzięki solidarnemu współdziałaniu wszystkich autentycznych organizacji harcerskich oraz przy udziale ZHP poza granicami kraju¹⁶.

Ostatecznie nie rozstrzygnięto tego sporu w sposób formalny¹⁷. W 1989 roku podjęto próby zarejestrowania alternatywnych organizacji harcerskich. O tych odmiennych organizacjach członkowie ZHP (A. Zawadzka, H. Wiśniewska, S. Mirowski, J. Rossman) tak pisali do Ministerstwa Edukacji Narodowej:

Autorzy rozłamów nie chcą też dostrzegać tych zmian, które są już w toku i wyraziły się w zmianach statutu ZHP na wiosnę 1989 roku. [...]

Musi rodzić się, więc pytanie, co może być podłożem i powodem tendencji rozłamowych, skoro nowe organizacje nie rezygnują z nazw, oznak, metod, programu, zasad organizacyjnych Związku Harcerstwa Polskiego? Być może, że obok różnych innych względów – jak odnosimy wrażenie także i osobistych – stoi chęć rozliczenia się z przeszłością, brak wiary w możliwość przezwyciężenia tego systemu organizacyjnego, który Związkowi Harcerstwa Polskiego przyniósł tak dużo szkody i który odebrał mu samodzielność i samorządność, tak niezbędną w pracy wychowawczej. [...]

Nie wolno nam pominąć w tym liście jeszcze jednej sprawy. Obecna trudna i złożona sytuacja społeczno-polityczna kraju nie wyklucza takiego użycia Związku Harcerstwa Polskiego, jaki był stosowany w okresach wyjątkowej *potrzeby narodowej*: w formie *pogotowia młodzieży* w roku 1920, *pogotowia Harcerskiego* w roku 1939, *Harcerskiej Służby Społecznej* w czasie Powstania Warszawskiego w 1944 roku. Oczywiście realizację takich zadań i osiągnięcie założonych celów wychowawczych znacz-

¹⁶ Oświadczenie Przewodniczącego ZHR Tomasza Strzembosza oraz Naczelnika ZHR Krzysztofa Stanowskiego z dnia 13 XII 1989, sygn. 21, AAN AKHZHR, zespół nr 2302, s. 19–20.

¹⁷ Jednak w statutach ZHP od 1995 r. pojawiły się zapisy mówiące, że stowarzyszenie działa zgodnie z zasadami, celami oraz metodą wprowadzoną przez założyciela skautingu R. Baden-Powella i rozwiniętą przez A. Małkowskiego. Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji (1989–2014)*, Kraków 2014, s. 194–309. Prezydent RP Lech Kaczyński w Dniu Myśli Braterskiej 22 lutego 2008 r. i w czasie przyjmowania honorowego patronatu nad grupą organizacji harcerskich podkreślił: „Niezwyczajnie się cieszę, że mogłem dzisiaj przyjąć patronat nad całą grupą organizacji harcerskich, łącznie ze Związkiem Harcerstwa Polskiego poza granicami kraju, który w sensie formalnym jest jedynym następcą przedwojennego ZHP”. Przemówienie Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego, w Dniu Myśli Braterskiej, 22 lutego 2008 r. [w:] Kancelaria Senatu, Biuro analiz i dokumentacji..., *op. cit.*, s. 9.

nie ułatwi istnienie jednolitej, sprawnej organizacji [...]. Władzom zaś państwowym i społeczeństwu na pewno lepiej i łatwiej byłoby korzystać z jednego ośrodka takiej młodzieżowej służby społecznej¹⁸.

W tym czasie S. Broniewski apelował:

Stanowimy jedna wielką gromadę ludzi, których ukształtował harcerski ruch. Każdy rok zwiększa gromadę o nowe szeregi młodych; każdy rok znaczony jest też coraz liczniejszymi odmeldowaniami się na Wieczną Wartę. Łącznie jednak gromada rośnie – jest już dziś liczącą się częścią narodu. Są wśród niej roczniki z okresu Niepodległości, roczniki, których główne napięcie harcerskiego życia przypada na Drugą Wojnę światową, roczniki, dla których przypada ono na pierwszy okres powojennej odbudowy, na walkę o przywrócenie Harcerstwu właściwego oblicza w latach 1956–1958, na działanie Kręgów Instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego w latach 1980–1981, na rozrastanie się i tężenie tzw. „Ruchu Harcerskiego” w latach 1981–1988. Wszystkie roczniki mimo, różnorodności przeżyć łączy i spaja ten sam ideał służby i te same nakierowania tej służby: na Boga, na Polskę, na Bliźniego. [...]

Młodzież wyczuwa wielkie dni. Wrywa się do wolności, a widząc w pluralizmie protest przeciwko totalistycznemu zniewoleniu, w którym do tej pory rośła, tworzy różne harcerskie organizacje. Tak powstał „Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej” „Związek Harcerstwa Polskiego – 1918”, „Polska Organizacja Harcerska”, „Harcerska Służba Liturgiczna” i zapewne jeszcze inne. Wymieniając te organizacje, których odważne działanie przyczyniło się do posunięcia naprzód sprawy, nie wolno zapominać o wielkiej masie młodzieży skupionej w dobrych, a częściej w zmierzających do tego by być dobrymi, drużynach i szczepach jedynej do niedawna formalnie działającej harcerskiej organizacji – „Związku Harcerstwa Polskiego”. Nasza młodzież trwa tam uwikłana powiązaniami materialnymi i szkolnymi, a także przechwyconą tradycyjną formą zewnętrzną. Trwając w tych uwikłaniach, nie może przeżywać pełni wolności i tego, co ta wolność niesie: życia w PRAWDZIE. Dlatego „Związek Harcerstwa Polskiego” musi być oddany narodowi, by narodowi służył. Nie wystarczy, że się go reformuje, że wśród reformujących są tacy, dla których to co czynią nie jest spowodowane tylko taktyką. Ze złego okresu pozostała jednakże ta sama skompromitowana kadra kierująca, ta sama biurokratyczna struktura, te same obyczaje. To wszystko wymaga zmiany. Młodzież wyczulona jest na prawdę.

Przyjęcia „Związku Harcerstwa Polskiego” przez naród dokonać musi sama młodzież, gdyż chodzi o organizację młodzieży, a nie totalistyczną organizację dla młodzieży. Trzeba jednak tej młodzieży dopomóc w wyrwaniu się z uwikłań, w których się znajduje. Dokonać tego możemy i musimy my – dawni harcerze. My, którzy więcej niżli kto inny wiemy, co to jest Harcerstwo, najbardziej uprawnieni i zobowiązani jesteśmy, by w tym zakresie współwystąpić w imieniu narodu. Dlatego zwracam się do całej naszej gromady dawnych harcerek i harcerzy z gorącym wezwaniem: dżisiejszymi „kręgami seniorów” oraz indywidualnie organizujemy Komitety Odrodzenia ZHP – niech odtwarzają one dawne okręgi ZHP, o które oprze się 17 chorągwi harcerek i 17 chorągwi harcerzy. Zaprośmy do Komitetów Odrodzenia instruktorów

¹⁸ List to Henryka Samsonowicza Ministra Edukacji Narodowej, z dn. 21 X 1989 r. [w:] R. Paćławski, *op. cit.*, s. 201–203.

harcerskich, rodziców, duszpasterzy, przyjaciół harcerstwa – dla których bliski jest nasz ideał. W realizacji tego zadania nie zwlekajmy ani chwili. Słyszemy przecież, jak niesamowicie szybko idzie teraz zegar historii. Więc Czuwajmy!¹⁹.

7 kwietnia 1989 roku uchwalono prawo o stowarzyszeniach, którego art. 46 stanowił:

Związek Harcerstwa Polskiego zachowuje dotychczasowe uprawnienia do postulgowania się nazwą, mundurem, odznakami i symboliką harcerską. Uprawnienia ZHP w tym zakresie nie mogą być naruszane przez inne stowarzyszenia²⁰.

Przepis ten jeszcze bardziej zaognił konflikty, ponieważ uniemożliwił rejestrację innych stowarzyszeń harcerskich. Jak stwierdza Andrzej Ćwik,

Przykładem stosunku władz Związku do swoich dotychczasowych wyborców a zwłaszcza delegatów na IX Zjazd ZHP, był brak w prasie harcerskiej artykułów analizujących kryzys w ZHP oraz jakiegokolwiek wzmianki w Sprawozdaniu Rady Naczelnej ZHP za lata 1985–1989 o jego (alternatywnego harcerstwa) źródłach i skutkach. Władze harcerskie nazywały istniejące odłamy harcerskie „nieformalnymi grupami młodzieży”, ukrywając tym dziwołagiem językowym fakt istnienia rozłamu²¹.

Stosunek do opozycji konfliktów wewnątrz i zewnątrz organizacyjnych był, jak pisze B. Śliwerski,

[...] cechą stalinowskiego „gorsetu” nałożonego na ZHP [...]. Wbrew prawnie zagwarantowanej instruktorom zasadzie, iż mają prawo a nawet obowiązek reagować na niedociągnięcia i braki w organizacji, wypowiadać się w sprawach dotyczących Związku traktowano wszelkie przejawy krytyki, protestów jako brak lojalności, nieposłuszeństwo władzy i szkodenie interesom ZHP. Naturalnym było tu mitologizowanie przez władze ZHP złej woli i zamiarów ze strony przeciwnej, którą obciążano całkowitą odpowiedzialnością za wszelkie konflikty²².

W 1988 roku ZHP był organizacją masową, szkolną, jak wynika z Oceny stanu aktualnego ZHP, przed IX Zjazdem:

- 98,9% drużyn zuchowych jest skupionych przy szkołach podstawowych,
- 97,3% drużyn harcerskich przy szkołach podstawowych,
- 85,3% drużyn starszoharcerskich działa przy szkołach ponadpodstawowych,
- 49% drużynowych mianowała dyrekcja szkoły!/,
- 17% drużynowych podjęło się tej funkcji pod namową dyrekcji szkół²³,
- 35% drużynowych jest ocenianych formalnie przez dyrektorów szkół /wbrew obowiązującemu prawu!/,
- 60% całej kadry instruktorskiej to nauczyciele,

¹⁹ S. Broniewski, *Apel Druha „Orszy” do wszystkich dawnych harcererek i harcerzy!*, sygn. 21, AAN AKHZHR, zespół nr 2302, s. 18–19.

²⁰ Dz.U. z 1989 r. Nr 20, poz. 104, rozdz. 7, art. 46.

²¹ A. Ćwik, *Pudrowanie wrzodu* [w:] W. Śliwerski, *Różne oblicza harcerstwa*, Impuls, Kraków 2011, s. 594–595. W powyższym cytacie zmieniono czas czasowników na przeszły.

²² Zob. B. Śliwerski, *Stalinizm...*, op. cit., s. 27–28.

²³ Ocena stanu aktualnego ZHP przed IX Zjazdem, Warszawa 1988 [w:] B. Śliwerski, *Stalinizm...*, op. cit., s. 22.

- wśród 998 delegatów na XXVI Zjazd ZHP było tylko 5 drużynowych i 10 zastępowych /uczniów/, pozostali to kadra etatowa i społeczna ZHP w tym 60% stanowili nauczyciele²⁴.

Na IX/XXVI²⁵ Zjeździe w 1989 roku podjęto deklarację²⁶, która wyznaczyła kierunki pracy stowarzyszenia w „nowym łańdzu społecznym”²⁷. W dokumencie podkreślano, że w Związku należy dokonać głębokich przemian, które mają „[...] uczynić ZHP organizacją zdolną do uczestniczenia w przebudowie życia społecznego”²⁸. W Deklaracji ZHP określono, że będzie „patriotyczną, wychowującą, organizacją obywatelską, niepolityczną”²⁹, „przestrzegającą zasad tolerancji światopoglądowej”³⁰, a także zorientowaną na następujące wartości:

[...] podmiotowość człowieka, sprawiedliwość, wrażliwość na potrzeby innych, tolerancję, szacunek dla tradycji, narodu i państwa [...], zasady tolerancji światopoglądowych, pluralizm społeczny, dialog i porozumienie, współpracę³¹.

Dalsze uchwały Zjazdu określiły:

Harcerska służba dla Narodu i Państwa musi być wypełniona autentyczną treścią wychowania patriotycznego, moralnego, obywatelskiego i prospołecznego³².

²⁴ Materiały zjazdowe: Dane o wielkości Związku i dynamice rozwoju [w:] B. Śliwerski, *Stalinizm...*, op. cit., s. 22.

²⁵ Na IX Zjeździe podjęto uchwałę o zmianie numeracji zjazdu: „Decyzją większości delegatów IX Zjazd ZHP stał się Zjazdem XXVI”. Uchwała XXVI Zjazdu ZHP zmiany numeracji Zjazdów, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989, s. 16 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 25.

²⁶ Przy czym, jak pisze B. Śliwerski: „Faktem jest, że podstawowe dokumenty Zjazdu w formie: »Naszej Deklaracji«, »Stawiska XXVI Zjazdu w sprawie stosunków między ZHP a Kościołem« i »Apelu do harcerskich pokoleń« są pochodną części wniosków wynikających z burzliwej dyskusji uczestników VIII Zespołu. Są to jednak tylko deklaracje i normatywne westchnienia. To, czego wyraźnie zabrakło w pracach Zjazdu, to wyartykułowanie przyczyn powstania niezależnych ruchów harcerskich, oceny dotychczasowej polityki władz naczelnych ZHP wobec »alternatywnych« i określenia dalszej platformy współdziałania z nimi, które może być przecież tak pozytywne, jak i negatywne. Należy także zaznaczyć, że dokumenty te są obciążone jednostronnością, fałszywą interpretacją sytuacji rozbicia jedności Związku. Dominuje w nich bowiem z uporem lansowane przez minione dwie kadencje władz naczelnych ZHP przeświadczenie, obciążające winą za secesję tych, »którzy opuścili nasze szeregi i szukają własnej drogi do osiągnięcia harcerskich ideałów«”. B. Śliwerski, *ZHP a ruchy alternatywne*, op. cit., s. 5–6.

²⁷ Deklaracja IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie zmian w ZHP, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989, s. 19–20 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 17–18.

²⁸ *Ibidem*, s. 17.

²⁹ W statutach znalazły się trzy zapisy: 1. o tym, że samodzielnie i demokratycznie decyduje o swoich celach, metodzie, programie i sposobie realizacji oraz władzach i strukturze organizacyjnej (1989); 2. o niezależności ideowej i organizacyjnej od partii, ruchów i organizacji o charakterze politycznym (1990–2000); 3. o apolityczności, niezależności ideowej i organizacyjnej od partii, ruchów i organizacji o charakterze politycznym (2002). Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 145–310.

³⁰ Taka charakterystyka stowarzyszenia znalazła się w zapisach statutu ZHP. W dokumencie tym ZHP określa siebie jeszcze jako stowarzyszenie wyższej użyteczności, natomiast trzy dni później ustawa z 7 IV 1989 r. zniósła ten typ stowarzyszeń. Zob. Statut ZHP uchwalony przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., Załącznik do Zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4.04.1989 r., *Monitor Polski* z 1989 r. Nr 10, poz. 82.

³¹ Deklaracja IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie zmian w ZHP..., op. cit., s. 17.

³² Stanowisko IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie stosunków między ZHP a Kościołem, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989, s. 21–22 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 26.

Służba ta miała być realizowana we współpracy „[...] ze wszystkimi, którzy chcą zmieniać świat”³³, a zwłaszcza z „[...] rodzicami oraz ze wszystkimi organizacjami i ruchami, których cele nie są sprzeczne z celami ZHP”³⁴.

Owa deklarowana chęć współpracy ze wszystkimi podmiotami społecznymi została podkreślona przez uchwały Rady Naczelnej:

– z 17 czerwca 1989 roku:

Rada Naczelna ZHP przyjmuje do akceptującej wiadomości stanowisko Głównej Kwatery ZHP w sprawie ruchów alternatywnych: 1. Główna Kwatera ZHP nadal uważa, że jedność celów oraz poszukiwanie jak najlepszej formuły organizacyjnej harcerstwa jest jego wewnętrzną sprawą, potrzebną dla skutecznego prowadzenia pracy wychowawczej metodą harcerską. 2. Sprawa rejestracji innych organizacji o charakterze stowarzyszeniowym należy do wyłącznej kompetencji sądów [...] 3. GK ZHP uznaje prawo jednostek podstawowych Związków – drużyn i szczepli – do współpracy ze wszystkimi zespołami [...], 4. Zgodnie z naszą deklaracją i statutem ponownie potwierdzamy wolę i gotowość współpracy z innymi zarejestrowanymi organizacjami, jeśli ich cele będą zbieżne z dążeniami ZHP [...], 5. GK ZHP będzie kontynuowała rozmowy z przedstawicielami ruchów alternatywnych w myśl jedności harcerstwa [...]”³⁵;

– z 27 października 1989 roku:

Krzyż Harcerski połączył niegdyś cztery odrębne organizacje harcerskie w jeden Związek Harcerstwa Polskiego. Stał się symbolem jedności ruchu harcerskiego. Przywróćmy mu tę symbolikę [...]. Kierując się nadrzędnością racji wychowawczych oraz dążąc do współpracy, a w przyszłości do urzeczywistnienia idei jedności organizacyjnej ruchu harcerskiego, Rada Naczelna ZHP opowiada się za możliwością używania symbolu Krzyża Harcerskiego przez wszystkie organizacje harcerskie, które w swojej służbie uznają tradycyjne ideowe i wychowawcze wartości Harcerstwa. Rada Naczelna ZHP opowiada się za uznaniem zarejestrowania tych organizacji”³⁶.

Ten i inne głosy³⁷ znalazły swoje odzwierciedlenie w dyskusji na posiedzeniu Sejmu 23 lutego 1990 roku. Zaowocowała ona nowelizacją o zmianie Ustawy z dnia 23 lutego 1990 roku – Prawo o stowarzyszeniach i ustawy

³³ Uchwała IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie: drogowskazów, kierunków harcerskiej służby, instruktorów, warunków realizacji programu, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989, s. 3–17 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 19.

³⁴ Deklaracja IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie zmian w ZHP..., *op. cit.*, s. 18.

³⁵ Uchwała nr 16 Rady Naczelnej ZHP z 17 VI 1989, w sprawie społecznego dialogu harcerstwa, „Harcerstwo” 1989, nr. 9, s. 6.

³⁶ Uchwała nr 35 Rady Naczelnej ZHP z 27 X 1989, w sprawie symbolu Krzyża Harcerskiego, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1989, nr 5.

³⁷ Zob. stanowisko prawne A. Rozmarynowicza..., *op. cit.*; opinia prawna M. Kuleszy..., *op. cit.*; List „Bandy Czworą” – instruktorów ZHP do władz państwowych z 21 X 1989 r., opinia prawna z 28 XI 1989 r. sporządzona przez Biuro Prawne Gabinetu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie statusu prawnego ZHP w związku ze staraniami ZHP – 1918 o zawarcie umowy regulującej współpracę MEN ZHP, stanowisko Duszpasterstwa Młodzieży Harcerskiej w sprawie odrodzenia ZHP – grudzień 1989 r., stanowisko GK ZHP wobec aktualnej sytuacji w ruchu harcerskim z 16 I 1990 r. [w:] J. Chrabąszcz, *op. cit.*, s. 353–417.

o szkolnictwie wyższym³⁸. Po wejściu w życie aktu zakończono procedury rejestracji nowych organizacji³⁹.

Dominique Bénard w swoim raporcie *Ruch harcerski w Polsce*⁴⁰ (z 21 grudnia 1990 roku) przedstawił charakterystykę całego ruchu (patrz tabela 27).

Tabela 27. Polskie organizacje harcerskie w 1990 roku

Nazwa	Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej ⁴¹	Związek Harcerstwa Polskiego – 1918	Polska Organizacja Harcerska	Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”	Związek Harcerstwa Polskiego (w okresie przejściowym ⁴²)
Skrót	ZHR	ZHP – 1918	POH	SHK – Z	ZHP
Liczebność	20 000	10 000	1000–2000	1000	973 000
Czas rejestracji	23 IV 1990 r. ⁴³	28 XI 1990 r. ⁴⁴	Nie podano	IV 1990 r. ⁴⁵	uzyskał ponownie autoryzację w 1956 r.
Fundament oddziaływań	otwarta, niespecyficznie katolicka ⁴⁶	otwarta, niespecyficznie katolicka	chrześcijańska – wielowyznaniowa	specyficznie katolickie	przyjęto zasadę przestrzegania wartości chrześcijańskich na XXVIII Zjeździe ZHP 1990 r.
Sposób organizacji	grupująca jednocześnie chłopców i dziewczynki, ale posiadająca Naczelnika Harcerzy i Naczelniczkę Harcerek	grupująca jednocześnie chłopców i dziewczynki w odrębnych jednostkach	nie stosuje koedukacji, posiada odrębne jednostki dla dziewcząt i chłopców z Naczelnikiem i Naczelniczką	grupująca jednocześnie chłopców i dziewczynki w odrębnych jednostkach, ale okazynie pracują razem	koedukacyjna

Źródło: opracowanie własne⁴⁷.

³⁸ Dz.U. z 1990 r. Nr 14, poz. 86.

³⁹ Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, Związku Harcerstwa Polskiego – 1918, Stowarzyszenia Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”. Istniały również i inne grupy działające nielegalnie, ale jawnie, np. od 1990 r. była to Polska Organizacja Harcerska, której poszczególne drużyny z czasem przyłączyły się do większych organizacji. Zob. A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce...*, op. cit., s. 447–457 i S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń...*, op. cit. Powyżej przedstawiałam tylko niektóre ogólnopolskie organizacje harcerskie, które powstały po 1989 r. Z własnego doświadczenia w środowisku wrocławskich harcerzy, w latach 1989–2004 mogę wymienić co najmniej sześć organizacji harcerskich, założonych przez byłych instruktorów ZHP. Tu jedynie zasygnalizowałam to zjawisko.

⁴⁰ Zob. raport D. Bénard, *Ruch harcerski w Polsce*, Warszawa 1991, s. 1–11.

⁴¹ W raporcie nazwany przez Bénarda Harcerzami Rzeczypospolitej. Zob. D. Bénard, op. cit., s. 1.

⁴² Dookreślenie autora raportu. Zob. D. Bénard, op. cit., s. 3, 4.

⁴³ 23 IV 1990 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie wpisał Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej do rejestru stowarzyszeń.

⁴⁴ 28 XI 1990 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie wpisał Związek Harcerstwa Polskiego – 1918 do rejestru stowarzyszeń.

⁴⁵ Kwiecień 1990 r. Sąd Wojewódzki w Lublinie zarejestrował Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego.

⁴⁶ Wg D. Bénard, op. cit. Tłumaczenie tekstu zawiera niejednoznaczne sformułowania.

⁴⁷ Na podstawie D. Bénard, op. cit., s. 1–11.

Raport podkreślał, że całość kadry stowarzyszeń alternatywnych wywodzi się z szeregów ZHP.

Jak zaznacza Piotr Niwiński:

To, że nastąpił rozłam organizacyjny, jest między innymi spowodowane tym, że tak naprawdę, w całym 30-leciu po 1956 roku nie było jednej, prawdziwej organizacji ZHP. Większość autentycznych środowisk ZHP postrzegała jako swoją wizję harcerstwa opartego na dziedzictwie z przeszłości, zaś oficjalną harcerską władzę traktowała jako ZHP–GK–KCH, czyli władzę, jak wszystko w kraju, będącą strukturą kompromisu społecznego, z którą trzeba współżyć, lecz się nie utożsamiać. W ten sposób istniało tysiące „swojskich ZHP” – różnych wspólnot harcerskich, które nigdy w pełni nie uzyskały wspólnoty ogólnokrajowej w przedwojennym, lub choćby szaroszeregowym, wydaniu⁴⁸.

22 września 1990 roku obradował XXVII Nadzwyczajny Zjazd ZHP. Zwołanie Zjazdu było spowodowane następującymi czynnikami:

– okupacją

[...] siedziby władz ZHP przy ulicy Konopnickiej: 1 marca 1990 roku grupa harcerzy starszych i instruktorów rozpoczęła okupację siedziby władz ZHP przy ul. Konopnickiej 6. Okupanci umieścili na zewnątrz budynku transparent z napisem: „Przywróćmy ZHP społeczeństwu”⁴⁹.

Harcerze zajmujący budynek⁵⁰ postulowali:

[...] harcerstwo musi stać się własnością społeczną, bo na razie rządzi nim postpeetpeerowska nomenklatura. W tym celu: ustąpić powinna dotychczasowa Rada Naczelna ZHP oraz Główna Kwatera, następnie trzeba zwołać nadzwyczajny zjazd i wybrać na nim nowe władze⁵¹.

5 marca 1990 roku podpisano porozumienie między Krajowym Komitetem Odrodzenia ZHP a władzami ZHP:

⁴⁸ P. Niwiński, *Jednoczyć, a nie dzielić*, „Harcerz Rzeczypospolitej” 1990, nr 9, s. 4–5; cyt. za: W. Śliwerski, *Wydawcy gorszego Boga. Harcerska Oficyna Wydawnicza w Krakowie. Czasy – Ludzie – Wydarzenia 1988–1992*, Impuls, Kraków 2011, s. 103–104.

⁴⁹ Zob. L. Zalewski, *Kamienie na szaniec. Im bardziej chcą się zmieniać, tym mniej są wiarygodni*, „Przegląd Tygodniowy” 1990, nr 11.

⁵⁰ Sama akcja okupacyjna była różnie oceniana przez środowiska harcerskie, np.: Dnia 2 marca Przewodniczący ZHR T. Strzembosz wystosował Oświadczenie w sprawie okupacji Budynku ZHP: „Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej nie może popierać akcji prowadzonej przez Krajowy Komitet Odrodzenia ZHP, nade wszystko ze względu na jej formę: okupowanie gmachu Głównej Kwatery ZHP. Mamy żal do jej organizatorów za użycie młodzieży do działań nie mających nic wspólnego z przygotowaniem obywateli do życia w wolnym i pluralistycznym państwie prawa”. „Biuletyn Informacyjny ZHR” 1990, nr 7, s. 1 [w:] Archiwum ZHR przy ul. Litewskiej w Warszawie, 2. Władze Naczelne: 2.1.7. Biuletyny Naczelnictwa, 1990 rok. Uczestnicy Konferencji Instruktorskiej Chorągwi Bydgoskiej w oświadczeniu z 3 III 1991 r. wyrażali następujący pogląd: „[...] obrona przez organizatorów forma protestu nie jest zgodna z metodą harcerską i podważa autorytet harcerstwa w społeczeństwie”. Oświadczenie w sprawie okupacji budynku GK ZHP, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

⁵¹ L. Zalewski, *op. cit.*

- likwidacją art. 46 w ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 roku – Prawo o stowarzyszeniach, powstaniem odrębnych organizacji harcerskich,
- problemami z realizacją uchwał i decyzji XXVI Zjazdu,
- wzajemnymi relacjami ZHP i Kościoła.

Przed XXVII Nadzwyczajnym Zjazdem Teodora Janke – Przewodnicząca Okręgu Komitetu Odrodzenia ZHP – 17 września 1990 roku postulowała:

[...] że trzeba wyjaśnić pewne sprawy i wreszcie zapoznać społeczeństwo z sytuacją jaka istnieje w obecnym harcerstwie. Niektórzy instruktorzy twierdzą, że nazwa ZHP 56 jest obraźliwa.

Każda organizacja alternatywna wyraźnie podaje swą nazwę, by społeczeństwo wiedziało o kogo chodzi. Wszystkie organizacje alternatywne, do których przeszli niektórzy niepokorni i odważni instruktorzy przyjęły Prawo i Przyrzeczenie z 1936 r. określili się jako ZHR, ZHP 18, Polska Organizacja Harcerska i „Zawisza”. Natomiast organizacja powstała w 1956 r. zmieniła Prawo i Przyrzeczenie oraz statut nazywając się ZHP. [...]

Jeżeli chodzi o zerwanie porozumienia, dh Krzysztof Grzebyk przypisuje to Krajowemu Komitetowi Odrodzenia ZHP, co nie jest prawdą. Hufiec bydgoski już 17 II br., a następnie 9 IV podał instruktorom harcerskim nie prawdziwe dane i w ten sposób spowodował odsunięcie się ich od Okręgowego Komitetu Odrodzenia.

Na mocy porozumienia podpisanego 5.III.1990 r., przez Główną Kwaterę ZHP 56. Komitet Odrodzenia ZHP, przedstawiciele starszej młodzieży okupującej budynek Władz, oraz Ministra Samsonowicza powołane zostały: Spółeczna Rada ZHP i Komisja Zjazdowa. [...]

3 miesiące trwały trudne mediacje. [...]

Tymczasem dnia 2.VI. doszło do bezprecedensowego spotkania Społecznej Rady z władzami 4 alternatywnych organizacji oraz przedstawiciela Naczelnictwa na Wychodźstwie. Na spotkanie to Główna Kwatera zwołała dodatkowo Komendantów i przewodniczących Rad Chorągwi ZHP 56. [...]

Niestety jak opisuje spotkanie Jerzy Bukowski w Tygodniku Solidarność z 10.VIII. 90 r. „to co zaprezentowali podczas tego historycznie ważnego spotkania naczelnik ZHP 56 Krzysztof Grzebyk i przewodniczący Rady Naczelnej Związku Marek Czarnota było wskrzeszeniem harcerskich upiorów przeszłości. Tak stalinowskiego w treści i aroganckiego w formie wystąpienia jakie zaprezentowali wymienieni i to w sytuacji w której mogli zyskać w oczach gości, nie słyszałem. Nie było tym razem, żadnej maskarady. Był to pouczający wykład dla przedstawicieli londyńskiego Naczelnictwa na temat tego, jak to sam związek się znakomicie odradza. Społeczną Radę, na której czele stoi prof. Janusz Orkisz i wiceprzewodnicząca wiceminister Annę Radziwiłł, Marek Czarnota określił mianem „plutonu egzekucyjnego”, a działania Komisji Zjazdowej jako pozaprawne i w żaden sposób nie obowiązujące instruktorów tej organizacji” – Więc kto zerwał porozumienie? Atmosfera na sali zaczynała przypominać masówkę ZMP z lat 50-tych.

Na pytanie p. wiceminister Anny Radziwiłł, czy ZHP 56 uznaje wobec tego nadal obowiązujące porozumienie z 5. marca? W wykrętny sposób przyznał, że porozumienie jest w dalszym ciągu w mocy, ale ponieważ kłóci się ze statutem ZHP 56. więc ustalenia przyjmowane przez Komisję Zjazdową ZHP mogą być przez naczelne władze ZHP 56 odrzucone. [...]

3.VII. Powołano Nadzwyczajny Zjazd na 22.IX. na który delegatami będą mandatarusze wybrani w 1988/89 roku. Na ogólną liczbę 998 delegatów przypada 505 członków byłej PZPR i 282 delegatów zatrudnionych na różnych stanowiskach.

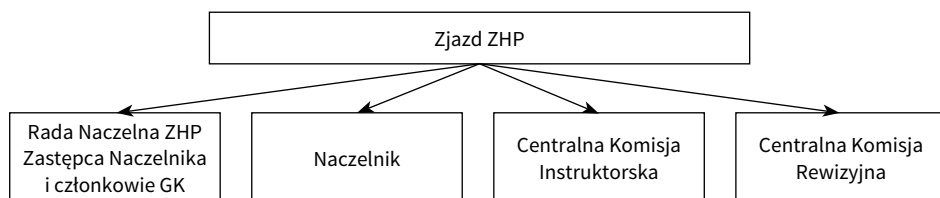
25.VIII. miało się odbyć następne posiedzenie Rady Naczelnej w Oleśnicy, na który przyjechali znowu wszyscy Komendanci Chor. W 1-szym punkcie miano omówić regulamin Komisji Zjazdowej. Tymczasem przesunięto ten punkt na dalsze miejsce, a za to dh Grzebyk dopuścił się znieważenia całego Prezydium K.K.O. oraz przedstawił cały szereg nieprawdziwych informacji. Na co przedstawiciele K.K.O. opuścili zebranie.

Dnia 10. VIII Prezydium Krajowego Komitetu Odrodzenia ZHP wydało oświadczenie protestujące przeciwko takiemu postępowaniu Naczelnictwa, uważając, że istnienie Społecznej Rady ZHP, Komisji Zjazdowej utraciło swój sens i oczekuje od Min. Edukacji Narodowej jako gwaranta Porozumienia wyciągnięcia konsekwencji wobec władz ZHP 56.

Walny Zjazd staje się coraz bardziej potrzebny, ale tylko taki, w którym wezmą udział wszystkie alternatywne organizacje, które przyjęły prawo i przyrzeczenie z 1936 r. Organizacje alternatywne nie chcą wziąć udziału w Zjeździe z organizacją, która działa na innym prawie i przyrzeczeniu⁵².

XXVII Nadzwyczajny Zjazd⁵³ postanowił zawiesić obowiązywanie § 50⁵⁴, 59⁵⁵, 72 p. 5⁵⁶ statutu i zobowiązał Radę Nacelną do zwołania Zjazdu ZHP poprzedzonego wyborami delegatów tak, aby Zjazd odbył się w terminie do końca 1990 roku⁵⁷.

Schemat 15. Struktura władz według statutu z 1989 roku

Źródło: opracowanie własne⁵⁸.

⁵² T. Janke, *Czytając artykuł p.t. „Przed nadzwyczajnym zjazdem ZHP”*, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302, s. 1–3.

⁵³ Uchwała XXVII Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zwołania w trybie pilnym Zjazdu ZHP, XXVII Nadzwyczajny Zjazd ZHP, 22 IX 1990 r., Warszawa 1990, s. 47 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 35.

⁵⁴ W odniesieniu do okresu kadencji władz naczelnych.

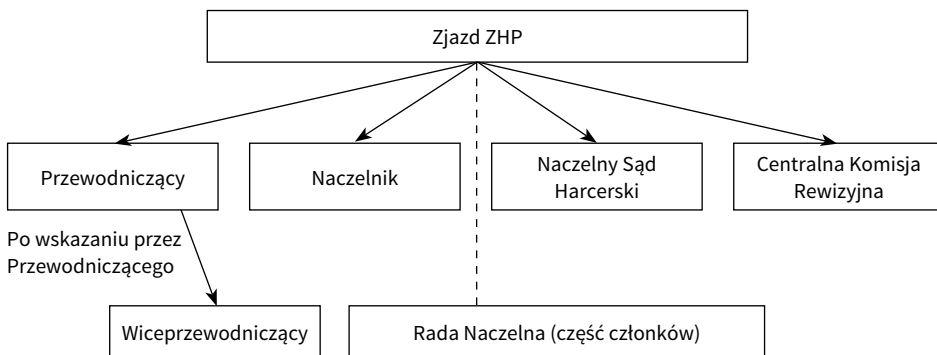
⁵⁵ W części dotyczącej okresu kadencji i w związku z tym skrócić kadencję władz naczelnych do dnia rozpoczęcia Zjazdu Zwyczajnego.

⁵⁶ Dla umożliwienia bezpośrednich i jednostopniowych wyborów delegatów na Zjazd.

⁵⁷ Uchwała XXVII Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zwołania w trybie pilnym Zjazdu ZHP, op. cit., s. 35.

⁵⁸ Tekst Statutu ZHP uchwalonego przez IX/XXVI Zjazd ZHP..., op. cit., s. 145–161.

Schemat 16. Struktura władz według statutu z 1990 roku

Źródło: opracowanie własne⁵⁹.

W latach 1989–2015 odbyło się trzynaście Zjazdów ZHP (w tym pięć Nadzwyczajnych). Ich zakres decyzyjny był różny (patrz tabela 28).

Tabela 28. Zakres decyzyjny Zjazdów według zapisów statutów ZHP w latach 1989–2012.

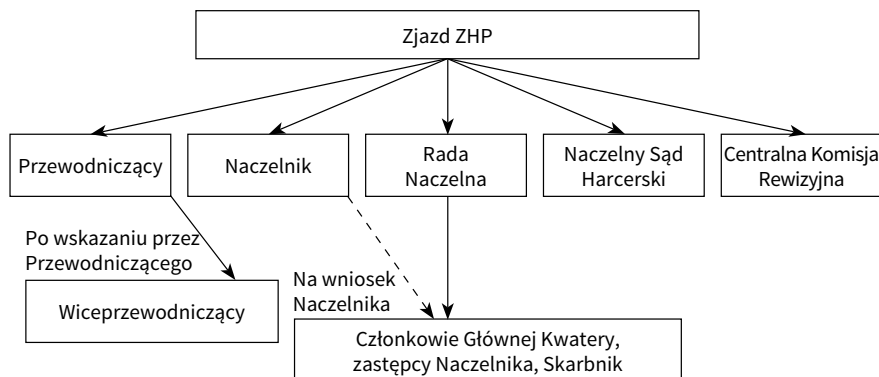
Rok	1989	1990	1993	1997	2001	2005	2012
decydował	o podstawowych sprawach ideowych, wychowawczych i programowych Związku	o najważniejszych sprawach ZHP					
uchwalał	program działania Związku, statut oraz jego zmiany	statut			statut i dokonuje w nim zmian		
przyjmował	–	–	–	program rozwoju ZHP	postawy wychowawcze ZHP strategię rozwoju ZHP		

Źródło: opracowanie własne⁶⁰.

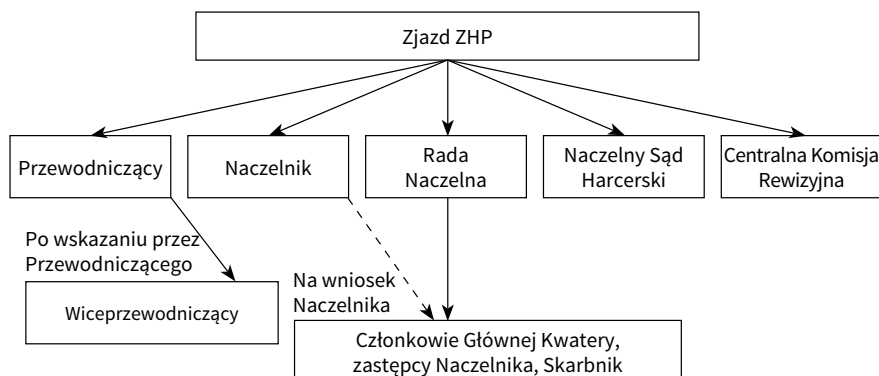
⁵⁹ Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1991, s. 24 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 163–176.

⁶⁰ Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 145–310.

Schemat 17. Struktura władz według statutów z 1993, 1995 i 1997 roku

Źródło: opracowanie własne⁶¹.

Schemat 18. Struktura władz według statutu z 2001, 2012 roku

Źródło: opracowanie własne⁶².

Władzom stowarzyszenia udało się zorganizować Zjazd⁶³ w wyznaczonym terminie. XVIII Zjazd odbył się w Bydgoszczy w dniach 6–9 grudnia 1990 roku. W uchwałach i stanowiskach⁶⁴ delegaci określili charakter or-

⁶¹ *Ibidem*, s. 145–217.⁶² *Ibidem*, s. 218–310.⁶³ Jak relacjonował P. Raj: „Zjazd został manipulowany dzięki sprytnym pociągnięciem władz: „nie dopuszczono, by Komisja Zjazdowa przedstawiła jedyny społeczny projekt statutu, preferując własny, przygotowany przez ustępującego z-cę Naczelnika. Zachowano natomiast w odwodzie projekt statutu napisany przez ustępującego Przewodniczącego Rady Naczelnej, który notabene, został „demokratycznie” wybrany na Przewodniczącego Komisji Statutowej Zjazdu. Takie to siły reformatorskie przystąpiły do odnowienia Zjazdu”. P. Raj, *Prosto z XXVIII Zjazdu ZHP*, „Harczer Rzeczypospolitej” 1990, nr 12, s. 5; cyt. za: W. Śliwerski, *Wydawcy gorszego...*, *op. cit.*, s. 103–104.⁶⁴ Kolejne Zjazdy potwierdzały te kierunki działania.

ganizacji⁶⁵ oraz zajęli stanowisko w sprawie: historii harcerstwa⁶⁶; miejsca ZHP w ruchu harcerskim⁶⁷; powrotu do Światowej Organizacji Ruchu Skautowego i Światowego Stowarzyszenia Dziewcząt Przewodniczek i Dziewcząt Skautek⁶⁸; harcerstwa żeńskiego i męskiego⁶⁹.

Charakter organizacji

Określono, iż ZHP jest obywatelskim, wychowawczym, dobrowolnym, samorządnym i niezwiązanym z żadną partią polityczną stowarzyszeniem zuchów, harcerek i harcerzy, harcerek i harcerzy starszych, instruktorek i instruktorów oraz działaczy harcerskich [...], otwarty dla wszystkich, którzy chcą wspólnie realizować harcerskie wartości przestrzegać zasad i wymagań bez względu na poglądy polityczne, wyznanie, narodowość czy stan majątkowy.

Humanistyczne wartości realizowane przez ZHP wywodzą się z chrześcijańskiej, europejskiej tradycji kulturowej. Światopogląd jest osobistą sprawą jego członków⁷⁰.

Dalej podkreślano chęć współpracy ze

[...] wszystkimi, którzy biorą aktywny udział w wychowaniu dzieci i młodzieży, zwłaszcza z rodziną, szkołą, kościołami, organizacjami harcerskimi⁷¹.

Wyznacznikiem harcerskiego ideału miały stać się: służba (jako postawa wobec natury, świata i drugiego człowieka), braterstwo (jako otwarta postawa wobec innych ludzi), praca nad sobą (jako wola nieustannego rozwijania się, kształtowania i realizowania własnej osobowości)⁷².

⁶⁵ Zob. Deklaracja XXVIII Zjazdu ZHP określająca charakter stowarzyszenia, XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995, s. 44 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 38–39.

⁶⁶ Zob. Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: historii harcerstwa XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995 r., s. 45 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 39–40.

⁶⁷ Zob. Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: miejsca ZHP w ruchu harcerskim XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995, s. 46 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 40.

⁶⁸ Zob. Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: powrotu i współpracy ZHP z międzynarodowymi strukturami skautowymi XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995 r., s. 46 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 40–41.

⁶⁹ Zob. Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: harcerstwa żeńskiego i męskiego XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995, s. 47 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 41.

⁷⁰ Deklaracja XXVIII Zjazdu ZHP określająca charakter stowarzyszenia..., *op. cit.*, s. 39.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Deklaracja XXVIII Zjazdu ZHP określająca charakter stowarzyszenia..., *op. cit.*, s. 39.

Stanowisko w sprawie historii harcerstwa i koedukacji

W dokumencie określono, że w historii ruchu harcerskiego stowarzyszenie nadal szuka inspiracji programowej i wzorców osobowych, przy czym podkreślono, że „[...] dzieje stowarzyszenia nie zawsze były przyczyną dumy i chluby⁷³”. Z tego powodu:

[...] należy krytycznie odnieść się do wielu spraw, sytuacji, działań, w wyniku, których w przeszłości świadomie lub nieświadomie w wielu środowiskach odchodzono od idei, metod i tradycji harcerskich⁷⁴.

Zwrócono uwagę na:

- działania władz harcerskich „[...] wynikające z podporządkowania się ówczesnym siłom politycznym”⁷⁵, które

[...] doprowadziły m.in. do odsunięcia od pracy wychowawczej wielu oddanych harcerstwu i młodzieży instruktorów. Wyrządzono krzywdę tym ludziom, podrywając w społeczeństwie autorytet naszego ruchu. Zobowiązujemy się stworzyć warunki umożliwiające im powrót w instruktorskie szeregi⁷⁶;

- działania pokoleń instruktorskich, które „[...] niezależnie od opcji światopoglądowych kształciły prawych, mądrych ludzi”⁷⁷.

Podkreślono, że z historii ZHP należy wyciągać wnioski i uczyć się oceniać je obiektywnie⁷⁸.

Powołując się na wieloletnie doświadczenia w prowadzeniu harcerskich drużyn żeńskich, męskich i koedukacyjnych, stwierdzono, że nie występuje konieczność „[...] istnienia odrębnych organizacji harcerskich: żeńskiej i męskiej”⁷⁹.

Miejsce ZHP w ruchu harcerskim i skautingu

Wystosowano apel „W imię wspólnych ideałów: służby Bogu, Ojczyźnie i bliźnim”⁸⁰ i skierowano go do wszystkich organizacji harcerskich. Wzywało w nim głównie do podjęcia działań umożliwiających rozpoczęcie dialogu,

⁷³ Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: historii harcerstwa..., *op. cit.*, s. 39.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 40.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: harcerstwa żeńskiego i męskiego..., *op. cit.*, s. 41.

⁸⁰ Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: miejsca ZHP w ruchu harcerskim..., *op. cit.*, s. 40.

a także wyrażono wolę powrotu do Światowej Organizacji Ruchu Skautowego (WOSM World Organization of the Scout Movement) i Światowego Stowarzyszenia Przewodniczek i Dziewcząt Skautek (WAGGGS World Association of Girl Guides and Girl Scouts)⁸¹.

Zjazd zakończył burzliwy okres przeobrażenia ZHP po 1989 roku. Zaproponowany przez niego statut określił organizację jako „stowarzyszenie, samorządne, dobrowolne, patriotyczne, wychowawcze”⁸² (1990–2001); „otwarte dla wszystkich bez względu na pochodzenie, rasę czy wyznanie”⁸³ (1990–2012); „stowarzyszenie apolityczne, niezależne ideowo i organizacyjnie od partii, ruchów i organizacji politycznych, ogólnopolskie, patriotyczne, dobrowolne”⁸⁴ (2005).

Dookreślono również, że ZHP jest stowarzyszeniem „zuchów, harcerzy, harcerzy starszych oraz instruktorów i działaczy”⁸⁵ (1990–1996); „zuchów, harcerzy, harcerzy starszych oraz instruktorów i seniorów”⁸⁶ (1997). Od 2001 roku nie istnieje takie dookreślenie.

Ponadto w zapisach statutów doprecyzowano cele działalności stowarzyszenia, które dotyczyły jednostki, społeczeństwa i państwa, środowiska, harcerstwa.

⁸¹ Zob. Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: powrotu i współpracy ZHP z międzynarodowymi strukturami skautowymi..., *op. cit.*, s. 40–41.

⁸² Zob.: § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r..., *op. cit.*, s. 164; § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1994 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 177; § 1 Uchwały XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6, s. 3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 195; § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r. i XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1998 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 199; § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r. oraz XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2002 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 219.

⁸³ Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–310.

⁸⁴ Zob. §1 i 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r. oraz XXXIII Zjazd ZHP w dniu 3 XII 2005 r., <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 242.

⁸⁵ Zob.: § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r..., *op. cit.*, s. 164; § 2 tekstu Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1994 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 177; § 1 Uchwały XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP..., *op. cit.*, s. 195.

⁸⁶ Zob. § 2 Statutu ZHP uchwalonego przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r..., *op. cit.*, s. 199.

Działalność na rzecz jednostki zmierza w kierunku:

1. Stwarzania warunków do:

- wszechstronnego, intelektualnego, społecznego, duchowego, emocjonalnego rozwoju człowieka (1989–2002 rok)⁸⁷,
- samodzielnego poznawania i odkrywania siebie i świata (1989 rok)⁸⁸.

2. Zaspokajania potrzeb i oczekiwań, rozwoju zainteresowań (1989 rok)⁸⁹.

3. Kształtowania osobowości przy poszanowaniu prawa do wolności i godności, w tym wolności od wszelkich nałogów (1995–2012 rok)⁹⁰.

Celem działań w obszarze społeczeństwa i państwa było:

- upowszechnianie i umacnianie w społeczeństwie przywiązania do wartości (1989–2012 rok)⁹¹,
- stwarzanie warunków do nawiązywania i utrwalania silnych więzi międzyludzkich ponad podziałami rasowymi, narodowościowymi i wyznaniowymi (1989–2012 rok)⁹²,
- kształtowanie społecznych postaw ideowych, moralnych, patriotycznych, obywatelskich oraz pełnienie ról społecznych (1989 rok)⁹³,
- rzecznictwo oraz obrona praw i interesów dzieci, młodzieży i społecznych wychowawców (1989 rok)⁹⁴.

Jak wspomniano, ZHP podkreśliło swoją działalność na rzecz ochrony środowiska (1989–2004 rok)⁹⁵, rolę stowarzyszenia w przeciwstawianiu się niszczeniu świata przyrody (1990–2012 rok)⁹⁶ oraz kontakt z nieskażoną przyrodą (1990–2012 rok)⁹⁷.

Stowarzyszenie w obszarze harcerstwa dążyło do:

- upowszechniania i umacniania w społeczeństwie przywiązania do wartości stanowiących fundament harcerskich zasad: „wolności, prawdy, sprawiedliwości, demokracji, samorządności, tolerancji, braterstwa” (1990–1995 rok)⁹⁸; dodano „równouprawnienia, przyjaźni” (1995 rok)⁹⁹. Od 1997 roku „wolności, prawdy, sprawiedliwości, demokracji, samorządności, równouprawnienia, tolerancji, przyjaźni”¹⁰⁰,

⁸⁷ Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–310

⁸⁸ Tekst Statutu ZHP uchwalonego przez IX/XXVI Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Zob. Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 194–145.

⁹¹ *Ibidem*, s. 145–310.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Tekst Statutu ZHP uchwalonego przez IX/XXVI Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 145.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 146.

⁹⁵ Zob. Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–241.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 145–310.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 164, 177.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 195.

¹⁰⁰ Zob. Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 199, 219, 282

– wprowadzenia zasad ideologii harcerskiej do życia publicznego i pielęgnacji dorobku i tradycji harcerstwa (1989 rok)¹⁰¹.

Cele te miały być realizowane przez następujące formy afirmacji (patrz tabela 29).

Tabela 29. Formy afirmacji w latach 1989–2012

Forma afirmacji	1989	1990	1993	1995	1997	2001	2005	2012
tworzy/stwarza								
organizuje								
wspiera								
prowadzi								
rozwija								
zabiega								
gospodaruje								
popiera								
zrzesza								
wykonuje								
upowszechnia i umacnia								
przeciwstawia								
zrzesza								
podejmuje								
kształtuje								
gromadzi								
troszczy								
działa								
wypowiada się								
inicjuje								
przyczynia się								
dba								
udostępnia								
współdziała								
realizuje								
udziela								
przygotowuje								

Źródło: opracowanie własne¹⁰².

¹⁰¹ Tekst Statutu ZHP uchwalonego przez IX/XXVI Zjazd ZHP..., *op. cit.*, s. 146.

¹⁰² Na podstawie analizy paragrafów statutów dotyczących celów i osiągnięcia celów. Zob. Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–310.

Wszyscy Prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej objęli Honorowy Protektorat nad:

- ZHP: Lech Wałęsa (27 sierpnia 1993 roku)¹⁰³, Aleksander Kwaśniewski (21 lutego 1996 roku)¹⁰⁴,
- ruchem harcerskim, w tym ZHP: Lech Kaczyński (22 lutego 2008 roku)¹⁰⁵, Bronisław Komorowski (25 maja 2012 roku)¹⁰⁶.

W kwietniu 1991 roku Krajowy Komitet Odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego wystosował list do Prezydenta Lecha Wałęsy i Premiera Rządu Jana Krzysztofa Bieleckiego, w którym określono:

Tak się stało, że tzw. „polska droga do wolności”, która tę wolność przyniosła [...], była drogą „nie młodzieżową”; nie było w niej miejsca na fizyczny ofiarny czyn, rzecz rozgrywała się przy stołach, w salach parlamentu i na ekranach telewizji. Młodzież, w tym harcerska, mimo że w okresie komunistycznego zniewolenia potrafiła działać niezależnie, a przy tym karnie i w wielotysięcznych grupach [...], otrzymała w obec-

¹⁰³ Prezydent nawiązał w ten sposób do historycznych aktów Prezydenta II Rzeczypospolitej: „W uznaniu ponadosiemdziesięcioletnich dziejów harcerstwa polskiego jako trwałej wartości lat pokoju i wojny, w przekonaniu, że organizacja ta zgodnie z Przyrzeczeniem Harcerskim i swoją chlubną tradycją w pełni wykorzysta szansę twórczego uczestnictwa w dziejowych przemianach” [...]. Akt objęcia Honorowego Protektoratu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Belweder 27 VIII 1993 [w:] R. Paćłowski, *op. cit.*, s. 205.

¹⁰⁴ „W uznaniu wielkich zasług, jakie w wychowaniu dzieci i młodzieży miało i ma harcerstwo polskie, zarówno w czasach wojny, jak i pokoju, przekonany, że organizacja ta, wychowując w duchu Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego, podtrzymuje swoją chlubną ponadosiemdziesięcioletnią tradycję, wierząc, że przysłuży się ona najlepiej, jak potrafi, Polsce i Polakom w Kraju i na świecie, zgodnie z tradycją prezydentów II i III Rzeczypospolitej, obejmując Honorowym Protektoratem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Związku Harcerstwa Polskiego, dając w ten sposób wyraz szacunku, jakim darzę Harcerstwo Polskie”. R. Paćłowski, *op. cit.*, s. 215.

¹⁰⁵ „Przypadł mi w udziale pewien zaszczyt. Nie jestem pierwszym Prezydentem Rzeczypospolitej, który patronuje harcerstwu. Pierwszym prezydentem, choć urząd ten inaczej się wtedy nazywał, był naczelnik Piłsudski, później kolejni prezydenci Rzeczypospolitej, prezydent Wojciechowski i prezydent Mościcki. Patronat nad harcerstwem przyjmowali także prezydenci III Rzeczypospolitej – Lech Wałęsa, Aleksander Kwaśniewski, ale był to wtedy patronat nad jedną, bardzo dużą organizacją, Związkiem Harcerstwa Polskiego. Niezwykle się cieszę, że mogłem dzisiaj przyjąć patronat nad całą grupą organizacji harcerskich, łącznie ze Związkiem Harcerstwa Polskiego poza granicami kraju, który w sensie formalnym jest jedynym następcą przedwojennego ZHP”. Przemówienie Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego..., *op. cit.*, s. 11.

¹⁰⁶ „Droga do protektoratu prezydenckiego musiała wieść przez zrozumienie, że krzyż harcerski jest wspólną wartością, wspólnym znakiem, wspólną busolą wyznaczającą kierunek harcerskiej drogi dla wszystkich. W tym samym miejscu, gdzie my dzisiaj stoimy w szeregach harcerskich, w 1920 r. marszałek Józef Piłsudski jako naczelnik państwa polskiego przyjmował protektorat nad harcerstwem polskim. Powiedział wtedy, że marzy, że chce, że przewiduje, iż duch harcerski będzie się szerzył wśród młodzieży polskiej. Znamy wszyscy nietatwą historię polskiego harcerstwa, znamy wszyscy piękną, heroiczną i bogatą historię ruchu harcerskiego. To wszystko był przejaw trwałości ducha harcerskiego. [...]”

Warto wrócić do słów wypowiedzianych w 1920 r. przez pierwszego protektora harcerstwa marszałka Józefa Piłsudskiego, abyśmy »w jasny czas wolności szli drogami ludzi wolnych«, i rozważyć je raz jeszcze. Warto pamiętać o »wysciugu pracy«, zadaniu postawionym harcerstwu przez prezydenta Mościckiego w latach dwudziestych.

Słowa te należy kierować do współczesnej młodzieży harcerskiej, która nie przeżyła ani lat wojny i okupacji, ani czasów komunistycznej indoktrynacji niosącej zniewolenie umysłów, nie musiała w sobie odkrywać i poszerzać przestrzeni wolności, tworzyć jej w swoim sumieniu i w zasięgu swoich rąk, przekładać na działalność niepodległościową w harcerstwie i poza nim. Słowa te są aktualne dziś wśród zmagań współczesnych narodów i państw budujących swą przyszłość”. G. Nowik, *Idea i historia*..., *op. cit.*, s. 20–22.

nych wydarzeniach rolę widza. [...] Skutki tego zjawiska pogłębione jeszcze zostały przez następujące sprawy:

- gdy łamał się komunizm w całym kraju, a jednocześnie stosunkowo mocno trzymało się przy władzy dotychczasowe kierownictwo Związku Harcerstwa Polskiego, szczególnie aktywne i przeżywające polskie wydarzenia grupy harcerek i harcerzy odważnie opuściły tę organizację dążąc do życia w wyczekiwanej pełnej wolności; mówiąc to nie chcemy w niczym pomniejszać decyzji tych harcerek i harcerzy, którzy z uwagi na tradycyjne więzi i odmienne wyrażenie swoich zdań w Związku pozostali;
- zespoły, które wyszły, nie stworzyły niestety jednej organizacji powstało tych organizacji wiele, z czego dziś pozostały liczące się cztery (ZHR, ZHP-1918, POH i SHK „Zawisza”). Był to wynik zbyt krańcowego rozumienia hasła „pluralizm” – w hasle tym nie chodzi bowiem o inspirowanie podziałów organizacyjnych w sytuacjach, gdy nie istnieją różnice merytoryczne. Był to także skutek wieloletniego uniemożliwienia szeregowi ambitnych harcerskich przywódców samodzielnego twórczego działania. Istniejące podziały organizacyjne, przy jednoczesnym braku różnic w pojmowaniu spraw zasadniczych, podważają wielką wychowawczą wartość harcerstwa z okresu Niepodległości; zatracą się idea braterstwa i nie kształtuje umiejętność współżycia przy posiadaniu różnych poglądów, postawa szacunku dla poglądów innych niż własne oraz, co najważniejsze, wdrożenie do dopracowania się poglądów politycznych.

Trudności zjednoczenia ruchu harcerskiego w jednym Związku są m.in. powodowane wieloletnim zatruciem, od którego nikt z nas nie jest wolny; trudności te muszą jednak stworzyć u młodzieży wrażenie, że nie wiele się zmieniło, że ambicje potrafią przeważać nad dobrem wspólnej sprawy, że nie nastąpi wyczekiwany przełom¹⁰⁷.

W sierpniu 1991 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej odniósł się do wielości organizacji w ruchu harcerskim:

Wszystkie organizacje harcerskie kierują się w swojej pracy wychowawczej tymi samymi zasadami ideowymi. Zasady te zawarte są w tradycyjnym Przyrzeczeniu.

Dlatego też, w dobrze rozumianym interesie Polski, jest potrzebne wspólne działanie i współpraca całego ruchu harcerskiego, tak w kraju jak i na obczyźnie¹⁰⁸.

Prezydent L. Wałęsa otworzył obrady XXIX Zjazdu. W swoim wystąpieniu podkreślił rolę ZHP w nauce: „[...] patriotyzmu i samodzielności, odpowiedzialności, koleżeństwa i partnerstwa”¹⁰⁹. Delegaci Zjazdu wystosowali apel do władz Rzeczypospolitej Polskiej, w którym podjęto kwestię skuteczności harcerskiego systemu wychowawczego „[...] w kształtowaniu postaw

¹⁰⁷ List do Prezydenta Lecha Wałęsy i Premiera Rządu Jana Krzysztofa Bieleckiego, Krajowy Komitet Odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego z 23 IV 1991 r., sygn. 19, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

¹⁰⁸ List Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej do Harcerek i harcerzy ZHP z dnia 9 VIII 1991 r. [w:] R. Paclawski, *op. cit.*, s. 204.

¹⁰⁹ Zob. Wystąpienie Prezydenta RP Lecha Wałęsy na XXIX Zjeździe ZHP, XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995, s. 12–13 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 42–43.

zaangażowania i roli obywatela”¹¹⁰. Zgłoszono „[...] gotowość do objęcia działalnością ZHP dzieci i młodzieży spoza harcerstwa”¹¹¹. Jednocześnie zwrócono się o pomoc do Władz Rzeczypospolitej i „[...] uregulowanie zasad udziału harcerstwa w Systemie Edukacji Narodowej”¹¹². W wyniku tego apelu 5 listopada 1994 roku złożono wspólną deklarację ZHP i Ministra Edukacji Narodowej „[...] w sprawie współdziałania w dziedzinie wychowania dzieci i młodzieży”¹¹³.

Opierając się na tym dokumencie 19 lutego 1997 roku zawarto porozumienie¹¹⁴ pomiędzy Ministerstwem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego¹¹⁵, w którego zapisach określono:

[...] współdziałanie MEN i ZHP służy rozwojowi dzieci i młodzieży, a w szczególności służy rozwojowi poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultury Europy i świata, przygotowaniu do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich, w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności¹¹⁶.

Pod koniec 1997 roku Delegaci XXXI Zjazdu ZHP wystosowali apel do władz państwowych, w którym podjęli potrzebę uregulowania podziału środków publicznych na działalność harcerską i innych organizacji wychowawczych¹¹⁷. Kwestia ta nie została od razu rozwiązana, o czym świadczy chociażby późniejszy list (instruktorów ZHP) do Premiera Jerzego Buzka w sprawie wyjaśnienia różnic w dotacjach przyznanych poszczególnym organizacjom harcerskim, ponieważ „ZHP otrzymał relatywnie pięciokrotnie mniejszą dotację niż ZHR”¹¹⁸.

¹¹⁰ Zob. Apel XXIX Zjazdu ZHP do władz Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uregulowania zasad udziału harcerstwa w Systemie Edukacji Narodowej, XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995, s. 25 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 43.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Zob. R. Paćławski, *op. cit.*, s. 185.

¹¹⁴ 23 maja 2010 r. podpisano kolejne porozumienie, w którym Ministerstwo „[...] uznało Związek Harcerstwa Polskiego za ważnego partnera szkół i placówek oświatowych w wychowaniu dzieci i młodzieży, wzbogacającego proces wychowawczy polskiej szkoły i realizującego swoje cele statutowe przez własny program i system metodyczny. Natomiast Związek Harcerstwa Polskiego uznaje szkoły i placówki oświatowe za głównego partnera, zaś środowisko uczniowskie za najważniejszy obszar realizacji swoich celów statutowych”. Zob. Porozumienie z dnia 23 V 2010 r. zawarte pomiędzy Ministrem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20100525_114853_porozumienie_men_zhp_23_05_10.pdf [dostęp: 23.10.2015].

¹¹⁵ Zob. Porozumienie z dnia 19 II 1997 r. zawarte pomiędzy Ministrem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_170845_por_z_dn_19.02.1997.pdf [dostęp: 23.10.2015]. MEN zawarło też porozumienia z innymi organizacjami harcerskimi.

¹¹⁶ *Ibidem*, § 2, p.1.

¹¹⁷ Zob. Stanowisko XXXI Zjazdu ZHP w sprawie pomocy władz państwowych dla stowarzyszeń, XXXI Zjazd ZHP, Zegrze 4–7 XII 1997, Warszawa 1998, s. 18.

¹¹⁸ List instruktorów ZHP do Prezesa Rady Ministrów z 18 VII 1998 r. [w:] R. Paćławski, *op. cit.*, s. 219.

ZHP zawarł również i inne¹¹⁹ porozumienia:

- o współpracy ZHP z Ministrem Obrony Narodowej¹²⁰,
- w sprawie współpracy w dziedzinie wychowania dzieci i młodzieży przebywających w placówkach wychowawczych podległych Ministerstwu Sprawiedliwości¹²¹,
- w sprawie współpracy Straży Granicznej i ZHP¹²²,
- pomiędzy Komendantem Głównym Państwowej Straży Pożarnej Szefem Obrony Cywilnej Kraju a Naczelnikiem ZHP¹²³,

¹¹⁹ Dla przykładu wymieniono tylko niektóre porozumienia.

¹²⁰ W porozumieniu podmioty zobowiązywały się do współpracy mającej na celu: 1. inspirację działań z zakresu wychowania obywatelskiego, przysposobienia obronnego oraz kształtowania wszechstronnego rozwoju tęczy fizycznej i zdrowia psychicznego, 2. upowszechniania tradycji i historii oręża polskiego oraz prezentowanie oblicza współczesnego Wojska Polskiego, 3. współdziałania w ramach szkolenia specjalistycznego, 4. popularyzację zawodowej służby wojskowej, 5. przygotowanie dzieci i młodzieży do służby na rzecz prawa Rzeczypospolitej Polskiej, 6. propagowanie w społeczeństwie postaw i zachowań mających źródła w tradycji skautingu: honoru, uczciwości, prawdomówności, obrony słabszych. Zob. Porozumienie o współpracy Związku Harcerstwa Polskiego z Ministerstwem Obrony Narodowej zawarte w dniu 6 XII 1996 r., § 1, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_171247_por._z_dn._06.12.1993.pdf [dostęp: 23.10.2015].

¹²¹ Celem porozumienia było: 1. popularyzowanie wśród pracowników młodzieżowych ośrodków adaptacji społecznej, zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich i kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą metody harcerskiej jako środka wspierającego proces resocjalizacji, 2. stwarzanie możliwości rozwoju psychicznego i fizycznego dzieci i młodzieży, 3. kształtowanie wśród dzieci i młodzieży z placówek resocjalizacyjnych właściwych postaw obywatelskich, odpowiedzialności za siebie, rodzinę i ojczyznę. Zob. Porozumienie pomiędzy Ministrem Sprawiedliwości a Naczelnikiem Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie współpracy w dziedzinie wychowania dzieci i młodzieży przebywających w placówkach wychowawczych podległych Ministerstwu Sprawiedliwości, § 2, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_171558_por._z_dn._10.07.1995.pdf [dostęp: 23.10.2015].

¹²² W dokumencie określono zakres współpracy, który obejmował: 1. inicjowanie i organizowanie działań kształtujących patriotyczne postawy dzieci i młodzieży, 2. organizowanie u dzieci i młodzieży zachowań społecznych opartych na humanistycznych normach etycznych i moralnych, 3. upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o działalności Straży Granicznej. Zob. Porozumienie Komendanta Głównej Straży Granicznej i Naczelnika ZHP z 22 XII 1999 r., § 1, http://dokumenty.zhp.pl/9_strona_glowna-xi._porozumienia [dostęp: 23.10.2015].

¹²³ „Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej Szef Obrony Cywilnej Kraju i Naczelnik ZHP, dążąc do podtrzymania sięgającej okresu II Rzeczypospolitej tradycji współpracy w zakresie wychowania dzieci i młodzieży, umiłowania ojczyzny oraz upowszechniania zasad ochrony przeciwpożarowej, ratownictwa i ochrony ludności, uwzględniając zaangażowanie harcerzy zrzeszonych w ZHP podczas akcji humanitarnych oraz wspomagania działań ratowniczych w czasie pożarów, klęsk żywiołowych, katastrof oraz innych miejscowych zagrożeń, wyrażają wolę ścisłej współpracy w zakresie: 1. inicjowania i organizowania działań kształtujących wśród dzieci, młodzieży i dorosłych wiedzę o zagrożeniach pożarami, katastrofami, klęskami żywiołowymi i innym zagrożeniami spowodowanymi siłami przyrody lub działalnością człowieka, 2. popularyzacji profilaktyki przeciwpożarowej i ochrony środowiska w miejscu zamieszkania, nauki i pracy, 3. rozwijania wśród dzieci i młodzieży zachowań opartych na humanitarnych normach moralnych, w tym nawyków udzielania pierwszej pomocy w czasie nagłego zagrożenia życia, zdrowia oraz zagrożenia środowiska i mienia, 4. upowszechniania wśród dzieci, młodzieży i dorosłych wiedzy o działalności Państwowej Straży Pożarnej, Ochotniczych Straży Pożarnych i innych podmiotach realizujących działania ratownicze lub działających na rzecz ochrony ludności, 5. kształtowanie wśród dzieci, młodzieży i dorosłych świadomości w zakresie ich roli w budowaniu powszechnego bezpieczeństwa oraz praw i zobowiązań wobec poszkodowanych i zagrożonych ludzi, 6. organizowania akcji humanitarnych. Zob. Porozumienie zawarte w dniu 24 VII 2000 r. w Warszawie pomiędzy Komendantem Głównym

- Porozumienie o współdziałaniu organizacji harcerskich – Związek Harcerstwa Polskiego i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej – oraz Organizacji Kombatanckich – Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej i Stowarzyszenie Szarych Szeregów¹²⁴,
- pomiędzy Komendantem Głównym Policji a Naczelnikiem ZHP¹²⁵.

Stowarzyszenie nie ograniczało swojej współpracy tylko do polskich partnerów. W 1992 roku¹²⁶ złożono wnioski do Światowej Organizacji Ruchu Skautowego (WOSM) i Światowego Stowarzyszenia Przewodniczek i Skautek (WAGGGS) w sprawie przywrócenia ZHP praw członkowskich w tych organizacjach. ZHP wraz z ZHR zostało poddane ewaluacji¹²⁷, w której ustalono:

Tradycyjne polskie harcerstwo jest bardzo silnie związane z systemem szkolnym. ZHP, i w mniejszym stopniu ZHR, założyły wiele drużyn w szkołach. [...] Oba związki utrzymują, że cieszą się całkowitą niezależnością od partii politycznych. Dozwolone są okazjonalne tylko stosunki oficjalne i formalne. [...] Generalnie obserwatorzy byli zaskoczeni nieufnością, a nawet wrogością, która, poza kilkoma godnymi uwagi wyjątkami, charakteryzuje stosunki pomiędzy ZHP i ZHR. [...] program wychowawczy jest solidny, wewnętrznie spójny i poparty oryginalnym, ale też bardzo rygorystycznym systemem kształcenia. [...]

[...] ZHP ma bardzo trwałą strukturę, która czasami jest postrzegana jako niewygodna. [...] W ZHP jest więcej etatowców, ale ich liczba znacznie zmniejszyła się w ciągu ostatnich dwóch lat. Gdy weźmiemy pod uwagę liczbę członków, zbadałe przypadki wydają się wskazywać na normalne proporcje. Występuje system zatrudniania nauczycieli. [...] Obserwatorzy byli zaskoczeni trzema faktami [...] po pierwsze, względnie równa liczba mężczyzn i kobiet, szczególnie na najniższym poziomie, po drugie fakt, że większość drużynowych to ludzie młodzi, po trzecie stopień zaangażowania. [...]

Wszyscy obserwatorzy byli pozytywnie zaskoczeni skautingiem praktykowanym w obu związkach ZHP i ZHR. Na podstawie rozmów jednomyślnie uznali, że standardy polskiego harcerstwa są całkowicie zgodne z wymaganiami WOSM i WAGGGS.

Państwowej Straży Pożarnej Szefem Obrony Cywilnej Kraju a Naczelnikiem ZHP, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_172915_por._z_dn._24.07.2000_r..pdf [dostęp: 23.10.2015].

¹²⁴ „Celem porozumienia jest stworzenie korzystnych warunków do przekazywania organizacjom harcerskim etosu Armii Krajowej i Szarych Szeregów i jego wykorzystywania w wychowaniu w służbie dla ojczyzny oraz w szacunku dla tych, którzy za wolność Polski walczyli i oddawali swoje życie”. Zob. Porozumienie o współdziałaniu organizacji harcerskich – Związek Harcerstwa Polskiego i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej – oraz Organizacji Kombatanckich – Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej i Stowarzyszenie Szarych Szeregów zawarte w Warszawie 30 maja 2001 r., http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_173046_por._z_dn._30.05.2001_r..pdf [dostęp: 23.10.2015].

¹²⁵ Współpraca miała zmierzać do poprawy porządku publicznego i bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, a także zapobiegania zjawiskom patologicznym. Zob. Porozumienie zawarte w dniu 8 III 2002 r. w Warszawie pomiędzy Komendantem Głównym Policji a Naczelnikiem ZHP, § 1, http://dokumenty.zhp.pl/9_strona_glowna-xi_porozumienia [dostęp: 23.10.2015].

¹²⁶ 12 VIII 1992 r.

¹²⁷ W dziesięciu chorągwiach w grudniu 1992 r. Zob. Ocena Polskiego Harcerstwa, dokonana w dniach 3–6 grudnia 1992 roku, D. Bénard, R. Dunn [w:] R. Paclawski, *op. cit.*, s. 225.

Prawo i Przyrzeczenie traktowane są jako istotne elementy wychowawcze. W obu związkach bierze się pod uwagę rozwój duchowy, pomimo faktu, że w ZHP istnieje Przyrzeczenie „alternatywne”¹²⁸.

Owe praktykowane dwie alternatywne rotty przyrzeczenia były niezgodne z zasadami skautingu¹²⁹, dlatego 10 czerwca 1995 roku zwołano XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP, którego delegaci podjęli uchwałę *W sprawie zmian w Statucie ZHP*. Wprowadziła ona zmiany w harcerskich kodeksach moralnych¹³⁰. Potwierdziła również

[...] otwarty charakter stowarzyszenia, którego członkiem może zostać każdy, kto akceptuje idee harcerskiej służby, bez względu na pochodzenie, rasę czy wyznanie. Tym, co nas łączy, jest, między innymi, wspólna akceptacja nadrzędnego i podstawowego znaczenia duchowych wartości życia, dążenie do wszechstronnego intelektualnego, społecznego, duchowego i fizycznego rozwoju człowieka, uznanie wyższości zasady „być” nad zasadą „mieć”¹³¹.

17 stycznia 1996 roku zakończono pozytywnie głosowania narodowych organizacji skautowych w sprawie przyjęcia ZHP do WOSM. 7 marca 1996 roku Komitet Światowy WAGGGS podjął decyzję o ponownym przyjęciu ZHP w szeregi WAGGGS¹³².

Rozkazem Naczelnika ZHP 11 listopada 1994 roku wprowadzono w ZHP program „Moje Ojczyzny”. Był on realizowany w stowarzyszeniu w latach 1995–2002 i wynikał z koncepcji programowej Związku, którą wyznaczył XXIX Zjazd w uchwale *Harcerstwo jakiego chcemy*¹³³ i XXXI Zjazd w uchwale *Harcerskie wychowanie ku przyszłości*¹³⁴. Celami programu ZHP „Moje Ojczyzny” były: integracja ruchu harcerskiego wokół najistotniejszych spraw kraju; inspiracja programowa harcerskich komend (hufców i chorągwi); pomoc komendom w przygotowaniu form współzawodnictwa drużyn celem wyłonienia reprezentacji Chorągwi na światowy Zlot Harcerstwa Polskiego; inspiracja programowa harcerskich środowisk (gromad i drużyn) i umacnianie miejsca harcerstwa w środowisku lokalnym: szkole, osiedlu, wsi, gminie,

¹²⁸ R. Paćławski, *op. cit.*, s. 227–243.

¹²⁹ Wystąpienie Naczelnika ZHP Ryszarda Paćławskiego na XXX Nadzwyczajnym Zejeździe ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6, s. 9–16 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 53–57.

¹³⁰ Zob. Przyrzeczenia harcerskie uchwalone przez XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1995, nr 6, s. 6 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 312.

¹³¹ Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP, *op. cit.*, s. 194.

¹³² Zob. R. Paćławski, *op. cit.*, s. 187–188.

¹³³ Zob. Uchwała XXIX Zjazdu ZHP. W sprawie wyznaczenia kierunków działania stowarzyszenia XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995, s. 7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 44–45.

¹³⁴ Zob. Uchwała XXXI Zjazdu ZHP. W sprawie celów i zamierzeń wychowawczych stowarzyszenia, XXXI Zjazd ZHP Zegrze, 4–7 XII 1997 r., Warszawa 1998, s. 5–8 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 58–60.

regionie; inspirowanie harcerskich środowisk do długofalowego planowania swojego działania¹³⁵ (patrz tabela 30).

Tabela 30. Propozycje programowe realizowane w ramach programu „Moje Ojczyzny” w ZHP w latach 1995–2000

Nazwa	Woda jest życiem	Odkrywcy nieznanego świata	Paszport do Europy	Bądź gotów	Ścieżkami zdrowia	Od samorządności do demokracji
Cel propozycji	kształtowanie odpowiedzialności za własne zachowanie w kontekście postaw proekologicznych	kształtowanie postawy otwartości na innych, tolerancji, empatii, rozbudzenia aktywności wobec problemów ludzi sprawnych inaczej	przygotowanie członków ZHP do świadomego i aktywnego korzystania z zasad demokracji w życiu swoich społeczności	kształtowanie postawy i umiejętności niezbędnych w sytuacjach zagrożenia, przygotowanie rozwiązań systemowych określających miejsce i rolę ZHP w zapobieganiu, a także przeciwdziałaniu katastrofom i klęskom żywiołowym	propagowanie zdrowego stylu życia, rozwijanie postaw prozdrowotnych wzbogacających wiedzę oraz kształtowanie umiejętności zapobiegania chorobom społecznym i cywilizacyjnym	przygotowanie harcerek i harcerzy nie tylko do współtworzenia społeczeństwa obywatelskiego, ale także gra o harcerstwo
Rok	1995	1996	1997	1997	1999	2000

Źródło: opracowanie własne¹³⁶.

Kolejny program „Barwy przyszłości” został wprowadzony uchwałą XXXII Zjazdu ZHP¹³⁷ w 2001 roku i realizowano go w stowarzyszeniu w latach 2002–2005. Jego celem było

[...] wychowanie harcerek i harcerzy na ludzi prawych, o mocnych charakterach, odpowiedzialnych, zaradnych, propagujących swą postawą harcerski system wartości i gotowych do podejmowania służby, ludzi przygotowanych do zmian, podejmujących wyzwania, potrafiących poradzić sobie w trudnych sytuacjach życiowych, nieprzekraczających przy tym norm moralnych, potrafiących samodzielnie i w zespole rozwiązywać rzeczywiste problemy, dbających o jakość życia¹³⁸.

¹³⁵ Zob. K. Marszałek, *Programy edukacyjno-wychowawcze realizowane przez Związek Harcerstwa Polskiego*, praca licencjacka, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Akademia Bydgoska Kazimierza Wielkiego.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Zob. Uchwała XXXII Zjazdu ZHP. W sprawie programu ZHP na lata 2002–2005 w sprawie „Barw Przyszłości” – programu ZHP na lata 2002–2005, XXXII Zjazd ZHP Warszawa 6–9 XII 2001 r., Warszawa 2002, s. 25–26 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 82–83.

¹³⁸ *Ibidem*.

„Barwy przyszłości” opierały się na czterech priorytetach: 1. wychowaniu patriotycznym, obywatelskim i europejskim, 2. wspieraniu harcerstwa na wsi, 3. wychowaniu ekonomicznym, 4. wzmocnieniu wychowawczego charakteru organizacji. Najważniejszym zadaniem programu było kształtowanie charakteru młodych ludzi, pomoc w budowaniu stabilnego systemu wartości i przygotowanie do dorosłego życia¹³⁹.

16 lutego 2004 roku ZHP spełnił formalne wymogi konieczne do uzyskania statusu organizacji pożytku publicznego¹⁴⁰ (jako jedna z 12 organizacji)¹⁴¹.

W 2005 roku XXXIII Zjazd ZHP przyjął „Strategię rozwoju ZHP do 2009 roku”¹⁴². Program ten miał za zadanie podkreślić wychowawczy charakter ZHP:

Program służy wychowaniu. Wychowawczy charakter organizacji ma¹⁴³ zostać wzmocniony. Członkowie organizacji podobnie mają rozumieć misję, najważniejsze wartości i metodę harcerską. Metoda harcerska ma być skutecznie realizowana w drużynach. Drużynowy ma czuć się wspierany w pracy wychowawczej przez organizację. Specyficzny dla naszej organizacji harcerski model obozowania ma być traktowany jako naturalne podsumowanie pracy i są stworzone ku temu warunki¹⁴⁴.

W 2007 roku Zjazd ZHP dookreślił:

[...] program ZHP jest tym wszystkim, co młodzi ludzie w harcerstwie robią (działania), w jaki sposób to robią (metoda harcerska) i w jakim celu to robią (misja ZHP). Zjazd podkreśla szczególną wagę pokojowego charakteru naszego ruchu. ZHP wychowuje do dialogu i szacunku dla drugiego człowieka. Elementem wychowania do pokoju jest wychowanie duchowe i wielokulturowe. Zjazd podkreśla ogromną wagę wychowania duchowego w pracy wszystkich jednostek harcerskich. Zjazd wskazuje na konieczność wychowania wielokulturowego rozumianego jako poszanowanie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i duchowego przy równoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. W tym celu akcentuje konieczność wspierania jednostek harcerskich w nawiązywaniu kontaktów ze skautami różnych krajów i kultur. ZHP, jako partner społeczny w wychowaniu dzieci i młodzieży w Polsce, powinien budować swój program tak, aby wychodzić naprzeciw problemom społecznym, pod warunkiem, że sprzyja to realizacji misji ZHP¹⁴⁵.

¹³⁹ Zob. „Barwy przyszłości”, ulotka programowa, Warszawa 2002.

¹⁴⁰ Na podstawie analizy danych Ministerstwa Sprawiedliwości zawartych w Krajowym Rejestrze Sądowym, wyszukiwarka podmiotów Organizacji Pożytku Publicznego, <http://opp.ms.gov.pl/index.php>. Numer KRS ZHP 0000094699 [dostęp: 12.04.2016].

¹⁴¹ Na dzień 1 V 2004 r. było już zarejestrowanych 379 organizacji.

¹⁴² Zob. Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Strategii rozwoju ZHP do 2009 r., XXXIII Zjazd ZHP 1–4 XII 2005 r., Warszawa 2006, s. 6–26 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 88–101.

¹⁴³ W powyższym cytacie zamieniono czas z dokonanego na przyszły.

¹⁴⁴ Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Strategii rozwoju ZHP do 2009 r., *op. cit.*, s. 90.

¹⁴⁵ Stanowisko XXXIV Zjazdu ZHP w sprawie programu ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2007, nr 1–8, s. 9 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 105.

Nie opracowano, tak jak w poprzednich latach, jednego programu typu „Moje Ojczyzny” czy „Barwy przyszłości”, mimo to ZHP nadal przygotowywał różnorodne propozycje programowe, takie jak np.: „Niebo gwiazdziste nade mną, Prawo Harcerskie we mnie” (2006)¹⁴⁶; „Braterstwo” (2008)¹⁴⁷; „Mam szczerą wolę” (2008–2009)¹⁴⁸; „10 kroków do 100lecia” (2009–2010)¹⁴⁹; „Dzień Myśli Braterskiej” (2009)¹⁵⁰; „66. rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego” (2010)¹⁵¹; „Podążając za Janem Pawłem II” (2011)¹⁵²; „Rok regionów” (2011)¹⁵³; „Dzień flagi Rzeczypospolitej” (2012)¹⁵⁴; „Protektorat prezydenta RP nad organizacjami harcerskimi” (2012)¹⁵⁵; „CYFerie” (2013)¹⁵⁶; „Kamyk na szanцу” (2013)¹⁵⁷; „BUM” (2014)¹⁵⁸; „Zmiany klimatyczne

¹⁴⁶ Propozycja na harcerskie lato. Zawiera pomysły na działania podczas obozu lub koloni, np. Dzień Pisania Pozdrowień. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/niebo-gwiazdziste-nade-mna-prawo-harcerskie-we-mnie> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁴⁷ Przygotowywała do Złotu 100-lecia w Krakowie. To materiał wspierający pracę drużyn oraz gromad podczas Roku Braterstwa (2009). Została podzielona na 5 etapów: nasze podwórko, nasze osiedle, nasze miasto, nasz kraj oraz nasz świat. W ramach każdego z nich należało wykonać „braterskie” zadanie adekwatne do nazwy etapu. Propozycja Braterstwo przygotowywała do Złotu 100-lecia w Krakowie. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/braterstwo-propozycje-dla-gromad-i-druzyn> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁴⁸ Przygotowana wspólnie z Rzecznikiem Praw Dziecka. Część I poświęcona jest Konwencji o prawach dziecka. Natomiast część II dotyczy wartości harcerskich. Drużynowy otrzymuje w niej przykładowe gawędy, pomysły na zbiórki czy różnego rodzaju aktywności związane z Prawem Harcerskim/Zucha oraz Przyrzeczeniem/Obietnicą. Dla zuchów powstała osobista książeczka z gotowymi rebusami, zagadkami i krzyżówkami. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/mam-szczeru-wole> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁴⁹ Złożona z 10 zadań – kroków, które przybliżały historię harcerstwa (od 1910 do 2010 roku). Propozycja Braterstwo przygotowywała do Złotu 100-lecia w Krakowie. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/10-krokow-do-100-lecia> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁰ Dotyczy Dnia Myśli Braterskiej oraz Milenijnego Celu Rozwoju – „Promować równość płci i awans społeczny kobiet”. Zawiera ona propozycje działań dla małych i dużych, które wpisują się w obszar celu milenijnego. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/dzien-mysli-braterskiej> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵¹ Uobecnia działania związane z poznaniem historii Powstania Warszawskiego dla wszystkich grup metodycznych. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/66-rocznica-wybuchu-powstania-warszawskiego> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵² Zawiera działania dla wszystkich grup metodycznych. Składa się z rozważań, piosenek, zdjęć oraz pomysłów na gry terenowe, kalendaria, założenia do sprawności Biała Służba 2011. Śladami, tropami, drogowskazami czy wędrówkami – zuchy, harcerze, harcerze starsi i wędrownicy mogą poznać drogę życia Ojca Świętego. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/podazajac-za-janem-pawlem-ii> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵³ Zamysłem jej było poznanie swojej małej Ojczyzny. Wzięło w niej udział kilkaset środowisk, które rywalizowały ze sobą o miano Drużyny Roku Regionów. Każda z drużyn po przesłaniu raportu z podjętych działań otrzymywała Harcerską Odznakę Regionalną. Zob. <http://cbp.zhp.pl/wp-content/uploads/2014/09/wachlarz-mozliwosci-12.09.2014.pdf> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁴ Jest to propozycja programowa związana z obchodami Święta Flagi 2012, skierowana do wszystkich środowisk harcerskich. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/dzien-flagi-rzeczypospolitej-polskiej> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁵ Propozycje zbiórek na temat protektoratu prezydenta, jego osoby oraz roli jaką odgrywa w państwie. Proponowane są takie formy, jak: dyskusja, gra, zwiad. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/protektorat-prezydenta-rp-nad-organizacjami-harcerskimi> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁶ CYFerie to narzędzie adresowane do zastępów harcerskich, zastępów/patroli starszoharcerskich, zastępów/patroli wędrowniczych, drużyn wędrowniczych liczących 9–12 osób oraz gromad zuchowych. Propozycja przybliża prawa rządzące procesem cyfryzacji oraz tematy związane z nowymi technologiami. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/cyferie> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁷ Zawiera ona podstawowe informacje na temat Aleksandra Kamińskiego (kalendarium, zbiór cytatów, relacje osób, które go znały), a także materiały do wykorzystania na zbiorce – pomysł na happening, zbiórki zuchowe oraz harcerskie. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/kamyk-na-szancu> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁸ Propozycja programowa o pracy z tematyką bezpieczeństwa we wszystkich grupach metodycznych. Zawiera informacje o roli ZHP w zarządzaniu kryzysowym, zagrożeniach występujących w Polsce oraz spo-

i suwerenność żywieniowa – przewodnik po odznace” (2014)¹⁵⁹; „Wielki Post z Janem Pawłem II i Wincentym Frelichowskim” (2015)¹⁶⁰; „Globalna Akcja Teraz!” (2015)¹⁶¹.

W Strategii ZHP do 2009 roku określono cele i działania odnoszące się do programu (patrz tabela 31).

Tabela 31. Cele, działania odnoszące się do programu

Cel	Dookreślenie celu	Działania
Wzmocnienie wychowawczego charakteru organizacji	– podstawą w planowaniu i realizacji pracy wychowawczej przez drużynowych były „Podstawy wychowawcze ZHP”; – harcerskie komendy koncentrowały się na działalności wychowawczej; – instruktorzy na każdym poziomie organizacji znali swoje zadania dotyczące budowania i wspierania programu; – działania podejmowane przez wszystkie jednostki harcerskie (władze, zespoły instruktorskie i podstawowe jednostki organizacyjne) były spójne z wartościami i postawami opisanymi w „Podstawach wychowawczych ZHP”; – członkowie ZHP znali i akceptowali harcerski system wartości zawarty w Prawie i Przyrzeczeniu oraz w zgodzie z nim działali; – instruktorzy ZHP podejmowali dyskusję i zajmowali stanowiska wobec ważnych pod względem wychowawczym spraw, w tym na temat jakości i właściwego do wieku zuchów i harcerzy programu;	– wprowadzenie i upowszechnienie „Podstaw wychowawczych ZHP” przez Główną Kwaterę ZHP i harcerskie komendy wśród wszystkich członków organizacji; – przygotowanie przez komendy hufców drużynowych do pracy z „Podstawami wychowawczymi ZHP”; – prowadzenie przez komendy hufców poradnictwa w zakresie wychowawczym i programowym; – monitorowanie i wspieranie przez komendy hufców współpracy drużynowych z rodzicami; – upowszechnianie przez Główną Kwaterę ZHP informacji dla rodziców na temat wychowawczego charakteru harcerstwa; – opracowanie przez Główną Kwaterę ZHP materiałów wspierających drużynowego w planowaniu i realizacji programu wychowawczego, w tym opracowanie materiałów dotyczących ważnych tematów wychowawczych (praca z autorytetem, wzorcem osobowym, problemy o podłożu psychoseksualnym, stosowanie kar i nagród, zaburzenia emocjonalne itd.);

sobach radzenia sobie z nimi, a także metodach pracy z harcerzami. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/bum> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁵⁹ Wydany przez WAGGGS materiał został przygotowany we współpracy ONZ – FAO oraz konsorcjum organizacji młodzieżowych i różnych agend ONZ – YUNGA. To pomysły na działania związane z ochroną klimatu oraz inspiracje do poszukiwań wiedzy o klimacie. Poradnik jak skutecznie zorganizować akcję informacyjną czy happeningi, a przede wszystkim przyczynić się do zmniejszenia swojego klimatycznego śladu. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/zmiany-klimatyczne-i-suwerennosc-zywnieniowa-przewodnik-po-odznace> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁶⁰ Z okazji 10 rocznicy śmierci św. Jana Pawła II (2 kwietnia 2015 r., Wielki Czwartek) oraz 70 rocznicy śmierci bł. Wincentego Frelichowskiego – patrona harcerzy (23 lutego 2015 r.). W publikacji znajdują się liczne myśli skłaniające do refleksji nad zbliżającym się czasem oraz inspirujące do pracy nad sobą, a na najważniejszych czeka Wielkie Zadanie na Wielki Post. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/wielki-post-z-janem-pawlem-ii-i-wincentym-frelichowskim> [dostęp: 12.04.2016].

¹⁶¹ Celem jest włączenie się w realizację Milenijnych Celów Rozwoju, przyczyniających się do walki z ubóstwem na całym świecie. Milenijne Cele Rozwoju zostały określone podczas szczytu ONZ, odbywającego się w Nowym Jorku w 2000 roku. To osiem celów przyjętych do realizacji do 2015 roku. Szczyt ONZ w 2000 roku był największym spotkaniem liderów państw z całego świata. W podpisanej Deklaracji Milenijnej przywódcy zobowiązali się do: „uwolnienia mężczyzn, kobiet i dzieci od nędzy i skrajnego ubóstwa”. Zob. <http://cbp.zhp.pl/propozycje/globalna-akcja-teraz> [dostęp: 12.04.2016].

Tabela 31. Cele, działania odnoszące się do programu cd.

Wzmocnienie wychowawczego charakteru organizacji	– ZHP dzielił się swoim dorobkiem wychowawczym z innymi organizacjami skautowymi i czerpał z ich dorobku; – rodzice postrzegali ZHP jako partnera w wychowaniu i dlatego współpracowali z drużynowymi.	– wprowadzenie przez odpowiednie władze procedur związanych z przestrzeganiem i konsekwencjami nieprzestrzegania Prawa Harcerskiego; – reagowanie przez harcerskie komendy w przypadku zaobserwowania postaw i działań niezgodnych z „Podstawami wychowawczymi ZHP”; – monitorowanie przez władze każdego szczebla działań swoich i jednostek podrzędnych pod kątem zgodności z „Podstawami wychowawczymi ZHP”; – umożliwienie kadrze instruktorskiej organizacji dyskusji dotyczącej spraw wychowawczych, w tym dotyczącej harcerskiego programu na forum – hufca w formie ogólnohufcowej konferencji, na forum chorągwi – w formie ogólnochorągwaniej konferencji, na forum Związku – w formie Zjazdu Programowego ZHP; – opracowanie przez Główną Kwaterę ZHP materiałów poradnikowych i promocyjnych, wzmacniających świadomość przynależności do ruchu skautowego; – promowanie przez Główną Kwaterę ZHP dorobku wychowawczego wśród innych organizacji skautowych; – umożliwienie przez harcerskie komendy instruktorom uczestniczenia w skautowych spotkaniach, warsztatach i konferencjach na temat jakości programu harcerskiego; – zapewnienie przez komendy harcerskie przeżycia przygody skautowej gromadom i drużynom (projekty międzynarodowe, spotkania, wspólne obozy).
Podniesienie jakości i skuteczności pracy metodą harcerską w gromadach i drużynach	– program powstawał w drużynach i był wzmacniany przez harcerskie komendy; – program odpowiadał na potrzeby, zainteresowania młodych dziewcząt i chłopców; – instruktorzy mieli dostęp do atrakcyjnych i innowacyjnych form realizacji programu; – zuchy rozwijały się systematycznie przez zdobywanie gwiazdek oraz sprawności zachowowych; – harcerki i harcerze rozwijali się systematycznie przez zdobywanie stopni harcerskich oraz z wykorzystaniem innych instrumentów metodycznych.	– prowadzenie poradnictwa metodycznego i form szkoleniowych przez wszystkie komendy; – wydawanie przez Główną Kwaterę ZHP materiałów metodycznych, w tym wspierających pracę systemem zastępowym; – wyraźne oddzielenie przez harcerskie komendy obozów harcerskich od działalności turystyczno-wypoczynkowej, która jest prowadzona w harcerskich bazach i ośrodkach (samodzielność programowa, możliwość pracy harcerską metodą, pionierka obozowa itd.); – opracowanie i wdrożenie przez Główną Kwaterę ZHP jednolitych dla organizatorów obozów minimów bytowych, sanitarnych, żywieniowych;

Cel	Dookreślenie celu	Działania
Podniesienie jakości i skuteczności pracy metodą harcerską w gromadach i drużynach		– skuteczne działanie harcerskich władz w celu osiągnięcia takich państwowych rozwiązań prawnych, zarządzeń i przepisów, które pozwalają zachować i realizować wyjątkowy charakter harcerskiego obozowania oraz pracy małych grup (zastępów) podczas całego roku harcerskiego; – przygotowanie drużynowych do korzystania z innowacyjnych, atrakcyjnych form realizacji programu; szukanie, gromadzenie i upowszechnianie innowacyjnych, atrakcyjnych form realizacji programu przez harcerskie komendy.

Źródło: opracowanie własne¹⁶².

W „Podstawach wychowawczych ZHP”¹⁶³ określono, że misją ZHP jest

[...] wychowanie młodego człowieka, czyli wspieranie go we wszechstronnym rozwoju i kształtowanie charakteru przez stawianie wyzwań¹⁶⁴.

Ponadto w dokumencie podano podstawy wychowawcze ZHP:

- Związek Harcerstwa Polskiego jest ogólnopolskim, patriotycznym stowarzyszeniem [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego należy do światowego ruchu skautowego [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego jest organizacją otwartą [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego jest organizacją apolityczną [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego wychowuje – nie jest przedsiębiorstwem. Nie jest spółką, firmą turystyczną, handlową. Nie jest też szkołą, która tylko uczy. Nasza organizacja ma na celu wychowanie i to jemu poświęcamy naszą uwagę, nasze siły i środki. Cała działalność ZHP jest podporządkowana temu nadrzędnemu celowi, jakim jest wychowanie – i cała organizacja wspiera jego realizację;
- Związek Harcerstwa Polskiego wychowuje młodych ludzi [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego wychowuje prawych, aktywnych i odpowiedzialnych obywateli [...];
- Związek Harcerstwa Polskiego działa w duchu wartości zawartych w Prawie Harcerskim¹⁶⁵.

¹⁶² Zob. Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Strategii rozwoju ZHP do 2009 r..., *op. cit.*, s. 90–92.

¹⁶³ Zob. Załącznik do Uchwały XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Podstaw wychowawczych ZHP, XXXIII Zjazd ZHP 1–4 XII 2005 r., Warszawa 2006, oraz Załącznik do Uchwały XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie: zmian w podstawach wychowawczych ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 12, s. 34–46 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 108–122.

¹⁶⁴ Załącznik do Uchwały XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Podstaw wychowawczych ZHP..., *op. cit.*, s. 108.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 108–110.

Podkreślono również inne założenia organizacji:

ZHP istnieje nie po to, by doskonalić strukturę, przepływ informacji oraz proponować coraz ciekawsze i atrakcyjniejsze rozwiązania metodyczne dla nich samych. Wszystko to ma sens tylko wtedy, gdy służy wspieraniu młodego człowieka. Przy wątpliwościach, czym ZHP rzeczywiście powinno się zajmować, należy postawić sobie pytanie, na ile owe działania służą wspieraniu młodego człowieka w rozwoju.

Tak budujemy organizację, układamy pracę, tworzymy program czy dzielimy zadania, aby umożliwić wszechstronny – duchowy, emocjonalny, intelektualny, społeczny i fizyczny – rozwój. Patrzymy na człowieka jako na pewną całość – i wspieramy go w rozwoju każdego z owych aspektów. Dopiero takie holistyczne podejście do kwestii wychowania umożliwia kształtowanie postaw, nauk oraz doskonalenie umiejętności¹⁶⁶.

W dokumencie postawiono również pytanie: „Jaki ma być człowiek, którego kształtuje dzisiejsze harcerstwo?”¹⁶⁷ I dookreślono, że powinien być: patriotą; świadomym obywatelem; człowiekiem aktywnym; członkiem wspólnot; prawy i uczciwy oraz żyć w zgodzie z zasadami; człowiekiem otwartym i radosnym, pozytywnie podchodzącym do siebie, do drugiego człowieka, do świata; człowiekiem uczącym się, czyli gotowym na zmiany; dzielnym i zaradnym; dbającym o zdrowie ciała i ducha¹⁶⁸. W 2009 roku XXXVI Zjazd ZHP przyjął stanowisko w sprawie wychowania duchowego¹⁶⁹ w ZHP, stwierdzając:

Transformacja życia społecznego, która w ostatnich latach dokonuje się w Polsce, swoim zasięgiem obejmuje i wpływa na wszystkie sfery życia ludzkiego, niosąc ze sobą nowe wyzwania stawiane przed każdym człowiekiem. Dlatego uważamy za konieczne podjęcie dyskusji na forum całego Związku Harcerstwa Polskiego, dotyczące zagadnień związanych z wychowaniem duchowym, stanowiącym integralną część harcerskiego systemu wychowawczego. Chcemy w ten sposób zwrócić uwagę na konieczność gruntownego zrozumienia, czym jest przestrzeń wychowania duchowego w harcerskiej metodyce oraz co z niej wynika w wychowaniu harcerskim. Unikając spłylenia i wypaczenia rozumienia obiektywnych i ponadczasowych wartości, które swoje odzwierciedlenie znajdują w Dekalogu, koniecznym jest przedstawienie gruntownego spojrzenia na sferę życia duchowego i jego źródła, jakim jest Bóg, z uwzględnieniem również w tej perspektywie wychowania religijnego wśród harcerzy¹⁷⁰.

Na Nadzwyczajnym XXXVII Zjeździe ZHP przyjęto „Strategię rozwoju ZHP na lata 2012–2017”, w której podano zasady jej wdrażania oraz wy-

¹⁶⁶ Załącznik do Uchwały XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Podstaw wychowawczych ZHP..., *op. cit.*, s. 110.

¹⁶⁷ *Ibidem*, s. 112.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 112–113.

¹⁶⁹ Zob. Stanowisko XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie: wychowania duchowego w ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 12, s. 56–57 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 125.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

znaczono kierunki strategiczne dla organizacji¹⁷¹. W założeniach ogólnych określono m.in.:

1. Strategia rozwoju ZHP stawia drużynowego w centrum zainteresowania całej organizacji; 2. Wszystkie cele strategiczne, przyjmowane przez organizację, mają sens tylko wtedy, jeśli w wyniku ich realizowania poprawi się wsparcie organizacji dla drużynowego¹⁷².

Wyznaczono następujące kierunki strategiczne:

- dobry program drużyny. Celem strategicznym jest doprowadzenie do sytuacji, w której:

Program ZHP powstaje w drużynie jako wynik analizy wychowawczych potrzeb harcerzy. Drużyna działa zgodnie z metodą harcerską. Ma własny program zgodny z Prawem Harcerskim, Misją ZHP i podstawami wychowawczymi, odpowiadający na potrzeby, zainteresowania, dający możliwości rozwoju. Konieczne jest systemowe zapewnienie wsparcia drużynowego na poziomie hufca w: tworzeniu, realizacji i ewaluacji programu drużyny; działaniu drużyny zgodnie z odpowiednią metodyką¹⁷³;

- prosta dokumentacja e-zhp;
- motywowanie i promowanie kadry;
- lepszy stan i czytelność finansów;
- przyjazna struktura¹⁷⁴.

W 2013 roku XXXVIII Zjazd ZHP podkreślił potrzebę kształtowania wizerunku harcerstwa i funkcji drużynowego w odbiorze społecznym¹⁷⁵:

Dla pozyskiwania przyszłej kadry organizacji oraz utrzymania w ZHP instruktorów obecnie pełniących swoje funkcje niezwykle ważne znaczenie ma społeczny odbiór harcerstwa.

Niestety w odbiorze społecznym harcerstwo często jest postrzegane jako organizacja infantylna, żyjąca przeszłością, nieefektywna i paramilitarna. Członkostwo i służba instruktorska w ZHP, w tym również pełnienie funkcji drużynowego, nie jest powszechnie postrzegane w Polsce jako wolontariat, a instruktorzy harcerscy nie wszędzie są traktowani jak wolontariusze. Te stereotypy przeszkadzają w pozyskiwaniu nowej kadry do harcerskiej pracy wychowawczej. Są też jednym z powodów odchodzenia młodej kadry w wieku 16–18 lat. [...]

Chcemy budować wizerunek harcerstwa jako organizacji dającej młodym ludziom kompetencje społeczne niezbędne we współczesnym świecie, które będą stanowić

¹⁷¹ Zob. Uchwała XXXVII Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie przyjęcia i trybu wprowadzenia strategii rozwoju ZHP na lata 2012–2017, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2011, nr 12, s. 3–9 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 126–131.

¹⁷² *Ibidem*, s. 128.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 128–129.

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 128–131.

¹⁷⁵ Zob. Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie kształtowania wizerunku harcerstwa i funkcji drużynowego w odbiorze społecznym, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 133.

ich potencjał na całe życie. Dzisiaj prowadzenie drużyny kształtuje takie umiejętności i cechy jak: praca zespołowa, efektywna komunikacja, odpowiedzialność, kierowanie ludźmi i motywowanie, planowanie i zarządzanie, podejmowanie decyzji, kreatywność, szybkie uczenie się nowych umiejętności, aktywność w środowisku społecznym¹⁷⁶.

Delegaci podkreślili również potrzebę:

- wzmocnienia roli harcerskich specjalności w programie wychowania ZHP¹⁷⁷ oraz działalności programowej drużyn i gromad¹⁷⁸;
- rozdzielenia działalności gospodarczej od wychowawczej w odniesieniu do „[...] chorągwi¹⁷⁹ – jako jednostek terenowych posiadających osobowość prawną”¹⁸⁰;
- [...] stworzenia rozwiązań prawnych, umożliwiających pracę harcerzy, harcerzy starszych i wędrowników systemem małych grup bez obecności osoby pełnoletniej, a jednocześnie z zachowaniem zasad bezpieczeństwa¹⁸¹.

Stwierdzono:

Dla realizacji misji wychowawczej ZHP kluczowi są drużynowi. Około 20% drużynowych to osoby niepełnoletnie, a ok. 40% drużynowych nie ma stopnia instruktorskiego. Możemy zakładać, że z racji wieku i niewielkiego doświadczenia często nie mogą być oni pełnoprawnymi partnerami w relacjach z rodzicami, szkołą oraz instytucjami zewnętrznymi. Mogą skutecznie pełnić swoją funkcję tylko pod nadzorem osób dorosłych i tylko wtedy, gdy uzyskają wszechstronne wsparcie ze strony hufca. Dane statystyczne pokazują, że bez takiego wsparcia młodzi drużynowi szybko przestają pełnić swoją funkcję – średnio po roku i siedmiu miesiącach. Szczególnie dotkliwy odpływ kadry następuje w wieku 25 lat, kiedy młodzi ludzie podejmują nowe dla siebie role życiowe, rozpoczynając życie zawodowe i zakładając rodziny.

Aktualnie tylko jedna trzecia czynnych instruktorów ZHP pełni funkcję drużynowych. Dlatego ważnym problemem staje się pozyskiwanie kadry do pełnienia tej

¹⁷⁶ Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie kształtowania wizerunku harcerstwa..., *op. cit.*, s. 133.

¹⁷⁷ Zob. Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie wzmocnienia roli harcerskich specjalności w programie wychowania ZHP, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 132.

¹⁷⁸ Zob. Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego z dnia 8 grudnia 2013 r. w sprawie wzmocnienia działalności programowej drużyn i gromad, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 134–137.

¹⁷⁹ W 2005 roku XXXIII Zjazd podjął uchwałę wprowadzającą zapis do Statutu: „Chorągiew posiada osobowość prawną”. Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP wprowadzająca zmiany do Statutu ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2006, nr 1–2, s. 6–8 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 340–341.

¹⁸⁰ Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie procesu rozdzielenia działalności gospodarczej od wychowawczej, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 137–138.

¹⁸¹ Stanowisko XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie stworzenia warunków do pracy systemem małych grup, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 142.

najważniejszej dla wychowania harcerskiej funkcji. Obecnie w ZHP wykorzystujemy tylko jedno źródło pozyskiwania kadry – jest to rekrutacja wewnętrzna pośród harcerzy starszych i wędrowników. Dane statystyczne pokazują natomiast, że do służby w ZHP wracają instruktorzy w wieku pomiędzy 35 a 40 rokiem życia oraz po ukończeniu 60 lat. [...]

Kluczowym elementem działań na rzecz pozyskania kandydatów do pełnienia funkcji drużynowych jest zachęcanie osób dorosłych do podejmowania pracy wolontariackiej w ZHP. [...]

XXXVIII Zjazd ZHP zobowiązał Radę Naczelną ZHP we współpracy z Główną Kwaterą ZHP do opracowania i wdrożenia programu pozyskiwania osób dorosłych do pełnienia funkcji wychowawczych w ramach wolontariatu w ZHP w grupach wiekowych 35+ i funkcji wspierających – w grupie 60+¹⁸².

Odznaki organizacyjne

Statut z 1989 roku określał, że odznakami organizacyjnymi ZHP są:

– dla harcerzy, harcerek, instruktelek i instruktorów¹⁸³ Krzyż Harcerski (1989–2012)¹⁸⁴;

Ilustracja 8. Krzyż harcerski z 2012 roku

Krzyż Harcerski ma kształt krzyża równoramiennego, wzorowanego na odznaczeniu *Virtuti Militari*. Krzyż otaczają dwa wieńce: dębowy i laurowy (czasami z widocznymi wśród liści żółędziami i oliwkami). Pośrodku w kręgu znajduje się lilijka (czasami z widocznymi na ramionach gwiazdami), od której odchodzą na boki promienie. Na poziomych ramionach krzyża znajduje się napis „Czuwaj” (trzy litery na jednym ramieniu i trzy litery na drugim ramieniu). Ramiona Krzyża Harcerskiego wypełnione są ziarenkami piasku.

Krzyż Harcerski, jako odznaka noszona przez członkinie i członków organizacji harcerskich, wykonany jest ze srebrnego oksydowanego metalu. Nabijanymi na nim srebrnymi i złotymi elementami (lilijką, kręgiem i wieńcem) oznacza się kolejne stopnie harcerskie¹⁸⁵.

Źródło: Załącznik nr 2 do Statutu ZHP Tekst jednolity Statutu ZHP z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez XXVII Zjazd Nadzwyczajny ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów*, t. 3, *op. cit.*, s. 307.

¹⁸² Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie planu pozyskiwania kadry wśród osób dorosłych 35+, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 140–141.

¹⁸³ W 1990 r. dodano i tych działaczy, którzy złożyli przyrzeczenie harcerskie, natomiast w 1993 r. zlikwidowano ten zapis.

¹⁸⁴ Na podstawie analiz statutów ZHP w latach 1989–2012 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–316.

¹⁸⁵ Umowa o współpracy w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego „Krzyża harcerskiego” z 3 lutego 2012 r. zawarta pomiędzy ZHP i ZHR w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego „Krzyża harcerskiego”, s. 7.

W 2000 roku na wniosek ZHP znak Krzyża Harcerskiego został zarejestrowany przez Urząd Patentowy RP pod nazwą „Czuwaj” nr R-152 214 w dniu 5 lipca 2000 r. pod nr Z – 220 810.¹⁸⁶ Stało się to mimo uchwały Rady Naczelnej ZHP nr 35 z dnia 27 października 1989 r., w której to rada dobrowolnie oddała możliwość nieskrępowanego używania znaków harcerskich, w tym krzyża, innym organizacjom harcerskim¹⁸⁷. Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej złożył do Urzędu Patentowego w kwietniu 2005 r. sprzeciw w związku z zarejestrowaniem znaku krzyża. Urząd Patentowy wyznaczył termin ewentualnego polubownego załatwienia sprawy. Kolegium Orzekające Urzędu Patentowego – rozpoczęło rozmowy z organizacjami harcerskimi o sposobie polubownego rozstrzygnięcia sporu. Takie rozwiązanie sprawy sugerowali przedstawiciele najważniejszych instytucji państwowych – Prezydenta RP, Marszałka Sejmu, Ministerstwa Edukacji Narodowej. W tej sytuacji GK ZHP zgodziła się z sugestią władz Urzędu Patentowego, aby rozwiązać spór, korzystając ze współwłasności znaku¹⁸⁸. Po zwróceniu się do ZHP o polubowne załatwienie sprawy Urząd Patentowy zawiesił postępowanie w oczekiwaniu na wynik rozmów organizacji harcerskich. Od grudnia do końca lutego trwały prace, które doprowadziły do wynegocjowania akceptowanego przez zarządy największych organizacji harcerskich regulaminu znaku Krzyża Harcerskiego, a tym samym zasad jego patentowego współdzielenia. W rezultacie Naczelnik ZHP podpisał list intencyjny określający zamiar rozwiązania problemu w wynegocjowany przez organizacje sposób. Jednak Rada Naczelna ZHP nie zaakceptowała rozwiązania sporu w sposób przyjęty przez zarządy organizacji harcerskich¹⁸⁹ i ograniczyła prawa Naczelnik ZHP i GK ZHP do prowadzenia sprawy ochrony patentowej znaku Krzyża Harcerskiego, narzuciła zorganizowanie konsultacji w tej sprawie z komendami chorągwi oraz konieczność zatwierdzenia finalnego rozwiązania sprawy przez Radę Naczelną ZHP¹⁹⁰.

Zorganizowane przez GK ZHP konsultacje¹⁹¹ wykazały brak poparcia przez większość chorągwi propozycji współdzielenia z innymi organizacjami patentu na znak Krzyża Harcerskiego.

¹⁸⁶ Temat do dnia dzisiejszego wzbudza wiele dyskusji i emocji. Poniżej wykorzystano dostępne materiały źródłowe, które, nie w pełni, obrazują zawartość sytuacji.

¹⁸⁷ Zob. Uchwała nr 35 Rady Naczelnej ZHP z 27 X 1989..., *op. cit.*

¹⁸⁸ Obowiązująca od listopada 2007 r. nowela prawa patentowego umożliwia zastosowanie opcji wspólnoty własności znaku patentowego, jakim po rejestracji stał się Krzyż Harcerski.

¹⁸⁹ Zebranie RN ZHP w dniu 16 marca 2008.

¹⁹⁰ Zob. Uchwała nr 14/XXXV RN ZHP z dnia 16 marca 2008 r. w sprawie ochrony znaku Krzyża Harcerskiego.

¹⁹¹ W wyniku konsultacji ustalono: „1. Krzyż Harcerski jest symbolem harcerstwa i ma dla nas bardzo silne znaczenie emocjonalne. Przez społeczeństwo jest jednoznacznie kojarzony z harcerzami w Polsce i za granicą; 2. Rada Naczelna ZHP potwierdza aktualność uchwały nr 35 z dnia 27.10.1989 r. w sprawie symbolu Krzyża Harcerskiego. Każda organizacja harcerska, której bliskie są ideały ruchu harcerskiego, ma możliwość używania Krzyża Harcerskiego jako swego symbolu; 3. Rada Naczelna ZHP zaprasza wszystkie działające w Polsce organizacje harcerskie do wspólnego działania w celu przygotowania i uchwalenia ustawy o harcerstwie. Ustawa ta powinna podkreślić rangę wartości wyrażonych w Prawie Harcerskim, opisać harcerską metodę wychowawczą oraz miejsce harcerstwa we współczesnej Polsce. Ustawa powinna także dać prawne zabezpieczenie dorobku i symboli harcerstwa – w tym także Krzyża Harcerskiego – przed wykorzystaniem niezgodnym z harcerskimi ideałami; 4. ZHP traktuje swoje prawo ochronne do wizerunku Krzyża jako narzędzie chroniące Krzyż Harcerski przed jego wykorzystaniem komercyjnym, niezgodnym z ideałami harcerskimi. Prawo to nie było do tej pory i nie będzie w przyszłości wykorzystane przez ZHP do ograniczania działalności statutowej innych organizacji harcerskich. Rada Naczelna ZHP zobowiązuje Główną Kwaterę ZHP do poinformowania wszystkich działających w Polsce organizacji harcerskich o takim stanowisku; 5. Rada Naczelna ZHP upoważnia Główną Kwaterę ZHP do formalnego

W tej sytuacji na spotkanie Rady Naczelnej w dniu 13 kwietnia 2008 r. GK ZHP zaprosiła wiceprezesa Urzędu Patentowego RP, który wypowiedział się za – jego zdaniem najlepszym – rozwiązaniem trudnej sytuacji, jakim powinno być współdzielenie znaku patentowego. Zaproszony na zebranie Rady Naczelnej marszałek Sejmu RP Bronisław Komorowski także nawoływał do takiego sposobu rozwiązania sporu, wskazując jednocześnie, że może to być początek prac na projektem ustawy o harcerstwie, nad którym – przy takim rozwiązaniu sporu – zobowiązał się niezwłocznie podjąć prace. Niestety, ani opinia wiceprezesa Urzędu Patentowego RP, ani stanowisko marszałka Sejmu RP nie przekonały członków Rady Naczelnej, która podjęła uchwałę nr 16/XXXV z dnia 13 kwietnia 2008 r. w sprawie ochrony znaku Krzyża Harcerskiego. W konsekwencji Urząd Patentowy RP odwiesił postępowanie w sprawie znaku Krzyża Harcerskiego¹⁹².

10 czerwca 2009 roku inne organizacje harcerskie¹⁹³ apelowały do Przewodniczącego ZHP:

Kolegium orzekające przy Urzędzie Patentowym kilkanaście dni temu po raz kolejny odroczyło wydanie decyzji w tej sprawie. Uważamy, że należy potraktować ten czas jako szansę na ugodowe przeprowadzone w atmosferze braterstwa, rozwiązanie sporu. Sporu, który mimo iż formalnie toczy się między dwiema stronami, ma fundamentalne znaczenie dla całego ruchu harcerskiego. Jesteśmy przekonani, iż niezależnie od treści werdyktu, a następnie sądów kolejnych instancji, przynajmniej jedna ze stron sporu będzie miała poczucie krzywdy i świadomość przegrania, czegoś bardzo ważnego. Konsekwencje tego rozwiązania zostaną z nami na długie lata, co oznacza, że tak naprawdę przegra całe harcerstwo. Mimo wielu zaszłości związanych z postępowaniem w kwestii Krzyża Harcerskiego, widząc szansę osiągnięcia w tej mierze wspólnej wygranej, apelujemy do Związku Harcerstwa Polskiego o podjęcie trudnej decyzji zmiany istniejącego stanu prawnego, w którym tylko jedna organizacja ma uprzywilejowane prawa do naszego wspólnego symbolu. Taka decyzja otworzyłaby drogę do szerokiej debaty o ochronie krzyża harcerskiego i całego dziedzictwa ruchu harcerskiego w gronie wszystkich organizacji harcerskich.

Pokażmy społeczeństwu, że w przeddzień stulecia harcerstwa potrafimy działać wspólnie ponad organizacyjnymi ambicjami, podziałami i interpretacjami historii. Sprawmy by wygrani byli w tej sprawie wszyscy¹⁹⁴.

uregulowania zasad używania Krzyża Harcerskiego przez inne organizacje harcerskie zgodnie z przepisami prawa własności przemysłowej. Uchwała nr 16/XXXV Rady Naczelnej ZHP z dnia 13 kwietnia 2008 r. w sprawie ochrony znaku Krzyża Harcerskiego, s. 1.

¹⁹² Zob. Sprawozdanie Naczelnika i Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego za okres od września 2007 do grudnia 2009 r., przygotowane na XXXVI Zjazd ZHP, Warszawa 2009, s. 20–21.

¹⁹³ Związek Harcerstwa Polskiego (poza granicami kraju); Harcerstwo Polskie na Ukrainie; Republikańskie Społeczne Zjednoczenie „Harcerstwo” Białoruś; Stowarzyszenie Harcerskie; Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego – Zawisza Federacja Skautingu Europejskiego; Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie; Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej. Zob. List organizacji harcerskich do A. Massalskiego, Przewodniczącego ZHP z 10 czerwca 2009 roku z apelem o podjęcie przez Radę decyzji, która pozwoliłaby przełamać trwający od kilku lat impas w sprawie zastrzeżenia przez ZHP krzyża harcerskiego jako znaku towarowego, Warszawa 2009.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

Pomimo powyższej propozycji innych organizacji harcerskich w grudniu 2009 roku delegaci XXXVI Zjazdu ZHP podjęli uchwałę *W sprawie ochrony prawnej wizerunku Krzyża Harcerskiego*¹⁹⁵, w której stwierdzono:

Krzyż Harcerski jest odznaką organizacyjną Związku Harcerstwa Polskiego, poczynawszy od Zjazdu Zjednoczeniowego, który odbył się w 1918 r. w Lublinie, nieprzerwanie do dnia dzisiejszego. Podnoszone przez niektórych członków innych stowarzyszeń harcerskich zarzuty, jakoby ZHP nie posiadało ciągłości organizacyjnej z harcerstwem przedwojennym, nie znajdują oparcia ani w faktach historycznych, ani argumentacji prawnej¹⁹⁶.

Przypomniano również uchwałę Rady Naczelnej z 27 października 1989 roku oraz zaznaczono:

Stanowisko to jest niezmiennie od 20 lat i wielokrotnie władze ZHP dawały wyraz temu, że nie będą czyniły żadnych przeszkód w używaniu Krzyża Harcerskiego przez ogólnopolskie stowarzyszenia, krzewiące ideę ruchu harcerskiego. Zastrzeżenie słowno-graficznego znaku „Czuwaj” w Urzędzie Patentowym RP stanowiło z jednej strony naturalny ruch jedynego właściciela praw do tego znaku, z drugiej zaś chęć ustrzeżenia się przed bezprawnym i niegodnym wykorzystaniem wizerunku Krzyża Harcerskiego na wolnym rynku.

Związek Harcerstwa Polskiego nieustająco wyraża gotowość do prowadzenia rozmów z innymi organizacjami na temat prawa jego członków do używania Krzyża Harcerskiego. Mając jednak na względzie niemal stuletnią historię Krzyża Harcerskiego, jako odznaki organizacji ZHP, porozumienie jest możliwe wyłącznie w drodze udzielenia stosownej licencji¹⁹⁷.

Kolegium Orzekające Urzędu Patentowego RP w Warszawie w wyniku rozpatrzenia sprawy 8 czerwca 2010 unieważniło rejestrację znaku towarowego „Czuwaj”.

W uzasadnieniu decyzji Urząd Patentowy RP stwierdził, iż sporny znak towarowy CZUWAJ stanowi odznakę ruchu harcerskiego znaną pod nazwą „Krzyż harcerski”. W ocenie organu całokształt okoliczności dowodzi, że zgłoszenie znaku towarowego CZUWAJ nr [...] nastąpiło z naruszeniem art. 8 pkt 1 ustawy o znakach towarowych¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Zob. Uchwała XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie ochrony prawnej wizerunku krzyża harcerskiego, „Wiadomości Urzędowe” ZHP, nr 12, 2009 r., s. 53 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 123–124.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 123.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 123–124.

¹⁹⁸ „Urząd Patentowy stwierdził, że zasady współżycia społecznego, to zasady, które wyznaczają granice zachowań ludzkich w taki sposób, aby zapewnić bezkonfliktowy porządek społeczny. Są to zasady, których przestrzegania może domagać się każdy od każdego. W ocenie organu stanowisko sprzeciwiającego Z. przywołujące naruszenie zasad współżycia społecznego jest słuszne. Organ podniósł, iż odznaka Krzyż harcerski, zarejestrowana jako znak towarowy, objęta była monopolem H., co wynikało wprost z przepisu art. 46 ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 1989 r. Nr 20, poz. 104). Jednakże już w roku 1990, po wejściu w życie ustawy z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie ustawy – Prawo

ZHP reprezentowany przez rzecznika patentowego wniósł skargę dotyczącą tej decyzji do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie. Zarzucił urzędowi patentowemu naruszenie przepisów kodeksu postępowania administracyjnego. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie na rozprawie w dniu 14 kwietnia 2011 roku orzekł:

Zgodzić się należy z Urzędem Patentowym RP, iż ochrona Krzyża harcerskiego, (która być może powinna zostać uzgodniona przy udziale całego środowiska harcerskiego) nie może w żadnym wypadku prowadzić do zabezpieczenia praw poprzez uzyskanie indywidualnego prawa ochronnego na znak towarowy¹⁹⁹.

3 lutego 2012 roku zawarto umowę o współpracy pomiędzy ZHP i ZHR w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego „Krzyża harcerskiego”, w której stwierdzono:

- w ciągu stuletniej tradycji ruchu harcerskiego ukształtowała się symbolika, która funkcjonowała i funkcjonuje nadal w świadomości społecznej jako wyróżnik harcerstwa i posiada silne emocjonalne znaczenie, wynikające m.in. z walki zbrojnej harcerstwa o niepodległość Ojczyzny, a najważniejszym symbolem harcerstwa jest Krzyż Harcerski,
- Krzyż Harcerski był i jest obecnie wykorzystywany w pracy wychowawczej prowadzonej przez kilka organizacji harcerskich, kontynuujących tradycję polskiego skautingu i harcerstwa, co znajduje odzwierciedlenie w postanowieniach ich statutów i regulaminów oraz codziennej praktyce działania, w szczególności w pracy Stron niniejszej Umowy,

o stowarzyszeniach i ustawy o szkolnictwie wyższym (Dz.U. z 1990 r. Nr 14, poz. 86) art. 46 został skreślony, a wspomniany monopol zlikwidowany. Zdaniem organu H. utracił tym samym możliwość ochrony Krzyża harcerskiego na podstawie przyznanych wcześniej uprawnień. W ocenie organu, skreślenie art. 46 ustawy – Prawo o stowarzyszeniach należy łączyć ze świadomym działaniem mającym na celu dopuszczenie innych organizacji harcerskich do tradycyjnie używanych w tym środowisku symboli. A zatem – jak uznał organ – zgłoszenie spornego znaku towarowego narusza zasady współżycia społecznego, a mianowicie zasady swobody dostępu do symboli i odznaczeń harcerskich tradycyjnie stosowanych przez te organizacje. Jeśli bowiem zmiana przepisów ustawy – Prawo o stowarzyszeniach miała na celu uchYLENIE monopolu H. w powyższym zakresie, to wbrew ustawodawcy uprawniony zgłoszeniem spornego znaku towarowego CZUWAJ ów monopol sobie przywrócił, albowiem przez uzyskanie prawa ochronnego uprawniony uzyskał prawo wyłączone na używanie znaku towarowego. Tym samym ograniczył prawa pozostałych organizacji. Takie działanie należy – zdaniem organu – określić jako naganne i naruszające dyspozycję art. 8 pkt 1 u.z.t., który pozwala na ocenę także samego zachowania zgłaszającego. W istocie bowiem wspomniane organizacje powinny mieć nie tylko równy dostęp do odznaki, ale i równe prawa, niezagrożone potencjalną zmianą decyzji jednego podmiotu (uprawnionego) wobec pozostałych. Zdaniem organu niezależnie od deklarowanych intencji uprawnionego uzyskanie prawa nie tylko ogranicza możliwość używania Krzyża harcerskiego, ale uzależnia to używanie od uprawnionego, który uzyskał prawo wyłączone. Urząd Patentowy RP stwierdził, że ochrona Krzyża harcerskiego, która być może powinna zostać uzgodniona przy udziale całego środowiska harcerskiego, nie może prowadzić do zabezpieczenia praw poprzez uzyskanie indywidualnego prawa ochronnego na znak towarowy”. VI SA/Wa 2154/10 – Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/8FE7F4B188> [dostęp: 4.08.2015].

¹⁹⁹ *Ibidem*.

- Strony pragną zakończyć trwający spór o symbol Krzyża Harcerskiego dotyczący udzielonego przez Urząd Patentowy RP prawa ochronnego na słowno-graficzny znak towarowy CZUWAJ (nr R-152214),
- Strony kierują się zamiarem umożliwienia równoprawnego wykorzystywania Krzyża Harcerskiego przez organizacje harcerskie, które przejawiają wolę korzystania z symbolu Krzyża Harcerskiego, przy jednoczesnym zachowaniu należytej rangi i ochrony przysługującej temu symbolowi oraz z poszanowaniem tradycji historycznych każdej z organizacji harcerskiej w zakresie korzystania z symbolu Krzyża Harcerskiego²⁰⁰.

W umowie zawarto również zapisy:

Strony zobowiązują się do podjęcia wspólnych działań zmierzających do wprowadzenia zmian legislacyjnych, w wyniku których całość lub część symboliki harcerskiej zostanie objęta ochroną wynikającą z ogólnie obowiązujących przepisów prawa. Zakres tych zmian zostanie w odrębnym terminie uzgodniony pomiędzy stronami, przy czym jeżeli Strony w terminie jednego miesiąca od zgłoszenia propozycji drugiej Stronie nie dojdą do porozumienia w powyższym zakresie, mają prawo podejmować samodzielnie działania w tym zakresie, pod warunkiem, że działania te nie będą ograniczać praw pozostałych organizacji harcerskich²⁰¹.

W wyniku podpisanej umowy w latach 2013–2014 utworzono zespół roboczy składający się z przedstawicieli ZHP, ZHR, Skautów Europy i SH oraz Rangersów, który pracował nad wspólnymi dla ruchu harcerskiego zaopiniowaniami prawnymi²⁰².

W 2006 roku delegaci XXXIII Zjazdu ZHP zobowiązali się do opracowania dokumentu: „[...] nowo wybrane władze ZHP do opracowania i przedłożenia w Sejmie Obywatelskiego Projektu Ustawy o Harcerstwie”²⁰³, jednak nie został on wprowadzony w życie²⁰⁴.

²⁰⁰ Umowa o współpracy w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego, *op. cit.*, s. 1–2.

²⁰¹ *Ibidem*, § 4. p. 1, s. 4.

²⁰² Informacja uzyskana od hm. Jarosława Błoniarza członka Rady Naczelnej ZHR drogą emailową.

²⁰³ Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie wniosków szczegółowych, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2006, nr 1–2, s. 6 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 104.

²⁰⁴ Stan na dzień 28.07.2015 r.

Odnaką organizacyjną ZHP jest lilijka harcerska²⁰⁵.

Ilustracja 9. Lilia harcerska

Znakiem ZHP jest lilijka z inicjałami hasła filaretów: „Ojczyzna, Nauka, Cnota”²⁰⁶. Od 1990 roku dodano inicjały ZHP na przewiąsce²⁰⁷, oraz że tradycyjna lilijka jest „[...] znakiem przynależności ZHP do światowej rodziny skautowej”²⁰⁸. W 1993 roku zlikwidowano ten zapis²⁰⁹.

Źródło: Załącznik nr 2 do Statutu ZHP Tekst jednolity Statutu ZHP..., *op. cit.*, s. 307.

Natomiast tradycyjna odznaka zuchów przedstawia białego orła.

Ilustracja 10. Odnaka organizacyjna zuchów

Odnaka przedstawiająca główkę białego orła i żółtą tarczę wschodzącego słońca na niebieskim tle. Podstawę stanowi prostokąt barwy czerwonej z napisem „Zuch”²¹⁰.

Źródło: Załącznik nr 2 do Statutu ZHP Tekst jednolity Statutu ZHP..., *op. cit.*, s. 307.

²⁰⁵ Zob. Statuty ZHP [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 145–310.

²⁰⁶ Zob. Statut ZHP uchwalony przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., Załącznik do Zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4.04.1989 r., Monitor Polski z 1989 r. Nr 10, poz. 82, rozdział 3, § 12.2, s. 7–8 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 148; Statut ZHP z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez XXXVII Zjazd Nadzwyczajny ZHP, <http://dokumenty.zhp.pl>, rozdział 3, § 10.2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 285.

²⁰⁷ Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995, rozdział 3, § 10.3, s. 43 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 166.

²⁰⁸ *Ibidem*.

²⁰⁹ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1994, rozdział 3, § 11.2, s. 7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 179; Statut ZHP z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez XXXVII Zjazd Nadzwyczajny ZHP, <http://dokumenty.zhp.pl>, rozdział 3, § 10.1, *op. cit.*, s. 285.

²¹⁰ Zob. Statut ZHP uchwalony przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., *op. cit.*, s. 148; Statut ZHP z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez XXXVII Zjazd Nadzwyczajny ZHP, <http://dokumenty.zhp.pl>, rozdział 3, § 10.1, *op. cit.*, s. 285.

Od 1995 roku pojawia się **dodatkowa odznaka** przynależności do międzynarodowego ruchu skautowego:

– dla harcerek i instruktorek (1995–2004);

Ilustracja 11. Koniczynka symbol WAGGGS²¹¹

Złota koniczynka na jasnoniebieskim tle. Symbolizuje słońce, które świeci na wszystkie dzieci na świecie. Trzy listki oznaczają trzy części Przysiężenie Skautowe: służbę Bogu i Ojczyźnie, służbę innym i przestrzeganie Prawa Skautowego. Dolna część koniczynki uosabia igłę magnetyczną kompasu wskazującego drogę, a dwie gwiazdki na ramionach – Prawo i Przysiężenie²¹².

Źródło: *Poradnik harcerski*, Związek Harcerstwa Polskiego, Łódź 2010, s. 14.

– dla harcerzy i instruktorów (1995–2004).

Ilustracja 12. Lilijka symbol WOSM²¹³

Biała lilijka na fioletowym tle. Lilijka to dawny symbol rycerski, stąd jej kolor – biel – oznacza czystość. Purpura (ZHP wprowadziło fiolet) to kolor królewski. Krąg i węzeł symbolizują odpowiednio dążenie do doskonałości i wspólnotę harcerzy. Dwie gwiazdki oznaczają Prawo i Przysiężenie Skautowe. Trzy części lilijki to trzy części Przysiężenie Skautowe: na służbę Bogu, ludziom i Ojczyźnie. Na środkowej części znajduje się igła kompasu, mająca zawsze wskazywać skautowi dobrą drogę²¹⁴.

Źródło: *Poradnik...*, *op. cit.*, s. 14.

W 2002 roku w związku z przystąpieniem do Międzynarodowego Bractwa Skautów i Przewodniczek (ISGF) w statucie pojawiają się zapisy o kolejnej odznace²¹⁵.

²¹¹ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w dniu 10 VI 1995 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6, rozdział 3, § 11, s. 8 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 197.

²¹² Informacje na podstawie strony internetowej ZHP, <http://www.zhp.org.pl> [dostęp: 14.08.2015].

²¹³ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., *op. cit.*, s. 197.

²¹⁴ Informacje na podstawie strony internetowej ZHP, <http://www.zhp.org.pl> [dostęp: 14.08.2015].

²¹⁵ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r. oraz XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2002, rozdział 3, § 11, s. 11 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 222.

Ilustracja 13. Lilijka symbol ISGF

Biała Koniczynka, w nią wpisana purpurowa lilijka, wszystko na granatowym tle.

Łączy ona ze sobą znak skautek i skautów i lilię. Symbolika nawiązuje do głównego celu działalności organizacji: wspomaganie członków w wyznawaniu wartości, których nauczyli się w WAGGGS i WOSM. Organizacja zrzesza byłych członków tych związków oraz osoby dorosłe, które nie należały do organizacji²¹⁶.

Źródło: *Poradnik...*, op. cit., s. 267.

Hymn

Według zapisów statutu hymnem ZHP jest pierwsza zwrotka pieśni zaczynającej się od słów „Wszystko, co nasze, Polsce oddamy...” (1989)²¹⁷. W 1993 roku dodano wyrazy „wraz z refrenem”²¹⁸, a w 2005 roku hymn uzupełniono o „zapis nutowy”²¹⁹.

Kodeksy postępowania moralnego

Obietnica zucha i przyrzeczenie harcerskie

Treść obietnicy zucha nie uległa zmianie od 1957 roku²²⁰, natomiast przyrzeczenie harcerskie było modyfikowane trzykrotnie. Pierwsze przekształcenie zostało uchwalone przez XXVI Zjazd ZHP w 1989 roku²²¹ (patrz tabela 31).

²¹⁶ Informacje na podstawie strony internetowej, <http://www.skauti-senicka.info> [dostęp: 14.08.2015].

²¹⁷ Zob. Statut ZHP uchwalony przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., op. cit., s. 148

²¹⁸ Zob. Statutu ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1994, § 10, s. 7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 179.

²¹⁹ Zob. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zebraniem ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r. oraz XXXIII Zjazd ZHP w dniu 3 XII 2005 r., <http://dokumenty.zhp.pl>, § 9.2 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 245.

²²⁰ Na podstawie analizy uchwał Zjazdów w latach 1957–2001 i zapisów statutów ZHP w latach 1956–2012. Zob. *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, 3, op. cit., s. 21–330, 17–311.

²²¹ Zob. Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989, s. 25 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, op. cit., s. 311.

Tabela 31. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1989 roku

Treść	Składnik
Mam szczerą wolę	Intencja
całym życiem	Czas obowiązywania
pełnić służbę	Forma afirmacji
Polsce	Wartość
chętnie pomagać	Forma afirmacji
każdemu człowiekowi	Wartość
być posłusznym	Forma afirmacji
Prawu harcerskiemu ²²²	Wartość

Źródło: opracowanie własne²²³.

XXVIII Zjazd ZHP w 1990 roku²²⁴ wprowadził – po raz drugi w historii ZHP – dwie alternatywne roty przyrzeczenia harcerskiego: dla osób wierzących (z Bogiem) i dla niewierzących (z Prawdą i Sprawiedliwością).

Tabela 32. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1990 roku

Dla wierzących ²²⁵							Dla niewierzących ²²⁶						
Treść	Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Treść	Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji
Mam szczerą wolę							Mam szczerą wolę						
całym życiem							całym życiem						
pełnić służbę							pełnić służbę						
Bogu i Polsce							Polsce,						
nieść chętną pomoc							dążyć do						
bliźnim i							Prawdy i Sprawiedliwości						
być posłusznym							nieść chętną pomoc						
Prawu harcerskiemu							bliźnim i						
							być posłusznym						
							Prawu harcerskiemu						

Różnice wyróżniono kolorem szarym.

Źródło: opracowanie własne²²⁷.²²² Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r..., *op. cit.*, s. 311.²²³ *Ibidem*.²²⁴ Zob. Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991, s. 6 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 312.²²⁵ *Ibidem*.²²⁶ *Ibidem*.²²⁷ *Ibidem*.

W 1995 roku²²⁸ powrócono do jednej wersji roty przyrzeczenia. Zmiana ta nastąpiła z powodu starań ZHP o ponowne członkostwo w WOSM i WAGGGS – dwie wersje były niezgodne z zasadami ruchu skautowego. Nadzwyczajny Zjazd ZHP w 1995 roku tak uzasadniał wprowadzoną zmianę:

[...] dążenie do osiągnięcia duchowej dojrzałości przez zuchą, harcerkę, harcerza, instruktorkę i instruktora było zawsze podstawą działania naszego Związku. Przyjęta przez Nadzwyczajny Zjazd ZHP zmiana w tekście Prawa Zucha i ustalenie jednej roty Przyrzeczenia Harcerskiego podkreślają wyraźnie owo podstawowe przesłanie harcerstwa – rozwój duchowego aspektu życia człowieka. Służbę Bogu rozumiemy tak, jak jest ona definiowana w Konstytucji Światowej Organizacji Ruchu Skautowego (WOSM). Wiąże się ona nierozzerwalnie z akceptacją wszystkich naczelnych wartości duchowych, takich jak Prawda, Dobro, Sprawiedliwość czy Piękno. Jest to, obok służby Polsce i bliźnim, podstawa naszego ruchu. Związek nasz ma piękną i głęboką tradycję tolerancji [...]. Przejawia się on [szacunek wobec każdego człowieka – K.M.] w uznaniu systemu wartości duchowych za sprawę osobistą każdego członka Związku²²⁹.

Tabela 33. Elementy i treść przyrzeczenia harcerskiego z 1995 roku

Składnik	Intencja	Czas obowiązywania	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Wartość	Forma afirmacji	Wartość
Treść	Mam szczerą wolę	całym życiem	pełnić służbę	Bogu i Polsce	nieść chętną pomoc	bliźnim i	być posłusznym	Prawu harcerskiemu ²³⁰

Źródło: opracowanie własne²³¹.

²²⁸ Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r..., *op. cit.*, s. 312.

²²⁹ Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP..., *op. cit.*, s. 194.

²³⁰ Zob. Przyrzeczenia harcerskie uchwalone przez XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r..., *op. cit.*, s. 312.

²³¹ *Ibidem*.

Prawo zucha i harcerza

Prawo zucha składało się z sześciu punktów. Pięć punktów prawa (od 2–6) nie uległo żadnym modyfikacjom. Zmianom poddano pierwszy punkt, a mianowicie w 1995 roku²³² ponownie pojawia się zapis „Zuch kocha Boga i Polskę”²³³.

Prawo harcerskie zbudowane było z dziesięciu numerowanych pozycji. Zmieniano trzykrotnie jego zapisy (1989²³⁴, 1990²³⁵ i 1995 rok²³⁶).

Tabela 34. Punkty prawa harcerskiego w latach 1989–2015

Rok	1989 ²³⁷	1990 ²³⁸
1.	Polska obowiązk ki	obowiązk ki, przyrzeczenie harcerskie
2.	„jednostka indywidualna”, świat	słowność, Zawisza
3.	„jednostka indywidualna”,	bliźni, pożyteczność
4.	nauka, wiedza	bliźni, harcerz
5.	myślenie samodzielne, działanie skuteczne	rycerskość
6.	uczciwość, dzielność, odpowiedzialność	prz yroda
7.	życzliwość, uczynność, opiekuńczość	rodzice, przeżożeni
8.	gospodarność, praca własna i innych	pogoda ducha
9.	pr zyroda	oszczędność, ofiarność
10.	sprawność, zdrowie	czystość

Źródło: opracowanie własne²³⁹

²³² Zob. Prawo zucha uchwalone Uchwałą Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP 10 VI 1995 r. „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 311.

²³³ Uzasadnienie tej zmiany zob. Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP..., *op. cit.*, s. 194.

²³⁴ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989, s. 25 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 312.

²³⁵ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991, s. 6 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 313.

²³⁶ Zmianie podlegają tylko wartości określone w pierwszym punkcie wynikające z Przyrzeczenia harcerskiego. Zob. Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP..., *op. cit.*, s. 194.

²³⁷ Zob. Statut ZHP ogłoszony zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 4 IV 1989 r., Monitor Polski z 1989 Nr 10, poz. 82, § 13, s. 7–8.

²³⁸ Zob. Statut ZHP uchwalony na XXVIII Zjeździe ZHP 9–11 XII 1990 r. rozdział 2, § 6, s. 6.

²³⁹ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312; Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313; Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP..., *op. cit.*, s. 194.

W redakcji prawa z 1989 roku po raz drugi w historii stowarzyszenia dominują wartości egocentryczne; w 1990 roku powrócono do przewagi wartości allocentrycznych.

Tabela 35. Wartości allocentryczne i egocentryczne zawarte w poszczególnych punktach prawa harcerskiego w latach 1989–1990

Kolejność punktów prawa harcerskiego	1989		1990	
	Al	EG	Al	EG
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
wspólnych	3		2	
razem	5	8	6	6

Źródło: opracowanie własne²⁴⁰.

Przedstawione wartości afirmowane były przez następujące formy aktywności:

- wspólne: „spełnianie”, „pożyteczność”, „pomoc”, „poznawanie”;
- występujące pojedynczo: „służba”, „zmiana”, „rozumienie”, „rozwijanie”, „nauka”, „myślenie”, „działanie”, „uczciwość”, „dzielność”, „odpowiedzialność”, „życzliwość”, „uczynność”, „opiekuńczość”, „gospodarność”, „szacunek”, „praca”, „ochrona”, „dbanie”²⁴¹; „prawdomówność”, „braterstwo”, „miłowanie”, „karność”, „posłuszeństwo”, „pogoda ducha”, „czystość”²⁴².

²⁴⁰ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312; Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313.

²⁴¹ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312.

²⁴² Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313.

Zobowiązanie instruktorskie i kodeks instruktorski

Zobowiązanie instruktorskie w tym okresie zmieniane było dwukrotnie w 1989²⁴³ i 1990 roku²⁴⁴. Instruktor, wypowiadając tekst zobowiązania, deklarował następujące formy oczekiwanych zachowań:

Tabela 36. Formy aktywności zawarte w zobowiązaniu instruktorskim w latach 1989–1990²⁴⁵

1989	1990
być świadomym	pielegnować
być odpowiedzialnym	Przestrzegać
wychowywać	pracować
przestrzegać	wychowywać
pracować	pogłębiać
pogłębiać	nie opuścić służby
nie opuścić funkcji	

Źródło: opracowanie własne²⁴⁶.

W rotach zobowiązania znajdują się stałe i zmienne wartości. W obu tekstach wystąpiła tylko jedna wartość: „samodoskonalenie się”. Pozostałe cechują się zmiennością: „Polska”, „ideały zawarte w Obietnicy i Prawie Zucha”, „Przyrzeczeniu i Prawie Harcerskim”, „zdrowie i bezpieczeństwo dzieci i młodzieży”, „funkcja”²⁴⁷; „imię harcerstwa”, „Statut ZHP”, „służba”²⁴⁸.

Instruktor, wypowiadając tekst zobowiązania, deklarował następujące formy oczekiwanych zachowań:

²⁴³ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312.

²⁴⁴ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313.

²⁴⁵ Na podstawie analizy zapisów Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312 oraz Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313.

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r...., *op. cit.*, s. 312.

²⁴⁸ Zob. Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r...., *op. cit.*, s. 313.

Tabela 37. Formy aktywności zawarte w zobowiązaniu instruktorskim w latach 1989–2015

1989 ²⁴⁹	1990 ²⁵⁰
Przyjmuje	przyjmuje
służy	dba
świadom odpowiedzialności	świadom odpowiedzialności
wychowuje	wychowuje
zobowiązuje	przestrzega
nie opuścić	nie opuścić
	pracuje
	pogłębia

Źródło: opracowanie własne²⁵¹.

W rotach zobowiązania znajduje się jedna stała wartość Statut ZHP, natomiast pozostałe cechują się zmiennością (patrz tabela 38).

Tabela 38. Wartości zawarte w zobowiązaniu instruktorskim w latach 1989–2015

Wartości/rok	1989 ²⁵²	1990 ²⁵³
Polska		
Idealy zawarte w Obietnicy i Prawie Zucha, Przyrzeczeniu i Prawie Harcerskim		
Statut ZHP		
Imię harcerstwa		

Źródło: opracowanie własne²⁵⁴.

²⁴⁹ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989, s. 26 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 313.

²⁵⁰ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991, s. 7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 313.

²⁵¹ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r..., *op. cit.*, s. 313; Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r..., *op. cit.*, s. 313.

²⁵² Zob. Zobowiązania instruktorskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r..., *op. cit.*, s. 313.

²⁵³ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r..., *op. cit.*, s. 313.

²⁵⁴ Zob. Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r..., *op. cit.*, s. 313; Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r..., *op. cit.*, s. 313.

Kodeks instruktorski

W 2007 roku delegaci XXXI Zjazdu Nadzwyczajnego ZHP uznali:

[...] kadra jest istotnym dobrem ZHP. Dzięki pracującym z zaangażowaniem instruktorom i instruktorom – ich postawie, która jest wzorem dla dzieci i młodzieży, możemy blisko od 100 lat nieprzerwanie i skutecznie prowadzić naszą działalność wychowawczą.

Prawo Harcerskie jest zbiorem podstawowych i nienaruszalnych wartości kształtujących postawę instruktorską, które obowiązuje instruktorów oraz osoby pełniące funkcje instruktorskie.

Zjazd uznaje potrzebę stworzenia Kodeksu Instruktorskiego, który powinien być opisem pożądanych postaw instruktorów i osób pełniących funkcje instruktorskie. Kodeks powinien opisywać wzór instruktora świadomie realizującego misję ZHP oraz stanowić uzupełnienie Prawa Harcerskiego i Zobowiązania Instruktorskiego²⁵⁵.

W 2009 roku Rada Naczelna ZHP przyjęła uchwałę *W sprawie Kodeksu instruktorskiego*²⁵⁶. W Kodeksie instruktorskim określono:

Misją Związku Harcerstwa Polskiego jest wychowywanie młodych ludzi. Misja ta może być właściwie realizowana jedynie przez instruktorów:

- dobrze przygotowanych do pracy wychowawczej,
- rozumiejących spoczywającą na nich odpowiedzialność, wynikającą z idei i blisko 100-letniego dorobku harcerstwa,
- świadomych odpowiedzialności za powierzone ich opiece dzieci i młodzież.

Dlatego instruktor Związku Harcerstwa Polskiego musi spełniać wysokie wymagania wynikające z Zobowiązania Instruktorskiego²⁵⁷.

W Kodeksie instruktorskim wyróżniono następujące cztery obszary²⁵⁸:

²⁵⁵ Uchwała XXXIV Zjazdu Nadzwyczajnego ZHP w sprawie postaw instruktorskich, w dniach 1–3 VII 2007 r. „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2007, nr 1–8, s. 7 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 314.

²⁵⁶ Zob. Uchwała Rady Naczelnej ZHP w sprawie Kodeksu Instruktorskiego uchwalona przez Radę Naczelną ZHP w dniu 7 III 2009 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 3, s. 3 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 314–315.

²⁵⁷ Kodeks instruktorski uchwalony przez Radę Naczelną ZHP w dniu 7 III 2009 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 3, s. 3–5 [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 315.

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 315–316.

Tabela 39. Obszary wyszczególnione w Kodeksie instruktorskim

Obszar	Instruktor wobec siebie	Instruktor wobec wychowanków	Instruktor wobec organizacji	Instruktor na zewnątrz organizacji
dookreślenie	Jestem instruktorem ZHP. W pracy instruktorskiej staram się skutecznie dążyć do osiągnięcia harcerskich ideałów. Zastanawiam się nad moją działalnością instruktorską. Potrafię w mądry sposób łączyć ją z innymi rolami społecznymi.	Jestem instruktorem ZHP – harcerskim wychowawcą. W moich działaniach kieruję się Misją ZHP. Znam Podstawy wychowawcze ZHP. Wiem, kto jest adresatem moich działań, znam swoją rolę w wychowaniu metodą harcerską. Wiem, na czym polega przykład osobisty w wychowaniu.	Jestem instruktorem Związku Harcerstwa Polskiego – członkiem harcerskiej organizacji, ale także uczestnikiem światowego ruchu skautowego. W ZHP – mojej organizacji. Dzięki niej przeżyłem wiele przygód, zdobyłem różne umiejętności. Miała ona wpływ na mój charakter. Dziś chcę, żeby była lepsza – staram się ją udoskonalić. Jestem gotowy, by ją współkształtować.	Jestem instruktorem ZHP – wizytówką organizacji. Mam świadomość, że swoim postępowaniem buduję wizerunek instruktora harcerskiego i harcerstwa. Dbam o dobre relacje ZHP z otoczeniem. Jestem rzecznikiem spraw ZHP i naszych wychowanków na zewnątrz organizacji.

Źródło: opracowanie własne²⁵⁹.

W dzień myśli braterskiej 21 lutego 2016 roku Prezydent Rzeczypospolitej Andrzej Duda objął Honorowy Protektorat nad Ruchem Harcerskim w Polsce i poza granicami kraju. W czasie przemówienia stwierdził:

Bardzo dziękuję za ten zaszczyt. To dla mnie zaszczyt, bowiem jestem człowiekiem, który chlubi się tym, że był czynnym harcerzem. Jeśli ktoś raz zostanie harcerzem i wchłonie te ideały, to jest harcerzem przez całe życie. Czuję się harcerzem. To dla mnie wielki zaszczyt²⁶⁰.

Harcerstwo uczy miłości do Ojczyzny: wolnej, suwerennej, niepodległej. Kolejni prezydenci RP niezależnie od tego, z jakiego ugrupowania się wywodzą, obejmują protektorat nad ruchem. Jedną zapałką rozpalęm ognisko bardzo dobrze ułożone na dziedzińcu Pałacu Prezydenckiego. Ogień jest symbolem jedności, tego, co w harcerstwie najważniejsze – braterstwa. Ogień nas łączy. Harcerstwo to wymaganie, dyscyplina, zobowiązanie. Świat potrzebował będzie takiego wychowania²⁶¹.

²⁵⁹ Kodeks instruktorski przez Radę Naczelną ZHP w dniu 7 III 2009 r..., *op. cit.*, s. 315–316.

²⁶⁰ Prezydent Duda obejmuje protektoratem polski ruch harcerski. „Czuję się harcerzem. To dla mnie wielki zaszczyt”, <http://wpolityce.pl/polityka/282503-prezydent-duda-obejmuje-protektoratem-polski-ruch-harcerski-czuje-sie-harcerzem-to-dla-mnie-wielki-zaszczyt> [dostęp: 13.04.2016].

²⁶¹ Protektorat, „Czuwaj” 2016, nr 3, s. 6.

Zamiast zakończenia

*Możność zrozumienia każdego zrzeszenia,
instytucji i ideologii stanie się tym pełniejsza,
im bardziej wszechstronne będzie na nie spojrzenie¹.*

Zaprezentowana w tej publikacji narracja – jedna z wielu możliwych – jest próbą spojrzenia na dzieje Związku Harcerstwa Polskiego na podstawie wybranych materiałów źródłowych. Dokumenty archiwalne, artykuły prasowe, relacje i wspomnienia, stanowiące podstawę niniejszej narracji, nie mają długiego żywota. Są nieodłączną częścią czasów, w których powstały, towarzyszących im problemów społeczno-politycznych, obowiązujących w nich wartości, idei, symboli, mód, nadziei i wyzwań. Docierając do nich po latach i układając z nich mozaikę narracji, przy jednoczesnym ograniczaniu swojego komentarza, spróbowałam nawiązać i podtrzymać psychiczną więź z pokoleniami poprzedników. Tylko dzięki tej więzi możliwe jest zrozumienie przeszłości, rozwikłanie ludzkich motywacji, decyzji i zachowań, a w rezultacie, choćby częściowe udzielenie odpowiedzi na pytanie: Dlaczego dzisiaj właśnie tak się dzieje?². Warto zdawać sobie sprawę z tego, że:

Nie ma ideologii i instytucji oderwanych od przeszłości i otaczającego świata; w zmiennej rzeczywistości współżyją różnorakie jej składniki i oddziałują na siebie wzajemnie. A choć niekiedy ideologia czy instytucja na skutek owych przemian przekształca się radykalnie, żadna nie jest przedmiotem jakiegoś oderwanego od środowiska i przeszłości samorództwa³.

Dzieje się tak, ponieważ:

Narodziny stowarzyszenia społecznego powstają ze skrzyżowania dwóch czynników: tradycyjnych instytucji oraz aktualnych potrzeb, dążeń i warunków⁴.

Czasem pożółkły dziś wycinek z gazety, list czy dokument odnaleziony w oddanej do archiwum teczce mówi więcej niż poprawny politycznie podręcznik historii. Można powiedzieć, że są to wykopaliska, które dostarczają

¹ A. Kamiński, *Prehistoria polskich związków młodzieży*, PWN, Warszawa 1959, s. 225.

² Idea zaczerpnięta na podstawie tekstu R.M. Grońskiego, *O sensie badań nad piosenką. Kabaret Hemara*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Warszawa 1989, s. 115.

³ Zob. A. Kamiński, *Prehistoria...*, op. cit., s. 225.

⁴ *Ibidem*, s. 221.

poszukiwaczom prawdy, kolejnych przesłanek o ich dziedzictwie – w tym wypadku dziedzictwie pokoleń polskich harcerzy. Mam nadzieję, że wybór i forma przedstawionych tu materiałów dostarczą Czytelnikom wielu wątków do refleksji, będąc pretekstem do symbolicznego spotkania z przeszłością ruchu harcerskiego⁵. Jak stwierdza Andrzej Janowski,

[...] wiele sporów wewnątrzharcerskich dotyczy przeszłości, a nie przyszłości⁶ a przecież [...] Trzeba myśleć o przyszłości, zachowując wrażliwość i motywację ukształtowaną w przeszłości. Myślenie historyczne skłania do tego, by pewne sprawy w ten czy inny sposób przeżywać, ale nakazuje również spokojne planowanie przyszłości⁷.

W 2013 roku na ostatnim zjeździe ZHP podjęto kolejne już stanowisko stowarzyszenia odnoszące się do jego historii, w którym ze zdziwieniem przeczytałam, że „XXXVIII Zjazd ZHP tym stanowiskiem pragnie zamknąć etap rozliczeń ze swoją trudną historią”⁸. W moim odczuciu – instruktorki członkini ZHP i badaczki zajmujące się przeobrażeniami pedagogii harcerskiej – proces „rozliczenia” (bardziej adekwatnym dookreśleniem zjawiska byłyby „próby zrozumienia” własnej historii przez stowarzyszenie po 1989 roku) chyba nawet w pełni się nie rozpoczął w organizacji. Choć we wspomnianym stanowisku w sprawie zadośćuczynienia instruktorom, którzy za swoją harcerską służbę doznali nieuzasadnionych krzywd, określono:

Minione ćwierćwiecze doświadczenia żmudnej przebudowy Polski, a także naszej organizacji, uświadamiają nam – delegatom na XXXVIII Zjazd ZHP – potrzebę powrotu pamięcią do historii ZHP sprzed 1989 roku. W przeszłości władze naczelne ZHP podejmowały już uchwały w tej sprawie. Były to:

- Uchwała nr 11 Rady Naczelnej ZHP z dnia 17 czerwca 1989 r. w sprawie stosunku harcerstwa do swej historii,
- Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP z dnia 8 grudnia 1990 r. w sprawie historii harcerstwa,
- Stanowisko Rady Naczelnej ZHP z 4 kwietnia 1992 r. w sprawie przeszłości ZHP.

Rozwijając myśli zawarte w powyższych dokumentach, realizując ich dyspozycje dotyczące zadośćuczynienia krzywdom wyrządzonym instruktorom, winniśmy dopełnić historycznej powinności jasnego uregulowania stosunku naszej organizacji do spraw niegodnych idei Związku Harcerstwa Polskiego.

Mamy moralny obowiązek, idąc z duchem wartości zawartych w Prawie Harcerskim, wyrazić nasz krytyczny stosunek do własnej historii, do spraw, które przynosiły szkodę Ruchowi Harcerskiemu i ludziom w nim zaangażowanym.

⁵ Zob. R.M. Groński, *op cit.*, s. 115.

⁶ A. Janowski, *Harcerstwo wpisane w życiorys*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2015, s. 259.

⁷ *Ibidem*, s. 260.

⁸ Stanowisko XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie zadośćuczynienia instruktorom, którzy za swoją harcerską służbę doznali nieuzasadnionych krzywd, <http://dokumenty.zhp.pl> [w:] *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *op. cit.*, s. 143–144.

We wszystkich trudnych okresach swojego istnienia Harcerstwo przetrwało tylko dzięki swym członkom. Byli oni i są odpowiedzialni za oblicze ideowe Harcerstwa i jego wizerunek. Wiemy, że w historii Związku Harcerstwa Polskiego, która jest istotną częścią historii naszej Ojczyzny, zapisały się różne fakty – twórczy wysiłek założycieli Harcerstwa, budowa i rozwój przedwojennego ZHP, dokonania wojenne, wielka i pozytywna praca wielu instruktorów w trudnych dla Harcerstwa latach 1945–1989. W czasach dominacji komunistycznego państwa nad naszą organizacją i często obecnych przejawów zła, bardzo wielu instruktorom udało się, nierzadko za cenę heroicznych poświęceń i trudnych kompromisów, ochronić i krzewić tradycyjne wartości harcerskie w kolejnych pokoleniach młodych Polaków. Szczególnie złożone i bolesne są jednak niektóre fakty z tych lat.

Oceniamy negatywnie czyny i działania niektórych władz i instruktorów ZHP, którzy w okresie PRL działali na szkodę harcerzy i instruktorów harcerskich, przyczyniali się do ich prześladowań, którzy swoim działaniem krzywdzili ich, szykanowali i niszczyli, łamali im sumienia, w szczególności świadomie współpracując ze służbami bezpieczeństwa totalitarnego państwa.

XXXVIII Zjazd ZHP, mając świadomość złożoności i głębi uwarunkowań historycznych – jako najwyższa władza Związku Harcerstwa Polskiego – przeprosza wszystkich, których niegodni członkowie naszych szeregów skrzywdzili, wobec których w trudnej historii zachowali się niegodziwie, których Związek pozbawił członkostwa za ich poglądy i kultywowanie tradycyjnych wartości Harcerstwa. XXXVIII Zjazd ZHP dziękuje Wam za wierność harcerskim ideałom i prosi o wybaczenie i powrót do czynnej, instruktorskiej służby.

XXXVIII Zjazd ZHP tym stanowiskiem pragnie zamknąć etap rozliczeń ze swoją trudną historią, aby móc wejść w drugie stulecie harcerstwa, koncentrując się na realizacji misji ZHP, czyli wychowaniu młodych Polaków⁹.

Zdaniem wspomnianego A. Janowskiego

[...] trzeba zawsze pamiętać, że harcerstwo jest dla młodych. Starsi mogą czasem coś podpowiedzieć, przypomnieć jakieś osiągnięcia czy wzory z przeszłości. Ale to młodzi muszą rozpoznać „znaki czasu” aktualnie się pojawiające i to młodzi decydują o kształcie harcerstwa¹⁰.

Żywią nadzieję, że harcerki i harcerze, podejmując decyzję o przyszłości ZHP, będą pamiętać o słowach A. Kamińskiego, który w 1946 roku stwierdził:

[...] harcerska postawa wobec świata nie może być postawą bezpłodnej negacji ani tym bardziej postawą bratobójczej walki. Natomiast winna być postawą pozytywnego dążenia do zmian życia na lepsze. Nikt nie może żądać od nas okłaskiwania każdego pomysłu tego czy innego ministerstwa, tej czy innej partii. Ale ustosunkowanie się negatywne, z „zasady” – jest absurdem, jest krzywdą czynioną Polsce, jest krzywdą czynioną samemu sobie, bowiem zatruwa duszę jadami niechęci, niezyczliwości jałowego sprzeciwu¹¹.

⁹ *Ibidem*, s. 143–144.

¹⁰ Zob. A. Janowski, *op. cit.*, s. 268.

¹¹ A. Kamiński, *Harcerska służba Polsce*. Skróć referatu wygłoszonego na Konferencji Instruktorów w Osowcu, 15 czerwca 1946 r., „Harcerstwo” 1946, nr 7, s. 5–13.

Rok później dodał:

Zapewne jest jeszcze na wielu odcinkach życia bardzo źle. Wielu ludzi ma podstawy do trosk. Ale jakże ważnym jest, że można dla Polski pracować, że można podnosić i polepszać polskie życie. Życzę Wam, aby każdy mógł zrobić dla Polski coś dobrego. Abyście w swoich drużynach, w swoich szkołach i w swoich domach dopomogli po swojemu do umacniania w wartości naszego kraju. Wasi bracia i siostry z Szarych Szeregów ratowali Polskę swoją krwią. Wy ją musicie dziś dźwignąć i umacniać pracą. Czyńcie to!¹²

Zastanawiałam się, czy przedstawione powyżej cytaty umieścić w odpowiednich rozdziałach prowadzonej narracji, w układzie chronologicznym, czy też wyodrębnić je w zakończeniu. Zdecydowałam się na drugie rozwiązanie, gdyż słowa¹³ A. Kamińskiego wyznaczały i wyznaczają moją perspektywę patrzenia na dzieje Związku Harcerstwa Polskiego, choć, jak podkreślałam to parokrotnie, istnieje wiele możliwych narracji dotyczących przeszłości ZHP.

¹² *Idem, Gawędy harcerskie. Polska buduje się*, „Na Tropie” 1947, nr 4–7, s. 3.

¹³ Zrozumiałam je głównie dzięki lekturze dzieł Bogusława Śliwerskiego, co uświadomiłam sobie w pełni, gdy sięgnęłam po publikację: B. Śliwerski, *Harcerstwo źródłem pedagogicznej pasji*, Impuls, Kraków 2016.

Bibliografia

Pozycje zwarte

- Badura A., Malczak L., Musiał G., Salbert D., *UB a młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w latach 1945–1954 na Górnym Śląsku i Podbeskidziu. Metody operacyjne aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Katowice 2010.
- Baran A.F., *Walka o kształt harcerstwa w Polsce (1980–1990). Niepokorni i niezależni*, ISP PAN, Warszawa 2007.
- Bénard D., *Ruch harcerski w Polsce*, Warszawa 1991.
- Broniewski S., *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, PWN, Warszawa 1982.
- Broniewski S., *Przemówienie Naczelnika Szarych Szeregów [w:] Sowieckiemu zniewoleniu – nie. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, Ład, Warszawa 2005.
- Burczyk D., Hałagid I., Paczkoska-Hauke A. (red.), *Skazani na karę śmierci przez wojskowe sądy rejonowe w Bydgoszczy, Gdańsku i Koszalinie (1946–1955)*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Gdańsk 2009.
- Ceranka P., Stępień S. (red.), *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009.
- Chrabąszcz J., *Harcerze gorszego Boga. Związek Harcerstwa Polskiego w okresie transformacji ustrojowej państwa lat 1989–1990*, Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Cieślawski P., *Pamięć nie może wygasnąć*, Gdańsk 1985.
- Ciura G., *Pełnić służbę Bogu i Polsce, Harcerstwo Polskie („Hufce Polskie”) 1939–1945*, Alfa, Warszawa 1998.
- Czop E. (red.), *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – szkice – materiały 1911–2006*, Mecator, Przemyśl – Rzeszów 2006.
- Czopowicz S., *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Drogowskazy – Trifolium, Warszawa 1998.
- Ćwik A., *Pudrowanie wrzodu [w:] W. Śliwerski, Różne oblicza harcerstwa*, Impuls, Kraków 2011.
- Dmytrowski L., *Trzy młodości ruchu zuchowego*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1989.
- Fietkiewicz O. (red.), *Leksykon harcerstwa*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988.
- Groński R.M., *O sensie badań nad piosenką. Kabaret Hemara*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Warszawa 1989.
- Haykowski M., *Między odbudową a odrodzeniem 1944–1956 [s.n.: s.l.]*.

- Informator o nielegalnych i antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Warszawa 1964, przedruk, Retro, Lublin 1993.
- Jabrzemski J. (red.), *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945. T. 1. Materiały – relacje*, PWN, Warszawa 1988.
- Jastrzębski W. (red.), *Młodzieżowe organizacje ruchu oporu w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Stowarzyszenie „Pokolenia Pomorza”, Bydgoszcz 1993.
- Janowski A., *Harcerstwo wpisane w życiorys*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2015.
- Kamiński A., *Książka wodza zuchów*, wyd. 1, Na Tropie, Katowice, 1933.
- Kamiński A., *Książka wodza zuchów*, wyd. 2 zm., Na Tropie, Katowice 1936.
- Kamiński A., *Książka wodza zuchów*, wyd. 4, Harcerskie Wydawnictwo „Godziemba”, Warszawa 1946.
- Kamiński A., *Prehistoria polskich związków młodzieży*, PWN, Warszawa 1959.
- Kamiński A., Wasilewski A., *Józef Grzesiak „Czarny”*, Editions Spotkania, Paryż 1984.
- Kiewicz A., *Harcerstwo w Polsce Ludowej* [s.n.], Wrocław 2003.
- Kiewicz A., *Z dziejów ZHP w latach 1944–1950* [s.n.], Wrocław 1988.
- Kula M., *Przeszłość – spadek nie do odrzucenia*, PTPN, Poznań 2001.
- Kuroń J., *Wiara i wina. Do i od Komunisty*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.
- Kwiek J., *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1950. Powstanie, rozwój, likwidacja*, Adam Marszałek, Toruń 1995.
- Łapińska J., *Organizacja Harcerki w latach 1939–1945*, relacja zespołowa opracowana przy udziale E. Grodeckiej i M. Steckiewicz [w:] S. Płoski (red.), *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej*, t. 9, IH PAN, Warszawa.
- Matrzak R., *Ostatni rozkaz* [s.n.], Pruszków 2011.
- Marszałek K., *Programy edukacyjno-wychowawcze realizowane przez Związek Harcerstwa Polskiego*, praca licencjacka, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Akademia Bydgoska Kazimierza Wielkiego.
- Marszałek K., *Studia i materiały z dziejów Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939*, KPSW, Bydgoszcz 2012.
- Marszałek K., *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1, *Utworzenie ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego i czas próby ruchu harcerskiego (1918–1944)*, Impuls, Kraków 2014.
- Marszałek K., *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 2, *Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988)*, Impuls, Kraków 2014.
- Marszałek K., *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 3, *Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji (1989–2014)*, Impuls, Kraków 2014.
- Marszałek K., *Zmiany harcerskiej pedagogii w Polsce w XX wieku*, praca doktorska, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Mauersberg S., *Antykomunistyczna konspiracja młodzieży szkolnej, 1945–1956* [w:] K. Bartnicka (red.), *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa de-*

- dykowana Profesorowi Józefowi Miąso, WSH im. Aleksandra Gieysztora – IHN PAN, Pułtusk – Warszawa 2004.
- Mirowski S., *Styl życia*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1997.
- Muszyński H. (red.), *Podstawy wychowania w ZHP*, WSP, Bydgoszcz 1984.
- Nowik G., *Idea i historia honorowego protektoratu Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej nad Harcerstwem*, Warszawa 2012.
- Nowik G., *Kalendarium Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM)* [s.n. : s.l.].
- Otwinowska B., *Przemocą obalały panujący ustrój*, Vipart, Pruszków 2003.
- Paclawski R., *Gra o Harcerstwo*, Paleta-Art R. Paszkowski, Warszawa 2005.
- Persak K., *Komuniści wobec harcerstwa 1944–1950*, ISP PAN, Warszawa 1998.
- Persak K., *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Trio, Warszawa 1996.
- Pionk M., *Harcerze w walce o niepodległość 1939–1989* [s.n.], Katowice 2001.
- Poradnik harcerski*, Związek Harcerstwa Polskiego, Łódź 2010.
- Prawo o stowarzyszeniach z komentarzem*, Warszawa 1933.
- Ptaszyński R., *Trzymamy Straż nad Odrą. Propaganda – Fakty – Dokumenty*, OBEP IPN, Szczecin 2007.
- Rossmann J., *Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II Wojny światowej, Główna Kwatera Harcerzy „Pasieka”. Ocalałe Dokumenty*, Polonia Book Fund, Londyn 1982.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, WaiP, Warszawa 2008.
- Rzeczowska E., *Bogu, Polsce, bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944–1956*, Werset, Lublin 2014.
- Sedlaczek S., *Szkoła harcerza. Na podstawie dzieła jen Baden-Powella „Scoouting for Boys” i polskiej literatury harcerskiej*, Skł. Gł. Komisja Dostaw Harcerskich, Warszawa 1921.
- Skauting światowy. Mały informator*, oprac. L. Marszałek, Gebethner i Ska, Warszawa 1991.
- Sosnowski J., *Służba harcerska*, Wydawnictwo i nakł. Rady Kręgu „Osowiec”, Warszawa 1946.
- Sowieckiemu zniewoleniu – nie. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, Ład, Warszawa 2005.
- Szuba L.S., *Harcerstwo na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950 w świetle dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy*, KPSW, Bydgoszcz 2006.
- Śliwerski B., *Harcerstwo źródłem pedagogicznej pasji*, Impuls, Kraków 2016.
- Śliwerski B., *Przyrzeczenie harcerskie*, Impuls, Kraków 2009.
- Śliwerski B., *Stalinizm w ZHP*, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Kraków 1989.
- Śliwerski B., *ZHP a ruchy alternatywne*, Załącznik nr 1 do Materiałów programowo-metodycznych dla instruktorów wydanych na rok 1989/1990 przez Krakowską Komendę Chorągwi ZHP.
- Śliwerski W., *Ile Harcerstw?* [w:] *idem, Różne oblicza harcerstwa*, Impuls, Kraków 2011.

- Śliwerski W., *Różne oblicza harcerstwa*, Impuls, Kraków 2011.
- Śliwerski W., *Wydawcy gorszego Boga. Harcerska Oficyna Wydawnicza w Krakowie. Czasy – Ludzie – Wydarzenia 1988–1992*, Impuls, Kraków 2011.
- Świdorski J., *Harcerze 1944–1956, Najmłodszy w Powstaniu Warszawskim, drugiej konspiracji i więzieniach bezpieki*, ŁośGraf, Warszawa 2005.
- Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Rytm, Warszawa 1998.
- Topolski J., *Teoria wiedzy historycznej*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1983.
- Tracz B., *Kresowianie na Górnym Śląsku*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Muzeum w Gliwicach, Katowice – Gliwice 2012.
- Umiński J., *Stawialiśmy opór... Dwanaście lat (1940–1951) zbiorowej harcerskiej konspiracji niepodległościowej Drużyny Sz. Sz. im. Jeremiego Wiśniowieckiego*, Mielec 1997.
- Wais K., *Harcerski Kodeks Honorowy jako innowacja w rozwiązywaniu sporów honorowych* [w:] E. Czop (red.), *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – szkice – materiały 1911–2006*, Mercator, Przemyśl – Rzeszów 2006.
- Waśniewski Z., Kaszycki J., *To idzie młodość. Śpiewnik jednogłosowy*, PWM, Kraków 1962.
- Wierzbicki M. (red.), *Studia z dziejów harcerstwa 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009.
- Wnuk R., Poleszak S., Jaczyńska A., Śladecka M. (red.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1944–1956)*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2007.
- Wołoszyn J.W., *Chronić i kontrolować, UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Oddział IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2007.
- Wyczańska K. (red.), *Harcerki 1939–1945*, PWN, Warszawa 1983.
- Zabłocki J., *Kawałki pociętego sztandaru. Nieznane karty z dziejów „Szarych Szeregów” 1945–1947*, Fundacja „Szarych Szeregów” – Wydawnictwo Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1992.
- Zawadzka A., *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/1949*, Horyzonty, Warszawa 2004.
- Zienkiewiczówna B., *Związek Zuchów czyli Młodych harcerzy. Projekt dla szkół elementarnych*, Wydawnictwo Księgarni J. Lisowskiej, Warszawa 1917.
- Zwolakowska J., *Nasze pieśni*, Rada Polonii Amerykańskiej, Chicago 1945.
- Zwolakowska J. (red.), *W gromadzie zuchów*, Girl Scouts of America, New York 1945.

Artykuły

- Artykuły dyskusyjne. *Rozumieć Statut. Najwyższe wartości i podstawowe cele działalności ZHP, Samodzielność ZHP, ideowa inspiracja PZPR, współdziałanie z innymi organizacjami*, „Motywy” 1981, nr 39.
- Baziur G., *Dwie konspiracje harcerskie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 10.

- Broniewski S., *Trudne chwile narodu*, „Ład” 1994, nr 2.
- Broniewski S., *W sprawie listu z 1953 roku*, „Harcerstwo” 1993, nr 3.
- Chełstowska J., *Jak wychowywać?*, „Motywy” 1981, nr 29.
- Dokument Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Nr 1580/7/48 z 8 stycznia 1948 r. adresowany do Ministra Oświaty Obywatela Skrzyszewskiego, AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 592, k. 1–2, „Harcerstwo” 1993, nr 9.
- Dyskusja nad projektem Uchwały nr 31, Jakie braterstwo? Jaki kompromis?*, „Motywy” 1982, nr 15.
- Eychler K., *Geneza Powołania Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich*, „HP. Biuletyn Stowarzyszenia Harcerstwa Polskiego Hufców Polskich” 1996, nr 1.
- Eychler K., *Geneza powołania Harcerstwa Polskiego – Hufców Polskich*, „Szaniec Chrobrego” 1996, nr 20.
- Fietkiewicz O., *Kto i kiedy uchwalał Prawo Lubelskie*, „Harcerstwo” 1984, nr 2.
- Fietkiewicz O., List z 21 stycznia 1995 roku do Stefana Mirowskiego, „Harcerstwo” 1995, nr 3.
- Fietkiewicz O., Miszczuk M., *W sprawie periodyzacji historii harcerstwa*, „Harcerstwo” 1981, nr 1.
- Furst R., *„Demokratyzacja” Związku Harcerstwa Polskiego. Archiwum*, „Harcerstwo” 1965, nr 79.
- Harcerstwo*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, nr 5.
- Hausner W., *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1944–1964 pomiędzy tradycją służby Bogu, Polsce i Bliźnim a komunistycznym „przechwyceniem”* [w:] P. Ceranka, S. Stępień (red.) *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009.
- Haykowski M., *Materiały do chronologii historii i tradycji ZHP*, „Harcerstwo” 1982–1984, nr 1–7.
- Jachowicz J., *Spec od prowokacji*, „Gazeta Wyborcza” 1990, nr 226.
- Jakubowski R., *Wykaz organizacji II Konspiracji Harcerskiej 1944–1956 r.* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu – nie. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, Ład, Warszawa 2005.
- Kamiński A., *Gawędy harcerskie. Polska buduje się*, „Na Tropie” 1947, nr 4–7.
- Kamiński A., *Harcerska służba Polsce*. Skrót referatu wygłoszonego na Konferencji Instruktorów w Osowcu, 15 czerwca 1946 r., „Harcerstwo” 1946, nr 7.
- Kosiński W., *Założenia ideowo-wychowawcze akcji letniej*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 8.
- Krajewski K., *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe na terenie województwa mazowieckiego w latach 1945–1946* [w:] P. Ceranka, S. Stępień (red.) *„Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, IPN, Warszawa 2009.
- List otwarty do społeczeństwa polskiego, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3–4.
- List K. Koźniewskiego, „Harcerstwo” 1993, nr 3.
- List z 1953, znalezione w szufladzie, „Harcerstwo” 1993, nr 3.

- Marszałek K., *Różnice w podejściu do celów wychowania w skautingu i harcerstwie na początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSHE we Włocławku. Nauki pedagogiczne” 2008, t. 25, z. 7.
- Marszałek L., List do Olgierda Fietkiewicza z 1 września 1981 r., „Harcerstwo” 1982, nr 3.
- Mika K., *Relacje z działalności niezależnego harcerstwa w Skarżysku-Kamiennej w latach 1979–1989* (fragment dokumentu sporządzonego z lutym 1989 r. na prośbę Komisji Praworządności NSZZ „Solidarność”), „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1997, nr 5.
- Mirowski S., *Rozwiązanie Szarych Szeregów*, „Harcerstwo” 1995, nr 3.
- Missala W., *Droga do partii*, „Harcerstwo” 1980, nr 2.
- Miszczuk M., *Harcerskie hymny*, wkładka do miesięcznika „Harcerstwo” 1996, nr 7–8.
- Niwiński P., *Jednoczyć, a nie dzielić*, „Harcierz Rzeczypospolitej” 1990, nr 9.
- Nuckowski J., *Wokół Przyrzeczenia harcerskiego*, „Motywy” 1981, nr 50.
- Postanowienie, AIPN BU 00231/137/1 [CD] [w:] B. Kuświk, *Antykomunistyczna działalność harcerzy w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956*, praca doktorska, Poznań 2012.
- Projekt Uchwały o przyjęciu przez NSZZ „Solidarność” patronatu nad Niezależnym Ruchem Harcerskim*, „Motywy” 1981, nr 38.
- Prośba Stanisława Broniewskiego, Druhny i Druhowie*, „Motywy” 1981, nr 24.
- Protest Stanisława Czopowicza Przewodniczącego Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego skierowany do Rady Naczelnej ZHP, Naczelnika ZHP, Głównej Kwatery ZHP, Centralnej Komisji Instruktorskiej ZHP, Centralnej Komisji Rewizyjnej ZHP*, Warszawa dn. 9 lipca 1981 roku, „Motywy” 1981, nr 29.
- Przemówienie Naczelnika Szarych Szeregów hm. S. Broniewskiego, „Materiały Historyczne Stowarzyszenia Szarych Szeregów” 1994, nr 24.
- Raj P., *Prosto z XXVIII Zjazdu ZHP*, „Harcierz Rzeczypospolitej” 1990, nr 12.
- Rzeczowska E., *Lubelskie „Trójki” – udział dziewcząt w harcerskiej drugiej konspiracji lat 1944–1956*, „Teka Komisji Historycznej PAN Oddział w Lublinie” 2008, nr 1.
- Skrót wystąpienia Druha hm. PL Andrzeja Ornata*, „Motywy” 1982, nr 15.
- Suchocki A., *W sprawie Przyrzeczenia*, „Motywy” 1981, nr 42.
- Tezy oświadczenia Rady Porozumienia*, „Motywy” 1982, nr 15.
- Wiatr K., *Rok 1989*, „Kwartalnik Historyczny ZHR” 1996, nr 3–4.
- Włodarczyk P., *Rycerze wolności*, „Szaniec Chrobrego” 2003, nr 62.
- Wołoszyn J.W., *Konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1.
- Wystąpienie Naczelnika ZHP hm. PL Andrzeja Ornata zgłoszone do protokołu IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR*, „Aby życie było wychowujące”, „Motywy” 1981, nr 30.
- Zalewski L., *Kamienie na szaniec. Im bardziej chcą się zmieniać, tym mniej są wiarygodni*, „Przegląd Tygodniowy” 1990, nr 11.

Materiały źródłowe

1. Z publikacji *Wybór źródeł do dziejów ZHP*.

- a) *Wybór źródeł do dziejów ZHP, t. 1, Utworzenie ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego i czas próby ruchu harcerskiego (1918–1944)*, Impuls, Kraków 2014.

Artykuł idee ruchów Hufców Polskich, Biblioteka Narodowa w Warszawie, nr mikrofilmu 64987, Patrol nr 2, 18 marca 1944 r. [w:] G. Ciura, *Pełnić służbę Bogu i Polsce, Harcerstwo Polskie („Hufce Polskie”) 1939–1945*, Alfa, Warszawa 1998.

Depesza Delegatów XV Zjazdu Walnego ZHP do Prezydenta Rzeczypospolitej, XV Zjazd Walny w Gdyni 25–26.V. Program. Protokół Komisji Starszego Harcerstwa. Wnioski, sygn. 331, AAN AZHP zespół nr 76, W Zjazdu Walne.

Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie organizowania rozrywek kulturalnych przez „Ogniwa”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie samopomocy młodzieży, Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Instrukcja Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie wysyłania książek przez „Ogniwa”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Instrukcja Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie ochotniczej służby wojskowej harcerstwa polskiego, „Harcerz” 1920, nr 22.

Instrukcje Komendy Pogotowia Harcerek dotyczące postawy w służbie, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278, Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12.

Komunikat Naczelnictwa ZHP dotyczący przebiegu i uchwał XII Zjazdu, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5.

Komunikat Związku Oficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie współpracy Związku Oficerów Rezerwy i ZHP, Komunikat 5/39 Związku Oficerów Rezerwy RP 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 6.

List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy w sprawie pogłębienia pracy harcerskiej o charakterze wojskowym, List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy L. 38 z dnia 16 VI 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 6.

List okólny Komendantki „Bądź Gotów” w sprawie organizacji „Ogniw”, 1943 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

List okólny Komendantki Pogotowia „Związku Koniczyn” do Komendantek „Związku Koniczyn” w sprawie ochrony dziewcząt, 1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

- List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6.
- Meldunek Nr 170 za czas od 1 III do 31 VIII 1942 r., Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.
- Obietnica zucha uchwalona przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r., zatwierdzona Rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 10 I 1935 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1935, nr 2.
- Obietnica zucha uchwalona przez X Nadzwyczajny Zjazd Walny ZHP 27 IV 1930 r., zatwierdzona rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r. oraz Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 8–9.
- Obietnica zucha zatwierdzona rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., Uchwalone przez I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., „Harc mistrz” 1919, nr 10–12.
- Odezwa Wiceprzewodniczącego ZHP, Jana Mauersbergera do harcerzy, „Harcerz” 1921, nr 21–22.
- Oświadczenie instruktorskie z 1920 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 28 z maja 1920 r. oraz rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 29 z 25.06.1920 r. Rozkazy N.Z.H.P., sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, oraz Ogólny Regulamin Wewnętrzny ZHP, sygn. 534, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa, Rozkazy, okólniki, ankiety, meldunki.
- Oświadczenie Naczelnictwa ZHP w związku z ustaleniami III Zjazdu Walnego ZHP, „Harcerz”, „Harc mistrz”, „Ognisko” sygn. 423, AAN AZHP zespół nr 76, Sekretariat Generalny, korespondencje wewnętrzne i materiały różne, korespondencja ogólna.
- Pismo Komendy Pogotowia Harcererek przesłane Komendantom Chorągwi w sprawie oceny dorobku przedwojennego i wojennego, Komenda Pogotowia Harcererek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.
- Poprawki Naczelnego Inspektora Harcerstwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Delegata Ministerstwa Spraw Wojskowych do Związku Harcerstwa Polskiego, dotyczące Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Sekretariat Generalny, Statuty Z.H.P, sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76.
- Poprawki Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, dotyczące Statutu ZHP uchwalonego na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P, sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny.
- Potwierdzenie przez III Zjazd Walny Rezolucji XII Zjazdu NRH, określającej podstawowe pewniki ideowe, List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6.
- Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., uchwalone przez I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., Rozkaz Naczelnej Rady Harcerskiej z 10 VIII 1919 r., „Harc mistrz” 1919, nr 10–12.

- Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 8–9.
- Prawo harcerskie uchwalone przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., Rozkaz Naczelnika ZHP L. 4 z dnia 5 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5.
- Prawo zucha uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 2 XII 1934 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 10 I 1935 r. „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1935, nr 2.
- Prawo zucha zatwierdzone rozkazem Głównej Kwatery Żeńskiej L.1 z dnia 12 II 1926 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1926, nr 4, sygn. 2597, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa Z.H.P., rok I, nr 1–12.
- Prawo zucha zatwierdzone rozkazem Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1933, nr 5.
- Projekt Statutu Komisji Przebudowy.
- Projekt Ustawy Związku Harcerstwa Polskiego, Akta Naczelnej Rady Harcerskiej, rozkazy i raport. Wzory druków i mapki dla kursu w Zwierzyńcu, sygn. 533, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Centralne Archiwum Harcerskie, Materiały do historii harcerstwa.
- Protokół Zjazdu połączeniowego trzech organizacji: Związku Harcerstwa Polskiego, Polskiej Organizacji Skautowej, Związku Skautek Polskich, sygn. 7, AAN AZHP, zespół nr 76, Akta Komenda Naczelna ZHP.
- Przemówienie Przewodniczącego ZHP na XV Zjeździe Walnym ZHP w sprawie śmieci Marszałka Józefa Piłsudskiego, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1935, nr 8.
- Przemówienie z odprawy komendantów, Floriana Marciniaka, dotyczące charakterystyki pracy w „Szarych Szeregach”, 1943 r., Kolekcja Akt 1939–1944, Materiały Komisji Historycznej ZHP, Materiał z Archiwum Floriana Marciniaka, sygn. Z39–45 26, MH, Archiwum, zespół 39–45.
- Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez X Nadzwyczajny Zjazd Walny ZHP 27 IV 1930 r., zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 11 z dnia 11 VIII 1930 r., oraz Rozkaz Naczelnictwa ZHP L.11 z dnia 11 VIII 1930 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 8–9.
- Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnictwa ZHP z dnia 10 VIII 1919 r., uchwalone przez I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., „Harcistrz” 1919, nr 10–12.
- Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1933, nr 5.
- Raport Tadeusza Chciuka „Celta” o stanie organizacji „Harcerstwo Polskie”, 1942, AAN, zespół Delegatury Rządu, 202/1–54, t. 4, k. 308, 2 [w:] G. Ciura, *Pełnić służbę Bogu i Polsce, Harcerstwo Polskie („Hufce Polskie”) 1939–1945*, Alfa, Warszawa 1998.
- Relacja Aleksandra Kamińskiego, dotycząca działalności harcerstwa w czasie drugiej Wojny światowej, 1946 r. „Harcerstwo” 1985, nr 1.

Rezolucja XVII Zjazdu Walnego ZHP dotycząca sytuacji społeczno-politycznej, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 22 V 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 5.

Rezolucja XIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie niebezpieczeństwa w realizacji hasła międzynarodowego braterstwa, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 VI 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1933, nr 5, sygn. 2597, AAN AZHP, zespół nr 76, „Wiadomości Urzędowe”, rok I, nr 1–12.

Rozkaz Komendantki Pogotowia „Termina”, podjęcie służby w okresie przełomowym, 1944 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Rozkaz Naczelniczki Harcerek w sprawie Służb Organizacji Harcerek na wypadek wojny, Instrukcji o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerek, Rozkaz Naczelniczki Harcerek L. 1 z dnia 10 I 1939 r., Instrukcja o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerek, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 1.

Rozkaz Naczelnika Z.H.P. L. 3 z dnia 21 II 1937 r. w sprawie stosunku ZHP do hasła rzuconego przez Marszałka Edwarda Rydza Śmigłego, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1937, nr 4.

Rozkaz Naczelnictwa ZHP w sprawie przestrzegania prawa harcerskiego, 1920 r., Rozkazy, okólniki, ankiety, meldunki, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 22 z czerwca 1920 r., sygn. 534, AAN AZHP zespół nr 76, Materiały do historii harcerstwa.

Rozkaz Komendy Głównej Sił Zbrojnych w Kraju w sprawie wykorzystania środowiska „Szarych Szeregów”, 1944 r., Materiały Szarych Szeregów – odpisy z archiwum Floriana Marciniaka i Eugeniusza Stasieckiego, sygn. S/125, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Sedlaczek S., *Zarys podstaw ideowych i organizacyjnych Harcerstwa*, Próby, 1941.

Sprawozdanie Naczelniczki Harcerek, Marii Krynickiej, za okres 1939–1945, 1967 r., Organizacja Harcerek 1939–1945. Komenda Pogotowia Harcerek – Władze Naczelne ZHP, sygn. 2/11, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Statut ZHP uchwalony przez IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej w dniach 3–5 I 1920 r. oraz I Walny Zjazd ZHP w dniach 31 XII 1920–2 I 1921 r., zaakceptowany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w dniu 19 III 1920 r. oraz w dniu 2 VIII 1920 r. przez Ministra Spraw Wewnętrznych, za zgodą Ministra Spraw Wojskowych, Okólniki i rozkazy Naczelnictwa ZHP, zbiór L. 4, (red.) S. Sedlaczek, 1920 r., z późniejszymi zmianami.

Statut ZHP uchwalony przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 6–7 IV 1923 r., zatwierdzony przez Ministra Spraw Wewnętrznych w dniu 2 VII 1923 r. za zgodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministra Spraw Wojskowych, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 7, z późniejszymi wnioskami Zjazdu.

Statut ZHP uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P., sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny.

Statut ZHP Uchwalony przez XII Zjazd Walny w dniach 1–2 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1932, nr 5.

Statut ZHP uchwalony przez XIII Walny Zjazd ZHP w dniach 22–23 IV 1933 r., Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej w dniu 15 IV 1934 r. oraz zatwierdzony przez XIV

- Zjazd Walny w dniach 11–12 V 1934 r., nadany przez Radę Ministrów 8 IV 1936 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze, Warszawa, 1936 r.
- Streszczenie Uchwały I Zjazdu Walnego ZHP w sprawach różnych, „Harc mistrz” 1920, nr 4–12, sygn. 2551, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Harc mistrz. Miesięcznik instruktorski: organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego, rok III, nr 1–2, 3, 4–12.
- Uchwała VI Zjazdu Walnego ZHP dotycząca ideologii harcerstwa, „Harc mistrz” 1926, nr 1–2.
- Uchwała Konferencji Starszyny dotycząca wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, „Harc mistrz” 1926, nr 1–2.
- Uchwała I Zjazdu Walnego ZHP, dotycząca spraw wojskowych, „Harc mistrz” 1920, nr 4–12, s. 49, sygn. 2551, AAN AZHP, zespół nr 76, Czasopisma, „Harc mistrz. Miesięcznik instruktorski: organ urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego, rok III, nr 1–2, 3, 4–12.
- Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP w sprawach różnych, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 15.02.1922 r., sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Rozkazy N.Z.H.P.
- Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wychowania fizycznego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 15.02.1922 r., sygn. 358, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny, Rozkazy N.Z.H.P.
- Uchwała VIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wychowania fizycznego i przygotowania do obrony kraju, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 12, z dnia 28.04.1928 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1928, nr 5–6.
- Uchwała VIII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie zmian Statutu ZHP, 1928 r., Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 12 z dnia 28.IV.1928 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1928, nr 5–6.
- Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie charakteru ZHP, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 1.
- Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie przebudowy organizacyjnej ZHP „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 1.
- Uchwała IX Zjazdu Walnego ZHP w sprawie stosunku do władz państwowych, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1930, nr 11.
- Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP treści ogólnej, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5.
- Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie przygotowania kobiet do obrony kraju, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5.
- Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wychowania obywatelskiego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1932, nr 5.
- Uchwała XII Zjazdu Walnego ZHP w sprawie zmian w statucie, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 5 z dnia 10 IV 1932 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1932, nr 5.
- Upoważnienie NRH przez XIII Zjazd ZHP do czynienia zmian w przyrzeczeniu dla drużyn mniejszościowych, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 9 z dnia 24 IV 1933 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1933, nr 5.

Ustalenia z konferencji Naczelnictwa ZHP z Ministerstwem spraw Wojskowych ZHP dotyczące przysposobienie harcerek do wojskowej służby pomocniczej, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 4.

Wniosek na XI Zjazd Walny ZHP dotyczący stosunku ZHP do młodzieży innych narodowości w Polsce oraz głos Aleksandra Kamińskiego w tej sprawie, XI Zjazd Walny w Krakowie 1–2 II. Protokoły obrad oraz protokoły, Komisji. Wnioski, sygn. 322, AAN AZHP zespół nr 76, Zjazdy Walne.

Wniosek nr 1, Wnioski na XII Zjazd Walny, Wnioski na XII Zjazd Walny.

Wniosek uchwalony przez XVI Zjazd Walny ZHP, dotyczący testamentu ideowego Marszałka Józefa Piłsudskiego, Rozkaz Naczelnika ZHP L. 11 z dnia 26 V 1936 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1936, nr 6.

Wniosek Zjazdu Walnego ZHP przekazany NRH, List Okólny Naczelnictwa ZHP L. 6. z dnia 13 VI 1923 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 6.

Wyciąg z Meldunku Organizacyjnego „półrocznego” nr 220 Komendy Głównej Armii Krajowej – za okres 1 marca 1943–31 sierpnia 1943 r. dla Naczelnego Wodza w Londynie, Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Wyciągi z meldunków półrocznych organizacyjnych Komendanta Głównego ZWZ–AK dotyczące organizacji harcerskich, 1940–1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, d AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Wytyczne działalności „Szarych Szeregów”, prawdopodobnie 1940 r., Wytyczne organizacji i działalności Szarych, Szeregów, Jedna z najpierwszych wytycznych Szarych Szeregów, sygn. A288/65, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Wytyczne Komendy Pogotowia, w sprawie pracy zespołów młodzieżowych „Ogniw”, 1942 r., Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, Instrukcja L. 1/b z 1942 r. Związku Koniczyn – powołanie ogniw, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Wytyczne Komendy Pogotowia Harcerek, w sprawie roli służby w harcerstwie Komenda Pogotowia Harcerek dokumenty z lat 1939–1945, odpisy oryginałów lub zachowanych kopii oryginałów, sygn. 2/12, AAN AN IH w W, ZSTiD II WŚ, zespół nr 2278.

Załącznik nr 1. Instrukcja o usprawnieniu i służbie harcerek do rozkazu Naczelniczki Harcerek L. 1 z dnia 10 I 1939 r., Instrukcja o usprawnieniu i służbie oraz Pogotowiu harcerek, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 1.

XV. Stosunek do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i do Ministerstwa Spraw Wojskowych, par.51, Statut ZHP uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe Walnym ZHP 1930 r., Statuty Z.H.P, sygn. 355, AAN AZHP, zespół nr 76, Sekretariat Generalny.

b) Wybór źródeł do dziejów ZHP, t. 2, Walka, sowietyzacja, odwilż, kryzys i upadek (1944–1988), Impuls, Kraków 2014.

Deklaracja Ideowa ZHP z 10 XII 1956 r., Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957.

- Deklaracja Tymczasowej Rady Harcerskiej z 10 III 1945 r., „Życie Harcerskie” 1945, nr 1, czasopismo młodzieży Lublin.
- Instrukcja w sprawie krzyża harcerskiego i legitymacji organizacyjnych. Załącznik L. 2 do Rozkazu Naczelnictwa ZHP do Rozkazu Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4.
- Lewińska P., *Walka o nowe harcerstwo*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949.
- Obietnica zucha zatwierdzona Uchwałą Rady Naczelnej z dnia 10 III 1957 r., potwierdzona przez III Walny Zjazd ZHP, w dniach 3–5 VI 1964 r., Uchwała Rady Naczelnej z 10 III 1957 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 V 1968 r., Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969.
- Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r., zatwierdzone Rozkazem Naczelnika Harcerzy L. 4 z dnia 5 III 1945 r., „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1945, nr 1.
- Prawo harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3.
- Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Prawo harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–18 III 1981 r., Uchwała VII Zjazdu ZHP w sprawie Prawa i Obietnicy Zucha, Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego oraz Zobowiązania Instruktorskiego [w:] VII Zjazd ZHP 15–19 III 1981 r.
- Prawo harcerskie zatwierdzone rozkazem naczelnictwa ZHP L. 3 z 12 VIII 1947 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” z 1947 r. nr 1–12.
- Prawo zucha zatwierdzone Uchwałą Rady Naczelnej z dnia 10 III 1957 r., potwierdzone przez III Walny Zjazd ZHP, w dniach 3–5 VI 1964 r., Uchwała Rady Naczelnej z 10 III 1957 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską 24 I 1945 r., zatwierdzone Rozkazem Naczelnika Harcerzy L. 4 z dnia 5 III 1945 r., „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1945, nr 1.
- Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez Naczelną Radę Harcerską w dniu 10 III 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3.
- Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., utrzymane w mocy przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–19 III 1981 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Przyrzeczenie harcerskie zatwierdzone rozkazem naczelnictwa ZHP L. 3 z 12 VIII 1947 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1947, nr 1–12.
- Referat na III Plenum ZG ZMP, 1956 r., O głównych kierunkach dalszego rozwoju Organizacji Harcerskiej, Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956, Organizacja Harcerska Polski Ludowej, Dyskusja Programowa, sygn. C/I/1/7/1/1.

- Regulamin Komisji Planowania Odbudowy Harcerstwa Polskiego, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 3 z dnia 7 VII 1945 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1945, nr 2.
- Rezolucja Narady Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej, 1956 r., Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej.
- Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4.
- Rozkaz Nadzwyczajny Naczelnika Harcerzy w sprawie wydarzeń poznańskich 1947 r., MH, Archiwum, Kolekcja Akt od 1945 do 1949 r., KRN 1, Rozkaz Nadzwyczajny Naczelnika Harcerzy z dnia 28 I 1947 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 V 1965 r. w sprawie zmiany statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności ZHP, Dziennik Ustaw z 1965 Nr 18, poz. 121.
- Stanowisko VIII Zjazdu ZHP 1985 w sprawie roty przyrzeczenia i prawa harcerskiego. VIII Zjazd ZHP 28–31 III 1985 r., Warszawa 1989.
- Stanowisko XI Zjazdu Walnego ZHP w sprawie stosunku ZHP do młodzieży mniejszości narodowych, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 1 z dnia 9 II 1931 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1931, nr 2–3.
- Statut uchwalony przez II Walny Zjazd ZHP w dniach 18–21 IV 1959 r., ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 IX 1959 r., Monitor Polski z 1959 Nr 85, poz. 451.
- Statut uchwalony przez III Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r. ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw wewnętrznych z dnia 20 V 1965 r., Monitor Polski z 1965 Nr 28, poz. 155.
- Statut uchwalony przez IV Zjazd ZHP w dniach 14–16 X 1968 r., ustalony i ogłoszony zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 VIII 1969 r., Monitor Polski z 1969 Nr 37, poz. 308.
- Statut ZHP ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 IX 1975 r., Monitor Polski z 1975 Nr 31, poz. 194.
- Statut ZHP uchwalony przez VI Zjazd ZHP w dniach 28–29 III 1977 r., rozdział 8, § 50, ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 XI 1977 r., Monitor Polski z 1977 Nr 31, poz. 152.
- Statut ZHP z 1981 r. uchwalony przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–18 III 1981 r. ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 VII 1981 r., Monitor Polski z 1981 Nr 19, poz. 174.
- Uchwała Krajowego Zjazdu Działaczy Harcerskich ZHP w sprawie zmian w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957.
- Uchwała Naczelnej Rady Harcerskiej w sprawie odnowy harcerstwa 1957 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1957, nr 2–3.
- Uchwała VII Zjazdu ZHP w sprawie wystąpienia ZHP z Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982.

- Uchwała VIII Zjazdu ZHP w sprawie idei, którym służy harcerstwo, społecznego programu harcerstwa, kierunków harcerskiej służby, VIII Zjazd ZHP 28–31 III 1985, Warszawa 1989.
- Uchwała VIII Zjazdu ZHP w sprawie Statutu ZHP, VIII Zjazd ZHP 28–31 III 1985 r., Warszawa 1989 r.
- Uchwała w sprawie organizacyjnych podstaw działania, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957.
- Uchwała z 10 XII 1956 r. o zmianach w symbolice harcerskiej i formach zewnętrznych, Krajowy Zjazd Działaczy Harcerskich w Łodzi, Uchwały, referaty, głosy w dyskusji, Warszawa 1957.
- Wniosek Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej w sprawie prawa i przyrzeczenia harcerskiego 1946 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1947, nr 1–12.
- Wnioski Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej, 1946 r., w sprawie Statutu, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 2 z dnia 11 III 1946 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1946, nr 3–4.
- Wnioski Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej, 1946 r., w sprawie Zjazdu Walnego ZHP.
- Zadania społeczno-wychowawcze ZHP na najbliższe lata przyjęte na III Zjeździe Walnym, III Walny Zjazd ZHP, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Zalecenia Narady Komend Wojewódzkich i Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej dla Komendy Głównej, Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej.
- Załącznik do Zarządzenia Ministra Oświaty, Instrukcja o pracy drużynowego i współdziałaniu Wydziałów Oświaty z komendami harcerskimi, 1956 r., Zespół Akt władz Organizacji Harcerskiej i Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej od 1949/50 do 1956 r., „Biuletyn Informacyjny” 1956, nr 2, Komenda Główna Organizacji Harcerskiej Polski Ludowej.
- Zarządzenie Kierowników Resortu, Administracji Publicznej i Oświaty z dnia 30 grudnia 1944 r. (Nr. 10 2938/44) o przywrócenie do życia Związku Harcerstwa Polskiego, stowarzyszenia wyższej użyteczności, Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty, nr 1–4, 1944 r., poz. 13.
- Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie wprowadzenia Instrukcji o organizacji Harcerstwa w szkołach ogólnokształcących, 1950 r., Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, nr 17, 1950 r., poz. 220.
- Zobowiązanie instruktorskie, karta praw i obowiązków instruktora ZHP uchwalona Uchwałą Rady Naczelnej z dnia 1 III 1957 r., Statut ZHP, 1959 r. § 8.
- Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez III Walny Zjazd ZHP w dniach 3–5 IV 1964 r., III Walny Zjazd ZHP, Warszawa 3–5 IV 1964 r., Referaty, fragmenty dyskusji, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1964.
- Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez IV Zjazd ZHP w dniach 14–16 X 1968 r.
- Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez VI Zjazd w dniach 28–29 III 1977 r.
- Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez VII Zjazd ZHP w dniach 15–18 III 1981 r.
- VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa, 1982 r.

Zobowiązanie instruktorskie [w:] O. Fietkiewicz (red.) *Leksykon harcerstwa*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988.

II Zjazd Walny ZHP, 1959, Uchwała II Zjazdu Walnego ZHP w sprawie wytycznych do programu, II Zjazd Walny Związku Harcerstwa Polskiego Warszawa, 18–21 IV 1959 r., Referaty, dyskusja, uchwały, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1959.

III Zjazd Walny ZHP, 1964, III Walny Zjazd ZHP, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa, 1964.

IV Zjazd ZHP, 1968, *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn. Uchwała Programowa IV Zjazdu ZHP, 14–16 V 1968 r.*, *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969.

V Zjazd ZHP, 1973, Uchwała w sprawie programu, Wszystkie Siły Socjalistycznej Polsce, V Zjazd ZHP, Warszawa 11–13 III 1973 r., *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie Horyzonty, Warszawa 1973.

VI Zjazd ZHP, 1977, Uchwała w sprawie najważniejszych zadań na lata 1977–1981, VI Zjazd ZHP. Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś, *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.

VI Zjazd ZHP. Jutro socjalistycznej Polski budujemy dziś, *Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.

VII Zjazd ZHP, 1981, Uchwała w sprawie samodzielności ZHP, planu umacniania drużyn, programu, warunków dalszego rozwoju ZHP, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982.

VII Zjazd ZHP, 1981, w sprawie wyłączności używania przez ZHP hymnu i symboli ZHP oraz harcerskiego systemu wychowawczego, VII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego, 15–19 III 1981 r., Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1982.

c) Wybór źródeł do dziejów ZHP, t. 3, Odrodzenie ruchu harcerskiego, trudne lata demokracji (1989–2014), Impuls, Kraków 2014.

Apel XXIX Zjazdu ZHP do władz Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uregulowania zasad udziału harcerstwa w Systemie Edukacji Narodowej, XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995.

Deklaracja IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie zmian w ZHP, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989 r..

Deklaracja XXVIII Zjazdu ZHP określająca charakter stowarzyszenia, XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.

Prawo harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989.

Prawo harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991.

Prawo zucha uchwalone Uchwałą Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP 10 VI 1995 r. „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6.

Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989.

Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991.

- Przyrzeczenie harcerskie uchwalone przez XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r., „Wiadomości Urzędowe ZHP” 1995, nr 6.
- Stanowisko IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie stosunków między ZHP a Kościołem, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989.
- Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: historii harcerstwa XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.
- Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: miejsca ZHP w ruchu harcerskim XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.
- Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: powrotu i współpracy ZHP z międzynarodowymi strukturami skautowymi XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.
- Stanowisko XXVIII Zjazdu ZHP w sprawie: harcerstwa żeńskiego i męskiego XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.
- Stanowisko XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie: wychowania duchowego w ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 12.
- Stanowisko XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie stworzenia warunków do pracy systemem małych grup, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Statut ZHP uchwalony przez IX/XXVI Zjazd ZHP ustalony i ogłoszony Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 IV 1989 r., Załącznik do Zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4.04.1989 r., Monitor Polski z 1989 r. Nr 10, poz. 82.
- Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., XXVIII Zjazd ZHP w Bydgoszczy 6–9 XII 1990 r., Warszawa 1995.
- Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1994.
- Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajny Zjazd ZHP w dniu 10 VI 1995 r. i XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 1998.
- Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r. oraz XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r., Statut ZHP, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2002.
- Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r. ze zmianami uchwalonymi przez XXIX Zjazd ZHP w dniach 9–12 XII 1993 r., XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w dniu 10 VI 1995 r., XXXI Zjazd ZHP w dniach 4–7 XII 1997 r., XXXII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 2001 r. oraz XXXIII Zjazd ZHP w dniu 3 XII 2005 r.
- Uchwała Rady Naczelnej ZHP w sprawie Kodeksu Instruktorskiego uchwalona przez Radę Naczelną ZHP w dniu 7 III 2009 r., „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 3.
- Uchwała XXVI Zjazdu ZHP zmiany numeracji Zjazdów, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989.

- Uchwała IX/XXVI Zjazdu ZHP w sprawie: drogowskazów, kierunków harcerskiej służby, instruktorów, warunków realizacji programu, Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Kraków 1989.
- Uchwała XXVII Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zwołania w trybie pilnym Zjazdu ZHP, XXVII Nadzwyczajny Zjazd ZHP, 22 IX 1990 r., Warszawa 1990.
- Uchwała XXX Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie zmian w Statucie ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6.
- Uchwała XXIX Zjazdu ZHP. W sprawie wyznaczenia kierunków działania stowarzyszenia XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995.
- Uchwała XXXI Zjazdu ZHP. W sprawie celów i zamierzeń wychowawczych stowarzyszenia, XXXI Zjazd ZHP Zegrze, 4–7 XII 1997 r., Warszawa 1998.
- Uchwała XXXII Zjazdu ZHP. W sprawie programu ZHP na lata 2002–2005 w sprawie „Barw Przyszłości” – programu ZHP na lata 2002–2005, XXXII Zjazd ZHP Warszawa 6–9 XII 2001 r., Warszawa 2002.
- Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie wniosków szczegółowych, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2006, nr 1–2.
- Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Strategii rozwoju ZHP do 2009 r., XXXIII Zjazd ZHP 1–4 XII 2005 r., Warszawa 2006.
- Uchwała XXXIII Zjazdu ZHP wprowadzająca zmiany do Statutu ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2006, nr 1–2.
- Stanowisko XXXIV Zjazdu ZHP w sprawie programu ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2007, nr 1–8.
- Uchwała XXXIV Zjazdu Nadzwyczajnego ZHP w sprawie postaw instruktorskich, w dniach 1–3 VII 2007 r. „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2007, nr 1–8.
- Uchwała XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie ochrony prawnej wizerunku krzyża harcerskiego, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 12.
- Uchwała XXXVII Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w sprawie przyjęcia i trybu wprowadzenia strategii rozwoju ZHP na lata 2012–2017, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2011, nr 12.
- Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie procesu rozdzielania działalności gospodarczej od wychowawczej, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie kształtowania wizerunku harcerstwa i funkcji drużynowego w odbiorze społecznym, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie wzmocnienia roli harcerskich specjalności w programie wychowania ZHP, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie planu pozyskiwania kadry wśród osób dorosłych 35+, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Uchwała XXXVIII Zjazdu Związku Harcerstwa Polskiego z dnia 8 grudnia 2013 r. w sprawie wzmocnienia działalności programowej drużyn i gromad, <http://dokumenty.zhp.pl>.
- Wystąpienie Naczelnika ZHP Ryszarda Paćławskiego na XXX Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1995, nr 6.

Wystąpienie Prezydenta RP Lecha Wałęsy na XXIX Zjeździe ZHP, XXIX Zjazd ZHP w Warszawie 9–12 XII 1993 r., Warszawa 1995.

Załącznik do Uchwały XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Podstaw wychowawczych ZHP, XXXIII Zjazd ZHP 1–4 XII 2005 r., Warszawa 2006, oraz Załącznik do Uchwały XXXVI Zjazdu ZHP w sprawie: zmian w podstawach wychowawczych ZHP „Wiadomości Urzędowe” ZHP 2009, nr 12.

Załącznik nr 2 do Statutu ZHP Tekst jednolity Statutu ZHP z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez XXVII Zjazd Nadzwyczajny ZHP.

Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez IX/XXVI Zjazd ZHP w dniach 28–31 III 1989 r., Uchwały i stanowiska XXVI Zjazdu ZHP, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1989.

Zobowiązanie instruktorskie uchwalone przez XXVIII Zjazd ZHP w dniach 6–9 XII 1990 r., Statut ZHP uchwalony przez XXVIII Zjazd „Czuwaj”, Kraków 1991.

2. Z publikacji J. Chrabąszcza, *Harcerze gorszego Boga. Związek Harcerstwa Polskiego w okresie transformacji ustrojowej państwa lata 1989–1990*, Adam Marszałek, Toruń 2006. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

List „Bandy Czworga” – instruktorów ZHP do władz państwowych z 21 X 1989 r.

List Krakowskich Delegatów do Komitetu Odrodzenia, „Czuwajmy” 1989, nr 6.

Opinia prawna M. Kuleszy dotycząca art. 46 prawa o stowarzyszeniach i funkcjonowaniu ZHP.

Opinia prawna z 28 XI 1989 r. sporządzona przez Biuro Prawne Gabinetu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie statusu prawnego ZHP w związku ze staraniami ZHP – 1918 o zawarcie umowy regulującej współpracę MEN ZHP.

Stanowisko Duszpasterstwa Młodzieży Harcerskiej w sprawie odrodzenia ZHP – grudzień 1989 r.

Stanowisko GK ZHP wobec aktualnej sytuacji w ruchu harcerskim z 16 I 1990 r.

Stanowisko prawne A. Rozmarynowicza dotyczące zagadnień ciągłości pracy i istnienia Związku Harcerstwa Polskiego.

Stanowisko ZHP w sprawie problemów podejmowanych podczas obrad „Okrągłego Stołu” w podzespole młodzieżowym, tekst datowany na 20 I 1989 r.

3. Z publikacji A. Kiewicza, *Harcerstwo w Polsce Ludowej* [s.n.], Wrocław 2003. W publikacji umieszczono cytaty, niepełne brzmienie źródeł.

Protokół konferencji komendantek i komendantów chorągwi z 18–20 XII 1948 r.

Uchwała konferencji komendantek i komendantów chorągwi z 20 XII 1948 r.

4. Z publikacji A. Kiewicza, *Z dziejów ZHP w latach 1944–1950* [s.n.], Wrocław 1988. W publikacji umieszczono cytaty, niepełne brzmienie źródeł.

Instrukcja Zarządu Głównego ZMP dla Zarządów Wojewódzkich i Powiatowych ZMP w sprawie form współdziałania z ZHP, Archiwum GK ZHP, Kolekcja Naczelnictwa 17/4.

Rozkaz Naczelnika ZHP z 2 kwietnia 1948 r. AGK ZHP.

Sprawozdanie z obrad Kongresu, „Razem do Pracy. Miesięcznik Instrukcyjny ZMP” 1948, nr 1.

Telegram Ogólnopolskiej Odprawy Komendantek i Komendantów Chorągwi do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. AGK ZHP.

Wspomnienia S. Nowakowskiego, Protokół z przebiegu sesji popularno-naukowej „Dwadzieścia lat służby harcerstwa w wychowaniu młodego pokolenia na postępowych tradycjach narodu polskiego na terenie województwa rzeszowskiego”, odbytej 18 XII 1966 r. w Jarosławiu Zbiory: Sala Historii Rzeszowskiej Chorągwi ZHP w Jarosławiu.

5. Z publikacji R. Paclawskiego, *Gra o Harcerstwo*, Paleta-Art R. Paszkowski, Warszawa 2005. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

Akt objęcia Honorowego Protektoratu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Belweder 27 VIII 1993.

List to Henryka Samsonowicza Ministra Edukacji Narodowej, z dn. 21 X 1989 r.

List instruktorów ZHP do Prezesa Rady Ministrów z 18 VII 1998 r.

List Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej do Harcerki i harcerzy ZHP z dnia 9 VIII 1991 r.

Ocena Polskiego Harcerstwa, dokonana w dniach 3–6 grudnia 1992 roku, D. Bénard, R. Dunn.

6. Z publikacji R. Ptaszyńskiego, *Trzymamy Straż nad Odrą, Propaganda – Fakty – Dokumenty*, OBEP IPN, Szczecin 2007. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

Kamiński A., Zakrzewska Z., Oświadczenie starszyny harcerskiej do Obywatela Premiera z 19 maja 1946 r., AAN, URM, sygn. 5/395, Oświadczenie starszyny harcerskiej z 19 maja 1946 r., k. 4–7.

Ocena sytuacji w ZHP. ZZAN, KC PPR, sygn. 295/VII–142, Ocena sytuacji i zadania na terenie Związku Harcerstwa Polskiego, k. 4–5.

Odpis oświadczenia Naczelnictwa ZHP złożone premierowi, z 19 kwietnia 1946 r., Muzeum ZHP w Warszawie, sygn. 1/4/73, k. 164.

Stenogram i Protokół Plenum KC z 2.06.1946 r. Referat Władysława Gomułki, Aktualne zagadnienia partyjne (fragment), AAN, KC PPR, Stenogram i Protokół Plenum KC z 2.06.1946 r., sygn. 295/II–6 Referat tow. Wiesław, Aktualne zagadnienia partyjne, (fragment), k. 31–33.

Wytyczne pracy propagandowej Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego Oddział Propagandy, Archiwum Państwowe Szczecin, KW PPR, sygn. 588, k. 33.

7. Z publikacji K. Persaka, *Komuniści wobec harcerstwa 1944–1950*, ISP PAN, Warszawa 1998. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

AAN, ZG ZMP, Stenogram posiedzenia plenum RN ZMP, 2 VIII 1950 r.

Analiza sytuacji kadrowej w Związku Harcerstwa Polskiego oraz zmian w składzie korpusu instruktorskiego, sporządzona prawdopodobnie w Naczelnictwie ZHP, Archiwum GK ZHP, Naczelnictwo 5/27.

List Sekretarza Generalnego ZHP Pelegii Lewińskiej do Biura Politycznego KC PPR relacjonujący przebieg odprawy Komendantek i Komendantów oraz niektórych funkcyjnych Komend Chorągwi inaugurującej program „Harcerskiej Służby Polsce”, AAN, KC PPR, 295/VII–142.

Meldunek specjalny nr 034 Szefa II Oddziału GZPW WP pł. Edwarda Braniewskiego o sytuacji w harcerstwie oraz o przebiegu akcji opieki nad obozami harcerskimi, skierowany do władz partyjnych, wojskowych i władz bezpieczeństwa, AAN, KC PPR, 295/VII–142.

Notatka o sytuacji Związku Harcerstwa Polskiego.

Ocena sytuacji w harcerstwie przed Walnym Zjazdem ZHP, sporządzona dla władz PPR prawdopodobnie przez Sekretarza Generalnego ZHP Pelagię Lewińską, Archiwum GK ZHP, Kolekcja Fotokopii, 2.

Oświadczenie Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, załącznik nr 1, do Protokołu z konferencji w sprawie Jana Stachowiaka, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZWM, ZHP, ZNP, KC, PPR i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–65.

Plan kampanii o ideologiczną przebudowę harcerstwa, opracowany przez członków frakcji pepeerowskiej we władzach naczelnych Związku Harcerstwa Polskiego, AAN, KC PPR, 295/VII–142.

Projekt uchwały Prezydium Zarządu Głównego ZMP, O kierownictwie ZMP organizacją harcerską, AAN, ZG ZMP, 451/V–31.

Protokół konferencji w sprawie Związku Harcerstwa Polskiego, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZHP, ZWM i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–76.

Protokół posiedzenia Komisji Oświatowo-Kulturalnej KC, PPR, poświęconego sprawom harcerstwa, AAN, KC PPR, 295/XVII–43.

Referat Przewodniczącego Zarządu Głównego ZMP Janusza Zarzyckiego „ZMP w walce o harcerstwo”, wygłoszony na III Plenum ZG ZMP [w:] „Pokolenie” 1949, nr 5.

Rezolucja uchwalona przez uczestników Konferencji w Ministerstwie Oświaty, załącznik nr 2, do Protokołu z konferencji w sprawie Jana Stachowiaka, odbytej w Ministerstwie Oświaty z udziałem przedstawicieli ZWM, ZHP, ZNP, KC, PPR i MBP, AAN, KC PPR, 295/XVII–65.

Sprawozdanie z posiedzenia poszerzonego składu Zespołu Partyjnego Naczelnictwo ZHP, poświęconego omówieniu wniosków z krytycznej oceny pracy ZMP dokonanej przez Biuro Polityczne KC PZPR, Archiwum GK ZHP, Wydział Harcerski ZG ZMP, 89.

8. Z publikacji K. Persaka, *Odrodzenie harcerstwa w 1956 roku*, Trio, Warszawa 1996. W publikacji umieszczono cytaty, niepełne brzmienie źródeł.

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, akc. 3560, Rezolucja do Towarzysza Gomułki, odpis 3 IX 1956 r.

Protokół nr 97 z posiedzenia BP w dniu 14 VI 1956 r., AAN, KC PZPR.

Uchwała o samorozwiązaniu się, AAN, ZG ZMP.

Urząd Rady Ministrów, Biuro Prezydialne RM, 5/395, AAN.

9. Z publikacji J. Rossmana, *Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II Wojny światowej, Główna Kwatera Harcerzy „Paseka”*. Ocalałe Dokumenty, Polonia Book Fund, Londyn 1982. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

Dokument Nr 101 z 30 maja 1944 r., List Naczelnictwa ZHP do Komitetu Naczelnego w Londynie.

Dokument Nr 47 z 17.I.1943, Warszawa-Paseka. Wytyczne planu pracy Szarych Szeregów w roku 1943, referowane na I-szej odprawie Paseki.

List Naczelnictwa ZHP do Komitetu Naczelnego w Londynie, z dn. 30 V 1944 r.

10. Z publikacji L.S. Szuba, *Harcerstwo na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950 w świetle dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy*, KPSW, Bydgoszcz 2006. W publikacji umieszczono całe materiały źródłowe przepisane z oryginalnych źródeł.

Agenturalne doniesienie (informacyjne), IPN, By 069/356.

Instrukcja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z 15 II 1947 r.

Teczka Wydziału Oświaty, Organizacje Młodzieżowe, sygn. 195, XII–75, AAN, KC PZPR.

11. Z pojedynczych materiałów źródłowych

Apel Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Drogowskazy – Trifolium, Warszawa 1998.

„Barwy przyszłości”, ulotka programowa, Warszawa 2002.

„Biuletyn Harcerski” 1948, nr 8.

„Biuletyn Informacyjny ZHP” 1990, nr 7, s. 1 [w:] Archiwum ZHR przy ul. Litewskiej w Warszawie, 2. Władze Naczelne: 2.1.7. Biuletyn Naczelnictwa, 1990 rok.

„Biuletyn Instruktorski Związku Harcerstwa Polskiego” 1949, nr 1.

Broniewski S., *Apel Druha „Orszy” do wszystkich dawnych harcerek i harcerzy!*, sygn. 21, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Co słysać w Z.H.P. Przedstawiciele Harcerstwa u Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Protektora Związku Harcerstwa Polskiego, „Harcerz” 1925, nr 20.

Dz.U. z 1919 r. Nr 7, poz. 113 z dnia 10 I 1919 r. w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.

Dz.U. z 1920 r. Nr 19, poz. 100 z dnia 1 III 1920 w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.

Dz.U. z 1920 r., Nr 19, poz. 101 z dnia 1 III 1920 w przedmiocie zatwierdzenia stowarzyszeń spożywczych.

- Dz.U. z 1921 r. Nr 69, poz. 458 z dnia 4 VII 1921 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.
- Dz.U. z 1921 r. Nr 69, poz. 463 z dnia 27 VII 1921 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.
- Dz.U. z 1923 r. Nr 78, poz. 620 z dnia 21 VII 1923 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.
- Dz.U. z 1924 r. Nr 16, poz. 169 z dnia 8 II 1924 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.
- Dz.U. z 1924 r. Nr 70, poz. 682 z dnia 30 VII 1924 w sprawie stowarzyszeń o celach opieki społecznej.
- Dz.U. z 1925 r. Nr 45, poz. 314, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 IV 1925 r. w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.
- Dz.U. z 1926 r. Nr 31, poz. 190 z dnia 22 III 1926 r. o częściowej zmianie rozporządzenia w przedmiocie przepisów wykonawczych do dekretu o stowarzyszeniach z dnia 3-go stycznia 1919 r.
- Dz.U. z 1926 r. Nr 93, poz. 544 z dnia 28 VIII 1926 r. w sprawie uzupełnienia przepisów wykonawczych do dekretu z dnia 3 I 1919 r. o stowarzyszeniach.
- Dz.U. z 1927 r. Nr 10, poz. 77, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 I 1927 r. o uchyleniu rozporządzeń Rady Ministrów w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.
- Dz.U. z 1932 r. Nr 94, poz. 808 z dnia 27 X 1932 – Prawo o stowarzyszeniach.
- Dz.U. z 1932 r. Nr 116, poz. 963 z dnia 10 XII 1932 o rejestracji stowarzyszeń.
- Dz.U. z 1932 r. Nr 116, poz. 964 z dnia 17 XII 1932 wydane w porozumieniu z Ministrami: Sprawiedliwości i Opieki Społecznej o przystosowaniu stowarzyszeń i spraw będących w toku do przepisów prawa o stowarzyszeniach,
- Dz.U. z 1933 r. Nr 32, poz. 281 o stowarzyszeniach akademickich.
- Dz.U. z 1934 r. Nr 6, poz. 46 w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia o stowarzyszeniach akademickich.
- Dz.U. z 1937 r. Nr 78, poz. 572 o stowarzyszeniach akademickich.
- Dz.U. z 1937 r. Nr 87, poz. 627 z dnia 6 XII 1937 o rejestracji stowarzyszeń.
- Dz.U. z 1938 r. Nr 19, poz. 159 z dnia 18 III 1938 o terytorialnych zmianach w rejestracji stowarzyszeń.
- Dz.U. z 1939 r. Nr 25, poz. 167 z dnia 21 III 1939 o terytorialnych zmianach w rejestracji stowarzyszeń.
- Dz.U. z 1948 r. Nr 12, poz. 90 z dnia 25 II 1948 o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu.

Dz.U. z 1989 r. Nr 20, poz. 104 z dnia 7 IV 1989 – Prawo o stowarzyszeniach.

Dz.U. z 1990 r. Nr 14, poz. 86 z dnia 23 II 1990 r. o zmianie ustawy – Prawo o stowarzyszeniach i ustawy o szkolnictwie wyższym.

Florczak Z., List nr 1, z 1 I 1990 roku, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Florczak Z., *Szkicowy obraz działalności Organizacji Harcererek dawnego Związku Harcerstwa Polskiego (1945–1989)* [w:] *Sowieckiemu zniewoleniu – nie. Harcerska druga konspiracja (1944–1956)*, Ład, Warszawa 2005.

Florczak Z., *Szkicowy obraz działalności Organizacji Harcererek dawnego Związku Harcerstwa Polskiego, obejmujący okres 1945–1993*, sygn. 132, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Glass H., *Groźba rozłamy w harcerstwie*, „Gazeta Warszawska” 1931, Nr 52.

Informacje o pracy Komendy Głównej Organizacji Harcerskiej w m-cu wrześniu i październiku, teka powielana, niepełna, Archiwum GK ZHP, teczką 32 – Org. Harc. [w:] Z. Zakrzewska, *Co wiemy (i czego nie wiemy) o okresie OHPL (wrzesień–grudzień 1956)*, maszynopis.

Janke T., *Czytając artykuł p.t. „Przed nadzwyczajnym zjazdem ZHP”*, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Kancelaria Senatu, Biuro analiz i dokumentacji, Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, Historia honorowego protektoratu sprawowanego nad polskim harcerstwem przywódców państwa polskiego, opracowanie tematyczne OT–581, Warszawa 2010.

KGB kontra ZHP, sygn. 668. Materiały dotyczące Harcerstwa – ZHP (ankiety, relacje, wspomnienia, korespondencje), AAN Akta Tomasza Strzembosza, Zespół nr 2189.

Komunikat, Motywy 1981, nr 24.

Konferencja programowa w Warszawie, „Biuletyn Harcerski” z 15 listopada 1947, nr 1.

Kuświk B., *Antykomunistyczna działalność harcerzy w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956*. Praca doktorska, Poznań 2012, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/2473/1/Praca%20doktorska%20Bartosz%20Kuswik.pdf> [dostęp: 8.10.2015].

List Delegatów do Towarzysza Władysława Gomułki i Sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [w:] *Polsce Ludowej. Serca, myśli, czyn, IV Zjazd ZHP Warszawa, 14–16 X 1968. Materiały, wystąpienia w dyskusji, uchwały*, Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 1969.

List do Prezydenta Lecha Wałęsy i Premiera Rządu Jana Krzysztofa Bieleckiego, Krajowy Komitet Odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego z 23 IV 1991 r., sygn. 19, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

List organizacji harcerskich do A. Massalskiego, Przewodniczącego ZHP z 10 czerwca 2009 roku z apelem o podjęcie przez Radę decyzji, która pozwoliłaby przełamać trwający pod kilku lat impas w sprawie zastrzeżenia przez ZHP krzyża harcerskiego jako znaku towarowego, Warszawa 2009.

List otwarty instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Drogowskazy – Trifolium, Warszawa 1998.

List Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego do VII Zjazdu ZHP, Warszawa – Sala Kongresowa PKiN [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM*.

- Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Harcerska Oficyna Wydawnicza Bratnie Słowo, Warszawa 1987.
- Materiały Zjazdowe: Dane o wielkości Związku i dynamice rozwoju [w:] B. Śliwerski, *Stalinizm w ZHP*, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Kraków 1989.
- Naczelna Rada Harcerska, Sprawozdanie Przewodniczącego Związku Harcerstwa Polskiego, 1990 r., sygn. 29, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.
- Najważniejsza odprawa*, „Na Tropie” 1949, nr 21.
- Na nowej drodze, „Biuletyn Instruktorski Związku Harcerstwa Polskiego” 1949, nr 1.
- „Na Tropie” 1946, nr 13.
- Nauka żołnierskiej wiedzy państwowej do rozkazu Ministerstwa Spraw Wojskowych Departament Piechoty L. dz. 1815/ TJN. Wyszcz. /34. Wykłady Seria I Walka o niepodległość po powstaniu styczniowym, (wykłady 1–26), wykład 5 Polska organizacja wojskowa 1914–1921 i harcerstwo, Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy 1936 (odbity jako rękopis).
- NRH ma patronat*, „Zawiszak” 1981, nr 1.
- Ocena stanu aktualnego ZHP przed IX Zjazdem, Warszawa 1988 [w:] B. Śliwerski, *Stalinizm w ZHP*, Harcerska Oficyna Wydawnicza, Kraków 1989.
- Odrodzenie Związku Harcerstwa Polskiego – Zjazd Łódzki 9.XII.1956 r., J. Świderski – Grupa Grupy Warszawskich Instruktorów „Juniorów”, „173”, wypowiedzi w dyskusji na „Konferencji Towarzyszącej” instruktorów harcerskich przybyłych do Łodzi w dn. 9.XII.1956 r. autobusem „173”. Głos w dyskusji na Konferencji Seniorów i Juniorów Zjazdu Łódzkiego w dn. 9.XII.1956 r., Materiały Warsztatowe dotyczące Harcerstwa (korespondencja, wycinki prasowe), sygn. 680, AAN Akta Tomasz Strzembosza, Zespół nr 2189.
- Odezwa Naczelnego Wodza gen. dyw. Tadeusza Bora-Komorowskiego z 15 czerwca 1945 roku, Londyn, sygn. 19, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.
- Ogólny Regulamin Wewnętrzny z 27 stycznia 1921 r., „Harcerz” z 26 lutego 1921 roku.
- Olbromski A., *Gawęda Naczelnika*, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1932, nr 5.
- O pojedynku i o zasadach honorowego postępowania, wykluczających pojedynki, sygn. 929, AAN AZHP zespół nr 76.
- Organizacja harcerska w latach 1950–1956*, „Na Tropie” w XLV Rocznice Ruchu harcerskiego (jednodniówka z okazji XLV-lecia hufca starachowickiego), Fabryka Samochodów Ciężarowych im. Feliksa Dzierżyńskiego w Starachowicach, Starachowice 1960.
- Oświadczenie Przewodniczącego ZHR Tomasza Strzembosza oraz Naczelnika ZHR Krzysztofa Stanowskiego z dnia 13 XII 1989, sygn. 21, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.
- Oświadczenie Rady Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. A. Małkowskiego [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Harcerska Oficyna Wydawnicza Bratnie Słowo, Warszawa 1987.
- Oświadczenie w sprawie okupacji budynku GK ZHP, sygn. 20, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.
- Podstawy prac nad przebudową stopni harcerskich*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 7.

- Porozumienie Komendanta Głównej Straży Granicznej i Naczelnika ZHP z 22 XII 1999, http://dokumenty.zhp.pl/9_strona_glowna-xi_porozumienia [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie o współdziałaniu organizacji harcerskich – Związek Harcerstwa Polskiego i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej – oraz Organizacji Kombatanckich – Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej i Stowarzyszenie Szarych Szeregów zawarte w Warszawie 30 maja 2001, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_173046_por._z_dn._30.05.2001_r..pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie o współpracy Związku Harcerstwa Polskiego z Ministerstwem Obrony Narodowej zawarte w dniu 6 XII 1996, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_171247_por._z_dn._06.12.1993.pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie pomiędzy Ministrem Sprawiedliwości a Naczelnikiem Związku Harcerstwa Polskiego w sprawie współpracy w dziedzinie wychowania dzieci i młodzieży przebywających w placówkach wychowawczych podległych Ministerstwu Sprawiedliwości, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_171558_por._z_dn._10.07.1995.pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie z dnia 19 II 1997 r. zawarte pomiędzy Ministrem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_170845_por._z_dn._19.02.1997.pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie z dnia 23 V 2010 r. zawarte pomiędzy Ministrem Edukacji Narodowej i Związkiem Harcerstwa Polskiego, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20100525_114853_porozumienie_men_zhp_23_05_10.pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie zawarte w dniu 24 VII 2000 r. w Warszawie pomiędzy Komendantem Głównym Państwowej Straży Pożarnej Szefem Obrony Cywilnej Kraju a Naczelnikiem ZHP, http://dokumenty.zhp.pl/pliki/glowny_20070418_172915_por._z_dn._24.07.2000_r..pdf [dostęp: 23.10.2015].
- Porozumienie zawarte w dniu 8 III 2002 r. w Warszawie pomiędzy Komendantem Głównym Policji a Naczelnikiem ZHP, http://dokumenty.zhp.pl/9_strona_glowna-xi_porozumienia [dostęp: 23.10.2015].
- Prace Drużyny. Z materiałów programowych Akcji Kształcenia Hufcowych. Ankieta Organizacji Harcerek*, „Biuletyn Harcerski” 1948, nr 2.
- Prezydent Duda obejmuje protektoratem polski ruch harcerski. „Czuję się harcerzem. To dla mnie wielki zaszczyt”*, <http://wpolityce.pl/polityka/282503-prezydent-du-da-obejmuje-protektoratem-polski-ruch-harcerski-czuje-sie-harcerzem-to-dla-mnie-wielki-zaszczyt> [dostęp: 13.04.2016].
- Protektorat*, „Czuwaj” 2016, nr 3.
- Przebieg VII Zjazdu ZHP (Z informacji Wydziału Organizacji Społecznych, sportu i turystyki KC PZPR. Teleks przesłany przez KC PZPR do Komitetów Wojewódzkich bezpośrednio po zakończeniu VII Zjazdu ZHP), „Kwartalnik Historyczny” 1995, nr 1.
- Przemówienie generała Smorawińskiego przedstawiciela Ministerstwa Spraw Wojskowych, XI Zjazd Walny, Protokół XI Zjazdu Walnego ZHP, sygn. 322, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdy Walne.
- Przemówienie Druhny Naczelniczki, „Biuletyn Harcerski” 1947, nr 3.
- Przemówienie Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego, w Dniu Myśli Braterskiej, 22 lutego 2008 r. [w:] Kancelaria Senatu, Biuro analiz i dokumentacji, Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, Historia honorowego protektoratu sprawowanego nad

- polskim harcerstwem przywódców państwa polskiego, opracowanie tematyczne OT-581, Warszawa 2010.
- Przemówienie pułkownika Kraussa przedstawiciela Ministerstwa Spraw Wojskowych, IV Zjazd Walny, Protokół Zjazdu Walnego ZHP, nr 312, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdu Walne.
- Przemówienie Wojewody Grażyńskiego, Komunikat prasowy nr 22, XV Zjazd Walny, sygn. 331, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdu Walne.
- Referat Naczelnika HP hm. PL Andrzeja Ornata wygłoszony na III plenarnym posiedzeniu Rady Naczelnej ZHP w dniu 19.06.1981 r., „Motywy” 1981, nr 26.
- Referat Naczelnika ZHP, Aktualna sytuacja w ZHP, „Motywy” 1981, nr 41.
- Regulamin gromad zuchów, „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1931, nr 9–10.
- Regulamin Kręgu Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w Warszawie [w:] K. Dende, K. Ostrowski, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Harcerska Oficyna Wydawnicza Bratnie Słowo, Warszawa 1987.
- Regulamin Oznak Harcerskich, Rozkaz Naczelnictwa ZHP L. 13 z 9 VI 1921 r., „Rozkazy, Okólniki, Instrukcje Naczelnictwa ZHP” 1921, nr 11.
- Regulamin prac nad przystosowaniem wojskowym w stowarzyszeniach p.w. na terenie D.O.K. IV, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.
- Relacja Danuty Rynkowskiej-Strzeleckiej – maszynopis [w:] E. Rzeczkowska, *Lubelskie „Trójki” – udział dziewcząt w harcerskiej drugiej konspiracji 1944–1956*, „Teka Komisji Historycznej PAN. Oddział w Lublinie” 2008, nr 1.
- Rozkaz L. 13 z dnia 24 IX 1938, Naczelniczki Harcerek Marii Krynieckiej, „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1938, nr 8.
- Rozkaz Naczelnictwa ZHP z 1 X 1948 r.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 13 z dnia 10 V 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 5.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 16 z dnia 10 VI 1939 r., „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1939, nr 6.
- Rozkaz N. G. K. M. 1. 1 z 2 stycznia 1928 r. oraz N. G. K. Ż. 1. 1 z 12 stycznia 1928 r. opublikowane w W. U. 1928 Nr 1, oraz N. 1. 4. W. U. 1928. Nr 2. „Harcierz” z 26 lutego 1921 roku.
- Rozkaz W. Sawickiego, 1944 r. [w:] Harcerstwo Polskie (Hufce Polskie) Druga konspiracja harcerska (wspomnienia) Jerzy Świdorski „Lubicz”, Materiały Warsztatowe dotyczące Harcerstwa (korespondencja, wycinki prasowe), sygn. 680, AAN Akta Tomasza Strzembosza, Zespół nr 2189.
- Sedlaczek (red.) S., „Rocznik Harcerski” [zawiera zbiór przepisów obowiązujących w Związku Harcerstwa Polskiego], Dział Wydawnictw NZHP, Warszawa 1928.
- Sprawozdanie Naczelnika i Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego za okres od września 2007 do grudnia 2009 r., przygotowane na XXXVI Zjazd ZHP, Warszawa 2009.
- Stanowisko Rady Porozumienia Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w sprawie odrodzenia Związku Harcerstwa Polskiego [w:] S. Czopowicz, *KIHAM. Zarys wydarzeń, wybór dokumentów i relacji*, Drogowskazy – Trifolium, Warszawa 1998.

Stanowisko XXXI Zjazdu ZHP w sprawie pomocy władz państwowych dla stowarzyszeń, XXXI Zjazd ZHP, Zegrze 4–7 XII 1997, Warszawa 1998.

Stipal S., *Moje wspomnienia współpracy z Aleksandrem Kamińskim*, sygn. 99, AAN AKHZHR, zespół nr 2302.

Uchwała nr 14/XXXV RN ZHP z dnia 16 marca 2008 r. w sprawie ochrony znaku Krzyża Harcerskiego.

Uchwała nr 16 Rady Naczelnej ZHP z 17 VI 1989, w sprawie społecznego dialogu harcerstwa, „Harcerstwo” 1989, nr 9.

Uchwała nr 16/XXXV Rady Naczelnej ZHP z dnia 13 kwietnia 2008 r. w sprawie ochrony znaku Krzyża Harcerskiego.

Uchwała nr 35 Rady Naczelnej ZHP z 27 X 1989, w sprawie symbolu Krzyża Harcerskiego, „Wiadomości Urzędowe” ZHP 1989, nr 5.

Uchwały Rady Naczelnej Związku Harcerstwa Polskiego podjęte w dniu 19.06.1981 r., „Motywy” 1981, nr 26.

Umowa o współpracy w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego „Krzyża harcerskiego” z 3 lutego 2012 r. zawarta pomiędzy ZHP i ZHR w zakresie ochrony symbolu ruchu harcerskiego „Krzyża harcerskiego”.

U nas, „Na Tropie” 1949, nr 21.

U Pierwszego Obywatela Rzeczypospolitej, „Na Tropie” 1948, nr 7.

Walne Zjazdy, II Zjazd Walny w Warszawie 31.XII.1920–2.I.1921. Protokół. Wnioski. Uchwały. Lista zaproszonych gości, sygn. 308.

Władze Naczelne i Naczelnictwo ZHP 1918–1939,teczki Zjazdu Walne;teczki Sekretariat Generalny: Akta dotyczące organizacji; Korespondencja ogólna oraz materiały dotyczące organizacji; Korespondencja z władzami i instytucjami państwowymi, społecznymi, redakcjami, sądami; Korespondencje wewnętrzne i materiały różne; Centralne Muzeum;teczki: Zjazdy Walne, I Zjazd Walny w Warszawie 28–31.XII.1921. Protokół. Wnioski, Uchwały. Lista zaproszonych gości, sygn. 307.

„Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” 1945, nr 1.

„Wiadomości Urzędowe ZHP” 1947, nr 1–12.

„Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP 1923, nr 5, Kronika.

Współpraca M.S. Wojskowych i ZHP nad wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym młodzieży, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.

Wystąpienie z ZHP, „Zawiszak” 1981, nr 10.

Zakrzewska Z., *Co wiemy (i czego nie wiemy) o okresie OHPL (wrzesień–grudzień 1956)*, maszynopis.

Zakrzewska Z., *Przyczynek do historii Organizacji Harcerskiej ZHP – przemiany założeń ideowo-programowych i poglądów jej działaczy*, Archiwum GK, Muzeum Harcerstwa w Warszawie.

Zasady współpracy ZHP z M.S. Wojskowych, sygn. 1667, AAN AZHP zespół nr 76, Wydział Przysposobienia Wojskowego.

Zjazdy Walne, IV Zjazd Walny w Lublinie 25–26.IV.1924. Protokoły. Wnioski, listy uczestników, sygn. 312.

Z Kroniki, „Drogi” 1948, nr 5–6.

Znaleziona w szafie Bolesława Bieruta. Zgroza – czyli sowiecka Instrukcja zniewolenia, przedruk Instrukcji przeznaczonej dla placówki bezpieczeństwa ambasady sowieckiej w Polsce, Instrukcja NK/003/47, z 2 VI 1947 r., K.A.A./OC113. Odpis dokumentu pochodzącego z kancelarii Bolesława Bieruta, opublikowany w czasopiśmie „Morze i Ziemia” z 6–12 XII 1994, „Warszawskie Szare Szeregi. Pismo dla wszystkich kręgów Wisła” 1995, nr 3.

II Zjazd Walny Referat o wychowaniu fizycznym i wojskowym w Harcerstwie, sygn. 308, AAN AZHP, zespół nr 76, Zjazdu Walne.

IV Zjazd Walny, sygn. 312, AAN AZHP zespół nr 76.

VI SA/Wa 2154/10 – Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/8FE7F4B188> [dostęp: 4.08.2015].

VIII Zjazd ZHP 28–31 marca 1985, MAW, Warszawa 1989.

Strony internetowe

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/niebo-gwiazdziste-nade-mna-prawo-harcerskie-wemnie> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/braterstwo-propozycje-dla-gromad-i-druzyn> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/mam-szczera-wole> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/10-krokow-do-100-lecia> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/dzien-mysli-braterskiej> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/66-rocznica-wybuchu-powstania-warszawskiego> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/podazajac-za-janem-pawlem-ii> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/wp-content/uploads/2014/09/wachlarz-mozliwosci-12.09.2014.pdf> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/dzien-flagi-rzeczypospolitej-polskiej> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/protektorat-prezydenta-rp-nad-organizacjami-harcerskimi> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/cyferie> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/kamyk-na-szancu> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/bum> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/zmiany-klimatyczne-i-suwerennosc-zywieniowa-przewodnik-po-odznace> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/wielki-post-z-janem-pawlem-ii-i-wincentym-frellichowskim> [dostęp: 12.04.2016].

<http://cbp.zhp.pl/propozycje/globalna-akcja-teraz> [dostęp: 12.04.2016].

<http://dokumenty.zhp.pl> [dostęp: 23.10.2015].

<http://opp.ms.gov.pl/index.php> [dostęp: 12.04.2016].

<http://www.skauti-senicka.info> [dostęp: 14.08.2015].

<http://www.zhp.org.pl> [dostęp: 14.08.2015].

